1/2 [illegible]

[illegible]

[illegible]

2.

18. 5. 84

GEOGRAFIA

CZYLI

OPISANIE

NATURALNE, HISTORYCZNE I POLITYCZNE

KRAIOW I NARODOW

We czterech częſciach świata zawieraiących ſię,

z Dołączeniem

GEOGRAFII ASTRONOMICZNEY.

Przez X. Franciſzka Siarczyńſkiego

K. W. P. K.

TOM II.

W WARSZAWIE 1794

w Drukarni XX. Piiarow.

GEOGRAFII

TOM II.

ZAWIERA:

XIĘGA III.

O Państwach w śrzodku Europy leżących bliższych północy.

ROZDZIAŁ I.

NIEMCY.

PAństwo Niemieckie, które się też swiętym Państwem Rzymskim, u Niemców *Deutschland*, u Francuzów *Allemagne*, zowie, ma za granicę na północ morze Niemieckie, Danią oddzieloną przez rz. Eyder i morze Baltyckie; na wschód Prusy, Polskę, Węgry, Sklawonią i Kroacyą; na południe morze Adryatyckie, Włochy i Szwaycary, na zachód Francyą i Hollandyą. Rozległość kraiu pod tym nazwiskiem branego, wzdłuż mil 400. od morza Baltyckiego do Alpów, wszerz 300 od Renu do Węgier wynosi. W tey obszerności zaymuiąc i Szląsk ma mil kwadratowych 11,124.

Granice i rozległość

Powietrze produkta.

Powietrze icń powszechnie umiarkowane, lubo względem położenia kraiów ku północy lub południowi nieco odmienne. Grunt, lubo ieśt rozmaity, ogólnie iednak w wszelkie płody do potrzeby i wygody życia służące odfity. Ma wiele gór, z których większe są: *Sudetische-Gebirge* między Morawią i Czechami z iedney, a Szląskiem z drugiey strony. *Kahlenberg*, która od Dunaia niedaleko Wiednia aż do Sawy w Karnioli na mil 50. się ciągnie. Niezbywa i na lasach, *Birnbaumerwald* w Karnioli: *Alb*, *Schwarzwald*, w Szwabii, *Harz*, w Saxonii i. t. d. Znayduie się też nie mało źrzódeł mineralnych, wód lekarskich, cieplic, wód słonych, z których sól warzą, minery śrebra, miedzi, ołowiu, żywego śrebra, żelaza, nieco złota, marmury, kamienne węgle, sól kopalna, cynober, spitzglas &c. W czym zaś upośledziło przyrodzenie, nadgradza dobre mieszkańców gospodarstwo, rządzone rozumnym przemysłem, utrzymywane pilną pracowitością.

Co do osiadłości kraiu, ledwie który kray w Europie wyrównać Niemcóm może. Gdyż w nich liczą 24. milliony dusz, Duchowieństwa ro-

zmaitey

zmaitey Religii 75,000. a między temi nie katolickich 8,500. miast 2,300. prócz daleko większey liczby miasteczek, wsiow przeszło 82,000. Stosunek ludności do rozległości kraiów wypada na milę kwadratową 2157.

Język, Religia, Nauki, handel.

Dwa ięzyki powszechniey używane są w Niemczech. Niemiecki, którego wymawianie, podług różności Prowincyi, tak iest odmienne, iż często Niemiec Niemca zrozumieć nie potrafi; i ięzyk Słowiański, którym mówią w Czechach, Morawii, Luzacyi, w części Styryi i Karnioli. Religie Rzymsko-Katolicka, Luterska, i Reformowana Ewangelicka czyli Kalwińska są panuiące, i Traktatem Westfalskim R. 1648. za wolne uznane. Żydzi i inne sekty po wielu mieyscach utrzymuią się. Niemcy obdarzeni z przyrodzenia wynalazczym i mechanicznym dowcipem kochaią się w wyższych umieiętnościach, a naybardziey w kunsztach; do wyzwolonych zaś nauk nie naywięcey skłonności maią. W Niemczech znayduią się Universitates 39. Naybardziey się w malarstwie, rzeźbie, Architekturze, snycerstwie, i w całey Mechanice doskonalą. Biegli są po większey części w rozmaż

itych rękodziełach i Ekonomikę rządnie prowadzą. Co do handlu położenie maią iedno z naywygodnieyszych. Morza północne, Baltyckie i Adryatyckie, które do Niemieckich granic przytykaią, wielka liczba rzek i kanałów spławnych, posada kraiów w środku Europy, ułatwiaią Niemcom handel i wywóz towarów, które są: Zboża, tabaka, konie, woły, mięsa solone, śledzie, masło, sery, miody, wina, sukna, nicie, wstązki, materye iedwabne, bawełniane i wełniane, drzewa, skóry, zwierzciadła, porcellany, faians, farby i drobne rozmaite rękodzieła żelazne, srebrne, miedziane, mosiężne &c.

Moneta. Moneta w Niemczech iest rozliczna, gdyż każdy Xiążę i Pan udzielnym będąc, osobną ma w swym kraiu. Można iednak monetę Niemiecką dzielić ogólnie na ciężką i lekką. Co do ciężkiey monety pospolitey w Hamburgu, Lubece, Meklemburgu i Holsztynie, Reichstaler zawiera 3. grzywny, grzywna 16. Szillingów. W lekkiey monecie Reichstaler czyni 90. kreutzerów, lub 36. Mariengroszów, czyli 30. Kaisergroszów, albo 24. dobrych groszów.

Reichs-

Reichsgulden waży 60. kreutzerów, albo 20. Kaisergroszów, i. t. d.

Panstwo Niemieckie składa się z rozlicznych Stanów, różniących się tytułami, rozległością kraiu i dostoieństwem. Wszystkie niemal co do szczególnych swych rządów są udzielne, lubo w ogólnym zostaią związku. Forma zatym rządu nie iest iednostayna i powszechna. Głową całego Państwa iest właściwie Król, lecz który skoro nim iest obrany, zostaie razem Cesarzem Rzymskim, i używa tytułu: *Electus Romanorum Imperator semper Augustus Germaniæ Rex.* Herb Cesarstwa iest orzeł o 2. głowach czarny w złotym polu. Władza Cesarza ograniczona iest prawami Rzeszy, i powagą Seymu Ratyzbońskiego. Ten Seym roztrząsa, i stanowi względem spraw i interessów powszechnych Rzeszy Niemieckiey. Cesarz uważany iest iako pierwszy Panuiący w Europie. Po Cesarzu następuią 8. Elektorów, którzy maią prawo obierać Cesarza. Ci są: Moguncki, Trewirski, Koloński, Palatyn Bawarski, Saski, Brandeburgski, Brunswik-Luneburg-Hannowerski. Trzey pierwsi są Duchowni, 5. Swieckich. Do godności Elektorów przywiązane są urzędy. Duchowni są Tytuły. Herb. Rząd.

Arcy-

Arcy-Kanclerzami, Czeski, Arcy-Podczaszym, Palatyn i Bawarski, Arcy-Kuchmistrzem, Saski Arcy-Marszałkiem, Brandeburgski Arcy-Podkomorzym, Hannowerski Arcy-Podskarbim S. Państwa Rzymskiego. Po Elektorach duchownych idą Arcy-Biskupi, Biskupi, Opaci, Proboszczowie, W. Mistrz Teutonski i Kawalerów S. Jana. Po świeckich Arcy-Dukowie, Dukowie, Hrabiowie Palatyni, Margrabiowie, Landgraffowie, Xiążęta, Hrabiowie z tytułem Xiążęcym, Hrabiowie, Baronowie, miasta i wsie wolne Cesarskie. Elektorowie Duchowni, którzy się nie rodzą Xiążętami, maią tytuł Xiążęcey Elektorskiey Mości, Swieccy Xiążęcey Nayiaśnieyszey Elektorskiey Mci.

Arcy-Biskupi nie podlegaią tylko powadze Papieża, i są udzielni w swych Diecezyach. Katedry ich Metropoliami się zowią, a Biskupi są ich Szuffraganami, oprócz Bamberskiego, Ratysbońskiego i Passawskiego, którzy udzielne także maią Katedry. Miasta Cesarskie rządzone są przez swe Magistraty, i niezawisły tylko od Cesarza i Rzeszy, mieysce też na Seymie maią. Wsie zależą od miast i władzy swey niemaią.

De=

Dochody Cesarskie ile Cesarza i Króla Niemieckiego za Fryderyka I. czyniły 60. beczek Złota, za Rudolfa tylko 20. a teraz daleko są mnieysze. Stany żadnych nie opłacaią podatków, iak tylko pobór Kameralny *Kammerzieler*, na utrzymywanie sądów Kamery, czyli Fiskalnych. Nadzwyczayne pobory Seym uchwalić ma prawo, urządzaiąc ie podług tak nazwanych Rzymskich miesiąców, z których każdy wyniesie na 50,000. Złł: Ani woyska żadnego Cesarz, iako Cesarz nie trzyma. Na mocy ustawy Seymowey R. 1702. Potęga Rzeszy Niemieckiey w czasie pokoiu składać się ma z 80,000. a w czasie woyny z 120,000. ludzi. Cesarz ani wypowiadać, ani kończyć woyny imieniem Rzeszy nie może, bez zezwolenia iey na Seymie. Dochody i potęga.

Rzeki większe w Państwie Niemieckim. 1. *Dunay*, *Dunau*, *Danubius* nayznacznieysza rzeka w Europie, bierze początek w *lesie czarnym* przy *Doneschingen* w Szwabii w Xstwie Fürstembergskim, zaczyna bydź żeglowną pod *Ulmą*, i przebiegłszy Szwabią, i Bawaryą wchodzi do Austryi, gdzie przy Kaplicy S. Mikołaia ma wir bardzo niebezpieczny z przyczyny skał w wodzie ukrytych. Ztąd Rzeki większe.

prze-

przebiega Turcyą i zaiąwszy rzeki: *Jler*, *Lech*, *Iser*, *Inn*. *Ens*, *Morawę*, *Wagę*, *Gran*; *Theiss*, *Teinesz*, *Drawę*, *Raabę*, *Leithę*, i. t. d. i innych przeszło 60. z wielkim pędem 6. korytami do morza czarnego wpada. Płynie, iak mało rzek innych od zachodu ku wschodowi. W niey poławia się *Wyż* ryba naywiększa z tych, które w wodzie słodkiey żyią. 2. *Ren*, *Rhein*; naysławnieysza w Niemczech; wypływa w Szwaycarach w kraiu Gryzonów z góry S. Gotarda, ze dwoch źrzódeł, z których północne Ren wyższy, południowe Ren niższy się zowie. Oba przy *Rezuns*, o mil 4. od Koiry się łączą. Przebywszy przez iezioro Konstancyeńskie wpada do *Zellersée*. 3. Katarakty na nim się znayduią; iedna Pod *Laufen* niżey *Schafhausen*, gdzie wązkim gardłem z wysokiey góry zwielkim szumem wodę rzyga. Mieysce niepodobne do przebycia statkom, przeto ładunki wybrane poniżey Szafuzy za kataraktą na inne statki przenoszą. Druga przy *Laufenburgu* nie tak niebezpieczna, statki przez nią, przeprowadzaią na linach. Trzecia mnieysza pod *Rheinfelden* w mieyscu zwanym *Hellhaaken*. Ren przerzyna Alsacyą, daley Palatynat, pod Manheimem zabiera *Necker* rzekę, pod

Mo-

Moguncyą *Men*. Tu Ren wyższy przestaie, a niższym zwać się zaczyna. Przechodzi pod *Bingen* przez *Bingerloch* mieysce niebezpieczne dla żeglugi. Przy *Goarshausen* ma wir wielki zwany *Werb*. Blizko *Koblenz* zaymuie *Mozellę* zaczynaiącą w kraiu Wozgów i wchodzącą do Renu z takim pędem, iż obydwoch rzek wody nie pomieszane daleko się widzieć się daią. Obfituie ta rzeka w łososie, iesiotry, sumy, szczupaki, karpie, mientusy &c. 3. *Men*, *Mein* ma źrzodło iedno w Xztwie *Bareith*, i tego odnoga *Menem Czerwonym* od ziemi tego koloru, którey korytem płynie, zowie się; druga z pod Fichtelberga *Menem białym* zwana łączy się z pierwszą przy *Steinhausen*. Wody Menu są zawsze mętne i pełne mułu, ale bardzo rybne. Ubiegłszy na mil 60. pod Moguncyą do Renu wchodzi. 4. *Elba*, *Elbe*, *Albis* poczyna się w Szląsku w Xstwie Jaworskim w górach olbrzymich *Riesengebirge* przy *Teufelsgrund*. Przechodzi Czechy, niższą i wyższą Saxonią; pomnaża się wpływem *Moldawy*, *Egry*, *Saali*, *Haweli*, i *Jlmenawy*, podzielona na wiele korytów oblewa rozmaite wyspki około Hamburga, nakoniec o mil 14. od tego miasta przy *Ritzebüttel* do morza Niemieckie-

igo

go wpływa. O mil 22. od uyścia iey, wzbieranie i opadanie morskie na niey postrzegać się daie. 5. *Odra*, *Oder*, *Viadrus* ma początek wśrzód skał i lasòw między *Bautsch* i *Spar* w Cyrkule Ołomunieckim w Morawii. Przebywa Szląsk cały i Brandeburgią; potym w Pomeranii wylewa iezioro *Damm*, przebiega wielki i mały *Frischehaff* i do morza Baltyckiego trzema uyściami *Peen*, *Swine*, i *Dywenów*, uchodzi. 6. *Wezer*, *Visurgis*, iego źrzódło iest w Xstwie Hildburghausen o mil 3. od Eisfeldu. Zowie się z początku *Werra*, dopiero po złączeniu się z Fuldą przy *Mûnden* Wezery bierze nazwisko. Zabiera rz. *Aller*, i *Wûmme*, oblewa *Hoexten*, *Hameln*, *Rinteln*, *Minder*, *Nienburg*, *Hoyę*, i *Bremę*, wpada do morza północnego na granicy Xstwa Bremeńskiego.

Jeziora. Jeziora znacznieysze: *Bodensee*, czyli Konstancyeńskie między Szwaycarami i Szwabią. *Chiemsee* w Bawaryi, *Zirnitz* w Karnioli, które raz suche, drugi raz pełne wody bywa. Na początku lata wsiąka w ziemię woda zupełnie, co skoro postrzedz się daie, biią we dzwony, lud okoliczny cały nago się zbiega, i obładowany mnóstwem ryb pozostałych

na

na dnie, powraca. W kilka tygodni łowią tu zwierza, potym trawę obfitą koszą, nakoniec siecią proso, i inne zboża, które przed powrotem wód w iesieni zbieraią. Wielki i mały *Frischhaff* w Pomeranii.

Germanią dawną na północ oblewał Ocean pòłnocny i odnogi iego: Botnicka, Finlandzka i Baltycka, na wschód Wisła dzieliła ią od Sarmatów i Daków, na południe miała góry Sarmackie i Dunay, graniczyła z Pannonami, Retami i Helwetami, na zachód Ren od Gallów i Belgów czynił iey granicę. Tacyt i Pliniusz wyliczaią mnóstwo osiadłych w tym kraiu narodów, iakoby rozplenione pokolenia od iednegoż przodka pochodzące, oddzielną posadą i nazwiskiem różniące się. Znacznieysze z pomiędzy nich wymieniaią: 1. Ingewony, którzy podzieleni na Chauków, Chaltów lub Saxonów zaymowali Xstwo Bremeńskie, Holsztyn, a nawet Danii i Szwecyi Prowincye. 2. Istewony siedzieli bliżey Renu i mieścili razem Fryzów, Brukterów, Angrywarów, Chamawów, Dulgibinów, Marsów, Marsaków, Sykambrów, Chazuarów, Ubiów, a których potym spędziły hordy Tenkterów, Usypów i Macyaków, a naydawniey Mar-

Opisanie starożytney Germanii.

Markomanni i Seduzowie, którzy się do Czech przenieśli. Fryzowie zaś, Marsakowie i Brukterowie, gdzie dziś Rplta Hollenderska zamieszkali. Angrywarowie bliżey Brukterów między rz. Ems i Wezerą, gdzie teraz miasto Minden, powyżey nich Chamawy mieli siedlisko, poźniey zaięli i kray wypędzonych Brukterów. Dulbignowie między Paderborną i Wezerą byli. Tu *Kwintiliusz Warus z 3. pułkami Rzymskiemi od Arymina wodza Cherusków był zbity. Sykambrowie od Tyberyusza między Renem i Mozą osadzeni byli; Ubiowie, gdzie Elektorat Koloński, Wangionowie w Wormackim, Nemetowie w Spirskim, Trewerowie w Trewirskim, Mattiakowie gdzie Xztwo Nassawskie, Weterawia i Hassya, siedzieli. Allemannowie od Gallów pochodzący za Augusta z wodzem Marebodnem kray opuszczony od Markomannów obrali. 3. Hermionowie rozlegli po nad Dunaiem ku południowi zawierali Cherusków, Kattów, Hermundorów, Naryzków, Markomannów, Kwadów, Ozów, Gotynów, Guryów, Marsignów. Kray Cherusków zaięło Xstwo Brunswickie i Marchia Brandeburgska; Kattów osady rozciągały się między rzekami Renem, Menem i Salą, gdzie Hassya,

Tu-

Turyngia i część Frankonii; Hermundowie wprzód między Elbą i Salą mieszkali; gdy Charudowie, Markomannowie i Seduzowie do Czech się przenieśli, oni Charudów kray zasiedli, i zwani zostali Swewami, czyli Szwabami; Narysków w stronie zachodniey Czech, i w północney Bawaryi było siedlisko; Markomnani wygnawszy Boiów, w Boiohemum, gdzie teraz Królestwo Czeskie, osiedli. Kwadowie część Bawaryi, Morawii, i Austryi nad-Dunayskiey trzymali, aż ku górom Sarmackim. Ozow siedliska, przez część Morawy i Szląska po lewey stronie Wisły, aż ku Oświecimowi a daley ku źrzòdłom Warty rozciągały się. Niżey mieszkali Gotynowie między źrzódłami rzek Wisły, Odry i Elby, zaymuiąc Xztwo Cieszyńskie i część Woiewództwa Krakowskiego. Lugowie byli w części Mało-Polskiey między Wisłą i Wartą, a Kluwer Geograf do Kujaw ich posuwa. Graniczyli z niemi na zachód Guryowie między Wartą i Odrą, gdzie Poznańskie i Kaliskie Woiewództwa; Daley Marsygnowie gdzie Szląsk i Łuzacya ku Czechom. 4. Bastarnowie z Peucynami byli to mieszkańcy Podgórza Krakowskiego i Sandomirskiego, i Rusi Czerwoney aż do Dniestra. 5. Gotmowie, lub

Go.

Gotonowie siedzieli między morzem Baltyckim, Wisłą, Notecią i Odrą. Tych pokrewne były Narody: Karynów, gdzie teraz Pomerania; Lemowów około Szczecina; Rugów przy Regenwoldzie, a potym na wyspie Rugii; Warynów w Xstwie Meklemburgskim, tamże Anglów aż ku Lubece; Turyngów gdzie Haberberg i Ryppin; Longobardów w Marchii śrzedniey między Elbą i Odrą, gdzie Brandedurg, Berlin; Semnonów w częściach Marchii, Misnii, Luzacyi i Pomeranii &c. Zwano też ogólnie wszystkie narody Niemieckie Swewami. Kray zwany w dawnych dzieiach Windelicia od źrzódła Dunaiu po iezioro Konstancyeńskie i rzekę Innę rozlegał się, gdzie teraz części Cyrkułu Szwabskiego, Bawarskiego i Hrabstwa Tyrolskiego. W nim mieszkali: Estyonowie, gdzie miasto Kampidona czyli Kempten; Likatowie po nad rz. Lech, gdzie Auszpurg, niegdyś Augusta Vindelica; Boiowie między Izerą, Dunaiem i Inną gdzie Passawa, i Regensburg, &c. Noryk zaymował część Cyrkułu Bawarskiego i cały prawie Austryacki.

Podział. Państwo Niemieckie składa się z 10. Cyrkułów. 1. *Austrya*, 2. *Szwabia*,

bia, 3, *Bawarya*, 4. *Frankonia*, 5. *Saxonia wyższa*, 6. *Saxonia niższa*, 7. *Ren wyższy*, 8. *Ren niższy*, 9. *Westfalia*, 10. *Burgundya*, którego iuż niema w istocie. Prócz tego są inne Stany udzielne, które do żadnego z Cyrkułów rzeczonych nienależą: iakiemi są *Czechy*, *Morawia*, *Luzacya*, *Szląsk*, Xztwo *Jaworskie*, *Kniphausen*; włości niepodległe szlacheckie w Szwabii, Frankonii, Renie, niektóre Opactwa, &c. Te wszystkie maiące mieysce i głos na Seymie Rzeszy lub Cyrkułu, *Stanami* się zowią.

I. *Cyrkuł Austryacki.*

Nayzacnieyszym Stanem w tym Cyrkule iest Dom Arcy-Xiążęcy Austryacki, któremu inne mnieysze stany podlegaią, i nie miewaią żadnego Seymu.

Austrya, u Niem: *Oestreich*, u Franc. *Autriche*, po Łac. *Austria*, co znaczy Prowincyą wschodnią granicy na północ z Szwabią, Bawaryą, Czechami i Morawią; na wschód z Węgrami, na południe z Rzplitą Wenecką, morzem Adryatyckim, i Włochami, na zachód z Szwaycaryą. Austrya.

Kra-

Kraie Austryackie dzielą się: 1. na Austryą niższą, czyli właściwe Arcy-Xstwo Austryackie. 2. Austryą wewnętrzną. 3. Austryą wyższą. 4. Zewnętrzną, których kraie wśrzód Szwabii wchodzą.

A. Arcy-Xięztwo Austryackie między Czechami, Morawią, Węgrami, Styryą i Bawaryą, składa się ze 2. Prowincyi iedna niżey rzeki *Ens* wschodnia i większa, druga powyżey rz. *Ens* zachodnia. Obie rzeka Dunay przebiega, do którey tu rz. *Ens*, *Ips*, *Morawa*, czyli *Marck*, *Traun* i *Leitha* uchodzą. Kray ciepły i dosyć żyzny, obfity w dobre wina, iedwab, minery srebrne i ałunowe i cieplice. Część zachodnia mniey urodzayna i górzysta, ale bogata w owoce, sól, szafran, i rudę żelazną. Węgry opatruią Austryą w zboże i bydło; handel od powstania Tryestu coraz bardziey kwitnąć zaczyna. Jeziora większe są: *Traun*, *Hallstadt*, *Atter*, *Mann*, i *Alber*. Góry naywyższe zwane *Kahlenberg* o milę od Wiednia ciągną się ku Styryi, iest to pasmo wielu gòr, między niemi większe: *Traunstein* nad iezio-rem *Gemünden*, *Gressenberg* i *Mannhardsberg* na północ Dunaiu.

Li-

Linia męzka Domu Arcy-Xiążąt Austryackich zgasła R. 1740. na Karolu VI. Cesarzu. Marya Teressa Còrka iego i dziedziczka, żona Franciszka I. Lotaryńczyka założyła nowego Domu Lotaryńsko-Austryackiego początek, z którego trzeci panuiący iest teraz Piotr Leopold. Dom ten posiada Królestwa Czeskie, Węgierskie, Gallicyiskie, liczne Arcy-Xstwa, Xstwa, Margrabstwa &c. Dochody iego na 100. millionów wynoszą, woyska ma do 360,000. Ludności we wszystkich Państwach Austryackich do 19,500,000. dusz liczą.

1. *Kray poniżey rz. Ens.* W nim miast Xiążęcych 17. udzielnych Panów 19. Miasteczek 140. Klasztorów oboiey płci było 114. Zamków i Dworów Szlacheckich 606. wsi 1510. Dzieli się na 4. Powiaty, *Viertel* zwane. Pierwsze 2. na południowey, drugie na północney stronie Dunaiu leżą.

Wideń, u Niem: *Wien*, u Franc. *Vienne*, po Łac. *Vienna*, a po dawnemu *Vindobona*, u Węgrów i Turków *Becz*; stolica Arcy-Xięztwa i dla rezydencyi Cesarzów nieiako całych Niemiec, wielkie, piękne i bogate; ma Arcy-Biskupa i Universitatem. Leży nad Dunaiem przy uyściu rze-

czki Wienny. Obwód iego z przedmieściami na 4. mile wynosi. W samym mieście liczą domów 1400. na przedmieściach przeszło 3,000. których część większa od 4. do 8. piątrów. Domów gościnnych wspaniałych bardzo wiele. Liczba mieszkańców wynosi 250,000. Między mieszczan do 70,000. Cudzoziemców część wielka. Ulic w mieście 117. na przedmieściach 180. Rynków wielkich 8. mnieyszych 14. Z nich naypięknieyszy iest *Hof* zwany, gdzie przepyszna z bronzu statua Nays. Panny między 2. fontanami. *Graben* ozdobny prócz 2. fontan pyramidą z marmuru białego, na którey osoby SS. Tróycy bronzowe złocone. a przy podstawie Leopold Cesarz w postaci modlącego się. Jest to pamiątka zachowanego Wiednia od zarazy powietrza wystawiona R. 1759. Prócz Katedry Arcy-Biskupiey znayduie się w samym mieście Kościołów i Kaplic 48. na przedmieściach 66. Kościół Augustynianów bosych iest parafialnym Dworu, a Kościół Kapucynów mieyscem Cesarskiego grobu. Na przeciw Kościoła Augustynianów iest zamek Cesarski o 4. piątrach z skarbcem iednym z naybogatszych w Europie, gabinetem rozmaitych osobliwości, historyi naturalney, i medalów; z

ga-

galeryą obrazów wielkiego szacunku, i operalnym Teatrem bardzo wspaniałym. Kancellarya Cesarska, Biblioteka wielka, Dyrektoryum Cesarsko-Krolewskie, Reitschule, Kancellarya prywatna Dworu, Mennica, Dom pocztowy, Ratusz, Szpital są budowle wielkie, nowe i piękne. Inne też gmachy, iako Arsenały Cesarski i mieyski, Magazyny, Dom S. Marka dla sierot, godne są widzenia. Przedmieścia są daleko obszernieysze i okazalsze niż miasto, i leżą w około. Zowią się: *Leopoldstadt* na kępie Dunaiu, wylewom wody podległe. W nim ogród wielki Augarten i zwierzyniec na zarosłey kępie zwany *Prater*, od ktorego *Stadtgut* kanałem oddzielony, mieysce przechadzki publiczney. Inne: *Rossau*, *Lichtenthal*, *Karlstadt* pospolicie *auf der Wiesen*, *Waringer-Gasse*, *Alster-Gasse*, *Josephstadt*, *S. Ulrich*, *Neustift*, *Leimgrube*, *Mariahülf*, *Gmedendorf*, *auf der Wien*, *Wieden*, *Rennweg*, *Landstrasse*, *Erdberg*, i *Lerchfeld*. Wideń ma wiele użytecznych funduszòw: *Collegium Theressianum*, iest Akademia Szlachecka dla Edukacyi 140. Kadetów, gdzie znaczna Biblioteka i zbiór osobliwości naturalnych. Akademia Sabaudzka także dla młodzi szlacheckiey. Szkoła militarna, w którey 200. sy-

nów Officyerskich i ubogiey szlachty biorą Edukacyą woyskową. Szkoła rysunku i rzeźby założona R. 1768. Szpital wielki pod dozorem Bonifratrów. Fabryki liczne tego miasta wydaią porcellanę, materye wełniane i iedwabne, obicia, galony złote i srebrne, szychy, ołówki, towary stalowe, żelazne, mosiężne &c. R. 1784. rachowano w Wiedniu 20,000. robotników przy warsztatach iedwabnych. Wzdłuż Dunaiu są liczne łaźnie dla wygody publiczney. Co niedziela i święto bawi się Wideń widowiskiem Hecu, czyli utarczki dzikich zwierzów.

Belvedere pałac letni Cesarski na przedmieściu; ma wielki i mały ogród, ozdobny posągami, kaskadami, kanałami, wytryskami, labiryntami, &c. *Schônbrunn* naypięknieyszy zamek Cesarski o milę od Wiednia nad rz. Wienną, składa się z 2. skrzydeł w których, iednym iest Kościół dla Dworu. Ogród zwany Hollenderskim zawiera rozmaite osobliwsze i zagraniczne rośliny. *Laxemburg* miasteczko o mil 2. od Widnia przy lesie ozdobne pięknemi letniemi pałacami i domami. Celnie pałac Cesarski otoczony zwierzyńcami, labiryntami, i kanałami. *Kloster-Neuburg* nad Du-

naiem o 385. domach, na wyższe miasto i niższe się dzieli. Ma koszary, Pałac Cesarski, warsztat statków Dunaiowych i bogatą Kollegiatę maiącą ciało S. Leopolda swego Fundatora, w którego święto ubogim mięso, chleb, wino, i pieniądze Kapituła rozdaie. W okolicy rodzi się wino dobre. *Baden*, małe, ale dobrze zabudowane nad rz. *Schwôcha*, sławne łaźniami, i zachwalonemi wodami mineralnemi, których 3. źrzódła w mieście, 9. za miastem znayduie się. Przed kilką laty założono tu fabrykę pończoch, a w poblizkości inną iedwabną, i farbiernią. *Neustadt*, w miłym bardzo położeniu, piękne, porządne, i obronne zamkiem nad *Leithą*. Ma Katedrę Biskupią, 14. Kościołów i Kaplic, i do 5,000. mieszkańców. Zamek z Arsenałem iest gmach obszerny i wielki, obrocony na militarną Akademią. *Neuhaus*, dawna górzysta forteca o mil 2. od Baden. Tu są 2. fabryki, zwierciadlana i mosiężna, która tak sztucznie iest urządzona, iż iedno koło poruszone wodą, 16. obrotów sprawuie, a które rzemieślnik wstrzymać może bez zastanawiania koła, i bez przeszkody robocie innych. *Ebersdorf* nad Dunaiem. Tu zamek niegdyś letni Cesarski roku 1752. na szkołę córek

ubo-

ubogich Officyerskich, zaś 1770. na Szpital ludzi starych obrócony został. *Schwôchat* nad rzeczką tegoż imienia sławne z. znacznemi fabrykami płócienek, gdzie około warsztatu, przędzenia nici, bielenia, farbowania przeszło 10,000. różnych osób pracuie. *Mânnerstorf* z tamtey strony Leity, liczone niegdyś do Węgier, ale kupione od Franciszka I. tu teraz należy, zalecone źrzódłem zimney wody Lekarskiey. *Tuln* w Powiecie *Tulnerfeld* zachwalonym dla dobrych win, obfitości zbóż, i zdrowego powietrza. *Hainburg* nad Dunaiem z zamkiem na skale. W tym mieście fabryka tabaki zatrudnia 360. męszczyn, kobiet, i dzieci. Warsztaty także sukienne wielki pożytek mieszkańcom przynoszą. *Ips* przy wpadku rzeki tegoż imienia do Dunaiu, sławne fabryką tygielków, które stąd wszędzie rozwożone bywaią. *Melk* nad rzeką tegoż imienia. Na skale blizkiey nad Dunaiem iest bogate Opactwo Benedyktynów z Klasztorem i Kościołem, które są poczytane za iedne z naypięknieyszych w Austryi; Opat tytułuie się Prymasem Austryi. *Gottwich* Opactwo na bardzo wysokiey skale blizko Dunaiu, nowo odbudowane z Biblioteką naylepszą w Austryi, bogatą w rzadkie rękopisma.

Mau-

Mautern nad Dunaiem włość Grafów Schônborn. *Ebenfurth*, *Bruck*, oba nad Leitę, ostatnie z zamkiem Hr. Harrach. Klasztór Kamedułów na wierzchołku góry *Kahlenberg* zwanym *Josephsberg*; Inne są: *Maurbach*, *Heilige-Kreutz*, *Marienzell* &c. *S. Pôlten* nad rz. *Trasen*. *Trasmaur* do Arcy-B. Salisburskiego. *Waidhowen* nad rz. Ips do Bisk: Freyzyngeńskiego. *Pechlam* nad Dunaiem do Bisk: Ratyzbońskiego. *Krems* przy uyściu rzeki tegoż imienia do Dunaiu dobrze zabudowane; w którym R. 1768. założono fabrykę Axamitów i innych materyi iedwabnych. Blizko znayduie się minera Ałunowa bardzo obfita, która wraz z szafranem, który w tey okolicy naywybornieyszy się rodzi, bogaci handel mieszkańców. *Stein* nad Dunaiem, miasto o iedney ulicy, która wciąż pięknie wysadzona drzewami do Krems przytyka; i oba te miasta ieden tylko na przemian maią Magistrat. *Egenburg* na górze Marmhartsberg. *Zwett* nad rz. tegoż imienia, Korn-Neuburg nad Dunaiem. *Ketz* na granicy Morawii. *Laa* obronne nad rz. Teyą miane za naystarożytnieysze w Austryi. *Enzensdorf* przy Dunaiu do Bisk. Freyzyngeńskiego. *Marchek*, nad rz. March Graffów Palfy. *Zistersdorf* familii Althanich.

Feld-

Feldsburg Xżąt Lichtenstein. *Schrattenthal* Graffów Hartig. *Meissau* Graffów Traun. *Schloszhoff* nad rz. March z pięknym zamkiem nad rz. Morawą, z ogrodem wielkim i wesołym. Tu przerznięta góra ku Prezburgowi miastu Węgierskiemu otworzyła miły widok ciągniony wprost wysadzoną drzewami drogą. *Horn* nad rz. *Teffer* uchodzącą do rz. *Kamp* z zamkiem do Graffów Hoyos. Sławne iest białemi piwami warzonemi z tataraku i owsa, maiącemi smak limonady, które mieszkańcy rozwożą po całey Austryi. *Hardeg* w włości Prutzendorf Graffów Khewenhüller. *Drosendorf* z zamkiem nad Teyą Familii Lambergów. *Litschau* włość na pograniczu Czech Hrabiów Seilern. *Gemund* z zamkiem Graffów Geyersberg. *Weytra* ozdobne Pałacem Xżąt Fürstembergow. *Altensteig* z zamkiem Graffów Falkenhayn. *Diernstein* i zamek Graffów Stahrenberg. Do tychże należy włość i zamek *Senftenberg* nad rz. Krems dla dziedzicznego w domu ich Marszałkowstwa Austryi.

2. *Kray powyżey rz. Ens.* Zawiera miast Xiążęcych 9. innych Panów 3. miasteczek 84. Klasztorów oboiey płci 35. zamków i Dworów 223. wsi 643. Dzieli się na 4. Powiaty *Viertel*. *Linz*

Linz, *Lencia*, w miłym położe-
niu nad Dunaiem, ludne, handlo-
wne, dobrze zabudowane, otoczone
górami okrytemi lasem. Zamek Ar-
cy-Xżęcy na wzgórku ma wesoły i
daleki widok. Naywiększa tu fabry-
ka materyi wełnianych, broni ogni-
stey, &c. *Wels* ozdobne pięknemi bu-
dowlami nad rz. Traun przy wiel-
kim lesie zwanym *Welserheide*; han-
del wielki drzewem prowadzi. *Gmun-
den* nad ieziorem tegoż imienia z zu-
pami soli warzoney. Blizko leżą
Hallstadt i *Ischel*, gdzie obfite minery
soli szybkowey znayduią się. *Ens*
obronne, porządne i osiadłe przy rz.
tego imienia uchodzącey do Dunaiu.
Föklabruck nad rz. *Vökl*. *Efferding* w
zuławie Dunaiowey do Graffów Sta-
hrenberg. *Schwanastatt* z włością *Fu-
haim* Graffów Salburg. *Grieskirchen*
przy zamku *Parz* Graffów Weissenwolf.
Frankenburg zamek i Hrabstwo Khe-
wenhüllerów. *Schaumruberg* Hrabstwo
Stahrenbergów. *Neuburg* nad rz. *Ihn*
do Passawy. *Traun* zamek i Hrab-
stwo domu tegoż imienia. *Steyer*
nad rz. tegoż imienia, która do Ens
wbiega. Ma 2. przedmieścia *Ensdorf*,
i *Steyerdorf*, osiadłe Kuźniarzami,
Kowalami, Slusarzami, którzy pod
imieniem towarzystwa Innebergskie-
go uprzywileiowani są pod Ferdynan-

da Cesarza do prowadzenia handlu żelazem w całey Austryi i Styryi. Kilka tysięcy robotników w mnóstwie kuźni nieustannie pracuie. Robią kosy, sierpy, kłótki, wszelkie naczynia &c. a z przedaży ich, wielkie do kraiu ściągaią pieniądze. *Lorch* zabytek dawnego miasta Lauriacum niedaleko rz. Ens. *Kremsmûnster* z bogatym Opactwem Benedyktynów nad rz. Krems. *Waxenberg* i *Oberwalsee* Hrabstwa Stahrenbergów iako Marszałków Austryi. *Freystadt* Xiążęce. *Grein* i *Steyereck* nad Dunaiem. W ostatnim na górze zamek *Weissenwolf*.

B. Austrya wewnętrzna zawiera następuiące Prowincye:

Styrya. 1. Xięztwo Styryi, u Niem: *Steyer*, lub *Steyermark*, otoczone Arcy-Xięztwem, Węgrami, Karniolą, Sklawonią, Karyntyą, i Arcy-Biskupstwem Salisburskim. Dzieli się na Styryą północną czyli wyższą, i połudnìową, czyli niższą. W obuch liczą miast 20. miasteczek 100. okładem, zamków blizko 500. Rzeka Drawa przebiega ią, i zaymuie rz. *Mur* i *Ens*. Styrya wyższa *Ober Steyermark*, iest kray pełny gór i skał, z których naywyższa *Grimming* i *Grosing*, dosyć uprawny i obfity w pasze. Górale, lud iest przemyślny, pracowi-

ty

ty i na niewygody swych mieszkań i zimnego powietrza zahartowany. Zamiast pługów używaią motyk do kopania ziemi, na którą gnoie w koszach wynoszą. Chowaią wiele bydła i wielbłądy, lecz mniey tu ich maią, niżeli w Tyrolu i Arcy-B. Salisburskim. Znayduie się tu wiele cieplic, i wód mineralnych. W górach zaś nieco złota i srebra, ołowiu i miedzi, a rudy żelazne *Eisenert*, i *Vorderberg* są nieprzebrane. Niższa *Unter Steyermark* urodzayna wydaie wiele zboża, len długi i nayprzednieyszy, rzepy, owoce dobre i wina. Religia tu sama tylko Katolicka. Mieszkańcy częścią po Niemiecku, częścią po Wandalsku mówią.

Grätz, *Græcium* stolica Xięztwa nad rz. *Mur*, w okolicy wesołey, którą góry okryte winnicami opasuią. Po Wiedniu i Pradze naypierwsze i naypięknieysze w Państwach Austryackich. Liczy domów 2,136. i mieszkańców do 25,000. Jest dobrze ufortyfikowane. Na górze wysokiey od północy ma zamek obronny z Kościołem i Arsenałem. Na rynku, prócz wielu posągów, iest wspaniała statua SS. Tróycy z bronzu złoconego. Jest też tu Universitas, i iey Biblioteka wcale piękna w

gma-

gmachu nowym. Utrzymuią się tu rozmaite fabryki, naywiększa i nayzyskownieysza dostarcza obcym nawet Kraiom towarów stalowych delikatney roboty. Jarmark 2. razy do roku sprowadza do Gracu Kupców Węgrów, Polaków, Greków, Moskalów, Ormianów, Turków, i mnóstwo Żydów. *Voitsberg* nad rz: Kainach. *Marburg* i *Petau* ozdobne zamkami, leżą nad Drawą, osiadłe są od fabrykantów. *Rakersburg*, ludne i porządne na kępie oblaney rzeką Mur. *Zilli*, niegdyś *Celeia* między rzekami *Sân* i *Rôding*, gdzie powyżey na górze zamek stoi. *Leibnitz* nad rz. Sulm dawniey forteca. *Reckelsburg* twierdza prawie niedobyta, którey garnizon ma wszystko do potrzeby życia, ogrody, role, winnice, drzewa wewnątrz zamku na górze leżącego. Niedaleko *Rohicz*, iest zachwalone źrzódło wody kwaśney. *Judenburg*, za Rzymian *Idunum* nad rz. Mur, otoczone wysokiemi górami zawsze okrytemi śniegiem. *Murau*, *Knittelfeld* i *Loeben*, wszystkie nad rz. Mur. Ostatnie wielki handel żelazem prowadzi. *Aussee* żupy solne. *Mariazell* Opactwo i Kościół sławny cudownym obrazem Nayśw. Maryi P. który po Loretańskim naybogatszym iest w Europie. Lud z pogranicznych nawet

Państw

Państw tu się zgromadza. Cesarzowa Marya Teressa ofiarowała do tego obrazu drzewo Genealogiczne srebrne, na którym wiszą medaliony wyrażaiące twarze Franciszka 1. żony iego Maryi Teressy i 16. dzieci.

2. Xięztwo Karyntyi, u Niemc. *Kärthen*, po Łac. *Carnia*, graniczy z Styryą, Arcy-Bisk: Salisburgskim, Tyrolem, Rzplitą Wenecką i Karniolą. Kray leśny i górzysty. Naywyższe góry są: S. Ulryk, S. Helena, S. Wit, i S. Wawrzeniec, *Loibl* także, która Karyntyą od Karnioli dzieli. Lubo zaś w dolinach grunt bardzo żyzny, urodzaie iednak nie wystarczaią potrzebom mieszkańców. Wina liche się rodzą. Naywięcey obfituie w dobre żelazo, osobliwie około *Friesach* i źrzódła rz. *Liser*. Pod *Willachem* zaś szyby srebrne i ołowiane znayduią się. Rzeka Drawa, do niey *Glan* i *Gurk* uchodzą. Jezioro *Woerdtsee* otoczone górami ma mil 2. wzdłuż, a pół wszerz. Inne są: *Ossiach*, *Weissen*, *Milstadt*, i *Facker*. W całey Karyntyi miast 11. miasteczek 21. zamków 175. i 60,000. dymów; Religia sama tylko Katolicka.

Karyntya

Clagenfurt stolica Xięztwa niedaleko rz. Glawy łączącey się przez

Kanał z ieziorem *Wördtsee*, dobrze zabudowane; ma 6. Kościołów i Klasztorów kilka. Rynek ozdobiony posągami marmurowemi. R. 1764. założone tu zostało Towarzystwo ku poprawie rolnictwa i sztuk użytecznych, Dom dla sierot dzieci Żołnierskich, i fabryka sukien. S. *Andree* nad rz. Lawantą w okolicy urodzayney do Arcy-Biskupa Salisburskiego. *S. Weit* blizko rz. Glawy. *Gurk* nad rz. tegoż imienia z Katedrą Biskupa, który w blizkim swym mieście Strazburgu ma zamek mieszkalny, i iest Xciem Rzeszy Niem. *Wolfsberg* i *Pleyburg* z zamkami. *Sachsenburg* nad Drawą, należy do Arcy-Bisk: Salisburg. Pod miastem są 3. zamki z szańcem. *Gmund* nad rz. Liser. *Milstadt* niegdyś Kawalerów S. Jerzego stolica. *Ortenburg* nad Drawą.

Karniola. 3. Xięztwo Karnioli u Niem. *Krain*, po Łac. *Crania*, lub *Carniola*, przytyka granicami do Karyntyi, Arcy-Bisk: Salisburgskiego, Powiatu Foroiulieńskiego, morza Adryatyckiego, Istryi Weneckiey, Liburnii, Dalmacyi i Kroacyi. Dzieli się na górną, dolną, i wewnętrzną. Pełno w niey gór; niektóre są mieszkalne, inne puste, inne zarosłe drzewem,

inne

inne łyse, inne zawsze pod śniegiem i lodem. Mieszkańcy pną się po górach i chodzą na wzór Lapończyków z oszczepami w ręku, i nogi maiąc opatrzone nakształt sandałami. Las *Birnbaum* pasmem gór wysokich od źrzódła Sawy przez całą Karniolą do Kroacyi i Bośnii zachodzi. Naymnieyszey szerokości ma 3. mile, i chociaż w gruncie kamienistym, drzewa iednak ma nadzwyczayney wysokości. *Terklu* iest góra naywyższa w Karnioli, co do odmiany klimatu i roślin do Szwaycarskich gór podobna. *Kahlenberg* prawie niemieszkalna. *Nanas* wysoka na podziw na wierzchołku ma równinę dość obszerną, okrytą gęstwiną. *Loibel* skalista i przykro wyniosła. Przez nią rznięta w gzygzak droga dzieli Karyntyą od Karnioli. Jaskinie czyli lochy podziemne Karniolskie niemnieyszey ciekawości są godne. *Adlsberg* wewnątrz ma obszerne place, rozmaite kamienne figury, mosty, i gdzie niegdzie straszne przepaści. Zayść w nim można przeszło na 2. mile. Przy wniyściu rz. *Poig*, o milę stąd z góry wypływaiąca, wpada w loch przez otwór w skale, i przezeń przechodzi. Loch *S. Magdaleny* o milę od Adlsberga przechodzącemu się w nim naypięknieysze wystawia widoki,

ki, i ukazuie iakoby wiszące starożytnych gmachów rozwaliny, różne kształty z kamienia, Alabastru &c. udziałane ręką natury. Równe podziwienie groty *Lueg* na milę rozległa i druga S. *Serf* przychodniom sprawuią. Grunt nizin i w równinach iest żyzny, dwa razy w nim do roku urodzaie zbieraią. Prócz zboża, rodzi się len przedni, konopie, owoce ranne i wyborne, z których trunki robią, orzechy &c. Drzewa oliwne naylepiey udaią się około *Karst*, w pomorzu, i Istryi, która też wydaie Cytryny, Pomarańcze, limonie, granaty, migdały, figi &c. Wina tuteysze białe i czerwone, bydło rogate i konie, osobliwie od Karstu są zachwalone. Nie zbywa na minerach ołowiu i miedzi, lecz nay-więcey rudy żelazney i stalowey. Marmur Karniolski iest bardzo piękny. Nie dostaie tylko soli, którą z wody morskiey warzą, i w wielu mieyscach wody źrzodlaney, którey o mil kilka szukać muszą. Są iednak w Karnioli i źrzódła mineralne. W niektórych mieyscach tego Xięztwa tak przykre iest powietrze, iak w Laponii, w innych tak łagodne iak we Włoszech. Płynie przez ten kray rz. *Sawa*; do którey spławne *Laybach*, *Gurk*, i *Kulpa* uchodzą. Jezioro

zioro *Coyrknicz* leży wśrzodku gór drikich, i przepaścistych, w roku suchym ma obwodu na mil 6. a gdy wyleie, przenośi 8. Na nim są 3. kępy: *Wornek*, z wsią *Ottogk*, oddzielona kanałem od pół-wyspy Dorwoszecz; *Welka Gorycza*, i *Mała-Gorycza* drzewem zarosłe. Strug 8. do niego wpada. Wyschnięcie iego nie corok się zdarza; niekiedy zaś bądź w lecie bądź w zimie suchey 2. lub 3. do roku bywa. Woda na ów czas wsiąka w lochy, czyli studnie w śrzodku ieziora będące. Liczą ich 18. z których 5. większych osychaią porządkiem w 6. dniach. Mieszkańcy wsi Oberseedorf gdy znaki wyschnienia postrzegą, daią znać przez dzwon okolicznym rybakom, i na pewne w onych studniach łowić zaczynaią. Do studni *Rybeska-jama* zstępować można, iak do lochu. *Narta* i *Plauza* błotniste niewysychaią. Gdy wcześnie opadną wody, wyrasta trawa we 20. dniach. Zaraz więc ią koszą, potym orzą i proso sieią. Lecz gdy nierychło opadnie, nic siać nie można. Zdarza się, iż wcześnieyszy wody powrót wszystko zaleie. Po żniwie poluią na rozmaitą zwierzynę, która tu schodzi się dla żyru. Po kilku deszczach z grzmotami wracaią wody, i występuią z lo-

chów tak prędko, iż we 24. godzinach iezioro się napełnia; na ów czas zlatuią się gęsi, kaczki dzikie, i inne ptastwo wodne &c. Jezioro *Felden* iest bardzo głębokie. W śrzodku styrczy góra okrągła maiąca na wierzchu Kościołek. *Wochein* powstaie ze źrzódła, które z szumem ze skały na dół spada; w nim poławiaią się wyborne pstrągi. Mieszkańcy są rodacy, Niemcy, Wołosi, Uskokowie, Karsztmanie, Wipazanie &c. Mówią nakształt po Słowacku i po Niemiecku, wiarę tylko Katolicką, a Wołosi Grecką wyznaią.

Laybach, po kraiowemu *Lublana*, MS. nad rz. tegoż imienia żeglowną, która tak dzieli miasto, iż część iego iest w górney, część w dolney Karnioli. W tych dwoch, prócz 4. przedmieściów rachuią 500. domów, 3. arsenały i zamek na górze zarosłey drzewem, 25. Kościołów i Klasztorów kilka. Ma Katedrę Biskupa swego, i towarzystwo rolnicze. Pod miastem wśrzód gór iest bagno, długie na mil 2. szerokie pół-mili. R. 1779. osuszać go zaczęto. *Bischoff-lak*, (*Szkofialoka*) z włością zawieraiącą do 200. wsi Biskupa Freyzyngeńskiego. *Krainburg* na górze oblaney Sawą z zamkiem zwanym Kiezelstein.

Ra-

Ratmansdorf (*Radowelza*) nad Sawą. *Stein*, (*Kamnieck*) nad rz. Feystrycą obronne zamkiem. *Neumarktl* (*Terschicz*) pod Loiblą górą. Tu robią szafian, materye wełniane i mnóstwo naczyń miedzianych i żelaznych. *Weissenfels*, i *Einsnern* zalecone fabryką igieł i sprzętów stalowych. *Asling* (*Jesseniza*) tu należy. *Feldes* przy iezierze do Biskupa Bryxieńskiego. *Gurkfeld*, (*Kersko*) nad Sawą z zamkiem. *Landstrasz* (*Rostaynavecza*) na kępie rz. Gurki, ma zamek i włość obszerną. *Rudolfswerth*, (*Nowomesto*) nad rz. Gurką. *Weichselburg* (*Wisznagóra*) w dolinie żyzney i miłym położeniu. Około liczne są kuźnie, tu zaś fabryka stalowa. *Gottschee* (*Choczwia*) miasto i Hrabstwo Xżąt Auersbergów. Tychże *Laas* (*Losz*) z zamkiem. *Môtling* (*Metlika*) niedaleko rz. Kulpy. *Auersberg* gniazdo familii Xżąt tego imienia z zamkiem na górze. *Czyrknicz* opasane górami. Od niego sławne iezioro wzięło nazwisko. Tu wielki skład soli, i założona Czyrknickiego fabryka szkła równaiącego się Czeskiemu. *Tybein*, (*Duin*) z portem na górze nad morzem Adryatyckim. *Wipach*, (*Wipako*) i *S. Serf* sławne są, że ich okolice naylepsze wina rodzą.

Adlsberg (*Postoyna*) znane dla dziwney blizkiey iaskini.

Tu należy Istrya Austryacka, u Niem. *Histerreich*, Istrya obfituie w wina, oliwę, zboże i inne płody. W niey: 1. Hrabstwo *Mittersburskie*, dobra Grafów Montecucoli. *Mitterburg* (*Pizyno*) MS. z zamkiem na górze. *Biben*, (*Piczen*) z Biskupstwem, leży na wysokiey górze. *Gallignania*, *Berszec*, i *Laurana* nad morzem Adryatyckim. 2. Dobra Kastuańskie wprzód do Jezuitów u S. Wita *am Pflaum* rzeczonego należały. *Castua*, (*Restaw*) na górze wysokiey przy morzu Adryatyckim. *Moszencza* sławna szybami marmurowemi. *Wolowska* nadmorskie i w blizkości port wielki *Preluka*,

Friaul. 4. Powiat Austryacki Foroiulieński zamyka Hrabstwa z tytułem Xiążęcym Gradyskie i Goryckie, Hr. Tulmińskie, i Pow. Idryi.

1. *Gradyska* miasto obronne twierdzą założoną R. 1764. nad rz. Lisonżo, iedyna zasłona Państw Austryackich od Wenecyi. 2. *Gorycza*, *Gôrz*, z Arcy-Biskupstwem erygowanym R. 1741. Dzieli się na wyższe czyli stare na górze z zamkiem, i

niż-

niższe czyli nowe w równinie po nad rz. Lisonzo. 3. *Tulmino* na górze. Niedaleko rz. Lisonzo, niegdyś *Sontius* ma źrzódło. 4. *Idrya* leży między Karniolą i Hr. Goryckim. Tam miasto tegoż imienia wśrzód gór wysokich w głębokiey dolinie, ma zamok i przeszło 300. domów rozproszonych. Sławne niewyczerpnionym skarbem żywego srebra, ktòrego tu są obfite minery. Pagórek średni *Vogelberg* wydaie rocznie przeszło 300,000. funtów merkuryuszu czystego. W ogólności Idrya dostarcza go na rok 12,000. cetnarów. Prawdziwy cynober iest tu minerałem pospolitym. W wielu mieysacach merkuryusz czysty wewnątrz miner przez szpary i szczeliny kamieni płynie. W tychże minerach i koperwas znayduie się.

5. Nadbrzeże Austryackie, u Niem. *Seeplâtze*, *Littorale* zawiera Powiaty Akwileyski i Tryestki. Miasto Fiume po Niem. *S. Veit am Pflaum* nie należy tu więcey. R. 1776. przyłączone do Korony Węgierskiey. Pomorze całe Austryackie rozciąga się tu na mil 30. ma wiele portów, ale mało otwartych i uczęszczanych. *Akwileya*, lub *Aglar*, niegdyś sławne, potężne i ludne, miało swego Patryarchę,

Nadbrzeże Austryac[kie]

archę, którego godność R. 1751. zniesiona została. Leży w mieyscu błotnistym o pół mili od morza, do którego spław kanał murowany ułatwia. Kamera handlowa dla osuszenia tych błot nie małe wysypała pieniądze, i kilka iuż mil bagnów zamieniła w uprawne role. *Tryest*, *Triest*, *Tergestum*, miasto w zatoce morskiey, z portem. Domy z góry, na którey twierdza, ciągną pochyło ku morzu. Dawniey było tu tylko stanowisko. R. 1750. rzucono fundamenta wielkiego portu *Grand molo*. Jest nadto mały kanał i wielki, w którym 20. okrętów Kupieckich mieścić się może. R. 1769. wystawiono Lazaret obszerny, w którym przybywaiący z mieysc zarażonych, lub podeyrzanych odbywaią kwarantanę. Miasto i port iest wolny. Wszelkie towary przywoźne i wywoźne żadnego tu cła nie opłacaią, przez co handel Tryestski na podziw się wzmógł i rozszerzył. R. 1770. liczono kantorów 30. Kupieckich hurtowych. Powstało też towarzystwo assekuracyine, którego fundusz 300,000. Złł: i kompania morska. O mil 2. sprowadzono tu' wodę źrzódlaną zawsze płynącą. Rękodzieła rozmaite iako Axamitów, płócien żaglowych, mydła, świec, kotwic, cukru, koper,

waſu

wasu i innych towarów wielkie pożytki miastu przynoszą. Przesyłaią rocznie 600,000. butelek rosolisów do obcych kraiów. Jest też i warsztat okrętowy. Tryest ma swego Biskupa, 3. Kościoły Katolickie, 1. Grecki i drukarnią Ormiańską. *Prossecco* wieś, którey okolice sławne są wybornym winem i zdrowym zwanym *Rheinffal*. *Fiume*, u Niem. *S. Veit am Pflaum* leży w dawney Japydyi nad odnogą morza Adryatyckiego zwaną *Golfo di Carnero*, albo *Sinus Flanaticus & Polenus*, w któren tu wpada *Fiumara*, lub *Reka*, i formuie port, który iest równie wolny, iak Tryestski. W znaczney liczbie mieszkańców iest wiele żydów. Jest w nizinie równey, ale wąskiey urodzayney w wina dobre, figi, migdały, granaty, oliwę i inne owoce. Za miastem daie się widzieć wielki dom kwarantanny. Utrzymuie liczne fabryki iedwabne, wełniane, woskowe, płócienne, cukiernie i blichy, ale naywiększe są lin, żaglów i budowy okrętów. Naywięcey tu towarów przychodzi z Węgier, dla których ułatwienia przywozu, zrobiono gościniec aż do Karlsztadu w Kroacyi długi 65,000. kroków, zrównano góry, zwalono skały, zasypano głębokie doliny. Tak górę *Petz* na 400. sążni ze-

zerznięto, i przez Alpy poprowadzono drogę na mil 12. wśrzód ścian skalistych szeroką sążni 11. koszta wielkie, praca, łączenie skał kamiennemi mostami godne są podziwienia.

Tyrol. C. Austrya wyższa, czyli Hrabstwo Tyrolskie, graniczy z Bawaryą, Salisburgiem, Karyntyą, Rzpltą Wenecką, kraiem Gryzonów, włością Vorarlberg, Szwaycarami i Szwabią.

Kray ten wysokie góry, doły i wąwozy przepaściste przeplataią. W śrzodku naywięcey gór się mieści, na których odwieczne składy śniegów i lodów trwaią, zwane u Szwaycarów *Glacieres*, po Tyrolsku *Ferner*, a podług mieysc różnią się nazwiskami, iako: *Gurgler*, *Fernelter*, *Schnalzer*, *Rasner*, *Tauferer* &c. Tu iuż daie się widzieć góra *Brenner*, Pyreneyska, pasmo wysokich gór między Insprukiem i Störzing leżących, poczynaiących się od Luegi. Przez nie 4. mile drogi, a wśrzodku cieplica. Prócz góry *Ortelos* w kraiu Gryzonów naywyższa iest *Klockner*. Góry iednak Tyrolskie, aż do wierzchołków lodowatych są urodzayne, i między lasami ornym polem okryte. Puste zaś zawieraią kruszce i naypiękniey-

szy

szy marmur w rozlicznym kolorze. Zboża się wszędzie udaią. Podgórza rodzą iak we Włoszech delikatne owoce. Cytryny, pomerańcze, granaty, iabłka Tyrolskie maią powszechny szacunek. Nizina *Elz* w len obfituie; Bydła i koni dobrych dostatek maią. Powietrze w niektórych mieyscach ostre iak w Reinwaldzie w Szwaycarach, w nizinach zaś ciepłe iak w Hiszpanii. Oprócz wielu osobliwszych ziół, znayduią się w górach kamienie drogie, rubiny, szmaragi, ametysty, agatki, krwawniki, i pewny rodzay dyamentów, &c. Sòl, merkuryusz, śrebro, miedź, ołów, żelazo, siarka, koperwas, ałun, naypięknieysze farby mineralne, i wody lekarskie. W dolinie *Zill* pod Zellą znayduie się minera złota, ale iuż nie tak bogata, iak niegdyś. Miedź Tyrolska iest bardzo giętka, i przednia. Rzeki: *Inn*, po Łac. *Oenus*, *Sill*, *Etich*, po Włosku *Adige*, po Łac. *Athesis*, *Lech*, po Łac. *Lycus*, *Drawa*, *Iser*, *Sarca* i *Odrenta*, kray ten przebiegaią. Jezioro *Gardsee*, *Lago di Garta*, *lacus Bernacus* w części tylko do Tyrolu należą. Inne są: *Caldonatz*, *Toblin*, *Caltarn*, *Molven*, *Leder*, *Aiterwang*, *Achen*, *Malserheide*. W ostatnich 3. poławia się osobliwszy gatunek ryb, zwany *Renken*,

któ-

które maią mięso białe i smaku wybornego. W Hrabstwie miast 12. miasteczek 17. 2. Biskupstwa, 48. Klasztorów, 230. Kościołów, 355. zamków, 894. wsi, i nad 100,000. dusz. Chłopi tu do Stanów należą i Stan 4*ty* składaią. Religia iedyna Katolicka. Dzieli się na 6. Powiatów.

Inspruck, *Ænipons*, *Ænipontum*, MS. nad rz. Inn, małe w sobie samym, ale w przedmieściach rozległe, ozdobne domami w guście teraźnieyszym, Klasztorami i Kościołami. Między temi celuie Parafialny zamożny w bogactwa dla cudownego Nayś: Panny obrazu. Drugi Dworu czyli Franciszkański, w którym przepyszne Maxymiliana I. z białego marmuru mauzoleum, posąg Cesarza i 28. osób kolosalnych Domu Austryackiego, 4. figury cnot, 23. osób na półkole sklepienia wszystkie z bronzu. Poboczna kaplica zwana srebrną dla wielości tego kruszcu zawiera nadgrobki wspaniałe Arcy-Xcia Ferdynanda i iego żony. Zamek stary iest bardzo wielki, i część dachu na nim ozdobiona listkami ze złota. W ogrodzie odmian i ozdób do zbytku. Collegium Po-Jezuickie R. 1775. obrócone na fundusz 18.

mło-

młódzi Szlacheckiey biorącey darmo Edukacyą zowie się *Teressianum*. Opactwo Panien założone R. 1765. szczyci się wielą przywileiami. W nim od R. 1781. Xienią Arcy-Xżniczka Elzbieta siostra Cesarza. Universitas ma znaczną Bibliotekę. Za miastem o milę stoi zamek letni *Ambras* na górze nad Inną; w nim Gabinet zbroi i innych osobliwości niema nic równego. Daią się w nim widzieć zbroie całe i oryginalne więcey niż 200. Bohaterów i Panów 15go i 16go wieku, z ich portretami, herbami &c. *Hall* nad Inną *Hala ad Oenum*, gdzie 2. zupy wielkie soli warzonki, i Mennica, którey machinie woda obrot daie, z taką łatwością, iż ieden człowiek ią poruszyć, i na minutę 150. talerów wybić się bez trudności może. Klasztór Panien fundowany, od 3. córek Ferdynanda I. znacznemi dochodami iest opatrzony. Noszą ubiór żałobny, iakiego Damy używały w czasie fundacyi z kapeluszami kończastemi. Hala rzeką Inn wielki ma handel z Wiedniem. O milę wysoka góra wydaie obficie sól kryształową. *Kitzbichl*, *Hædicollis*, z włością przyległą. *Kuffstein* ufortyfikowane nad Inną na pograniczu Bawaryi, leży pod wielką skałą, na którey stoi zamek obronny.

ny. *Ratenberg* mocne miasto i zamek nad Inną; w bliskości którego iest bogata minera miedzi i srebra. W *Brixleck* nad tąż rz. ludwisarnia wielka. Pod *Acherain* fabryka mosiężna. W *Kranzach* fabryka drutów i igieł. *Schwatz*, *Sevavium*, nad rz. Inn, niemniey wielkie iak piękne i porządne miasto. Prócz wyborney tu huty, niedaleko w Falkensteynie są szyby srebrne i miedziane, w których zawsze kilka tysięcy ludzi pracuie. Gdzie i farby mineralne błękitne i zielone znayduią. Niewiasty i dzieci przędą nici i mnóstwo pończoch robią, tak dalece że ich stąd na 80. cetnarów wychodzi do Austryi, Węgier, Morawii, Czech, Polski i Szwaycar. *Cirle*, *Cireola*, nad Inną i *Schârnitz*, *Scarbia*, *Porta Claudia*, a niegdyś *Scarantia*, twierdza pograniczna Bawaryi należą do włości Hertemberskiey. *Ehrenberg* mieysce obronne na granicy Szwabskiey. *Imst*, lub *Uemst* sławne kompanią Kupiecką kanarkami handel nie tylko w Niemczech i Szwaycarach, ale w Londynie i Konstantynopolu prowadzącą. Niektórych lat 1600. ich do samey Anglii wysyła. *Glurns*, *Gelurnum*, i *Mals* nad ieziorem, z którego rz. *Etsch* wypływa. *Meran* nad rz. Passer. *Tyrol* zamek, od którego

kray

kray nazwisko wziął. *Fürstenburg* zamek i włość Biskupa Koireńskiego. *Bozen*, lub *Bolzano*, handlowne, wielkie i ludne nad rz. Eisach, do którego na 4. iarmarki Włoscy i Niemieccy Kupcy licznie się gromadzą. W bliskiey okolicy wina Leytachskie, Leyferskie i Rentchskie są zachwalone. *Störzing* nad rz. Eisak sławne fabryką stalową. *Caltarn*, *Tramin*, *Salurn*, *Neumarkt*, *Steinach*, *Martrey*, *S. Lorenzen*, *Tauffers*, *Haiden* po Włosku *Ampezzo* miasteczka. *Lienz*, lub *Luenz*, *Loncium*, nad rz. Isolą. *Luenzen-Clauso* wąwoz obronny nad Drawą. *Beitelstein*, po Wł. *Botestagno* twierdza na górze. *Arch*, lub *Arco* nad rz. *Sarką* z zamkiem. *Rowereith*, po Wł. *Reveredo*, po Łac. *Roboretum*, handlowne, i ludne nad rz. *Leno*, ma zamek mocny. Tu fabryka pięknych materyi iedwabnych, i wielki handel iedwabiu. *Kôfel*, po Wł. *Covolo*, po Łac. *Claustrum Cubali* mieysce pograniczne Włochom, na trakcie Weneckim. Gościniec zaś tak iest ciasny, iż ledwo 2. powozy minąć się mogą. Forteca iako i studnia wykute są prawie w skale, która zewnątrz robi ścianę wysoką i pionową na sążni 50. tak iż chcących wniyść do niey, sznurami wciągać trzeba. Zawsze

wsze tu Kapitan z garnizonem zostaie. Droga z iedney strony ma skałę, z drugiey brzegi przepaściste rz. Brenty. *Borgo di Valsugana* piękne w nizinie *Val Sugan*, w włości Telwańskiey. Mieszkańcy doliny *Stubey* robią rozmaite towary z miedzi i żelaza, które do kraiów obcych wywożą. Niedaleko *Clausen* iest dolina *Grôden*, w którey mieszkaią kamieniarze i śnycerze. Ci z drzewa, kamienia, alabastru &c. które w swych górach znayduią, wyrabiaią różne figury, i inne rzeczy, których bardzo wiele, lubo nie są naylepsze, do Portugallii sprzedaią i maią swe domy w Lizbonie. Przeto w tey okolicy wiele iest niewiast Portugalskich.

D. Austrya zewnętrzna, zawiera kraie rozproszone, i dzielące się na 3. ogólne części. 1. Bryzgawia z miastami leśnemi. 2. Szwaby Austryackie. 3. Włości Vorarlbergskie.

Bryzgawia. *a.* Bryzgawia Austryacka, *Breisgau*, dzieli się na 3. stany: Prałatów, Szlachtę, i Stan trzeci, który 13. miast i 6. włości kameralnych składaią. *Freyburg*, MS. nad rz. *Treysane*, niegdyś mocne, teraz wielkie, Kościołami, Akademią, i Klasztorami ozdobne. Kościół *Münster* iest

gmach

gmach wspaniały i wielkie zdawna bogactwa posiada. Mieszkańcy bawią się rznięciem, polerowaniem granatów, i kryształów, i niemi handel wiodą. *Breysach*, lub *Alt-Breysach*, u Franc. *Vieux Brisac*, czyli stary Bryzak dla róźnicy od nowego, który z drugiey strony Renu w Alsacyi leży i iest obronną twierdzą. Ten Klasztory zdobią. *Willingen* nad rz. *Briege* otoczone Fürstenberskiemi dobrami. O milę iest *Breunlingen*. *Neuenburg* nad Renem. *Waldkirch* małe, lecz ma zamożnych mieszkańców dla fabryk rznięcia i polerowania kamieni granatów, kryształów &c. *Endingen*, *Kenzingen*, *Burken* miasteczka. Prelatury Stanów są: Opactwo S. Błażeia, *Abtey Sanct Blasi*, z tytułem Xiążęcym, leży w lesie czarnym, iedno z naybogatszych w Niemczech Klasztorów. Posiada dobra *Stauffen*, *Kirchofen*, *Gurtweil*, *Bürglen*, *Oberried* &c. W Szwabii zaś Hrabstwo *Bondorf* i włość *Blumeneck*. *Heiterscheim*, Kapituła Joannistów, którzy więcey wchodzą do Stanów Cyrkułu Renu wyższego. Prelatury Benedyktynów *Schuttern*, *S. Rupert*, *S. Peter*, w czarnym lesie; *Ettenheim. Münster* &c. Włości Kameralne (*Kameralherrschafften*) 1. *Kastellberg* i *Schwarzenberg*. 2. *Kürnberg*. 3. *Tryberg*. 4. Hrabstwo *Hanenstein*.

nenstein. 5. *Rheinfelden.* W tey okolicy leży wieś *Augst*, gdzie niegdyś było miasto *Augusta Rauracorum.* 6. *Laufenburg* zawiera 4. niziny: *Keisten*, *Mettan*, *Sulz*, i *Gansingen.* Miasta leśne, *Waldstâdte* są 4. *Laufenburg*, dzieli ie Ren na 2. części nierówne, należy do Panien Sekingeńskich. W blizkości iest sławna Katarakta na Renie. *Rheinfelden* niegdyś bardzo obronne, nad Renem. O pół-milę wyżey zaczyna się grunt skalisty *Gewild* zwany, przez który Ren z wielkim szumem płynie i bydź spławnym nie przestaie. *Seckingen* oblane Renem. Tuteyszy Xiążęcy Panien Klasztór do Stanu Prelatur należy. *Waldshut* nad Renem.

Possessye Austryackie w Szwabii.

6. Szwaby Austryackie, dzielą się na 6. części czyli *Corpora*: 1. Burgawia. 2. Nellenburg. 3. Starostwo Altorfskie i Rawenburgskie. 4. Górny i dolny Hohenberg. 5. Miast 5. Dunaiowych. 6. Klasztorów, Powiatów i miast 19. I. Margrabstwo Burgawskie leży nad Dunaiem między rz. Lech i Jler. *Gûnzburg* MS. nad uyściem Lechy do Dunaiu z zamkiem. *Burgau* nad rz. Mindel. *Krûmbach* z zamkiem. II. Laudgrafstwo Nellenburgskie między Biskupstwem Konstancyeńskim, Kantonem Szafhauzeńskim i

Hra-

Hrabstwem Firstenberskim. *Stockach* MS. *Nellenburg* i *Aach* na górze. III. Starostwo, czy Landwoytostwo Altorfskie i Rawensburskie, z miastem *Altorff*, w którym iest Opactwo udzielne *Weingarten*. IV. Hrabstwo Hohenbergskie, w nim miasta: *Rotenburg*, *Ebingen*, i *Horb* leżą po nad rz. Neckrą. Ostatnie dobry handel suknami prowadzi. *Schônberg*, i *Fridingen* nad Dunaiem. *Oberndorf* w czarnym lesie. *Schramberg* nad rz. *Schiltach* z zamkiem na górze. V. Miasta Dunaiowe: *Munderkingen*, *Riedlingen*, *Meugen* leżą nad Dunaiem. *Waldsée*, wsrzód Hrabstwa Waldburg. *Sulgau*, nad rz. Schwarzach. VI. 19. Klasztorów, Powiatów i Miast, które są: *Wiblingen* Opactwo Benedyktynów nad rz. Jler. *Buxheim* Kartuzya o milę od Memingen. Hrabstwa *Kirchberg*, i *Weissenhorn* nad Jlerem i Dunaiem; Dom Fuggerów lennym prawem ie dzierży. Włości: *Erbach* nad Dunaiem. *Berg* niedaleko Dunaiu; *Warthausen* nad Riszą pod Biberachem. Miasta: *Konstancya*, *Costanz*, w miley okolicy nad ieziorem niższym *Untersée*, czyli *Zelle*, i Konstancyeńskim *Bodensée* ufortyfikowane i obronne twierdzą *Petérschausen*, z drugiey strony Renu leżącą, gdzie tą rzeka z ieziora Konstancyeńskiego

do *Zelle* przechodzi, na pograniczu Turgawii. Zdobią ie wysokie i piękne domy, naywięcey kamienic; kilka Kościołów, i klasztorów. Katedra w nowym guście wielkie skarby zawiera, Arsenał zaś rozmaite osobliwości. Biskup mieszka pospolicie w Mersburgu. Sławna iest Konstancya Zborem generalnym R. 1414. na którym Papież i 2. Anti-Papów byli złożeni, a Jan Hus i Hieronim Pragieńczyk potępieni i spaleni, iako Heretycy. *Steckborn*, i *Ratolfzell*, nad ieziorem Zelle. *Vöringen* przy rz. Lauchert. *Ebingen* nad Dunaiem. *Schelklingen* na rz. Ach.

Vor-Arlberg. *a.* Włości Przed-Arlberskie (*Vor-Arlberg*) są częścią sławney w starożytności góry *Mons-Rheticus*, która ie od Tyrolu dzieli. Nazwisko maią od położenia z tey strony góry Arlberg po Łac. *Arula.* 1. Hrabstwo *Felokirch*, lub *Montfort*, po Włosku *Campo di San Pietro* z miastem nad rz. Jllą blizko do Renu uchodzącą, dobrze zabudowane w okolicy obfitey w dobre wina. 2. Hr. *Bryganckie*, *Bregenz*, *Comitatus Brigantinus*, nad iez. *Bodensée*, którego część i las w dolinie od niego się zowią. *Bregenz* miasto nad tymże ieziorem. Mieszkańcy okoliczni robią wiele naczyń

dre-

drewnianych, które do Szwaycar i Szwabii wywożą. Włość *Hoheneck* z zamkiem. 3. Hr. *Bludenckie*, lub *Pludenz* z miastem i zamkiem nad Jllą. 4. Hr. *Sonneberg*, ma zamek na górze.

6. Powiat Biskupa Trydenckiego; leży w Hr. Tyrolskim, iest pod protekcyą Domu Austryackiego, lubo Biskup iest Xciem Rzeszy, w niey ma głos i mieysce, i Stanem Cyrkułu Austryackiego. *Trydent*, u Niem. *Trient*, po Włosku *Trento*, po Franc. *Trente*, po Łac. *Tridentum*, MS. między górami nad Adygą; ulice nieregularne, ale wśród powiększey części nowych i pięknych domów. Pałac Biskupi obszerny, a dla wielości marmurów, i przednich malowań wspaniały. W Katedrze celuie przepyszny wielki Ołtarz. Klasztorów znaczna liczba. Nayznacznieyszy z nich za miastem zwany *Nusberg* w okolicy w cytryny i pomarańcze obfitey. W tym mieście Zbor powszechny R. 1545. odprawił się. *Reiff*, po Łac. *Ripa*, po Wł. *Riva*, nad ieziorem Gard, z mocnym zamkiem. *Bisein*, *Beseno*, obronna twierdza. *Ala*, *Mori*, *Brentonico*, *Avio*, *Stor*, *Cavales*, *Eles*, *Persen*, miasteczka.

Biskupa Trydenckiego Powiat.

Biskupa Bryxyeńskiego Powiat.

c. Powiat Biskupa Bryxyeńskiego, tamże leży, i Biskup również iest Xciem Rzeszy. *Brixen*, po Wł. *Bressanone*, po Łac. *Brixinum*, MS. w miłym położeniu nad zbiegiem rzek *Eisack* i *Riens*. Jest tu Collegium i fundusz dla Edukacyi bezpłatney Panienek Angielskich, Niemieckich, i Włoskich. *Seben*, *Savione*, *Sabiona* nad rz. *Eisack* niegdyż rezydencya Biskupa. *Clausen*, *Clusina*, po Wł. *Chiusa di Bressanone*, nad tąż rzeką. *Bruneck*, lub *Brunegen*, *Brunopolis* małe miasteczko.

Dobra Teutońskie.

d. Dobra Zakonu Teutońskiego, który między Stanami Cyrkułu Austryackiego się liczy, i pod opieką Domu Panuiącego zostaie, zawieraią 2. Powiaty, *Balleyen*, *Baillages*. Jeden Pow. Austryacki z 7. Kommanderyami, których Kommandor mieszka w Wiedniu. Drugi w Tyrolskim w górach nad Adygą z 5. Kommanderyami. Rezydencya Kommandora w zamku *Wegenstein* niedaleko *Bozen*.

Włość Traspeńska.

e. Włość Traspeńska należy do Xżąt Dietrichstein, którzy przeto na Seymie Rzeszy w Kollegium Xżęcym głos i mieysce maią; iest w Tyrolskim w Dolinie *Engadein*, którey głó-

wny

wny zamek *Trasp*, iest graniczną twierdzą Tyrolu.

II. *Cyrkuł Szwabski.*

Szwabia, u Niem: *Schwaben*, u Franc. *Suabe*, po Łac. *Suevia*, graniczy z Renem wyższym, Frankonią, Bawaryą, Tyrolem, ieziorem Konstancyeńskim, Szwaycarami i Alsacyą. Góry naywyższe w tym kraiu są Alby, lub Alpy (a) i Czarny las *Schwarzwald*; ciągnąc się pasmem przerzynaią Szwaby od południa na północ, i od wschodu na zachód. Z nich naywięcey rzek wypływa. *Las czarny* ku północy od 4. miast leśnych do Powiatu Neuenburg, i ku wschodowi do Alpów się rozlega. Część południowa wyższym, północna niższym lasem się zowie. W tym drugim tak w wielu mieyscach ciężko iest o świeżą wodę, iż ścieków śnieżnych lub deszczowych do picia i gotowania używać muszą, a szklanka czystey wody równie iest u nich droga, iak szklanka wina. Utrzymuią się mieszkańcy z chowu bydła, z handlu żywicy i drzewa, z któ-

[a] *Alb*, i *Alpy*, zowie się wszelka góra maiąca pasze, których nie koszą, ale na nich bydło nie kiedy i 3. miesiące wciąż pasą.

z którego różne narzędzia i naczynia wyrabiaią. Długość Alpów od Königsbronny do Ebingen w prost wynosić może na mil 13. wszerz gdzie niegdzie ma mil 2. nigdzie więcey nad mil 4. Tu wielkie mnóstwo żywi się owiec, i len wyborny nadzwyczayney wysokości się rodzi. Rzeki są: *Dunay*, *Ens*, i *Necker*. Jeziora: Konstancyeńskie, u Niem: *Bodensée*, *Cotnitzer* i *Bregenzersée*, u pospólstwa *Deutsche-Meer*, po Łać. *Lacus Bodanicus* zwane między Szwaycarami i Szwabią. *Feder* między *Biberchem* i *Buchau*. Zwierzchność Cyrkularna iest przy Biskupie Konstancyeńskim i Xciu Wirtembergskim. Seym odprawuią w Ulmie. Na nim na 5. ław Stany się dzielą. Ława Duchownych Biskupów i Xiążąt, których iest 4. druga Swieckich Xżąt i Biskupòw, tych iest 13. trzecia Prałatów, tych iest 20. czwarta Graffów i Szlachty, tych 26. piąta miast wolnych, których 31.

Biskupstwo Konstancyeńskie.

1. Biskupstwo Konstancyeńskie. Dobra iego leżą w wyższey Szwabii po nad brzegami ieziora tegoż imienia. Dochody stołowe na 20,000. Złł. Niem. wynoszą. *Niersburg*, rezydencyonalne Biskupa, w okolicy urodzayney w wina. *Ittendorf*, włość. *Rei-*

chenau,

chenau, *Augia dives* Opactwo Benedyktynów na kępie ieziora Zellerskiego długiey na milę, przyłączone do dochodów Biskupich R. 1535. z wsiami *Ober-i Niederzelle.* Tu dobre wina i wszelkie owoce obficie się rodzą. *Oehningen*, Probostwo Augustynianów niedaleko od Steinu. Dochody iego od R. 1534. Biskup posiada. *Rôtteln* włość w Landgraffstwie Kletgawskim nad Renem. *Konzenberg* dobra Kapituły nad Dunaiem.

2. Biskupstwo Auszpurgskie leży między rz. Dunaiem, Jlerą i Lechem; ma nazwisko od miasta wolnego Augsburg, gdzie Katedra i Kapituła. Biskup iest Xciem Rzeszy, ma głos i mieysce na Seymie. Kapituła z 40. Osób się składa. Dochody Biskupie na 100,000. Reichstalerów szacuią. Posiada ie teraz Elektor Trewirski. *Dillingen* nad Dunaiem. Tu iest Universitas Katolicka i Rezydencya Biskupa. *Fuessen* pograniczne nad Lechem. Trakt przezeń do Bawaryi i Tyrolu. Miasteczek 10. *Aysliagen*, *Zusmerhausen*, *Plaffenhausen*, *Schwabmûnchem*, *Buchlor*, *Leeder*, *Oberdorf* nad rz. Wertach, *Nesselwang*, *Sonthoffen*, i *Obersdorf* nad Jlerą. Biskupstwo Auszpurskie.

Probostwo Elwangeńskie.

3. Probostwo Xżęce Elwangeńskie między Frankonią i Xztwem Wirtembergskim. Xżę Proboszcz ma głos i mieysce na Seymie Rzeszy. Jest nim teraz Elektor Trewirski. Kapituła zawiera Osób 12. *Elwangen* MS. nad rz. Jaxtą, która tu wypływa. Blizko miasta iest na górze zamek rezydencyonalny. Inne: *Jaxtcell*, *Neuler*, *Rôthlein*, *Wasseralfingen*; *Abtsmûndt* i *Heuchlingen* tu należą.

Opactwo Kampidoneńskie.

4. Opactwo Xiążęce Kampidoneńskie (Kempten) położone po nad obydwoma brzegami Jlery. Opat iest Xiążęciem Rzeszy, i Cesarzowey Rzymskiey Arcy-Marszałkiem. Kapituła ma Osób 20. z Szlachty. *Kempten*, *Campidona* miasto Opackie naprzeciw Cesarskiego tegoż imienia; w nim Kościół, pomieszkanie, i towarzystwo uczone założone R. 1752. Miasteczka: *Buchenberg*, *S. Martinszell*, *Thingau*, *Gûnzburg*, *Ittelsburg*, *Dietmansried*, *Grûnenbach*, i *Legau*. Zamki: *Sulzberg*, *Wagegg*, *Westerriedt*, *Zumfalken*, *Rotenstein*, *Hobeman*, i *Kemnach*.

Xięztwo Wirtemberskie.

5. Xięztwo Wirtemberskie składa się z wielu Hrabstw i włości.

Gra.

Graniczy z Bisk. Spireńskim, Pałatynatem Renu, Hr. Hohenloheńskim i Limburskim, z Pow. Ulmy, Rechbergu, Probostwem Ellwangen, Hr. Oettingeńskim, Xięstwem Neuburg, włościami Domu Austryackiego, z Bisk. Strasburgskim i Margr. Badeńskim. Kray iest ieden z nayciepleyszych, nayżyznieyszych, i naylepszych, nie tylko w Szwabii, ale i w Niemczech. Przeplataią go doliny i góry, których w śrzodku naywięcey; zatym dzieli się na górny i dolny. Obfituie w czerwone i białe wina, zdrowe i miłego smaku, sławne pod imieniem win Nekierskich. Niziny zarosłe owocowym drzewem wyglądaią iak lasy. Zboża dostatek. Len i konopie naylepiey się udaią. W minerach srebro, miedź, żelazo, węgle ziemne, siarkę, marmury różnego koloru, agatki, alabaster i kryształ znayduią. Niezbywa też na cieplicach i źrzódłach lekarskich. W okolicy Heidenheimu maią wyborną glinkę, a pod Hombergiem ziemię porcellanową. Rzeki są: *Necker*, *Nicer*, lub *Nicrus*, wypływa z czarnego lasu, wygodna iest do spławu drzewa, które ztąd do Manheimu na Ren, a nim do Hollandyi spuszczaią. Z Nekrą *Enz*, i *Nagord* się łączą. Rz. *Blau* ma źrzódło pod *Blau-*

beuren,

beuren, zwana *Blaue-topf*, czyli niebieski garnek, dla farby wody, wpada pod Ulmą do Dunaiu, i iest bardzo głęboka. Kraie Xztwa rozciągaią się wzdłuż na mil 40. wszerz 24. Zawieraią miast 68. miasteczek, wsiów, folwarków na 1200. mieszkańców prawie półmilliona. Sekta Ewangelicka panuie, dom iednak Xiążęcy iest Katolicki. Tytuł Xiążęcy iest: Xiążę Wirtemberski i Tecki, Graf Monpelgardzki, Pan Heydenheymu i Justingeny; Wielki Łowczy Imperii. Dochody iego roczne 2. milliony przynoszą. *Stuttgard* MS. i rezydencya Xiążąt. Miłe ma położenie w dolinie opasaney wzgórkami, które winnice i piękne ogrody okrywaią; nad strugą *Nesenbach* o milę poniżey wpadaiącą do Nekry. Zdobią ie Kościoły Luterskie, Kollegiata, Szpitalny i S. Leonarda; 2. zamki Xiążęce. Naywiększą zaś byłby ozdobą zamek nowo przez Xiążęcia panuiącego wystawiony, gdyby go był pożar nie zniszczył. Gabinety Xiążęce: Starożytności, medalów, i innych ciekawości godne są widzenia. Tu Akademia Malarstwa, snycerstwa, i budownictwa założona R. 1761. Akademia zaś militarna R. 1782. na Universitatem obrócona została. *Tubingen* nad Nekrą między

2.

z. górami *Osterberg* i *Schloszberg*, (na tey stoi zamek obronny) dzielącemi doliny *Neckerthal* i *Ammerthal*. Akademia tuteysza wywodzi swóy początek od R. 1477. Zegar ratuszny godzien iest ciekawości. *Ludwisburg*, lub *Louisbourg*, druga rezydencya Xiążąt między Stuttgardą i Tietigheim, ulice ma proste i długie, domy piękne, i pałac wspaniały. W nim przepyszna galerya obrazów, i iedna z nayrzadszych oranżerya. Dom Operalny iest gmach wielki. Część nowa miasta *Carlstadt* się zowie. Słyną tuteysze: Akademia Malarstwa i rzeźby, fabryki piękney porcellany, dobrych sukień, materyi iedwabnych, pończoch, wstążek, płócien i papierów malowanych. Ztąd prosta ulica prowadzi o 3. mile do wspaniałego letniego zamku zwanego, *la Solitude* zbudowanego przez teraźnieyszego Xżęcia na górze z pięknym ogrodem dla drzew rzadkich, posągów, domków Chińskich i zwierzyńca. *Asperg*, lub *Hohen Asperg* twierdza górna blizko Luisburga. Niżey leży miasto otoczone winnicami. *Cantstadt* nad Nekrą, gdzie drukarnia do sztychowania płócien. W obwodzie i okolicy miasta znayduią się 3. źrzódła wody lekarskiey na różne choroby pomocney, a w samym mieście i na

przed-

przedmieściu zdrôie są słone, i wielki zysk przynoszą. *Würtemberg* zamek na górze, który dał Xięztwu nazwisko i w którym do R. 1320. Grafowie niegdyś Wirtemberscy mieszkali. *Waiblingen*, i *Schorndorf* obronne nad rz. Rems. *Göppingen* nad rz. *Fils* z zamkiem Xżęcym, ma fabryki wszelkich materyi wełnianych i zdróy wody mineralney kwaśney, zwany *Schwalbrunn*. *Heydenheim* z włością i zamkiem *Hollenstein*. Tu ziemia w delikatne glinki bogata, po nad rz. *Brentz*, gdzie i miasto od rzeki mające nazwisko. *Heubach* niedaleko źrzódła rzeki Rems. *Winnenden* i *Marpach* nad Nekrą, blisko iey zbiegu z Murrą, nad która *Backnank* i *Murhard* leży. *Botwar*, *Lichtenstein* i *Beilstein* przyległe sobie. *Stetteufels*, i *Gruppenbach* włości od R. 1747. zupełnie do Xżęcia należące. *Neustadt* nad rz. Koches; *Meckmuhl* nad Jaxtą. Blizko są: *Brackenheim*, *Gartach* i zamek *Ochsenberg*. *Weinsberg* w miłym położeniu na schyłku okrągłey góry, na którey stoi zruynowany zamek. Sławne cnotą żon, które po dobyciu miasta przez Konrada Cesarza R. 1140. uprosiwszy sobie u zwycięzcy, aby każdey wolno było to wynieść, coby która udźwignąć zdołała, każda męża własnego na plecach wyniosła.

niosła. *Güglingen* nad rz. Sabrą. *Bietigheim*, i *Vayhingen* z zamkiem górnym nad Enzą. *Besigheim* przy uyściu Enzy do Nekry. *Ober Riexingen*, *Grosz Sachsenheim*, i *Mandelsheim*, przy którym wyborne wina się rodzą. *Gochsheim* ma zamek nad rz. Kraich. *Maulbronn* Klasztôr i Opactwo Ewangelickie, przy którym Szkoła główna w tym Xięztwie. *Margrôningen* nad rz. Glemsą i *Leonberg* z zamkiem. *Knitlingen* do Maulbronny należy. *Bebenhausen* Opactwo Ewangelickie z Szkołami o milę od Tubingi. *Bôblingen* w bardzo urodzayney okolicy, pod lasem *Schônbuch* obfitym w różną zwierzynę. Blizko iest *Herrenberg*. Miasteczka: *Heimsen*, *Sindelfingen*, *Waltenbuch*, i *Grôtzingen*. *Nûrtingen* ma Szpital z naybogatszym funduszem w całym Xięztwie, nad Nekrą. *Wendlingen* nad rz. Lauter. Blizkie są: *Kirchheim*, *Weilheim*, *Owen*, i *Neidlingen*. *Teck*, niegdyś zamek, od którego Xiążęta wygaśli w R, 1439. tytuł brali. *Neuffen*, przy którym mocna twierdza na górze. *Urach* leży pod Alpą w dolinie oblaney Ermsą. Tu zamek Xiążęcy i kompania handlowa, która się zatrudnia wywozem płócien adamaszkowych i innych, w wielkiey liczbie wyrabianych w tuteyszey fa-

bryce.

bryce. W okolicy są blichy wyborne, hamernie, Kuźnie i papiernie. Glinki białey dostatek znayduie się w *S. Johan*, *Gûterstein*, i *Offenhausen*. Wzdłuż wysokiey i przepaścistey góry daie się widzieć ów sławny kanał kuty z grubego żelaza, zwany *Holzrutsche*, który od wierzchu góry ku dolinie pod Urach do rz. Erms się ciągnie. Nim ścięte na Alpie drzewa spuszczaią, które lecąc na dół niesłychanym pędem do Ermsy wpadaią, a z niey na Nekrę pod *Denzlingen* wypływaią. W ten sposób Alpa dostarcza Stutgardzie co rocznie więcey nad 9,000. sążni drzewa do opału. *Blaubeueren* na górze Alpie przy źrzódle rz. *Blau* z Opactwem Ewangelickim i Szkołami. Też są i w Denkendorfie. *Oberstenfeld* Klasztór Panien Luterskich maiących swą Xienią. *Pfûllingen* pod Alpą w wesołey i żyzney dolinie. W okolicy blizkiey znayduie się sławna iaskinia, ciekawa dla rozmaitych wewnątrz figur, zwana *Nebelloch*. Tuż pod *Engstingen* iest zdróy wody mineralney. *Mûnsingen* przyległe. *Nagold* nad rz. tegoż imienia w lesie czarnym, i *Haiterbach*. *Wildberg* nad Nagoldą i *Bulach* blizko. *Calw* w lesie czarnym nad Nagoldą; ledwie ma 1000. mieszkańców, ale

dla

dla fabryk i handlu iedno z miast znacznieyszych w Wirtemberskim. Kompania Kupiecka prowadzi tu zyskowny handel na wszelkie materye wełniane i drzewo, które Nagoldą, Nekrą, i Renem do Hollandyi spławia. Tu leży *Zawelstein* na górze. *Liebenzelle* w klinie rzeki Nagoldy, gdzie blizko są 2. zdroie lekarskie; przy iedym Cieplice wyższe, przy drugim niższe się zowią. *Neuenburg* nad rz. Enz. *Wildbad* w dolinie głębokiey przy Enzy, sławne zdrowemi do kąpieli wodami. *Herrenalb*, nad rz. Albą Opactwo Ewangelickie. *Altensteig*, *Dornstetten*, *Schiltach*, *Hornberg* nad rz. Gutach, leżą w czarnym lesie. *Sulz* nad Nekrą, blizko Dorhanu i Rosenfeldu z dwoma żupami solnemi, i fabryką płócien. Tuż stoi zamek *Albeck*, kończący góry Alpeńskie. *Bablingen*, położeniem miłym, gruntem urodzaynym, i źrzódłem siarczystym zachwalone. R. 1781. wystawiono dom wielki dla wygody biorących kąpiele. Niedaleko daie się widzieć góra *Heuberg*, w którey gmin tyle ma wiary, ile Sasi w Bloksbergu. *Tuttlingen* nad Dunaiem, gdzie blizko zamek na górze *Lichtenberg*. *Hohentwiel*, niegdyś *Duellium*, twierdza sławna wśrzód Hrabstwa Nellenburg. Skała, na którey stoi, u wierzchu

iest

iest spłaszczona, i okryta winnicą *Freudenstadt* miasto i forteca na skale o milę od *Knìebiss*. W okolicy tey znayduie się marmur twardy czerwonawy z żyłami białemi, żółtemi i brunatnemi. Hrabstwo *Lôwenstein*, które dom Xiążęcy Graffów Lôwenstein - Wertheimów od Xżąt lennym prawem posiada. Do nich też tu Włości *Sulzbach* nad Murrą, i *Abstatt* czyli *Wildek* należą.

Margrabstwo Badeńskie.

9. Margrabstwo Badeńskie, otoczone Cyrkułem Renu wyższego, Xięztwem Wirtemberskim, Firstembergskim i brzegiem wschodnim rzeki Renu. Zawiera kraie między rz. *Pfintz*, i *Schwarzbachem*; oblane rz. Enzą, Wurmą, Nagoldą, Pfederbachem, Murgą, Saubachem, Oebachem i Sulzbachem, uchodzącemi do Renu. Przedtym Margrabiowie Badeńscy dzielili się na 2. linie: *Baaden-Baaden*, i *Baaden Durlach*, iedna Katolicka, druga Luterska, ale po zgaśnieniu pierwszey R. 1771. druga wszystko obięła. Tytułuie się: Margrabią Badeńskim i Hohenbergskim, Landgrafem na Sausenbergu, Grafem Sponheimu i Ebersteinu, Panem na Rŏteln, Baadenweiler, Lahr i Mahlbergu, Landwoytem Ortenawskim i Kehlskim. Kray żyzny w zboża, do-

dobre wina, owoce, drzewa, a po nad brzegiem Renu w pasze wyborne obfity. Oprócz lasów *Hartwald* i *Hagenschiess* wszędzie równy i prawie bez pagórków nawet. I. Dzielnica Baaden-Badeńska, czyli Margrabstwo wyższe. *Baaden* MS. nad rz. Oelbach ozdobne zamkiem Xiążęcym. Leży wśród winnic i ogrodów. Tuteysze cieplice sławne są zdawna bardzo. *Rastadt* nad rz. Murgą, która niedaleko do Renu wpada. Jest tu zamek rezydencyonalny i fabryka stalowa, w którey same tylko narzędzia rolnicze i rzemieślnicze robią. Sławne Traktatem między Francyą i Niemcami R. 1714. zawartym. *Favorita* zamek o milę od Rasztadu. *Kuppenheim* nad Murgą. *Etlingen* nad Albą. *Beinheim* na zachodniey stronie Renu w niższey Alsacyi. *Steinbach* i *Stollhoffen* miasteczka. *Kehl* twierdza zruynowana na prawym brzegu Renu na przeciw Strazburga, którey possessya z włością Margr. Badeńskim Traktatem Ryswickim R. 1697. przyznana. Landwóytestwo Ortenet skie obszernicy ie biorąc zaymuie ciąg kraiu między Margr. Badeńskim, Bryzgawią, czarnym lasem i Renem. Ale odłączywszy Hessen-Darmsztadzki Pow. *Wilstädt* i *Lichtenau*, i z drugiey strony część Bisk. Strazburgskiego

Oberkirch i *Oppenau*, reszta iest Landwóytostwem właściwym, którego części iedne do Szlachty udzielney, drugie do Margrabiów Badeńskich, iako lenność domu Austryackiego należą. Pow. *Stauffenberg* między Oberkirchem i Gegenbachem. Włość *Mahlberg* i miasto z zamkiem między Ortenau i Breysgau. II. Dzielnica Baden-Durlachska, lub Margrabstwo niższe. *Durlach*, MS. nad Fincą, gdzie zamek Xiążęcy i w nim mennica. Jest tu kilka fabryk, ale faiansów naywiększa. Za miastem są góry kamienne. O milę z strony Rindeheimu znayduie się wielka kaczarnia. Ogrodzenie dla tego ptastwa ma na pół mili obwodu. Niektórych lat wydaie to mieysce do 6,000. kaczek. *Karlsruhe*, regularne i w miłym położeniu w lesie Hartwald, rezydencya pospolita Margrabiów. Las przerznięty iest 32. ulicami, które od iednego mieysca, to iest zamku rozchodzą się, nakształt rozwinionego wachlarza, tak iż z zamku celnieysze ulice wzdłuż widzieć można. Stosownie do tych ulic miasto iest zabudowane. Są tu 2. Kościoły Luterskie, ieden reformowanych Ewangelików, ieden Katolicki, Synagoga Zydowska, i Szkoły Akademiczne. Ogrody zamkowe słyną wielością roz-

maitych, i osobliwszych drzew zagranicznych. Założył to miasto R. 1715. Margrabia Karól Wilhelm *Mühlberg* leży na górze z zamkiem i włością przyległą. *Pforzheim* przy zbiegu Nagoldy i Wurmy do rz. Enz. Tu wielkie piece żelazne, kuźnie, blichy, i liczne warsztaty pończoch, płócien, sukien i materyi wełnianych. Niemniey znaczne są fabryki stalowe, zegarków i iubilerskiey roboty, z których wychodzące piękne towary nie tylko w Europie, ale i w Ameryce odbyt maią. *Elmendingen* zachwalone dla win dobrych, i *Tiefenbrunn*. *Stein* z zamkiem. *Königsbach*, *Langen-Steinbach*, gdzie zamek, zdroy lekarskiey wody i łaźnie. *Roth*, którego sławne są wina. *Münzesheim*, i tu dobre wina się rodzą. Margrabstwo Hochbergskie, które po większey części w Breisgau leży. Okolica góry *Kaiserstuhl* zwaney wyborne wina wydaie. *Hochberg* stary zamek. *Emmendingen* i *Malterdingen* miasteczka. *Sulzburg* ma minerę dawną śrebra i zdrową cieplicę. *Röteln* włość obfita w dobre wina, gdzie *Lörrach* dobrze zabudowane utrzymuie fabrykę płócien malowanych. Landgrafstwo *Sausenberg*, w którym *Schöpfheim* nad rz. *Wiese*, znaczne dla blichów, rękodzielnic bawełnianych, drócianych i in-

nych. Kray górzysty wydaie wyborne żelazo, i piękne agatki. Włość *Badenweiles* cząstka naylepsza w gruntach kraiów Margrabskich, obfita w wina, drzewa, i zboża. Miasto tegoż imienia zalecone cieplicami. *Mühlheim* sądowe. Wóytostwo *Lauffen*, które wina naylepsze w kraiach Margrabskich z tey strony Renu wydaie.

Kraie Xżąt Hohenzollern.

7. Kraie Xiążąt Hohenzollern. granicza z Hohenbergiem, Wirtembergiem, i Firsztembergiem. Składaią ie: Hrabstwa *Hohenzollern*, *Sigmaringen*, *Vöringen*, i włość *Haigerloch*. Dom Hohenzollerski dzieli się na 2. linie: Heckingeńską i Sigmaringeńską; z tegoż szczepu pochodzi, co i Dom Brandeburski; obie linie są Katolickie. Tytułuią się: Xżęta Hohenzollernscy, Burgrabiowie Norymberscy, Graffowie Sigmaringen i Vöringen, Panowie na Haigerlochu i Wöhrsteinie, S. P. Rzymskiego Podkomorzowie dziedziczni. Dzieci ich tytułu tylko Hrabiów używaią. Kray ich wzdłuż ma mil 15. wszerz 7. oblany iest Dunaiem, i rz. Lauchert i Eyach, i wszędzie urodzayny. *a. Hohenzollern* stara twiedza na górze, od którey dom panuiący wziął nazwisko. *Heckingen* rezydencyonalne,

nad rz. Starzel. *Groszelfingen* małe, lecz porządne miasto. *b. Sigmaringen*, rezydencya Xżąt drugiey dzielnicy nad Dunaiem. Nad tą częścią Dom Austryacki zwierzchność sobie przywłaszcza. *Hrabstwo Voringen*, którego też część domowi Austryackiemu należy, prócz wsi tegoż imienia, ma miasta *Benzingen* i *Harthausen* na górze *Snheer*. Włości *Haigerlach* i *Wôhrstein* przy rz. Eyach leżą.

8. Opactwo Xiążęce Lindawskie w mieście wolnym Cesarskim *Lindau* nad ieziorem Konstancyeńskim; składa się Kapituła z 12. Swieckich szlachetnych Kanoniczek mogących wyniyść i iść za mąż, pod rządem Xieni, która w Szwabskiey Prałatów ławie na Seymie Rzeszy naypierwsze ma mieysce. Jest Xiężną Imperii; prócz dóbr własnego Powiatu nie ma. Każda Xięni ma prawo na raz ieden w swym życiu uwolnienia winowaycy skazanego na śmierć, które traci swą ważność, gdy przez sto lat od którey Xieni użyte nie było. Opactwo Lindawskie.

9. Opactwo Xiążęce Buchawskie leżące w mieście Ces. *Buchau*., którego Xięni Swiecka w Reńskiey Prałatów ławie na Seymie Rzeszy mieysce zasiada, iest dożywotnią iak pierwsza, Opactwo Buchawskie.

i 16.

i również sama iść za mąż nie może. Do Opactwa należy włość Straszberg z miastem i zamkiem, położona w przyległości Wirtembergi i Hohenbergu.

Hrabstwo Thengeńskie.

10. Hrabstwo Xiążęce Thengeńskie między Firsztembergiem i Kantonem Szafhuzy. Należy do famili Auersbergów Xiążąt na Minsterburgu i Frankensteinie, Graffów Thengeńskich i Mitterburgskich z tytułem Xiężęcym, Graffów na Gottschée i Wels &c. Miasto główne *Thengen* z zamkiem.

Hrabstwo Heiligeberskie.

11. Hrabstwo Heiligeberskie z włościami Jungenau i Trochtelfingen po zgasłym domie Werdenbergów R. 1530. od którego też kraie miały nazwisko, do Xiążąt Fürstemberg należą. *Heiligenberg* zamek na górze skalistey i bardzo wysokiey. *Jungnau*, *Trochtelfingen*, i *Steinhûlben* małe miasta w górach Alpeńskich. Panuiący Fûrstemberg używa tytułu: Xiążę S. P. Rzymskiego na Fürstembergu, Landgraff-Baaru, i Stuhlingeny, Graff Heiligenbergu, i Werdenbergu, Baron Gundelfingeny, Pan na Kinzingerthali, Mŏskirden, Hohenhŏwenie, Wildensteinie, Jungnawii, Trochtelfingenie, Waldsbergu i

Weitrze &c. Dzieci Xiążęce maią tylko tytuł Landgraffów. Kraie wymienione w tytule aż do Weytry leżą w Szwabii, w którey Cyrkularnym Seymie Xiążę ma 6. głosów. W Rzeszy w Collegium Xiążąt głos ieden, drugi w Collegium Graffów.

12. Xięstwo Oettingeńskie otoczone iest Frankonią, Xięstwami Wirtemberskim, i Neuburskim. Mieszkańcy są częścią Katolicy, częścią Lutrzy. Dom Ettingeński dzieli się dziś na 3. linie: Spielbergską, Wallersteińską, i Balderską, stąd i kraie Xiążąt są w 3. częściach. I. *Oettingen* piękne miasto nad rz. Wernitz, rezydencyonalne Xiążąt Linii Spilberskiey, z zamkiem. Inne są: *Aufkirch* nad Wernicą; *Mûnchsroth*, *Dûrwangen*, i *Gnosheim*. *Spielberg*, wieś wielka z zamkiem, i *Walxheim*, gdzie rz. Jaxt bierze początek. II. *Wallerstein*, w którego zamku mieszkanie maią Xiążęta drugiey linii. *Marktofingen*, *Ober-Bissingen*, *Holzkirch* i *Harburg* z zamkiem, miasteczka. III. *Baldern* rezydencya trzeciey linii z zamkiem. *Mark-Zobing* małe miasto, i *Katzenstein* zamek. Xięstwo Oettingeńskie.

13. Margrabstwo Xiążęce Kletgawskie między Renem, Szwaycaryą Margrabstwo Kletgawskie.

i 4. miastami leśnemi. Przedtym do Graffów Sulz, teraz do Xżąt Schwarzenbergów należy. *Thüngen* lub *Tiengen*, MS. nad rz. Wutach, mieszkanie Xiążęce. *Kletgau*, *Pagus Latobrigicus*, od którego to Landgrafstwo się zowie.

Xięttwo Lichtensteinskie. 14. Xięztwo Lichtensteinskie między Hr. Pludenckim, Feldkirchem i Szwaycaryą, zawiera Hrabstwa Wadutz i Schellenberg po nad Renem, które dla Antoniego Floryana Xcia Lichtenstein, na Xięztwo tegoż imienia R. 1718. erygowane zostały. Mieysca główne Xięztwa są zamki na wysokiey górze *Wadutz* i *Schellenberg* zwane.

Prelatury udzielne. 15. Prelatury udzielne, które osobną ławę w Cyrkule Szwabskim składaią. I. Opactwo *Salmansweiler* Cystersów między Hr. Heiligeberskim i Bisk: Konstancyeńskim po nad rz. Aach. Opat nie podlega tylko władzy Papieża, posiada 15. wsi przyległych Klasztorówi, Powiat *Owingen* i *Osterach*, włość *Schemmerberg* &c. II. Opactwo *Weingarten* w Diecezyi Konstancyeńskiey pod Altorffem, Benedyktynów. Do niego włości *Brochenzell*, *Hagnau*, i *Blumeneck* prócz wielu wsiów i Dworów pod Zwierzchno-

chuością Landwóyta Altorfskiego zostaiących, należą. III. Opac. *Ochsenhausen* Benedyktynów między miastami Memmingen i Biberach; ma 5. kluczów z 17. Parafiami. IV. Opactwo *Elchingen* Benedyktynów, na górze nad Dunaiem Klasztór leży, a dobra iego w 4. kluczach są wśrzód Powiatu miasta Ulmy. V. Opac. *Irsee* Benedyktynów nad rz. Wertach, z włością przynależącą, iest między Opac. Kempten, miastem Kaufbeuren i dobrami Mindelheim. VI. Opac. *Ursperg* Norbertanów na pograniczu Burgawii między rz. Kamblach i Mindel, ma wsie tylko w swey włości. VII. Opac. *Kaysersheim*, lub *Keyszheim* Cystersów niedaleko miasta *Donauvert* w Xstwie Neuburgskim, 10. kluczów posiada. Opac. *Pillenhofen* w tymże Xięstwie i do niegoż iest przyłączone. VIII. Opac. *Roggenburg* nad rz. *Guntz*, Norbertanów. Do niego prócz wielu wsiów, Klasztory S. Łucyusza i *Churwalden* w Szwaycaryi w Kantonie Gryzonów należą. IX. Opac. *Roth* Norbertanów między Opac. Ochsenhausen i Hr. Waldburg z włościami swemi leży. X. Opac. *Weiszenau*, lub *Minderau* nad rz. Schusz, Norbertanów. Prócz wielkiey wsi *Oberhofen* wiele dóbr w Landwóytostwie Altorfskim posiada. XI. Opac. *Schussenried*, lub

Soreth Norbertanów nad ieziorem *Federsée* między Opac.—Buchau i Hr. Waldbourg. W dobrach tego Opac. rz. Schósz bierze początek. XII. Opac. *Marchthal* Norbertanów iest także blizko *Federsée*. Klasztor nad Dunaiem na opoce leży. Oprócz wsi tegoż imienia ma dóbr wiele. XIII. Opac. *Petershausen* Benedyktynów naprzeciw miasta Konstancyi. Klasztór upadły SS. Cyryaka i Grzegorza w Steinie nad Renem, Probostwo Klingenzell w Szwaycaryi leżące, włości *Stauffen*, *Hilzingen*, i *Rietheim*, iako i wsie inne do niego należą. XIV. Przeorstwo w *Wettenhausen* Augustynianów w Margrabstwie Burgawii, ma dobra między rz. Gûnz, Kemblach, i Mindel. XV. Opac. *Zwifalten* Benedyktynów pod górą Alpą między Dunaiem, Xstwem Wirtembergskim i Firsztembergskim. Posiada liczne wsie, włość *Reichenstein*, i zamek *Mochenthal*. XVI. Opac. *Gengenbach* Benedyktynów w mieście wolnym tegoż imienia, włości ku Strazburgowi. XVII Opactwo *Heggbach*, lub *Heppach* Cystersek między Opac. Ochsenhausen, Biberachem miastem, i Powiatami Austryackiemi. Posiada wieś *Mietingen* i niektóre inne. XVIII. Opac. *Gutenzell*, Cystersek między Opac. Ochsenhausen i włością Jler-Aichheim; szczupłe

ma

ma dobra. XIX. Opac. *Rothmünster* Cystersek nad Nekra, blizko miasta Rothweili, z dobrami swemi leży. XX. Opac. *Baindt*, Cystersek wśrzód Landwóytostwa Altorfskiego nad rz. Schusz, gdzie wsie różne posiada, ale nie ma własnego Powiatu. XXI. Opac. *Neresheim* Benedyktynów przy mieście tegoż imienia w Hrabstwie Oettingen.

16. Ława Graffów i Szlachty. I. Kommanderya *Alschhausen*, należy do Powiatu, który Zakon Teutoński w Alsacyi i Burgundyi posiada. Zamek *Alschhausen*, w którym Kommandor Prowincyonalny mieszka, między Landwóytostwem Altorfskim, Hr. *Kônigseck*, i *Scheer* leży. Tuż inne Kommanderye przynależą: *Rohr*, i *Waldstetten*, *Meinau*, *Beuggen* i *Freyburg*. *Meinau* na wyspie odnogi ieziora Konstancyeńskiego zwaney *Ueberlinger*, miłey i żyzney. *Blumenfeld*, miasto nad rz. *Ach*. II. Landgrafstwo *Stûhlingen* przy Bryzgawii, Szwaycaryi i Landgrafstwie Kletgawskim, należy do Xżąt Fûrstemberg. Zawiera 1. właściwe Landgrafstwo Stûhlingen z miastem i zamkiem tegoż imienia nad rz. Wutach. 2. Włość *Heben* i *Engen* w Hegawii. 3. Ober-Wóytostwo *Neustadt* nad rz. Wutach.

Włości udzielne Hrabiów i Szlachty

III.

III. Landgrafstwo *Baar* leży w Lesie Czarnym (*Schwarzwald*) także Xżąt Firsztemberg w. *Donaueschingen* rezydencyonalne Xiążąt, przy którym z dwoch strumieni *Brigach* i *Brige* Dunay bierze początek. *Fürstemberg* z zamkiem na górze. Ztąd Dom Xiążąt ma nazwisko. *Hüffingen*, i *Fehrenbach* nad Bregą, *Geisingen*, i *Möningen* nad Dunaiem; *Blumberg* i *Löffingen* miasteczka. IV. *Wiesensteig* włość między Powiatem Ulmy i Wirtembergiem położona należy do Elektora Palatyna. W niey: *Wiesensteig* w dolinie nad rz. Fils, i *Deckingen* nad tąż rz. *Wildenstein* zamek nad Dunaiem na 2. opokach. V. Włość *Hausen* w lesie czarnym nad rz. *Kinzing*; nad nią są i miasta tu należące: *Hausen*, *Haszlach*, i *Wolffach*. Posiada ią całą Xżę Firstemberg. VI. Włość *Möszkirch* także Xżąt Fürstemberg między Sigmaringen i Opac. Petershausen, z miastami: *Möszkirch* gdzie i zamek. *Menningen* i *Falkenstein*. VII. Włości *Tettnang* i *Argen* do Hrabiów Montfort, są blizko ieziora Konstancyeńskiego. *Tettnang* miasto z zamkiem nad rz. Mühlenbach do Schuszy uchodzącą. *Summerau* i *Argen* zamki. VIII. Hrabstwo *Waldburg* między Dunaiem i Jlerą położone, Dom Grafów na dwie główne linie się dzieli.

Trauch-

Trauchburską i Zeyleńską. Pierwsza znowu na Scheereńską i Trauchburską, druga na Wolfegską i Zeyleńską poddziela się; od pierwszey Waldeńska, od drugiey Wurzachska linie poboczne idą. 1. Linia *Zeyl-Zeyl* ma Hrabstwo *Zeyl* w Algawii. 2. *Zeyl-Wurzach* posiada włość *Wurzach* w Algawii nad rz. tegoż imienia; i włość *Marstetten* nad Jlerą 3. *Wolffeg-Wolffegg* od wsi i zamku zwana, ma włości *Waldburg* i *Kiszleg* z zamkami. 4. *Wolffegg-Waldsée*, ma zamek *Waldsée*, gdyż miasto przyległe iest Austryackie i Powiat *Winterstetten* nad rz. Risz. 5. Linia *Scheer-Scheer* włości: *Scheer* z miastem i zamkiem nad Dunaiem; *Dûrmeting* i *Busz* nad rz. Kanzach i Hrabstwo *Friedberg* posiada. 6. Linia *Trauchburg*; do którey Hr. Trauchburg z zamkiem i *Neideck*; Włość *Herroth* i część *Kiszlegu* należy. IX. Dobra familii Grafów *Kônigseck* podzieloney na 2. linie. Pierwsza Rothenfelska, Hrabstwo, *Rothenfels* i włość *Stauffen* przy Bisk. Auszpurskim, i Opac. Kempten; druga Aulendorfska, Baronią Aulendorf, Hrabstwo Kônigseck między Heiligsbergiem, Scheerą i Altorfem posiada. X. Włości *Mindelheim* i *Schwabeck* do Elektora Palatyna należą. Pierwsza iest przy Landgrafstwie

Bur-

Burgawii, druga z Bisk. Auszpurskim graniczy. W nich *Mindelheim* miasto nad rz. Mindel, gdzie i zamek na górze; *Tûrkheim* nad rz. Wertach, i zamek *Schwabeck*. XI. Włość *Gundelfingen* między Xstwem Wirtembergskim i Opac. Zwifalten do Xcia Fûrstemberg. Tu zamek tegoż imienia, i *Haingen* miasteczko nad rz. Lauter; *Neufra* z zamkiem blizko Dunaiu. XII. Hrabstwo *Eberstein* przyległe i należące do Margr. Badeńskiego. W nim znacznieysze mieysca: *Eberstein* zamek, *Mûckensturm*, i *Gerspach* nad Murgą; w tym i Biskup Spireński ma część swoią. XIII. Włości Graffów *Fuggerów* w Szwabii między Dunaiem, Jlerą i Lechem będące. Dom ten pochodzi z Auszpurga, z którego ieden przyszedłszy do wielkich bogactw nobilitowany został od Maxymiliana I. przez wdzięczność, iż zaprosiwszy w dom swóy tegoż Cesarza, spalił w oczach iego szkatułkę z dokumentami na wielkie pożyczone mu summy. Karól V. zaszczycił go tytułem Graffów Imperii. Dom Fuggerów dzieli się na 2. linie od Raymunda i Antoniego idące. Druga posiada w Szwabii włości: *Norndorf* między rz. Lech i Schmutter; *Kirchei*m z zamkiem rezydencyonalnym niedaleko Mindeli; *Eppischhausen*; *Tûrkenfeld*

kenfeld

kenfeld i *Schmûchen*; *Mûkhausen* i *Schwindegg*; *Glôtt*, *Hilgartschberg* i *Oberndorf* nad Lechem, *Babenhausen* nad rz. Gûnz; *Boosz* nad Jlerą; *Wôllenburg*, *Gaiblingen*, i *Biberbach*; *Rôttenbach* i *Wasserburg* nad ieziorem Konstancyeńskim. XIV. Hrabstwo *Hobenems* wzdłuż Renu między Bregeazą i Feldkirchem. Franciszek Wilhelm Rudolf ostatni Graf tego imienia zmarł R. 1760. pozostała iedyna Córka utrzymała się przy Hrabstwie, lecz iuż iako przy lenności. Stary i nowy *Hobenems* dwa obronne zamki; *Ems* miasto, gdzie zamek rezydencyonalny i w bliskości cieplice siarczyste. *Lustnau* niedaleko Renu. XV. Hrabstwo *Justingen* wśrzód Xstwa Wirtemberskiego i do niego należy. Ma zamek tego imienia. XVI. Hrabstwo *Bondorf* między Bryzgawią, Baarem i Stûhlingen; należy do Opactwa S. Błażeia. XVII. Włość *Egloff*, nad rz. Argen, między miastami Ysni i Wangen, dziedziczna przedtym Meglitzów, teraz Graffów Traun i Abensperg. XVIII. Włość *Thannhausen* w Burgawii nad Mindelą do Graffów Stadion należy. XIX. Hrabstwo *Hoben-Geroldseck* w czarnym lesie, graniczy z Bryzgawią, Fûrstembergiem, Margr. Baden, Bisk. Strazburskim, ma nazwisko od zamku, iest w Possessyi

sessyi Graffów Leyen. XX. Hrabstwo *Eglingen* przytyka do Hr. Oettingen i Xstwa Neuburg, posiadane od Xżąt Thurn i Taxis. XXI. Powiat Balley *Hochstädt* o milę od Dillingen nad Dunaiem blisko Donauwert. Należy do Elektora Palatyna Xiążęcia Bawaryi. Miasto iest sławne wygraną bitwą przez Xcia Eugeniusza i Malboruga na Francuzach, będących pod Kommendą Marszałka de Talard R. 1714. Wprzód tamże Francuzi Cesarskich porazili. XXII. Hrabiowie *Neuperg* od R. 1766. maią mieysce w Ławie Graffów na Seymie Cyrkułu. Naznaczyli Cyrkułowi pewne dobra w *Bebenhausen*, które wprzód ani Cesarstwu, ani Cyrkułowi podległe nie były.

17. Miasta wolne Cesarstwa, które maią głos i mieysce na Seymie Rzeszy i w Cyrkule Szwabii porządkiem, iak następuią. *Augsburg*
Auszpurg. Auszpurg, *Augusta Vindelicorum*, lub *Rhætorum*, w mieyscu wesołym, zdrowym i żyznym, między bliskim zbiegiem rzek Lech i Wertach. Stolica Szwabii, iedno z naypięknieyszych miast w Niemczech. Ulice ma powiększey części proste i szerokie, wysokie domy, i zewnątrz iak w Norymberdze malowane. Prócz Katedry,

w któ-

w którey Kaplic 14. iest Parafii Katol. 6. Klasztorów 10. Kościołow Luterskich 6. Magistrat składa się z równey liczby osòb Katolików i Lutrów. Ratusz miasta słynie za naywspanialszy w Niemczech; w nim przepyszna sala ozdobiona obrazami i malowaniem przedniey sztuki; wzwyż ma stóp 52. wzdłuż 110. wszerz 85. bez żadney iednak kolumny. Wieża Ratuszowa dla wspaniałości i wysokości swey godna widzenia, zwana *Perlachthurn*. Arsenał w różną broń dobrze opatrzony, wielki dom poprawy, i mnóstwo pięknych gmachów publicznych, zdobią miasto. Jest też tu kilka Szpitalów, i funduszów pobożnych dla sierot, ubogich i chorych oboyga Religii. Akademie 2. dawna, i nowa od Franciszka 1. założona. Rurmusy prowadzące wodę z rz. Lech służą do obrotu kół w młynach, druciarniach, kuźniach, i Ludwisarniach. Machina Hidrauliczna sprowadza z 3. wież wodę świeżą do miasta w tey obfitości, iż nietylko 5. wielkim fontannom i studniom publicznym, ale i wszystkim prawie domom obficie iey dostarcza. Rzemieślnicy tuteysi w wszelkim gatunku zdawna słyną dla swey biegłości. Prócz rzeźby doskonałey, galanterye z srebra i złota,

i naczynia cynowe Auszpurskiey roboty wszędzie maią szacunek. Fabryka płócienek tuteyszych inne Europeyskie przechodzi. Tu sławna liga przeciw Ludwikowi XIV. R. 1687. stanęła. Tu R. 1530. Luter i Melanchton podali Karólowi V. wyznanie swey wiary, które dotąd konfessyi Auszpurskiey, lub Augustańskiey imie nosi. II. *Ulm* nad Dunaiem przy wbiegu bliskim Jlery i Blau, która część miasta oblewa. Jest wielkie, bogate, obronne, i ludne. Co do mieysca iest w nierównym położeniu. Dunay służy wygodzie znacznego handlu Ulmy, zwłaszcza na żelazo, wełnę i płótna zachwalone. Ratusz iest gmach wspaniały. Liczy 5. Kościołów; z tych 2. są Katolickie; naywiększy *Münster* się zowie, ma wieżę z ciosu wysoką 401. kroków. Ulma iest składem win sprowadzonych tu z po nad Renu, Nekry, ieziora Konstancyeńskiego, i z Walteliny, dla spuszczenia ich Dunaiem, na którym tu piękny iest most z kamienia. Magistrat składaią tylko Lutrzy. Oyczyzną iest Frensheimusza, który dzieła Liwiusza, Tacyta i Kurcyusza dopełniał. III. *Eszlingen* nad Nekrą o milę od Stutgardy w okolicy w dobre wina obfitey, znane pod imieniem *Nęckarhalden*. Tu Szkoły dla mło-

Ulma. Eszlingen.

młodzi Szlacheckiey i piękny Ratusz po Auszpurskim słynący. Mieszkańcy są Lutrzy. Pod tym miastem Ludwik Bawarczyk Fryderyka Austryaka poraził. IV. *Reutlingen* o milę od Tubingi nad strugą Echetz do Nekry wpadaiącą. Mieszkańcy są Lutrzy. Równie iak i poprzednie pod opieką Xcia Wirtemberskiego zostaie. V. *Nordlingen* nad rz. Eger ufortyfikowane po dawnemu. Leży w Hr. Oettingen, w kraiu żyznym i w dobre pasze obfitym. Sławne zwycięztwem Cesarskich nad Szwedami R. 1634. odniesionym. VI. *Hall*, lub *Schwâbisch-Hall*, *Halla Suevorum*, nad rz. Kocher w włości Elwangeńskiey otoczone iest górami. Ma źrzódła wody słoney bardzo obfite, z którey tu sól w 111. kadziach warzą. VII. *Ueberlingen* nad odnogą ieziora Konstancyeńskiego, która od miasta bierze nazwisko. Stoi na skale, w którey kamieniu prowadzone fossy ie otaczaią. Mieszkańcy są Katolicy. VIII. *Rothweil* między Xstwem Wûrtemberg, Hr. Hohenberg i Landgrafstwem Baar, nad Nekrą. Było niegdyś sprzymierzone Szwaycaryi. Tuteyszy urząd obszerną ma Juryzdykcyą. IX. *Heilbronn* między Palatynatem Renu i Xstwem Wûrtemberg, nad Nekrą,

Reutlingen.

Nordlingen.

Halla.

Ueberlingen.

Rothweil.

Heilbronn.

w okolicy winnicami okrytey. W Mieście są zdroie wody kąpielney. Wprzeszłym Katolicy, w tym Lutrzy są mieszkańcy. X. *Gemund*, lub *Schwäbisch-Gmund*, między włością Heydenheim i Xstwem Würtemberg nad rz. Rems. Mieszkańcy Katolicy naywiększy handel paciorkami prowadzą, które daleko rozsyłaią. XI. *Memmingen* nad strugą Aach do Jlery wpadaiącą. Położenie miłe, grunta urodzayne, i handel tak w okolicy, iako też do Szwaycar i Włoch znaczny. XII. *Lindau* wystawione na 2. wyspach ieziora Konstancyeńskiego przez most z lądem łączące się. Handel ma wielki, mnóstwo winnic i pięknych ogrodów. Obydwóch miast mieszkańcy częścią są Lutrzy, częścią Katolicy. Jest tu Opactwo Kanoniczek, których Xięni iest Xiężna Imperii i Katoliczką. XIII. *Dinkelspühl*, nad rz. Wernitz między Hr. Oettingen i Margr. Anspachskim. Magistrat z Lutrów i Katolików się składa. XIV. *Biberach*, w dolinie nad rz. Riesz blizko Opac. Ochsenhausen, którego Magistrat częścią Katolicki, częścią Luterski. XV. *Rawensberg*, nad rz. Schusz w dolinie w Algawii. XVI. *Kempten*, *Campidona*, po niżey Memmingen nad Jlerą. Mieszkańcy są

Gemund. Memmingen. Lindawa. Dinkelszpil. Rawensberg. Kampidona.

Lutrzy. Zaszczyca ie Opactwo. XVII. *Kauffbeuren* nad rz. Wertach w Algawii między Bisk. Auszpurskim i Opac. Kempten. Utrzymuie fabryki pięknych płócienek. Magistrat z Katolików i Lutrów się składa. XVIII. *Weil*, lub *Weilerstadt*, nad rz. Wurm w Xstwie Wirtemberskim. Mieszkańcy są Katolicy. XIX. *Wangen*, przy rz. Argen, Katolickie. XX. *Ysni*, w Algawii między Hrab. Hoheneck i Trauchburg, powiększey części Luterskie. XXI. *Leutkirch* w pograniczu Opac. Kempten nad rz. Eschach. XXII. *Wimpffen*, *Vimpina*, nad Nekrą, do którey tu Jaxt uchodzi. Leży na górze. Inne zaś tegoż imienia w dolinie. R. 1762. założono tu żupy solne. XXIII. *Giengen* między Heidenheimen i Dillingen nad rz. Brenz, Luterskie. XXIV. *Pfullendorf* w Hegawii w Xstwie Fürstemberskim, Katolickie. XXV. *Buchhorn*, nad ieziorem Konstancyeńskim, Luterskie. XXVI. *Aalen*, *Ala*, między Elwangen i Gemünd nad rz. Kocher. Nazwisko ma w Niemieckim ięzyku od mnóstwa poławiaiących się w okolicy węgorzów, mieszkańcy sami Lutrzy. XXVII. *Bopfingen* nad rz. Eger w Hr. Oettingen, Luterskie. XXVIII. *Buchau* nad ieziorem Federsée. XXIX. *Offenburg* w Ortenawii nad rz. Kinzing.

Weil. Leutkich. Wimpffen Giengen. Fullendorf Buchhorn. Aalen. Bopfigen. Buchau. Offenburg.

zing niedaleko Renu, pod opieką domu Austryackiego, Katolickie.
Gengenbach. XXX. *Gengenbach* nad rz. Kinzing w Ortenawii.
Cella. XXXI. *Zell*, na wschód poprzedniego nad Hammersbachem, Katolickie i także pod opieką Austryacką.

III. *Cyrkuł Bawarski.*

Cyrkuł ten bierze nazwisko od Xięztwa Bawaryi, ile naywiększey iego części. Graniczy na północ z Frankonią i Czechami, na wschód i południe z Austryą, na zachód z Szwabią i Frankonią. Składa się z 20. stanów na 2. Ławy podzielonych.

Arcy-Biskupstwo Salisburskie. 1. Arcy Biskupstwo Salisburskie otoczone Austryą, Styryą, Karyntyą, Tyrolem i Bawaryą, góry i wąwozy ma za granice. Grunt górzysty i płonny nie wydaie ani zbóż, ani owoców, ani win, ale tych płodów Bawarya mu udziela. Doliny iednak obfite w żyzną paszę utrzymuią mnóstwo bydła i koni. Minery złote w tuteyszych górach są naybogatsze w Niemczech. Srebrne też, miedziane, ołowiane i żelazne wielkie zyski przynoszą; ale sól naywiększe, nie zbywa i na marmurach. Kray długi mil 48. szeroki 36. w nim

miast

miast Arcy-Biskapich 6. miasteczek. 25. Dochody rocznie szacuią do 4,000,000. Złł: Podatek na gry włożony czyni 30,000. Złł: Niem: a za 3. Msze śpiewane na rok, bierze 8,000. Reichstal. Woyska nie trzyma nad 1,000. piechoty. Ale lud tak się powszechnie ze zwyczaiu z młodu do żołnierki sposobi, iż w potrzebie może służyć do obrony Kraiu. Tytuł Arcy-Bisk. iest: z Bożey Łaski Xżę S. P. Rzym. Arcy-Bisk: Salisburgski, urodzony Legat Stolicy Apostolskiey, Prymas Niemiecki. Co do godności idzie po Elektorach Arcy-Biskupach. Ma w swey Juryzdykcyi Biskupów: Frezyngeńskiego, Ratyzbońskiego, Brixieńskiego, Gurkskiego, Chiemseńskiego, Seckawskiego i Lawanckiego. Kapituła składa się z 24. Kanoników, którzy Baronami, lub Grafami bydź powinni. *Salzburg*, *Salisburgum*, niegdyś *Juvania*, MS. z iedney strony równina, z drugiey 5. górami *Imberg*, *Schloszberg*, i *Münchberg* opasane. Rz. Salza przerzyna miasto łączące się mostem. W blizkim zamku na wysokiey górze iest zbroiownia. Zamek rezydencyonalny iest obszerny, wygodny i wspaniały; W nim fontana dla swey wielkości godna podziwienia. Pałac letni *Mirabella* i ogród iego zawiera,

ią wiele osobliwszych piękności. Salisburg liczy 31. Kościołów, 7. Klasztorów, 5. Szpitalów. Katedra zbudowana z ciosu Kwadratowego i marmuru w ozdobach i kruszcach, znaczne ma skarby; w niey pięć Organów. Gmach Akademii założoney R. 1623. iest przepyszny. Niedaleko od miasta są 2. zamki rezydencyi Arcy-Bisk: *Kleissheim*, i *Heilbronn*. Blizko Salisburga w rz. *Ietz* poławiaią się perły, z których zysk razem do Xcia Bawaryi i Arcy-Xcia Austryi należy. *Lauffen* i *Tittmaning* nad Salzą, *Mûhldorf* nad Inną. *Hallein* nad Salzą. W poblizkiey wysokiey górze *Dûrnberg* są szyby solne, z których sól dobyta iest koloru żółtego, czerwonego, niebieskiego i białego; rozpuszczaią ią w wodzie dla znayduiącego się w rumach kamienia; a z wody wywarzoney zbieraią rocznie na 750,000. cetnarów soli. *Werfen* twierdza mocna nad Salzą. *Gastein* przy rz. tegoż imienia, dla swych cieplic i minier złota, miedzi i żelaza sławne. *Radstatt* nad rz. Ens, która tu blizko wypływa.

Biskupstwo Freyzyngeńskie.

2. Biskupstwo Freyzyngeńskie leży w Xztwie Bawaryi po nad rz. Iser. Biskup iest Xciem Imperii. W Kapitule 15. Kanoników. *Freysingen*,

singen, *Frisinga*, MS. nad rz. Mosach niedaleko Isery. Leży na 2. górach, na których Pałac Biskupi i Katedra stoią. Tu należą: Hr. *Ismaning* nad Iserą; włość *Burgkrain*, z zamkiem tego imienia, i miastem *Isen*, Hr. *Werdenfels*, między Bawaryą wyższą i Tyrolem, w którym miasteczka są: *Germisch*, *Partenkirch*, i *Mittenwald*.

3. Biskupstwo Ratyzbońskie. Biskup iest Xciem Imperyi; Rezydencya iego, Katedra i Kapituła z 24. Osób złożona, w mieście wolnym Ratyzbonie (*Regensburg*.) Posiada włości: *Donaustauf* o mil 2. od Ratyzbony ponad Dunaiem; *Werth* przyległe nad tąż rz. z zamkiem; i *Hohenburg* nad rz. Lautrach. Biskupstwo Ratyzbońskie.

4. Biskupstwo Passawskie, między Bawaryą, Czechami i Austryą nad Dunaiem leży, ma nazwisko od miasta Passau, do którego z Laureaku (*Lorch*) przeniesione zostało. Biskup pisze się niepodległym, *exemptus*, i Xciem Imperii. Kapituła składa się z 25. bogatych Kanonii. Dochody Biskupa wynoszą 40,000. Złł: Niem. *Passau*, MS. dobrze zabudowane, i otoczone górami, na których są 2. zamki obronne *Oberhaus* i *Niederhaus*. Dunay oblewa miasto, Biskupstwo Passawskie.

i łą-

i łączy się tu z Inną i Jletzą bogatą w perły. Pałac Biskupi i Katedra piękne są gmachy. Tu R. 1552. pokóy stanął z Protestantami. Włości: *Viechtenstein*, *Hafnerzell*, *Fürsteneck*, *Leoprechting*, *Wolfstein*, *Wegschaid*, *Riedenburg*, *Obernberg*, *Waldkirchen* do Biskupa należą.

Probostwo Berchtolgadenskie.

5. Probostwo Xiążęce *Berchtolsgaden* w Biskupstwie Salisburskim, grunta ma bardzo górzyste. W *Gollenbach* znayduią się obfite szyby solne, w których rum kopany płuczą w wodzie, a tę dopiero warzą w *Schellenberg*, i *Fraureith*. *Berchtolgaden* MS. nad rz. Achen, gdzie zamek *Furstenstein*. Proboszcz iest udzielnym i Xiążęciem Imperii.

Opactwo Emmeramskie.

6. Opactwo Xiążęce Emmeramskie w Ratyzbonie Zakonu Benedyktyńskiego. Opat nie podlega tylko władzy Papieża, iest Xiążę Imperii, lecz dla większey częsci dóbr iego leżących w kraiach Xcia Bawaryi, pod iego opieką zostaie.

Opactwa Nider-i Ober-Monasterskie.

7. Opactwo *Nieder-münster* swieckich Panien w Ratyzbonie; Xieni iest Xieżną Imperii, w duchownych rzeczach zależy od Biskupa Ratyzbońskiego, pod opieką zaś Elektora Bawaryi.

8.

8. Opac. *Ober-münster* równie świeckich Panien, i w tymże mieście, też ma zaszczyty i prawa.

9. Xięztwo Bawaryi z wyższym Palatynatem. Bawarya właściwa, u Niem. *Bayern*, u Franc: *Baviere* styka się z Cyrkułem Szwabii i Frankonii, Xstwem Neuburg i Sulzbach, z Tyrolem, z Hr. Werdenfels, Arcy-Bisk. Salisburskim, Austryą, Bisk. Passawskim i Czechami. Dzieli się na wyższą, która na południe, i niższą Bawaryą, która na północ leży. Wyższa dla gór, lasów i bagnów bardziey do chowu bydła, niż do rolnictwa sposobna; niższa ma więcey równin i iest urodzayna. Zbogacaią kray minery srebra, miedzi i ołowiu, żupy solne, i góry w piękny marmur obfite. Wyższy Palatynat iest górzysty, ale lasami, polem ornym z łąkami przeplatany. Mieszkańcy utrzymuią się z chowu bydła, z obfitości rudy żelazney i ołowianey, i produktów leśnych. Cała Bawarya liczy miast 35. mnieyszych 85. wsiów 14,786. mieszkańców przeszło 3. milliony. W wyższym zaś Palatynacie miast 13. miasteczek 28. Tu są i Ewangelicy, w Bawaryi sami tylko Katolicy. Dochody Xiążęce wynoszą do 6. millionów Złł: Niem. woyska go-

Xięstwo i Palatynat Bawaryi.

gotowego w pokoiu około 12,000. Dunay przerzyna kray od wschodu do zachodu. Do niego tu uchodzą *Lech*, *Altmühl* i *Nab*. *Fils* tu wypływa i wpada do Salzy. Iser i Inn unoszą piasek złoty.

a. Bawarya wyższa, *Ober-Bayern*. *Munich*, lub *München*, po Łac. *Monachium* MS. forteca, mieszkanie Elektora Palatyna Bawaryi; nad Iserą leży. Ulice proste i szerokie, domy piękne, czynią ie równym miastom wielkim w Europie. Pałac Xiążęcy ma 4. dziedzińce, z których 2. pierwsze są naywspanialsze, ieden ozdobiony posągami bronzowemi Xiążąt, drugi Cesarzów, inny zwany *Kuchelhof*, i stary zamek. Wewnątrz sale wielkie, skarbiec, Kaplica, gabinet ciekawości i biblioteka Elektoralna godne są widzenia; niemniey iako i 2. Arsenały w broń wszelką opatrzone, ogród Dworski, i galerya wyborney sztuki obrazów. Wielki rynek zdobi statua Nayśw. Panny marmurowa i bardzo wysoka między 2. fontanami. Tu Klasztorów 19. Kościołów 38. dusz do 40,000. liczą. Akademia umieiętności założona R. 1759. ma rzadki zbiór instrumentów Matematyki i Fizyki, modelów, Kruszców &c. Kwitną też w tym mieście

fa-

fabryki axamitów, materyi wełnianych i iedwabnych, obiciów, i sukien. O milę przeszło daią się widzieć 2. zamki letnie Xcia Elektora: *Nymphenberg*, gdzie fabryka porcellany, i ogrody z kanałami, fontanami &c. *Schleiszheim* ozdobiony drogą kollekcyą doskonałego pędzla obrazów, iako to Rubensa, Durera &c. Za nim leży roskoszny dom *Lustheim* zwany, gdzie kanał od Dachau do Isery prowadzi. Za miastem robią przednie sery, które i przez 3. lata chować można, i wielki ich odbyt maią. *Dachau* nad rz. Ammer; przy nim zamek na górze. *Pfaffenhofen* nad rz. Jlmą; *Neustadt* nad Dunaiem; *Abensperg*, po Łac. *Aventinum*, nad rz. Ambs. *Ingolstadt*, niegdyś *Aureatum* miasto i forteca nad Dunaiem. Ulice ma proste, szerokie i wśrzód pięknych domów. W Kościele Parafialnym P. Maryi iest bardzo kosztowny obraz z czystego złota, i drogich kamieni przednią sztuką wyrobiony. Słynie tuteysza Universitas założona R. 1471. *Schrobenhausen* i *Rain* obronne. *Donauwerth*, nad Dunaiem przy wbiegu rz. Wernitz. *Schellenberg* zamek niedaleko miasta, sławny, iż tu R. 1704. oszańcowani Bawarczykowie wytrzymali od ziednoczonych woysk Cesarskich i Angielskich oblężenie. *Wemb-*

dingen

dingen nad rz. Aichą. *Friedberg*, *Landsberg*, *Schongau* oba nad rz. Loch; *Weilheim* nad rz. Ammer. *Starenberg*, zamek Elektoralny nad Wurmsée. *Wasserburg* nad Inną i *Marquartstein*. *Reichenhalt* nad rz. Salą ma zdroie słone obfite. Tu przegotowaną nieco wodę słoną wielkie koło pędzi do góry iednego domu, skąd przez górę w odległości 3. mil w ołowianych kanałach płynie do *Traunstein*, gdzie ią dopiero warzą dla blizkości lasów, i większey łatwości do wywozu soli. Od 300. lat przeszło, wielkim kosztem zrobiony rurmus dotąd się utrzymuie; iest on z kamieni na kley ziemny sadzonych, którym zbywaiąca woda słona i źrzódlana spływa; ztąd idzie do pomp i koła obraca. Jest on sklepiony, długi na pół mili, szeroki stóp 5. głęboki 12. sążni, przechodzi po pod miasto, ogrody, i pola i wylewa się iak rzeka. Wody nim tak prędko płyną, iż batem z pochodnią w kwadransie przepłynąć go można. Schody zrobione w wieży do zdroiu słonego prowadzą. Kanał rurmusowy ma 5. okien nakształt wież wzniesionych, za pomocą których płynący wewnątrz i przechodzący się po okopach słyszeć się wzaiem mogą. *Burghausen*, z starym zamkiem na górze nad

Sal-

Salzą. *Neu-Otting* niedaleko Inny. *Herrnwerth*, lub *Herrn-Chiemsée* Probostwo Augustynianów z Katędrą Biskupa, ktòrego Arcy-Bisk: Salizburski nominuie, święci, i przysięgę od niego wierności odbiera.

b. Bawarya Niższa, *Nieder-Bayern*. *Landshut* miasto otwarte, ale dobrze zabudowane nad rz. Iser. Elektor ma tu swóy zamek na wysokiey górze z pięknemi ogrodami, fontanami, &c. Nad tąż rz. leżą, Dingelfing i Landau. *Hals* miasto i zamek nad rz. Jletz, głowne Hrabstwa od R. 1517. do Elektora należącego. *Osterhofen* niedaleko Dunaiu *Vilshofen* nad Dunaiem, gdzie rz. *Vils* do niego wpada. *Mosburg* nad Iserą blizko uyścia rz. Ammer. *Straubing* nad Dunaiem stołeczne swey Regencyi, ozdobne zamkiem, Kościołami i domami pięknemi. *Stadt am Hof* leży nad Dunaiem na przeciw Ratyzbony z drugiey strony Dunaiu; oba łączy most kamienny naymocnieyszy i naylepszy z będących na tey rzece. Tu iest Szpital S. Katarzyny; dozorcy w nim i chorzy są częścią Katolicy, częścią Protestanci. *Dietfurt* nad rz. Altmuhl. *Kelheim* na wyspie, którą zbieg rzek Altmuhl i Dunaiu robi. *Abach* nad Dunaiem znane dla wód zdro-

zdrowych. *Cham nad rz. Regen* niegdyś Hrabstwo. *Furt*, *Deckendorf* niedaleko Dunaiu; i *Gravenau*. *Viechtach* nad rz. *Schwarzregen*, gdzie w blizkości minery srebra i miedzi znayduią się.

c. Palatynat Wyższy, *Obers-Pfalz* zowie się dla różnicy od niższego, który leży w Cyrkule niższego Renu. Opasany iest granicami Czech, Frankonii i Bawaryi. Kray ma dosyć zboża, zwierza, ryb i rudy żelazney. *Amberg*, stołeczne Xztwa i Regencyi, obronne i naywiększe w Palatynacie. Zdobi ie zamek Elektoralny i Arsenał. Leży nad rz. Vils. Na blizkiey górze stoi Kościeł Nayśw: Panny sławny uczęszczaniem pobożnego ludu. Niedaleko iest ruda żelazna. *Neumarkt* obronne z zamkiem. *Hirschau*, *Nabburg* nad rz. Nabą. *Neuburg* pod lasem; *Retz* i *Waldmünchen* są nad rz. Schwarza. *Bernau*, i *Tirschenreit* nad Nabą. *Kemnal*, *Eschenbach*, *Gravenwerth*, i *Aurbach*. *Waldsachsen* bogate Opac. Cystersów. *Rothenberg* twierdza i włość z miastem pięknym *Schnaitach* od Xcia Elektora nabyta.

Powiat Austryacki.

d. Dystrykt Domu Austryackiego, odstąpiony mu od Xcia Elektora Traktatem Cieszyńskim Roku 1779. zay-

zaymuie część wyższey Bawaryi rozległa na mil kwadratowych 38. oblaną rzekami Dunaiem, Inną i Salzą, grunta żyzne maiącą. W nim miast 2. włości 6. prócz Szlacheckich, zamków 256. Juryzdykcyi sądowych 7. *Braunau* miasto i twierdza nad Inną. Nad tąż rz. *Scherding*, w którym wielki, wysoki i mocny zamek. Dobra: *Murskirchem*, *Fiburg*, *Mattiglioven*, i *Ried*.

10. i 11. Xięztwa *Neuburg* i *Sulzbach*, leżą po większey części w Palatynacie wyższym i do Elektora Palatyna Xcia Bawaryi należą. I. Xięztwo *Neuburg* ma własną Regencyą. Religia panuiąca Katolicka, ale i Protestanci są cierpiani. Główne miasto tego imienia dobrze zabudowane i obronne, iest w położeniu wysokim nad Dunaiem. *Lengenfeld*, *Velburg*, i *Schwandorf*, wszystkie 3. nad Nabą. *Monnheim*; *Lauingen* nad Dunaiem, *Gundelfingen* nad Brenzą; *Heydeck* z Hrabstwem; *Hilpoltstein* i *Hemmau* miasteczka. II. Xztwo *Sulzbach* z osobną Regencyą. Mieszkańcy częścią Katolicy, częścią Lutrzy. Miasto z Xięcym zamkiem leży na górze. Pod nią iest źrzódło, ktore wody całemu miastu dostarcza. Inne

Xięztwo Neiburgskie. i Sulzbachskie.

są: *Weyden*, *Wohenstrausz*, i zamek *Friderichsburg*.

Landgraffstwo Leichtenberskie. 12. Landgraffstwo Xżęce *Leuchtenberg* między Xztwem Sulzbach i Palatynatem wyższym, należy do Elektora Palatyna Xcia Bawaryi. Ma nazwisko od miasta i zamku. Inne zamki: *Wernberg*, *Neustadt* i *Pfreimbt* po nad Nabą.

Hrabstwo Sternsteinskie. 13. Hrabstwo Xżęce *Stenstein* w Palatynacie wyższym, w Possessyi Domu Xżąt Lobkowiczów maiących przeto na Seymie głos i mieysce. Tu *Neustadt* miasto z zamkiem nad Nabą; w blizkości *Sternstein* pusty zamek. *Schönsée* miasteczko; *Waldau* i *Waldthurn* zamki.

Hr. Haagskie. 14. Hrabstwo *Haag* między Bawaryą wyższą i niższą i Biskup. Freyzyngeńskim należy do Elektora Palatyna Xcia Bawaryi. *Haag* iest miasto i zamek.

Hr. Ortenburgskie. 15. Hrabstwo *Ortenburg*, w Bawaryi niższcey. Ma własnych Graffów i mieysce główne tegoż imienia.

Hr. Erenfelskie. 16. Hr. *Ehrenfels*, w Xstwie Neuburgskim nad rz. Laber, nazwisko od zamku na górze będącego bierze.

Ele-

Elektor Palatyn, iako Xżę Neuburgski, ie posiada.

17. Hr. *Sulzburg* i *Pyrbaum*, leżą w Palatynacie wyższym, i po śmierci ostatniego dziedzica Graffa Wolfstein R. 1740. od domu Elektoralnego Bawarskiego w possessyą są zaięte. Dwa zamki tym Hrabstwom dały nazwisko. Hr. Sulzburskie i Pyrbaumskie.

18. Włość *Hohen-Waldeck* w Bawaryi wyższey, także Elektora Palatyna od R. 1734. po zeyściu ostatniego dziedzica Graffa Jana Jozefa *de Hohen Waldeck*, i *Mâxertain*. Hr. Hohenwaldeckie.

19. Włość *Breiteneck* w Palatynacie wyższym, którego część w dobrach lennych Elektor Palatyn, część w Allodialnych Hrabina *de Montfort* posiada od R. 1724. po zeyściu Possessora Hr. *de Tilly*. 1. Lenne dobra są: *Freyenstadt* nad rz. Schwarzach, *Hohenfels*, i *Holenstein* zamki. 2. Allodyalne: *Breiteneck* z miasteczkiem i *Helfenberg* zamek. Breyteneck.

20. *Regensburg*, po Łac. *Ratisbona*, *Reginoburgum*, miasto wolne, ludne, obszerne i obronne. Leży nad Dunaiem, na którym tu most dawny i mocny postawiony z ciosu widzieć Ratysbona.

się daie. Po niżey rz. *Regen* do Dunaiu wbiega. Magistrat i mieszkańcy są Lutrzy. Naypięknieyszy ich Kościół SS. Tróycy. Katedrę Katolicką zdobią obrazy, relikwie &c. Tu mieysce Seymów Rzeszy, Biskupstwo, i 3. udzielne Opactwa: *S. Emerau*, *Ober i Nieder Münster*, miasto ma prawo na skład soli nad Dunaiem, i handel nią wielki prowadzi, iako też z Wiedniem na zboża, drzewo i inne produkta. Poblizkie kępy Dunaiowe osiadłe, są młynarzami, flisami i rybakami.

IV. *Cyrkuł Frankoński.*

Przypiera granicą do wyższey Saxonii, Czech, Bawaryi, Szwabii, części Renu wyższego i Hassyi. Kray Frankonii, u Niem: *Frankenlande*, bierze się obszerniey, niżeli Cyrkuł, i w śrzodku Niemiec leży. Stany Frankońskie na 4. Ławy się dzielą: Xżąt Duchownych; Xżąt Świeckich; Graffów i miast wolnych. Następuią porządkiem:

Biskupstwo Bambergskie.

1. Biskupstwo Bamberskie graniczy na północ z Xstwem Koburg, i Woigtlandyą; na wschód z Xstwem i Pow. Norymbergi, na południe z tymże i Xztwami Anspach i Schwarzemberg;

zemberg; na zachód z Bisk. Wurzburgskim. Grunt tu iest urodzayny w zboża wszelkie, owoce, wina dobre, szafran, lukrecyą, która szczególnicy około Bambergi się rodzi, gdzie tak iest wiele drzew laurowych, figowych, cytrynowych i pomarańczowych, iż tę okolicę Włochami Niemieckiemi zowią. Jest też dosyć i lasów, w których są wyborne pastwiska, i gór bogatych w minery srebra, miedzi, ołowiu, żelaza i węgle ziemne. W Biskup. liczą miast 18. miasteczek 15. Religia tylko Katolicka. Kray długi mil 32. szeroki 16. Biskup Bamberski naypierwszym iest Bisk: w Niemczech, Xżęciem udzielnym Imperii. Używa Palliusza; i ma prawo przez Przywiley Henryka II. zwany edyktem nici iedwabney S. Kunegundy, do hołdu od Króla Czeskiego iako Podczaszego Bamberskiego za Pragę; od Elektorów: Brandeburskiego Podkomorzego Bamber: za Kustryn, Saskiego Marszałka Bamb. za Wittemberg, Bawarskiego Stolnika za Auersbach. Dochody iego są wielkie, Kapituła ma z 20. Kanonikami Osób 34. *Bamberg* MS. i Rezydencya Xcia Biskupa, pięknie zabudowane i bardzo ludne, lubo samo miasto iest małe, ale przedmieścia rozległe. Ozdobne

bne Klasztorami i Kościołami. Rz. *Rednitz* w 2. mieyscach ie przerzyna, i na części dzieli. Wyższa część na wzgórku ma wspaniały zamek rezydenc. nowy wystawiony zwany *Petersburg*; Katedra zawiera Skarb bogaty w relikwie i wiele rzeczy kosztownych. Część śrzednia z pierwszą pięknym mostem kamiennym się łączy. Tu domy gustowne, i zamek Biskupi. Universitas Katolicka dobrze urządzona. Mieszkańcy wielki handel na suszone owoce prowadzą. O milę pod wsią *Séehof* iest letni piękny zamek Biskupi z ogrodami, zwany *Marquartsburg*. *Forcheim* obronne miasto przy uyściu Rednitzy do rz. Wiesent. *Ebermannstad*, *Weischenfeld*, i *Hollfeld* nad rz. Wiesent leżą. *Bottenstein*; *Scheslitz* z zamkiem; *Weismayn*; *Burgkunstadt*, *Kupferberg*, *Steinach* i *Teuschnitz* są małe miasta. *Cronach*, lub *Cranach*, ufortyfikowane nad rz. tegoż imienia wpadaiącą tu do *Rotach*. Przy mieście iest forteca *Rosenberg*. W lasach poblizkich spuszczaią wiele drzewa na Men, tak w belkach iako i tarcicach, i których tu skład iest bardzo znaczny. *Lichtenfeld* nad Menem. *Staffelstein*; *Zail* nad Menem; *Hochstadt* nad rz. Aisch; *Herzogen aurach* nad rz. Aurach;

rach; i *Vilseck* nad Filsą w wyższym Palatynacie leżą.

2. Biskupstwo Würzburgskie po nad rz. *Men*, *Tauber*, *Saale*, i *Jaxt* rozlega się. Obfituie w zboża, owoce, zioła, i wina, które naylepsze w całey Frankonii, zwłaszcza około Würzburga i Klingenberga udaią się. Są też cieplice, żupy solne, i szyby marmurowe. Wzdłuż kraiu mil 26. wszerz 20. miast 34. miasteczek 11. sądowych Juryzdykcyi 52. Biskup iest Xżę Imperii, w rzeczach duchownych do Metropolii Arcy-Bisk: Mogunckiego należy. Dochodów rocznych ma do 6,000,000. Złł. Niem: Kapituła składa się z 24. Kanoników. W przyimowaniu osobliwszy obrządek, iż obrany Kanonikiem przechodzi z plecami obnażonemi pomiędzy Kanonikami, którzy mu chłostę lekką zadaią. *Würzburg*, *Wirceburgum*, *Herbipolis*, MS. nad Menem, na którym most kamienny zdobią przepyszne posągi. Fortyfikacye miasta obronne są twierdzą *Marienberg*, lub *Frauenberg* zwaną, leżącą na wysokiey i skalistey górze. W nim mieści się Arsenał, zamek Biskupi, Kościół wspaniały, od którego zamek się zowie, i który ma bydź naydawnieyszy w Frankonii. Jest on o 4. wieżach;

Biskup: Würzburgskie.

żach; na naywyższey statua Nayśw. Panny z mosiądzu złoconego. Miasto ma 4. przedmieścia; zamek nowy Biskupa; Kollegiatę S. Jana gmach przepyszny; bogaty Biskupi Kościoł S. Killiana; Szpital podobnieyszy do Pałacu, w którym 400. osób utrzymuią; Akademią z Kościołem i Szpitalami dobrze opatrzonemi; dom poprawy, gdzie robią sukna i serże; Ludwisarnią Armat i dzwonów i znaczną liczbę Klasztorów. Na blizkiey górze *Stein* rodzi się wino tak zachwalone pod imieniem *Steinwein*. *Heydingsfeld*; *Eubelstadt*, i *Ochsenfurt* oba należące do Proboszcza Katedry; *Kitzingen*, w okolicy urodzayney w przednie wina; *Sulzfeld*, *Iphofen*; *Dettelbach*, *Schwarzach*, *Volkach*, *Hassfurt*, *Eltmann*, *Karlstadt*, *Eisenheim*, *Rotenfels*, *Freudenberg* z zamkiem; wszystkie te miasta nad Menem leżą. *Arnstadt* nad rz. Weren, i *Gerolzhofen*. *Eberach* Opactwo Cystersów iedno z naybogatszych w Niemczech. Opat ma zwierzchność nad 5. przyległemi Klasztorami męzkiemi, a 3. Panieńskiemi. *Schlüsselfeld* wśrzód Biskupstwa Bamberskiego. *Ebern*, *Sesslach* i *Lauringen* nad rz. Laurą. *Königshofen in Grabfeld*, *Regia Curia in Arvis* obronne miasto nad Salą. *Melrichstadt*, *Fladungen*, *Bischofsheim*, i

Neu-

Neustadt nad rz. Salą. *Kissingen* nad tąż rz. sławne zdroiami wód słonych i mineralnych. *Gemünden* przy uyściu Sali do Menu. *Grünsfeld*, *Lauda*, i *Rottingen* nad rz. Tauber. *Aub* nad rz. Gollach. *Jaxtberg* nad rz. Jaxtą z zamkiem. *Comburg* Opactwo świeckie przy Hali Szwabskiey.

3. Biskupstwo Eichstadzkie ma granice z Palatynatem wyższym, Bawaryą, Xztwem Neuburg, Hr. Pappenheim, i Xztwem Anspach; grunt dobry, naywięcey pastwisk, chmielu i zwierza. Znayduie się też ruda żelaza, srebra, i szyby marmurowe. W Biskupstwie miast 10. Mieszkańcy sami Katolicy. Biskup iest Xiążęciem, od Arcy-Bisk. Moguńckiego zależy. *Eichstädt*, MS. rezydencya Biskupa, położone w dolinie nad brzegiem rz. Altmühl. Między budynkami publicznemi celuie zamek, Katedra, i Kościół S. Walburgi cudami słynący. O ćwierć mili iest mocny zamek *Wilibaldburg* z Arsenałem na górze S. Wilibalda. Tamże blizko zamek Xiążęcy *Pfünz*; Inny także *Nassenfels*; i Kupferberg nad Altmühl. *Hirsoliberg*, niegdyś Hrabstwo Graffów tegoż imienia, ale iuż od Dawna Elektora Xiążęcia Bawarskiego. *Beinlgriesz* wyżey uyścia rz. Sulzy do Alt- Bisk: Eichsztadzkie.

Altmuhli. *Berching* nad rz. Sulz. *Greding* nad rz. Schwarzach. *Dolnstein* nad rz. Altmuhl powyżey Eichstadtu. *Sandee* i *Pleinfeld* nad rz. Retzat. Nad tąż rz. *Spalt*. *Abenberg* z zamkiem. *Obrnbau*, i *Herrieden* dokąd Katolicy z Anspach na nabożeństwa swey Religii chodzić zwykli nad rz. Altmûhl leżą.

Włości Teutońskie.

4. Wielkie Mistrzowstwo Mergentheimskie i Prowincya Frankońska Zakonu Teutońskiego. Zakón ten biorący swóy początek od R. 1190. z Palestyny, tu dla samych Niemców dawnego Szlachectwa był fundowany. Jakoż nieprzyimuią do niego żadnych cudzoziemców. Mogą zaś bydź Katolicy lub Lutrzy, ale się żenić nie mogą. Głowa Zakonu zowie się Wielkim Mistrzem, iest duchownym Xiężęciem Imperii, ma mieysce po Arcy-Biskupach przed Biskupami. Dobra, które zakon w Niemczech posiada, a które z Mistrzostwa Mergentheimskiego i 12. Prowincyi (*Balleyen*) składaią się, dzielą się na Kommanderye, i przez Kommandorów są rządzone, zawisły iednak od wielkiego Mistrza, lubo niektóre są udzielne, iako Alsacka i Koblencka. Gdyby razem w iednym mieyscu leżały, znacznеby Państwo uformować mogły. Tu mieysce iest wspo-

mnieć o wszystkich, lubo właściwie Mistrzowstwo tylko Mergentheim i Prowincya Frankońska w tym się Cyrkule znayduie. *a.* Mistrzowstwo *Mergentheim*, lub *Marienthal* zawiera. 1. Miasto tegoż imienia, stolicę rządu; Lecz rezydencya właściwie W. Mistrza iest w blizkim zamku na górze *Neuhaus*. 2. *Neckarsulm* małe miasto nad zbiegiem rzek Sulmy i Nekry. Rozmaite Juryzdykcye i włości: *Freudenthal* w Szląsku wyższym; *Eulenberg* w Morawii; *Baussau* w tymże Margrabstwie. *b.* Prowincya (*Balley*) Frankońska składa się z 15. Kommanderyi, lecz tu 5. ich iest tylko, reszta w Cyrkułach Szwabii, Renu i Bawaryi leży. Rezydencya Prowincyonalnego Kommandora iest w *Oellingen* nad rz. Retzat. *c.* Prowincya Alsacka i Burgundzka ma także 15. Kommanderyi rosproszonych po Szwabii, Szwaycaryi i Alsacyi. Prowincyonalny Kommandor mieszka w zamku Alschhausen. *d.* Prowincya Austryacka, o tey się iuż mówiło. *e.* Prowincya nad rz. Etsch i w górach Tyrolskich, i o niey iuż iest wyżey. *f.* Prowincya Koblencka w Cyrkule Elektoralnym Reńskim. *g.* Prowincya Alten Bisen ma 12. Kommanderyi, częścią w Niemczech, częścią w Niderlandzie. Kommandor Prowincyonalny

nalny

nalny mieszka w Mastrychcie. *h.* Prowincya Westfalska z 7. Kommanderyami w Cyrkułach Renu i Westfalii. *i.* Prowincya Lotaryńska. *k.* Powincya Saska z 6. Kommanderyami. Prowincyonalny Kommandor mieszka w Lucklum w Xztwie Wolfenbuttelskim. *l.* Prowincya Turyngska o 4. Kommanderyach; mieysce ich główne *Zwezen* nad Saalą niedalcko Jeny. *m.* Prowincya Utrechtska ma 10. Kommanderyi, oddzielna iuż od W. Mistrza; Kommandora rezydencya w Utrechtcie. O wszystkich na swym mieyscu się powie. Mistrzem W. iest teraz Arcy-Xiążę Maxymilian.

Xięztwo Kulmbachskie.

5. Xięztwo Kulmbach, czyli Bayreuth. Xięztwo to wraz z Xztwem Onolzbach składaią Burgrabstwo Norymberskie w tym stanie, w iakim przez nabycie kupna i spadku powiększone pod iednym teraz Panem zostaie. *Kulmbachskie* Xztwo dzieli się na kray wyższy i niższy. Pierwszy z Bisk. Bamberskim, Woigtlandyą, Czechami, Palatynatem wyższym, i Powiatem Norymbergi, drugi z Powiatami także Norymbergi, Anspachu, Rothenburga, Schwarzenberga, i Bambergi graniczy. Grunt i powietrze nie iest wszędzie iednakowe. Górny iest mniey żyzny i zimniey-

szy

szy niżeli dolny. Niezbywa mieszkańcom na wszelkich potrzebach i wygodach do życia, oprócz wina. Góra *Fichtelberg*, *Mons Pinniferus*, iest wielką od wschodu do zachodu na mil 5. i pół, i miana iest za naywyższą w Niemczech. W niey znayduią glinki rozmaite, turkusy, marmury w różnych kolorach, kryształy, koperwas, ałun, siarkę, antimonium, miedź, żelazo i ołów. Obfitsze niegdyś minery złota i srebra iuż powiększey części zniknęły. Rzeki: *Men* biały i czerwony, z których zbiegu Men właściwy powstaie. *Eger*, która z pomiędzy Buchbergi, Haydtbergi i Schneebergi wypływa. *Naba* i *Saala* maiące źrzódło w Fichtelbergu; *Pegnitz* zaś przy mieście tegoż imienia pod górą Bochenstein. W kraiu miast 18. miasteczek 36. Religia sama Luterska, inne niewiele cierpiane. Margrabią Panuiący Brandeburg-Kulmbach i Onolzbachski iest Xżęciem Imperii i ma dochodu przeszło 400,000. Reichstal. *a.* Kray wyższy. *Bayreuth*, lub *Bareuth*, w miłym położeniu nad Menem czerwonym, i rz. Mistelbach i Sendelbach. Domów liczy blizko 500. naywięcey z kamienia murowanych. Zamek rezydencyi iest wśrzód rynku wielkiego, przed którym posąg złocony

Margr.

Margr. Chrystyana Ernesta. Za zamkiem ogrody pełne ozdób różnych i odmian bawiących. Tu też wielki dom sierot, Akademia umieiętności, i Collegium znayduie się. O milę przy wsi *S. Johan* wśrzód gęstego lasu iest pustynia w ogrodach, domkach, kaskadach, kanałach, ulicach na podziw pięknych. O 3. mile inna pustynia *Sanspareil*, czyli *Zwernitz*, przewyższa ią ieszcze w wielu rzeczach. *S. Georgen* na mieyscu zwanym staw Brandeburgski, który od lat kilku osuszony wydał pola ornego na 500. Morgów w około, iest zamek Xiążęcy z pięknym ogrodem i fabryka porcelany. Tu w domu poprawy poleruią się marmury przeszło w 40. gatunkach, z których rozmaite sztuki wyrabiaią. *Culmbach* w żyzney i wesołey dolinie nad Menem białym. Powyżey forteca *Plassenburg* na górze stoi. Wśrzód niey między innemi budynkami, nayznacznieyszy iest zamek, w którym zachowuią się Archiwa wspólne 2. Brandeburskich domów, i zbroiownia. W teyże okolicy iest zamek Margrabiów zwany *Himmelskron* nad Menem białym w dolinie wśrzód łąk, ogrodów, pól i lasów. *Hof*, pospolicie *Stadtzum Hof*, *Curia*, lub *Curia Variscorum* nad rz. Saallą, gdzie iest

lu-

ludwisarnia Armat i dzwonów; fabryki płócienek i materyi wełnianych. W górze przyległey łupią marmury czerwone, szare i czarne. Zaś przy *Neylau* nad rz. Selbitz są marmury zielone, i rudy żelaza i miedzi. *Wonsiedel* na górze Fichtelbergu przy Rôszlau zalecone fabrykami adamaszkowemi. Była tu niegdyś znaczna minera cynowa. Niedaleko iest wieś *Sichertsreuth* sławna zdroiem wody kwaśney, która co do smaku i gatunku do Egierskiey się zbliża. *Thiersheim* piękne miasteczko. *Weissenstadt* nad rz. Eger. *Lichtenberg* z zamkiem nad Selbitzą. W okolicy iest *Friedensgrube* minera miedzi i żelaza, i marmury rozmaite. *Berneck*, *Münchberg*, *Golderonach* nad rz. Cronach. *Creusen* nad Menem czerwonym. Tu robią wyborne gliniane naczynia. *Pegnitz* nad rz. tegoż imienia. *Neustadt* między 2. górami *Culmen* zwanemi. .*b* Kray niższy: *Erlangen M.* niedaleko Rednicy, do którey blizko rz. Schwabach wpada. Dzieli się na *Alt i Neu* czyli *Christians-Erlangen.* To drugie iest dobrze zabudowane, ulice ma proste i pod sznur ciągnione, rynek na 500. kroków długi i szeroki, którego część wschodnią zamek Margrabiego z przepysznym ogrodem zaymuie. Tu Kościół Lu-

trzy, Francuzi, kalwini, Protestanci Niemcy swóy maią. Gmach Akademii z Kościołem żabiera naypięknieyszą ulicę. Margrabia panuiący i Katolikom swóy mieć Kościół dozwolił. Słyną Erlangeńskie rękodzieła i fabryki, powiększey części przez Osoby Francuzkie założone, zwłaszcza fabryka zwierciadeł, płócienek, sukien, Kapeluszów, pończoch i rękawiczek. *Neustadt* nad rz. Aisch z zamkiem Xżęcym. *Bayersdorf* nad rz. Rednitz. *Emskirchem*, *Lenkersheim*, *Mark-Burgel*, *Neuhof*, *Mark-Erlbach*, i *Mark-Burgbernheim* są piękne miasteczka. Przy ostatnim iest *Wildbad*, sławny zdroiami dwoma wody mineralney, iedna do picia, druga do kąpieli.

Xięztwo Onolcbachskie.

6. Xięztwo Onolzbach, lub Anspachskie, między Powiatem Norymbergi, Xstwem Oettingen, Hr. Pappenheim, Bisk: Eichstadzkim i Würzburskim, Hr. Hohenloe i Limburg, Hallą Szwabską, Rotenburgiem i Xstwem Schwarzenberskim. Grunt ma górzysty i piaszczysty, lepszy przecie niż w Xstwie Kulmbachskim. Rodzi zboża, owoce, tytiun, i około rzek Menu, Taubery i Jaxty dobre wina. Są też i zdroie wód mineralnych, węgle ziemne, marmury,

żc.

żelazo, alabaster, ałun, koperwas &c. Rzeki: Men, Jagst; Retzat z dwóch źrzódeł płynie, pierwsze w tym Xstwie powyżey Ober-Dachstetten, drugie w Hr. Pappenheim. Oba się łączą przy Georgens-Gemund i biorą spólne nazwisko Rednitz. Altmühl, która tu wypływa, i Tauber od ieziora Taubersee. Xztwo zawiera miast 15. miasteczek 17. Religia Luterska panuie. Dochody z Xstwa tego i Hrabstwa Sayn-Altenkirchen na 600,000. Reichtal. szacuią. *Onolzbach*, lub *Anspach*, *Onoldum* MS. i rezydencya Margrabiów nad niższą rz. Retzat. Zdobią miasto zamek nowo R. 1710. wspaniale odbudowany, w którym Galerya portretów, zbiór medalów i kopersztychów; Collegium, koszary, Szpital, Dom sierot. Za miastem przy koszarach iest fabryka faiansu, i dom letni Xżęcy z ogrodami. O 3. mile iest zamek letni Margrabiów zwany *Friesdorf* z folwarkiem. Inny też w miłym położeniu *Bruckberg*. *Schwabach*, ludne, dobrze zabudowane nad rz. tegoż imienia, która ie na 2. części dzieli. Prócz 2. Kościołów Luter. maią swóy także Protestanci Francuscy. Rynek zdobi pięna fontana z kaskadami i rurami. Jest też dom poprawy, i znaczne fabryki. Nay-

większa szpilek i igieł, które w całych Niemczech zyskowny pokup maią. Wywożą też stąd wiele mak pięknych które tu się mielą. Liczą więcey nad 300. warsztatów pończoszanych, fabryka płócienek przeszło 300. osób zaymuie. *Wendelstein*, gdzie dom Xiążęcy *Schwandt*, *Kornburg* z zamkiem. *Langenzenn* nad rz. Zenn. Tu dobre skóry wyprawuią. O milę iest *Kadolzburg*, przy nim zamek obronny na skale. *Fûrth* obszerne i ludne nad zbiegiem Regnicy i Pegnicy. Osiadłe iest mnóstwem Sztukmistrzów i Rzemieślników. Gdyż który z nich przyiętym nie iest do Norymbergi o ćwierć mili tylko będącey, tu się udaie, a do Fûrth przyimuią wszystkich. Samych tu żydów liczą przeszło 1,000. którzy maią swą Juryzdykcyą, drukarnią, szkoły, wielką Synagogę, i Cmentarz z Szpitalem, i przywileie większe, niż gdzie indziey. Ztąd naywięcey wychodzi towarów Norymberskiemi zwanych. *Roth* przy zbiegu rzek Roth i Rednitz. Tu fabryki pończoch, Galonów i sukien. *Thalmessingen* nad rz. Schwarzach. *Wilzburg* forteca na wysokiey górze niedaleko Weissenburga. *Gunzenhausen* nad rz. Altmûhl. Nad tąż rz. *Treuchtlingen* z zamkiem, i *Solenhofen*, gdzie znaczna fabryka

zwierz.

zwierzciadeł i wielka szyba marmuru. *Hohen - Trûdingen* gniazdo nięgdyś Graffów Truhendingen, i *Wasser-Trûdingen* nad rz. Wernitz. *Schwaningen*, gdzie stary i nowy zamek Xiążęcy. *Windsbach* nad Rednicą. *Heydenheim* porządne i wielkie miasteczko. *Heilsbrunn* ma nazwisko od zdroiów wody lekarskiey. *Feuchwang* nad rz. Sulz. *Creilsheim* nad Jaxtą; ma zamek, Kościół z grobem Xiążąt domu panuiącego, i fabrykę naczyń w gatunku bardzo podobnym do porcelany. *Leutershofen* nad rz. Altmûhl. *Colmberg* z zamkiem na górze. *Creglingen*, i tu zamek nad Tauberą. *Heft* nad Menem, gdzie się dobre wina rodzą. *Uffenheim* iedno z miast lepszych w tym Xstwie ozdobne zamkiem Xżęcym. *Hochlach*, niegdyś *Hohenloch*, między Uffenheimem i Kreklingą, gniazdo właściwe domu Graffòw Hohelohe. *Maynbernheim* niedaleko Menu; *Prichsenstadt* i *Klein-Lankheim*.

7. Hrabstwo Xiążęce Henneberg- skie leży wśrzód granic Xięztw Koburg, Schwarzburg, Gotha, Eisenach, Hassyi i Biskupstw Fuldeńskiego i Wûrzburskiego. Rz. Werra przerzyna ie na 2. połowy. Kray lubo przeplatany górami, wydaie obficie zbo- Hrabstwo Henneberskie.

ża, tytiun, len, konopie i wino. Nad Romhildem iest wielka góra *Gleichberg*. Wyższa nad nią *Inselberg* się zowie. Na iey wierzchołku iest dom *Inselhaus* zwany, do którego przez ciekawość widoku wielu cudzoziemców uczęszcza. Góry te obfituią w drzewo, zwierzynę, minery miedzi i srebra. W niektórych też mieyscach ametysty, pewny gatunek dyamentów iaśnieyszych i twardszych nad Czeskie, marmury, alabaster, siarkę, węgle ziemne, turkusy i glinki i wody mineralne znayduią. Religia tylko Luterska. Miast 10. miasteczek 5. Kray ten który wprzód należał do domu Hrabiów Hennebergskich zgasłego w R. 1589. ma dzisiay 7. Panów, przeto części osobne się opiszą: *a*. Część Xcia. Hessen-Kasselskiego. *Smalkalden* leży pod lasem Turyngii nad rz. tegoż imienia przy uyściu Stylli, iest dosyć wielkie i bardzo ludne. Większa część mieszkańców są górnicy, slusarze, mosiężniki, nożykarze, &c. Wśród miasta iest zamek Xiążęcy. Tuż przy mieście iest inny zamek na wzgórku zwany *Wilhelmsburg*. Kuźnie, piece, hamernie, (których liczą na 500.) niemały czynią miastu pożytek, iako i warzelnie solne. Niedaleko także iest wieś *Weydebrunn*,

gdzie

gdzie zdróy wody ciepłey. Ta o 50. kroków od swego źrzódła do Smalkaldy wpływa. Wsławiły to miasto ligi Protestantów czynione tu R. 1530. 1537. 1540. *Herrenbreitungen* nad rz. Werrą, na przeciw *Frauenbreitungen*. *b.* Część Elektora Saskiego. *Schleusingen* niegdyś rezydencya Hrabiów Hennebergskich, nad rz. Sleuss z zamkiem i szkołami. O pół mili w lesie iest *Wilhelmsbrunn* źrzódło wody lekarskiey. *Suhla* nad Haselą, gdzie szpad, stalowych robót, barchanów i cwilichów liczne są warsztaty. *Schwarza* z zamkiem należy do Hr. Stollberg-Wernigerode. *Heinrichs* nad Haselą i *Benshausen*. *c.* Część Xżęcia *Sachsen-Weimar*. *Jlmenau* nad rz. Jlmą blisko lasu Turyngskiego w górach w szybę śrebrną i miedzianą bogatych. *Ostheim* pod górą Rhône. *Helmershausen* nad Herpffą. *Kalten-Nordheim*, i *Kalten Sundheim* ponad Feldą. *d.* Część Xżęcia *Sachsen-Meinungen* naywiększa. *Meinungen* nad Werrą opasane wysokiemi górami. W zamku rezydencyonalnym *Elisabethenburg* iest piękna Biblioteka i Gabinet medalów. Mieszkańcy utrzymuią różne fabryki. *Henneberg* wieś niegdyś Graffów Hennebergskich siedlisko. *Wasungen* dawne miasto i zamek nad Werrą, z którego okolicy

cy wiele tytiunu wychodzi. *Salzungen* nad tąż rz. ma zupy solne. O cwiercé mili przy Grundhof iest źrzódło wody kwaśney. *Rômhild* z zamkiem, który się *Glücksburg* zowie. e. i f. Części 2. Xżęcia *Sachsen-Gotha* i *Koburg-Saalfeld* składa włość *Themar*, którey pierwszy ⅓. drugi ⅔, posiada. *Themar* miasteczko nad Werrą. g. Część Xżęcia *Sachsen - Hildburghausen* iest włość *Behrungen* od wsi tegoż imienia zwana.

Hrabstwo Schwarzenbergskie.

8. Hrabswo Xiążęce Schwarzenberg, między Biskupstwem Bamberskim i Wûrzburskim. Mieszkańcy są częścią Katolicy, częścią Dyssydenci. Należy do domu Hr. Schwarzembergów. *Mark-Schainfeld* miasteczko, przy którym zamek Schwarzenberg dał nazwisko panuiącey Hrabiów familii. *Mark-Nordheim*, *Mark-Brait*, i *Unter-Brait* nad Menem. *Seehausz* zamek nad ieziorem.

Xięztwo Hohenloheńskie.

Xięztwo Hohenloheńskie, między Mergentheimem, Bisk: Wûrzburg, Xstwem Anspach, Rothemburgiem, Hallą Szwabską, Xięstwem Wûrtemberg, częścią Elektorstwa Moguncklego i Palatynatu, po nad rz Kocherą, Jaxtą, Tauberą, i Wernitzą iest położone. Góry wysokie,

równiny, i niziny ie przeplataią. Winnice, chów licznego bydła i obszerny handel utrzymuie mieszkańców. Lasy na górach dębowe, bukowe, brzozowe, iodłowe i sosnowe wielkie pożytki przynoszą. Znayduią się też wody mineralne i w Weissbach żupy solne. Miast w Xięztwie iest 10. miasteczek 7. Dom Xiążąt Hohenlohe na 2. główne linie się dzieli. 1. *Neuenstein*, tey 4. są linie: Oehringen, Ingelfingen, Langenburg, i Kirchberg. 2. *Waldenburg*, i tey są 2. linie: Schillingsfurts i Bartenstein. Każda z nich ma swóy dział w tym Xięztwie, przeto na 6. części się dzieli. 1. Linia główna Neuensteińska: *a*. Dział Xiążąt Hohenlohe Oehringen zawiera: *Oehringen* MS. Xięztwa nad rz. Ohrn, która nowe od starego miasta odłącza. Tu niegdyś było miasto Rzymian *Aræ Flaviæ* zwane. Należy współem do wszzstkich Xiążąt. *Neuenstein* z zamkiem. *Ernspach*, *Forchtenberg*, *Niedernhall*, *Künzelsau* nad rz. Kochera leżą. *Weickersheim*, małe miasto i zamek Xiążęcy nad rz. Tauberą, o ¾. mili na wzgórku stoi zamek *Karlsberg*, otoczony pięknym lasem, w którym na około rznięte są ulice. *b*. Dział Xżąt Hohenlohe-Ingelfingen ma 2. włości: *Ingelfingen*

nad

nad Kócherą, gdzie zamek rezydencyonalny Xżęcia i *Schrotzberg*. *c*. Dział Xiążąt Hohenlohe-Langeburg, także o 2. włościach: *Langéburg* miasto i zamek obronny na górze, w którym mieszkanie Xżąt tey linii. Pod górą płynie rz. Jaxt. *Lindenbronn* zamek letni z wierzyńcami. *d*. Dział Xżąt Hohenlohe-Kirchberg, gdzie miasteczka *Kirchberg* rezydencyonalne nad Jaxtą i *Dôttingen*. Zamki: *Leonfels* i *Thierberg*. II. Linia główna Waldeburgska: *a*. Dział Xżąt Hohenlohe-Bartenstein. W nim tegoż imienia zamek i rezydencya. *Sindringen*, *Herren-Thierbach*, i *Pfedelbach* małe miasta. *Charlottenberg*, i *Mainhard* zamki. *b*. Dział Xżąt Hohenlohe-Schillingsfûrst zawiera: *Waldenburg* z zamkiem starym na górze. *Schillingsfûrst* podwóyny zamek mieszkania Xżęcego. *Frankenau* leży przy zamku. W blizkości rz. Wernitz wypływa.

Hr. Kastellskie. 10. Hrabstwo Kastellskie leży między Hrabstwem Schwarzberg i Bisk: Wûrzburskim. Dom Graffów, iako i Hrabstwo na 2. linie główne iest podzielone: Remlingeńską i Rudenhauską.

Hr. Werteimskie. 11. Hrabstwo Wertheim położone iest nad Menem, który tu Tauberę

w siebie bierze, obfituie w rozmaite owoce, a szczególniey w dobre wina. Należy do Xiąt i Graffów Lôwenstein - Wertheim. Starsza linia Lôwenstein - Wertheim - Wirnenburg iest Luterska, młodsza Lôwenstein-Wertheim-Rochefort Katolicka. *Wertheim* MS. przy uyściu Taubery do Menu z 2. zamkami rezydencyonalnemi. *Remlingen*, w którym swe części Graffowie Lôwenstein, Kastell i Bisk: Wûrzburski maią. *Hartheim*, którego część także iest Wûrzburska. *Kônigheim*, *Lautenbach*, *Schwanberg* wsie z zamkami. *Breuberg* włość spólna *Lôwensteinow* i Erbachów. *Heubach* miasto przez Löwensteinów a Erbachów R. 1721. nabyte, leży nad Menem.

12. Hrabstwo Rieneck, między Arcy-Bisk: Moguńckim, Hrabstwem Hanau, i Bisk: Wûrzburskim, należy w części do Graffów *Nostitz-Rieneck*, w części do Arcy-Bisk: Moguńckiego. Pierwsi posiadaią miasto i zamek *Rieneck* nad rz. Sinn, gdzie i Hr. Hanau ma część, drugi miasto *Lohr* nad wbiegem rz. Lohr do Menu. Tu dobra fabryka zwierzciadeł i szkieł różnych. Hr. Rieneckie.

Hr. Erbachskie. 13. Hrabstwo Erbach graniczy z niższym Palatynatem, Hrabstwem Katzelnbogen i Wertheim, i Arcy-Bisk. Moguncki m. Kray górzysty, ale osiadły, obfity i w rudę żelazną bogaty. Dom, który ie posiada iest Religii Luterskiey i dzieli się na 3. linie: Erbachską, Schönberską i Fürstenawską. Mieysca znacznieysze: *Erbach*, MS. ma stary zamek w nizinie nad rz. Mümling. *Michelstadt* piękne i porządne, mieysce regencyi. *Freienstein*, *Fürstenau* dawne zamki; także *Reichenberg*, *Schönberg* i *Wildenstein*. Włości *Breuberg* połowa.

Hr. Limburgskie. 14. Hrabstwo Limburgskie położone w Szwabii nad rz. *Kocher*, ale włość *Speckfeld* do niego należąca iest w Frankonii. Posiada ie w części Margr. Brandeburg-Anspach, w części Graffowie Limburg, iako dziedzice Allodyalni. Do pierwszego wieś *Markertshofen* i poddani w innych wsiach, do drugich miasto *Gailsdorf* nad Kocherą, zamki *Ober-Sontheim* i *Scheriedelfeld*, i włość *Speckfeld*, gdzie miasteczka *Markt-Einersheim* i *Sommerhausen* z zamkiem, należą.

Włość Seinsheim. 15. Włość Seinsheim, o granicę Speckfeldu, w Possessyi Xżąt Schwar-

zem-

zembergów. Mieysce główne tegoż imienia.

16. Włość Reichelsberg leży w Bisk: Würzburgskim i do niego należy, lubo Baronowie Schönborn tytułu iey używaią. Reichelsperg.

17. Włość Wiesentheid iest między Bisk: Würzburgskim, Hrabstwem Kastell i Xztwem Anspach. Dziedziczy familia Graffów Schönborn-Wiesentheid. Od zamku włość ma nazwisko. Wiesentheid.

18. Włość Welzheim wśrzód Xztwa Wirtembergskiego przy mieście Schorndorf w Szwabii, iednak iest częścią Cyrkułu Frankońskiego, i z niey głos maią w tym Cyrkule Graffowie Grawenitz, lubo należy do Xiążąt Wirtembergskich. Welzheim.

19. Włość Hausen w Szwabii także w włości Limburskiey, w dzierzeniu dziedzicznym Margrabiów Anspach. Hausen.

20. *Nürnberg, Norimberga,* miasto wolne Imperii, wielkie, dobrze zabudowane lecz nie bardzo ludne. W miłym iest położeniu dla pięknych w około domków wieyskich i folwarków, w Norymberga.

któ-

których dobre rolnictwo piaszczyste grunta uczyniło bardzo żyznemi. Rz. Pegnitz przerzyna ie na 2. równe części, na niey 6. mostów kamiennych, z tych nayznacznieyszy iest ieden dla sztuki w stawianiu iego, iż będąc na 98. stóp długi, a 13. wysoki, na iedney tylko arkadzie się wspiera. Prócz tych iest bardzo wiele drewnianych. Rów głęboki i szeroki, i podwóyny mur z basztami spizowanemi otacza miasto. Obwód na małą milę Niem: wynosi. Więcey nad 500. ulic, a domów wielkich i powiększey części kamienic do 8,000. liczy. W wielu iest po kilku gospodarzów, niektóre zaś są puste. Między 29. Kościołami i Kaplicami, które tak w mieście, iako i za miastem znayduią się, celuią 2. Parafialne, ieden S. Sebalda gdzie grób iego sztuczney roboty z miedzi żółtey otoczony statuami kruszcowemi 12. Apostołów i malowanie stworzenia świata pędzla sławnego Durera Norymberczyka. Drugi S. Wawrzeńca, przy nim fontanna między statuami, a nad nią Neptun Kolossalny z bronzu. W Kościele S. Ducha iest skład korony, berła, miecza, globu, i całego kosztownego ubioru używanego w czasie Koronacyi Cesarzów. Blizko iest obszerny i bogaty Szpital

na Osób 400. Na wzgórku stoiący zamek zwany *die Kaiserliche burg*, zawiera rzadkie i drogie obrazy. Ratusz, zbroiownia, Biblioteka publiczna, i teatr Anatomiczny godne są widzenia. Jest też tu Akademia malarstwa i rysunków. Fabryki Norymberskie wydaią rozmaite roboty ze złota, srebra, mosiądzu, wosku, drobiazgi stalowe i żelazne, instrumenta Matematyczne i muzyczne, machiny fizyczne, kopersztychy, karty geograficzne &c. Które towary znane pod imieniem Norymberszczyzny rozwożone po całey Europie bywaią. Powiat Norymberski iest obszerny, w nim mieysca znacznieysze: *Altorf*, gdzie blizko 208. domów i universitas. *Grûndlach*, *Heroldsberg* i *Feucht* miasteczka. *Wôbrd*, *Lauf*, *Velden*, *Herrsbruck* nad Pegnitzą leżą. *Reicheneck*, *Hohenstein*, *Graffenberg*, i *Hippoltstein* zamki. *Lichtenau* na wyspie rzeki *Retzat* ma zamek mocny.

21. *Rotheuburg* miasto wolne na górze przy rz. Tauber, z którey pompami pędzona woda wznosi się na górę do wieży *Klingenthurn*, skąd się rozlewaiąc trzema fontanami osobnemi wytryska. Powiat Mieyski zawiera wsie i zamki, i miasteczko *Oberstetten*. Rothenburg.

Winds-heim. 22. *Windsheim*, miasto wolne nad rz. Aisch. Mieszkańcy iak i w przeszłych są Lutrzy. W Powiecie są 3. parafie, połowy innych 4. i lasy wielkie dwa. W około winnice.

Schwein-furt. 23. *Schweinfurt*, *Suevofurtum*, albo *Traiectus Suevorum* nad Menem. W okolicy dobre wina się rodzą. W Powiecie swym ma 3. wsie.

Weissen-burg. 24. *Weissenburg* w Xztwie Anspachskim. Jego Powiat nie zawiera, iak tylko wieś iedną *Wengen*.

V. *Cyrkuł Saxonii Wyższey.*

Część ta Niemiec wielkiey iest rozległości, od Frankonii aż do morza wschodniego rozciąga się, i w całym Państwię kray naylepszy prawie zaymuie. W nim Stanów 22. się liczy. Idą tym porządkiem.

I. Saxonia w powszechności. Dom Saski na dwie linie się dzieli Albertyńską i Ernestyńską. Z pierwszey Elektorowie Sascy, z drugiey Xiążęta: Sachsen-Weimar, Sachsen-Gotha, Sachsen-Meinungen, Sachsen-Hildburghausen, Sachsen-Coburg-Saalfeld pochodzą. 1. Kraie Elektora Saskiego zawieraią: Cyrkuł Elekto-

ktoralny, czyli Xięztwo Saxonii; Cyrkuł Turyngii, Misnią, Cyrkuł Lipski, Cyrkuł Erzgeburski, Voigtlandyą, Cyrkuł Neustadzki, Biskupstwo Mersburgskie, Biskupstwo Naumburg-Zeitzeńskie. Wszystkie kraie Xiążęcia Elektora obficie są opatrzone z natury w wszelkie wygody i potrzeby życia. W nich liczy się 3. miast główńych, innych 215. miasteczek 36. wsiów przeszło 4,000. rozległości mil kwadratowych 540. dusz 1,750,000. okładem. Co tym kraiom naywiększą zaletę sprawuie, są drogi publiczne wszędzie wymierzone, i słupami odległość wskazuiącemi oznaczone. Panuiący Elektor iest Fryderyk August. Używa tytułów: Xiążę Saxonii, Juliaku, Kliwii, i Bergu, także Engryi i Westfali, S. P. Rzym. Arcy-Marszałek i Elektor, Landgraff Turyngii, Margrabia Misnii, Luzacyi górney i dolney, Burgrabia Magdeburgski, Graff Xiążęcy Magdeburgu, Graff Marchii, Rawensbergu, Barby i Hanowii, Pan na Rawensteynie. Elektorem iest w porządku szóstym, a między świeckiemi trzecim. W czasie wakuiącego Cesarstwa, w kraiach gdzie waży Prawo Saskie, iest Provisor Imperii. Wyznaie z swym domem Religią Katolicką; inne linie iako i

kra-

kraie Saskie są Luterskie. Dochody Elektora wynoszą okładem 6. millionów Reichstalerów, liczba woyska do 30,000. w czasie pokoiu.

Xięstwo Saxonii. *a*. Cyrkuł Elektoralny, czyli Xięztwo Saxonii, graniczy na północ z Marchią Brandeburgską, na wschód z Luzacyą na południe z Cyrkułem Misnii i Lipskim, i Turyngią, na zachód z Xztwem Anhalt. Grunt powiększey części równy, piaszczysty i w lasy nieskąpy. Rodzi się tu wiele chmielu, zboża, tytiunu, lnu, i bardzo mało wina. Zwierza, ryb, drzewa dostatek. Z bydła, a szczególniey owiec, i z pasiek wielkie zyski ciągną. W wielu mieyscach czerwiec znayduie się. Rzeki: Elba łącząca się tu z Elsterą czarną i Muldawa spławem handel ułatwiaią. *Wittenberg* po Łac. *Witteberga*, *Leucorea*, MS. o 400. kroków od prawego brzega Elby, na którey tu iest most pływaiący. Ma Universitatem założoną R. 1502. od Fryderyka III. Elekt. Sask. w którey Marcin Luter R. 1517. nayprzód swe błędy opowiadać zaczął. W Kaplicy zamkowey iest grób tego nowey sekty Autora. Kwitną tu fabryki sukienne i farbiernie. Od kilku lat zasadzono przy mieście drzewa morwowe, teraz zaś

iuż

iuż liczne iedwabniarnie z pożytkiem utrzymuią. *Kemberg*, po Łac. *Cameracum*, *Zahna*, *Grafenhaynchen*, *Schmiedelberg*, *Belzig*, *Brück*, oba z zamkami, *Niemeck*, *Gommern*, i *Seyda* są małe miasta. *Annaburg*, niegdyś *Lochau* ma zamek Xiążęcy i szkołę dla pewney liczby dzieci żołnierskich tak Katolików, iako i Lutrów. Pod tym miastem Elektor Jan Fryderyk R. 1547. przez Karola V. poimany został. *Schweinitz*, *Jessen*, *Liebenwerda*, wszystkie nad czarną Elsterą, iako i *Herzberg*, przy którym iest Saletrzarnia. Mieszkańcy na wełnę i sukna znaczny handel prowadzą: *Baruth*, i *Sonnewalde* z zamkami głó-wne mieysca włości, które z włością *Pouch* należą do linii Licheńskiey domu Graffów Solms. *Schônewalde*, *Prettin* nad Elbą i *Schlieben*; *Wahrenbrûck*, *Ubigau*, *Bitterfeld*, i *Brehna* są sobie przyległe. *Barby* przy blizkim uyściu Saali do Elby mieysce główne Hrabstwa.

b. Cyrkuł, czyli Langraffstwo Turyngii, u Niem. *Thûringen*, które właściwie całe tu nie należy, lecz tylko część iey półrocna, reszta, o którey daley się mówić będzie, ma wielu Panów. Kray ten oblewaią rzeki *Saala*, *Unstrutt*, i inne mniey- Turyngia.

sze. Obfituie w dobre pasze, i zboża, niektóre mieysca wydaią wino, chmiel, szafran dziki, anyż, kmin, len i konopie. Z lasów, torfu, bydła rogatego i pasiek niemałe maią pożytki. Mieysca znacznieysze: *Tenstadt*, gdzie mieszka urząd Cyrkularny. *Pforta*, lub *Schul-Pforte* nad Saalą o milę od Naumburga. Tu Xiążęce Collegium, w którym 150. młodzieży biorą darmo nauki i wyżywienie. Było to niegdyś Opac. Cystersòw, obrócone na szkoły R. 1543. przez Elektora Maurycego de Saxe. *Tautenburg* zamek dawny o milę od Kamburga z włością, która przedtym Panów tegoż nazwiska miała. *Treffurt*, którego też część do Elektora Mogunckiego i do Hassyi należy. *Weissenfels*, po Łac. *Leucopetra*, ma zamek na skale iuż się walący. Z kilku fabryk nayznaczniey-sza tu iest axamitów, i materyi iedwabnych. (b) *Stôssen*, *Skôblen*, *Môlsen* i *Teuchern*, miasta Szlacheckie. *Freyburg*, *Laucha*, *Mûcheln* i *Nebra* nad Unstruttą leżą. *Eckartsberg* i *Bibra* sławna wodami mineralnemi. *Beychlingen* zamek i włość, Graffów tego imie-

---

(b) Włość Weissenfelską z tytułem Xżtwa posiadała dzielnica Domu Saskiego, po ktòrey zgaśnieniu R. 1746. objął ią Xiążę Elektor.

imienia była niegdyś dziedziczną, dziś iey część dom Hr. Werthern posiada. *Wiehe* niedaleko Unstrutty główne Hrabstwa do Hr. Werthern należącego: Włość też *Frohndorf* w ich possessyi. *Roszbach* wieś sławna zupełnym zwycięztwem, które Fryderyk W. nad woyskiem Cesarskim i Francuzkim odniósł R. 1757. *Zwetzen*, lub *Zwâtzen*, wieś na górze nad Saalą niedaleko Jeny główne mieysce Prowincyi Turyngskiey Kawalerów Teutońskich, do którey Kommanderye w Turyngii Saskiey *Lebesten*, *Liebstâdt*, i *Negelstadt* należą. *Sangerhausen* miasto iedno z naydawnieyszych w Turyngii. *Weissensee*, niegdyś nad ieziorem, teraz iuż osuszonym. *Kindelbruck* nad rz. Wipper. *Côlleda*, lub *Côlln*, nad Unstruttą Grafów Werthern. *Grifstâdt*, Kommanderya Teutońska do Prowincyi Haskiey. *Thamsbruck* nad Unstruttą z zamkiem. *Langensalza* główne Turyngii Elektoralney nad rz. Salzą. *Langendorf*, wieś, gdzie dom sierot R. 1710. fundowany utrzymuie wiele osób różney płci i kondycyi, i onym przyzwoite daie wychowanie. *Kôsen* wieś, blizko Saali z zupami solnemi. *Groszen*, lub *Bischofs-Gottern* piękne miasteczko.

Misnia. c. Cyrkuł, lub Margrabstwo Miśnii, czyli Muszyńskie, po Niem. *Meissen*, ma na wschód Luzacyą, na południe Czechy i Frankonią, na zachód Cyrkuł Lipski i Turyngią, na północ Xztwo Saskie i Anhalt. *Elba* płynąc przez kray ułatwia handel iego na zboża, drzewa i kamienie Pirneńskie. Rolnictwo w bardzo dobrym iest stanie. Owoców wielka obfitość. Zmnieyszaiący się co raz bardziey dostatek drzewa zastępuie torff i węgiel ziemny. Znayduią się też marmury, rubiny, i inne minerały. *Dresden*, Drezno, MS. i rezydencya Elektorów iedno z miast naypięknieyszych w Niemczech. Dzieli się na miasto nowe, stare i *Fridrichstadt*, w których liczą domów przeszło 3,000. mieszkańców 55,000. Most na Elbie łączy Drezno nowe ze starym, iest wspaniały, postawiony z ciosu na 17. pilastrach, długi 552. kroków. Po uszkodzeniu iego przez wylew wody R. 1783. naprawa wielkie summy kosztowała. Wielki zamek Elektoralny iest bardzo bogaty w obicia, i obrazy. Jest tu Galerya obrazów iedna z naydroższych w Niemczech. Kabinet zwany zielonym zawiera skarb wielki rzadkich i kosztownych osobliwości. Między innemi iest diament w krzy-

zu Orderowym ceniony 200,000. tal. *Zwinger* się zowie przepyszny ogród ozdobiony pięknemi domami, w których Biblioteka Elektorska, gabinety historyi naturalney, zbiory medalów, obrazów, rysunków, instrumentów Matematycznych, Hirurgicznych, Fizycznych, Anatomicznych, i innych wiele iest rzeczy do widzenia ciekawych. Pałac Japoński iest składem mnóstwa porcellany Saskiey i obcey, i zbioru wszelkiego gatunku ptastwa i zwierza naturalney wielkości z porcellany, gdzie i Tron iest Audiencyonalny także z porcellany. Pałac i ogród Turecki, w obrazy, obicia i meble po Turecku przybrany. Ratusz, arsenał ieden z naywiększych w Niemczech, koszary, dom operalny, balowy i komedyalnia piękne są gmachy. Kościołów iest w Dreznie 18 z tych 4. Katolickich. Nowy Kościół Katol. zamkowy co do Architektury i ozdób iest doskonale piękny. W Dreznie są liczne Szkoły: Artylleryi, Kadetów, nauk wyższych &c. Szpitalów także nie mało, między niemi nayznacznieyszy dom sierot wystawiony i utrzymywany od Frankmasonów; kwitną tu Akademie Malarstwa, Architektury, Snycerstwa i rzeźby. Ma wielu doskonałych Mistrzów, w rozmaitych sztukach i

rę-

rękodziełach, iako też wyborne fabryki. Młyn do polerowania zwierciadeł godzien iest ciekawości. Robią tu pończochy iedwabne, serże, obicia, szafian, lulki, karty, różne sztuki złote, srebrne &c. W ludwisarni leią armaty, moździerze, żelezniaki &c. O ¼. mili iest ogród Elektoralny zwany wielkim, dla swey i domu piękności. Z drugiey strony Drezna prawie o milę iest roskoszne mieysce do przechadzki publiczney zwane *Plauensche-Grund*. *Pilnitz* o milę od Drezna wieś piękna z zamkiem i ogrodem, mieysce letniego mieszkania Xcia Elektora. Elba oblewaiąc mury zamku miły czyni widok płynących tu, lub nazad powracaiących batów i gonduł na przepych zdobionych. Król August II. założył tu osadę zwaną wsią Francuzką, gdzie 30. domów równey wysokości i odległości dla Dworu swego wystawił. *Wilsdruf* miasteczko Szlacheckie. *Resselsdorf* wieś sławna krwawą bitwą między Sasami i Prusakami R. 1745. zaszłą z wygraną pierwszych. *Dippoldiswalda* i *Rabenau*, małe, ale piękne miasta. *Pirna* nad rz. Elbą przy uyściu rz. *Gottleube*, blizko leżące góry wydaią kamień tak gładki, iż robione z niego sztuki w obcych kraiach znaczny pokup maią. Tu

sła-

sławna batalia Pirneńska była, w którey oblężeni Sasów 15,000. głodem do poddania się przymuszeni zostali R. 1756. *Sonnenstein* twierdza niegdyś mocna przy Pirnie, którą ostatniey woyny rozwalili Prusacy. *Kônigstein* małe miasto nad Elbą zalecone fabryką axamitów. Leży pod skałą, na którey obronna forteca. Tu w czasie woyny chowaią skarby i Archiwa Xiążęce. Tamże iest Magazyn żywności przysposobionych na lat kilka. Na przeciw Kościoła iest piwnica *Kellerey*, w którey się znayduie owa sławna beczka co do wielkości Heydelberską przenosząca. Lat 3. ią stawiano. Bierze w siebie miar wina (*Eimer*) 3,709. Wierzch iey otoczony balustradą mógłby obiąć znaczną liczbę ludzi. *Georgenburg*, iest mieysce, w którym zamykaią więźniów publicznych. Jest tu ieszcze arsenał napełniony starą bronią, i studnia 900. łokci Drezdeńskich głęboka, a na 18. łokci wysoko w niey iest woda. Sławna ta forteca zawiera ogrody, pola &c. Liczba mieszkańców mało większą nad 550. między niemi garnizon z 400. ludzi się składa. *Dohna* z zamkiem, od którego dom Burgrabiów Dohna wziął nazwisko. *Meissen*, Misnia,

po

po Łac. *Misena*, częścią w dobrym położeniu nad Elbą, przy wbiegu do niey rzeczek Triebisz i Meise. Zawiera domów 500. Dawny zamek na górze *Albrechtsburg* sławny iest lokowaną w nim fabryką przedniey porcellany Misneńskiey, którey Jan Fryderyk Baron Bôticher był wynalazcą. Zamek ten przez most kamienny z górą *Afrą* się łączy, gdzie Szkoła Xiążęca dla 121. młodzieży utrzymywanyrh z funduszu. *Lommatz*, czyli *Lumez* nad rz. Jalme. *Gottleube*, *Schmiedeberg*, miasta w górach. *Bergieszhûbel* cieplicami i wodami mineralnemi zalecone, pierwsze *Johann-Georgenbad*, drugie *Friderichsbrunn* się zowie. *Liebstadt* i *Bârenstein* z zamkami. Ostatnie szlacheckie maiące rudę cynową. *Grosz-Sedlitz*, gdzie zamek Xiążęcy Friderichsburg. *Maxen* wieś sławna górami marmurowemi, i porazką Prusaków przez woyska Cesarskie 1759. *Hohnstein*, *Neustadt*, *Sebnitz*, *Schandau*, i *Wehlen*. Te 2. ostatnie są nad Elbą. *Bischofwerda* nad rz. *Wesenitz*. Nad tąż rz. *Stolpen* z zamkiem na górze. *Neusalza* szlacheckie. *Radeberg* o mil 3. od Drezna. Tu zdróy Augustów, którego wód mieszkańcy i obcy do picia i do kąpiel używaią. Tu dobre robią

na-

naczynia gliniane. *Moritzburg* zamek mieszkania Xiążęcego w czasie łowów o mil 2. od Drezna w miłey okolicy otoczoney zewsząd lasami, blizko miasteczko *Eisenberg*. *Hayn* nad rz. Rôder, *Ortrand* nad Pulsnitzą. *Elsterwerda* nad Elsterą czarną i *Radenburg*, nad Rôderą, oba z zamkami. *Zeithayn*, gdzie wspaniałą rewią August II. R. 1730. odprawił. *Senftenberg* i *Finsterwalda* także zamki maią. *Friderichsthal* wielka fabryka Xiążęca szkieł zwierzciadlanych i w gatunku wybornym, i wysokości niepospolitey, bo niektóre aż do 100. calów wysokości maią. Ztąd do szlifowania posyłaią ie do Drezna. Także robią tu naczynia i sztuki rozmaite marmoryzowane i iaspizowane, które bardzo są pokupne. *Mûhlberg* nad Elbą z zamkiem. *Torgau*, także nad Elbą, na którey most tu iest drewniany. Kwitną tuteysze fabryki materyi iedwabnych, axamitów, i sukien. Zamek za miastem leżący *Hartenfels* ma swóy Kościół osobny. Miasta: *Schilda*, *Domitsch*, *Belgern* nad Elbą i *Oschatz*. *Strehla* i *Dahlen* są Szlacheckie.

d. Cyrkuł Lipski, który iest właściwie częścią Margrabstwa Misnii. *Leipzig*, Lipsk, po Łac. *Lipsia* Cyrkuł Lipski.

ie-

iedno z naypięknieyszych i naysławnieyszych miast w Niemczech. Leży w równinie po nad rzekami Pleisse, Psar, Elster i Luppe. Obwód iego na milę wyniesie. Piękne w około przedmieścia i ogrody miłe czynią Lipska położenie. Ulice lipowe oddzielaią przedmieścia od miasta. Fossy od Bramy Grymskiey do bramy S. Piotra obsadzone są morwami. Mocny zamek *Pleissenburg*, w którym Katolicy maią Kaplicę niemi iest także opasany. Ulice oświecone 700. przeszło latarniami, utrzymywane są w naywiększym ochędostwie, i słuzami puszczonemi czyszczone bywaią. Lipsk ma Universitatem, Akademią sztuk wyzwolonych, Towarzystwo literatów, 2. biblioteki publiczne, bursę, kilka użytecznych funduszów, Szkoły, Szpitale i dom sierot. Wsławia to miasto obszerny handel, i wielki iarmark 3. razy do roku (to iest dnia 15. Stycznia, Maja i Października) na który uczęszczaią Kupcy z całych Niemiec, Polski, Prus, Hollandyi, Anglii, Francyi, Moskwy, Multan, Turek &c. między niemi samych Xięgarzów do 200. liczą. W samym Lipsku iest 20. Drukarni, wielka liczba warsztatów i fabryk, iako to: Axamitów, materyi iedwabnych, i pół iedwabnych, farbierni,

bierni; pończoch iedwabnych, nici, galanteryi złotych, srebrnych, mosiężnych, galonów, obiciów, kart, papierów, płócienek, płócien malowanych, cerat, tabaki, safianów, świec, i blich woskowy. Uniwersitas tuteysza sławna wielą uczonemi mężami i ich dziełami, niedawno miała w liczbie Nauczycielów Gellerta, a teraz Waissa, obydwóch wielkiego imienia w naukach, założona była R. 1409. Lipsk, chociaż Rządowi Xcia Elektora podlega, własnemi się iednak prawami rządzi. *Taucha*, *Rôthe*, *Delitsch*, *Zôrbig*, miasta z zamkami; *Alt-Ranstadt* wieś, w którey Karól XII. R. 1706. i 1707. miał główną kwaterę, i z Królem Augustem II. Traktat uczynił. *Landsberg*. gdzie przyległy zamek na wysokiey górze był rezydencyonalnym Margrabiów Landsbergskich. *Dûben*, *Eilenburg*, i *Grimma*, maią swe zamki i nad Muldawą leżą. Ostatnie handel znaczny drzewem, płótnem i przędzą prowadzi, i utrzymuie zyskowne fabryki sukien, flanellów, lulek i tabaki. *Naunhof*, *Brandis*, *Trebsen* nad Muldawą i *Nerchau* miasta Szlacheckie. *Hubertsburg* zamek Xiążęcy dla wygody w czasie łowów w lesie przerzniętym ulicami postawiony. Znany w dzieiach dla ostatniego

Tra-

Traktatu pokoiu między Prusami i Saxonią, który tu stanął R. 1763. *Colditz*, *Dôblen*, leżą nad Muldą, i *Geithayn* przyległe. *Leisznig* nad tąż rzeką bogate i osiadłe dla wielkiey liczby fabryk sukiennych, płócien, pończoch, i kapeluszów. Blichy płócien i przędzy, iako też fabryka warsztatów tkackich wielkie pożytki mieszkańcom przynoszą. *Rochlitz* także nad Muldą. Z tuteyszych fabryk wychodzi wiele sukna, płótna, płócienek, materyi, flanelli, i pończoch, na wierzchołku wysokiey góry także *Rochlitz* zwaney znayduią się szyby kamienia, który dla pięknego czerwonego koloru bardzo iest szacowany, i wiele go zakupuią do obcych kraiów. Taż góra zawiera marmur, iaspis, i inne kamienie. *Borna* i miasta Szlacheckie *Frohburg* i *Lobstadt* oba nad rz. Wiehra blizko siebie leżą. *Pegau*, nad Elsterą. *Waldheim* i *Mitweyda* oba nad rz. Czopą. *Mutschen* z zamkiem. *Geringswalda*, *Hartha*, *Groitsch* małe miasta. *Wurzen* obszerne wraz z rozległemi przedmiesciami. Jest tu Kapituła, którey fundusz składaiący się z wielu wsiów, i miasta *Mûgeln* z zamkiem *Rugethal* R. 1653. od Xiążąt Elektorów zaięty został. Piwa tuteysze miane są za naylepsze w całey Saxonii, i wiele

bar-

bardzo go stąd wywożą. Farbiernie i blichy także tuteysze powszechnie są zachwalone. Są też tu i rozmaite fabryki.

e. Cyrkuł Erzgebirgski, który równie iak pierwszy czyni część Margrabstwa Misnii. Nazwisko *Erzgebûrge* bierze od obfitości rozmaitych kruszców, które się w górach tego kraiu znayduią. Z kopania i wyrabiania minerałów, iako też z chowu bydła licznego, przy pomocy niektórych rękodzieł, maią wyżywienie mieszkańcy, któregoby mieć z rolnictwa dla niepłodności gruntu nie mogli. *Freyberg* MS. Mulda zwana Freybergską dla różnicy od Schneebergskiey przerzyna miasto, iako i rz. Lusitz, czyli Mûnzbach, która do niey wpada. Zawiera domów 2,000. mieszkańców 50,000. Opasane iest podwóynym murem, obronnym nie małą liczbą wież i basztów. Założona tu Akademia Mineralogii słynie z doskonałości nauk górniczych. Do niey obcy, nawet Portugalczykowie i Hiszpanie uczęszczaią. Jest tu nayWyższa Juryzdykcya górnicza, którey powaga do wszystkich kopalni w Misnii rozciąga się. Dochody z minerałów Freybergskich są nayzyskownieysze w całey Saxonii. Srzednią

Cyrkuł Erzgebirgski.

liczbę biorąc, wydaią corok naymniey 27,000. grzywien czystego srebra. Prócz tego znayduią w tych górach rudy ołowiane, cynowe miedziane, koperwas i siarkę. Mieszkańcy robią piękne koronki podobne do Liońskich, warzą też piwa zachwalone w Saxonii. Grunt w okolicy, choć górzysty, iest iednak urodzayny. *Haynichen* nad Strignitzą, i *Sayda* z włością *Porschenstein* miasta szlacheckie. *Augustusburg* na górze zamek Xiążęcy nad Czopą. Pod nim leży miasto *Schellenberg*. *Tschopau*, lub Czopa nad rz. tegoż imienia i *Oederan*. *Chemnitz*, albo *Kemnitz* nad rz. Kemnicą z zamkiem, otoczone zewsząd górami, ma blizko 7.000. mieszkańców. Kemnickie fabryki płócien i materyi wełnianych, iako też blichy są zachwalone. Jest tu zawsze kilku Greków Kupczących bawełną. Pod miastem góry kamienne i wapienne znayduią się. *Frankenberg* nad Czopą. Nad Muldą Freybergską leżą: *Siebenlehn*. *Rosswein*, lub *Rûspen* i *Nossen*, w którym iest wielka liczba Sukienników i Garbarzów. *Frauenstein* przy górnym zamku. *Altenberg* wolne miasto górnicze przy źrzódle 2. rzeczek Weisseritz. Lubo niema nad 200. domów, sławne iest iednak bogatą minerą miedzi,

dzi,

dzi, która w gatunku nieustępuie Angielskiey. W tychże tu górach odkryto materyą kleyną *Cimentum naturale*. Ztąd też bardzo wiele koronek wychodzi. *Glaszbütte* nad rz. Môglitz przy górach obfitych w minery srebrne, miedziane i rudę żelazną. *Alt-Geysing* iest przyległe. *S. Georgenfeld* na po graniczu Czeskim. *Zôblitz* małe miasto, przy którym znayduią się szyby marmuru Serpentynem zwanego, iest zaś czerwony, a ten iest naypięknieyszy, zielony, brunatny, szary i czarny. Szyba Elektoralna, która wydaie Serpentyn czerwony, zawiera też amiant w rozmaitym kolorze, i grenaty. Mieszkańcy zyskuią na wyrabianych z Serpentyny różnych sztukach i naczyniach, iako to dzbankach, kałamarzach, filizankach, kubkach, tacach, tabakierach, stolikach, warcabnicach, figurach &c. Handluią też Koronkami, przędzą, płótnem i. t. d. *Wolkenstein* w poblizkości nad Czopą. Ztąd o pół mili są wody kąpielne. Położenie miłe sprawuią w około otaczaiące łąki, strumyki, stawy, gaie, i góry kruszcowe. *Marienberg* miasto górnicze, gdzie się szyby srebrne znayduią, wydaiące na rok zawsze okładem 4,000. grzywien czystego srebra. W tychże górach kopią kobolt, rudę

że-

żelazną, koperwas i siarkę. Koronki tu robią bardzo cienkie. Łaźnie Marienbergskie za zdrowe są miane powszechnie. *Annaberg* miasto górnicze; liczy domów około 500. Ma liczne fabryki koronek i wstążek, Passamoników blizko 230. robiących na 400. warsztatach. Niedaleko iest góra *Schrekenberg*, sławna bogatą minerą srebra, pod którey też imieniem biią monetę. *Gôstadt*, lub *Jôstadt*, *Buchholtz*, *Ehrenfriedensdorf*, lub *Irbersdorf*, w blizkości którego są cynowe góry, *Thum*, *Stolberg*, *Grünhayn*, *Elterlein*, *Zwônitz*, *Schlettau* nad Czopą są powiększey części miasteczka górnicze. *Geyer* ma wielką fabrykę do preparowania ałunu, koperwasu, siarki i arszeniku. Okolica minery srebra i cyny zawiera. W blizkości *Schwarzenbergu* są także minery cyny i ołowiu, i liczne hamernie. W przyległey Elektoralney fabryce kruszcowey z rozmaitych ziemi gatunków odciągaią farby naturalne, lub preparowane. *Schneeberg* miasto górnicze niedaleko Muldy. Mieszkańcy robią naycieńsze w tym Cyrkule koronki, przędą nici lniane, iedwabne, złote i srebrne. Minery wydaią srebro, kobolt, i markazytę. Dwoiaka fabryka Elektoralna farby błękitney bardzo wielki ma odbyt. W szybach

Szne-

Szneberskich znaleziono R. 1477. bryłę srebra iednostayną, z którey 400. cetnarów monety wybito. *Eybenstock* nad rz. Dorfbach, w którego okolicy znayduią ziarnka złota, ametysty, topazie, opale, porosty morskie, magnesowy kamień, i krzemienie białe przezroczyste. *Wildenthal*, gdzie mnóstwo fabryk z żelaza białego, którego wiele do Hamburga, Amsterdamu, Londynu, i innych miast wywożą. *Lôssnitz* miasto górnicze małe, nie ma iak 520. domów. Mieszkańcy, między któremi iest 100. Sukienników, znaczny suknami i materyami bawełnianemi prowadzą handel. *Johan Georgenstadt* wystawione od góiników Czeskich Protestantów z Platten wygnanych R. 1654. Gdy męszczyzni kopią w górach, kobiety zatrudniaią się robotą pięknych koronek. *Deutseh Wiesenthal*, *Scheibenberg* nad rz. *Aue*, *Kirchberg* są miasteczka górnicze. *Zwickau* nad Muldą zalecone wielością warsztatów sukiennych. Wyprawa skór tuteysza miana iest za naylepszą. Handluią mieszkańcy suknami, skórami, tarcicami, żelazem, węglami ziemnemi, kamieniem ciosowym, marmurami, i zbożem. Sławne też są w pobliżkości minery srebra. Zamek przyległy *Osterstein* się zowie. *Werdau* i

Krimmitschau nad rz. Pleisse leżą. *Wildenfels* z zamkiem, główne włości należącey do linii Graffów Solms-Laubach.

Cyrkuł Woytlandzki.

f. Cyrkuł Woytlandzki, *Voigtland*, czyli kray Woytowski. Ztąd ma nazwisko, iż należał dawniey cały do Graffów Reussen Woytów Imperii. Część tylko iego Dom Saski posiada. Graniczy na północ z częścią Woitlandyi należącey do Graffów Reussen i Erzgebirgiem, na południe z Czechami, na wschód z Margr. Kulmbach i Czechami. Grunt górzysty ma dobre pastwiska i lasy. Rolnictwo mało pożytku przynosi. Mieszkańcy utrzymuią się z bydła, przędzy, i niektórych rękodzieł. Len tu się tylko naylepiey udaie. W czasie żniwa tysiące ich na zarobek do okolic Magdeburga i Lipska wychodzą. W kraiu znayduią się minery miedzi, ałunu, nieco piasku złotego, ruda żelazna, topazie żółte przezroczyste i białe. Rzeka Alstera biała *die weisse Elster* poczyna się w Woytlandyi i blizko Halli do Saali wpada. Od iey źrzódła aż do Elsterburga perły się w niey poławiaią. *Plauen* MS. Cyrkułu z zamkiem starym. Mieszkańcy maią liczne sukien warsztaty, i materyi bawełnianych. i tu pló-

płócienka drukuią. *Reichenbach* ma 700. domów, należy do Pana Metsch. Tu fabryki są sukien, i handel nie znaczny; Tu naypięknieyszy szkarłat w całey Saxonii farbuią. *Elsterberg* nad Elsterą; *Neizschkau*, *Mylau*, *Lengenfeld*, *Treuen* lub *Dreyen*, *Mühltruf* są miasta Szlacheckie. *Auerbach*, gdzie robią wiele sukien, a w poblizkich kuźniach i hamerniach wiele sprzętów i naczyń żelaznych, któremi towarami mieszkańcy zyskowny handel prowadzą. O mil 2. od Auerbachu iest *Wildeward*, gdzie się znayduią szyby bardzo szanowanych topaziów. *Olesnitz* nad Elsterą pod zamkiem *Woigtsberg*. *Schöneck* miasto wolne, które nie płaci żadnego podatku panuiącemu Xiążęciu, ale gdyby osobiście przyiechał do tego miasta, powinno mu na ieden raz ofiarować w kubku nowym drewnianym 5. halerzów. Inne małe miasta: *Gefell*, *Pausa*, *Adorf*, i *Neukirchen*.

9. Cyrkuł *Neustadt* Neysztadzki iest częścią Misnii między Ercgebirgiem, Xztwem Altenburg i Saalfeld, włościami Graffów Reussen, i Schwarzburgiem. Grunt górami i lasami przeplatany; przeto rolnictwo tu mało znaczy. Znayduie się żelazo, miedź, magnes i czerwiec. Przerzy- Cyrkuł Neysztadzki.

rzynaią kray rzeki *Elster*, *Saale*, i *Orla*. *Newstadt* MS. nad Orlą z zamkiem. *Weyda* przy rzece tegoż imienia blizko Elstery. Mieszkańcy robią piękne kałamayki i kamloty, i maią fabryki uprzywileiowane sukien i folusze. Małe miasta: *Triptis*, *Auma*, *Berga* nad Elsterą, *Ranis*, i *Ziegenrück*, nad Saalą są Szlacheckie.

Biskupstwo Merseburskie.

b. Biskupstwo Merseburgskie, także należy do Misnii, otoczone Cyrkułem Lipskim, Turyngią i Xztwem Saalfeld. Kapituła tego Biskupstwa przyiąwszy w Wieku 16. naukę Lutra, R. 1561. Xcia Elektora za Administratora obrała. Potym od R. 1656. do 1738. posiadała ie linia Saska Merseburgska, (c) po którey zeyściu na mocy Kapitulacyi na zawsze do Domu Elektorskiego przyłączone zostało. Kapituła trwa dotąd i z samey Luterskiey Szlachty Osob 20. się składa. Grunt tu iest bardzo urodzayny w zboża, len i proso. Zupy solne są nie małym kraiu tego bogactwem. Płyną przezeń rze-

ki

[c] Jan Jerzy I. Elektor Saski przywłaszczył ie sobie i w dziale puścił trzeciemu swemu Synowi, którego ztąd linią Merseburską nazwano. Zgasła ta na ostatnim Xiążęciu Henryku R. 1738.

ki Saale i *Elster*. *Merseburg*, po Łac. *Martisburgum* MS. nad Saalą łączącą się z Geysą, w miłym położeniu. Piwa tuteysze są zachwalone, i bardzo wiele ich stąd wywożą. Liczy domów 689. mieszkańców 4,629. Zdobią miasto Katedra, zamek i dom Sierot. Na przedmieściu miasta tego *Altenburg* zwanym Tankred Syn Henryka Ptasznika Cesarza, a brat Ottona I. R. 937. w Kościele przed Ołtarzem od Żołnierza zabity został. *Lützen* małe miasto z zamkiem ale sławne batalią R. 1632. między Szwedzkim i Cesarskim woyskiem na którey pierwsze wygraney przypłaciło stratą Króla swego Gustawa Adolfa. Mieysce, gdzie poległ, prosty tylko kamień oznacza. *Mark-Ranstadt*, i *Zwenka* nad Elsterą z zamkiem, nad tąż rz. *Schkeuditz*. *Lauchstädt* z zamkiem. W tym mieyscu wody mineralne do picia i kąpieli bardzo są zalecone. *Ketschau* i *Teuditz* dwie wsie, w których są żupy solne.

i. Biskupstwo Naumburg-Zeitzeńskie część Misnii, częścią ponad Saalą, częścią po nad Elsterą leży; Sekularyzowane w Wieku 16. i przez Dom Saski zaięte, od linii Zeitzeńskiey do R. 1715. posiadane było, te-

Biskup. Naumburg Zeitzeńskie.

teraz zaś w Possessyi wieczystey Xiążąt Elektorów zostaie. Ziemia, lubo wzgórkowata, w wielu mieyscach ma piękne równiny, urodzayne żuławy, i obfite winnice. *Naumburg*, MS. niedaleko Saali, do którey w przyległości miasta rz. Unstrutt wpada. Ma Katedrę, Kapitułę i corok wielki Jarmark. *Zeitz*, po Łac. *Ciza* nad Elsterą z zamkiem i fabryką sukien. Mieysce główne Regencyi. *Crossen* nad Elsterą, *Regis* nad Pleissą miasta Szlacheckie.

Kraie linii Xiążęcey Ernestyńskiey. Linia ta zawiera 2. dzielnice Weimarską i Gotheńską. Pierwsza żadnych rozrodnych linii nie ma; druga ich ma 4. to iest: Gotha, Meinungen, Hildburghausen, i Coburg-Saalfeld. Wszyscy Xiążęta z tych linii iednychże używaią tytułów, a na Seymie Rzeszy na przemian pierwsze między sobą mieysca zasiadaią, Universitas i Sąd Nadworny w Jenie, iako też minery srebrne, i niektóre inne rzeczy do wszystkich wspołem należą. Wszyscy idą za nauką Lutra.

Xięstwo Weimarskie. I. Xięztwo Weimarskie leży w Turyngii nad rz. Jlmą, która ie wzdłuż przerzyna, i potym do Saali

ucho-

uchodzi. Graniczy na zachód z Xięztwem Eisenach i Powiatem Erfurtskim, na południe z tymże i Xztwem Altenburg, na wschód z tymże, na północ z Bisk: Naumburg - Zeitz. Grunt nieco górzysty, ale powiększey części urodzayny. *Weimar* MS. w nizinie nad Jlmą. Zamek rezydencyi Xżęcey zniszczył pożar R. 1774. Tu Biblioteka Xżęca, Gabinet drogich medalów, i galerya obrazów godne są widzenia. R. 1778. założono tu Szkołę rysunków, w którey 90. chłopców, a 24. Panienek darmo się uczy, a corok dnia 24. Września z sztukami lepszemi popisywać się powinny. Na przedmieściu, wspaniały ogród Xżęcy, pustynia, ulice bardzo wiele maią piękności. O pół mili mieszkanie letnie Xcia i ogród, prócz sławney oranżeryi, wszelkie gatunki drzew zagranicznych zawiera. *Magdela*, miało niegdyś tegoż imienia Panów. *Buttstatt* nad rz. Lossą. *Berka* i *Tannroda*, oba nad Jlmą. *Raspenburg* nad Lossą i *Buttelstett* z zamkami. *Oldisleben*, którego dochody do Seniora linii Ernestyńskiey należą. *Sulza* nad Jlmą. Przyległe żupy solne należą do Xżąt de Gotha. *Dornburg* na górze nad Saalą i *Bûrgel*. *Jena* w miłym położeniu, między pagórkami i winnicami blizko Saali.

Saali. Liczy domów 817. mieszkańców 3,000. Sławna Universitas Jeneńska posiada 2. włości *Reneda* i *Apolleda*, i wielkie gmachy w mieście to iest: Convictorium, Konsystorz, Observatorium, Kościół, Kollegium Teologiczne, 2. znaczne Biblioteki, Ogród Botaniczny, Teatr Anatomii, i Akademiczne Kollegium. W zamku Xiążęcym daie się widzieć rzadki i kosztowny zbiór osobliwości natury i sztuki, pomnożony nabytym u Walcha gabinetem. *Apolda* ma do 4.000. mieszkańców, gdzie iako i w okolicy robią mnóstwo pończoch, i do obcych kraiów ie wywożą.

Xięztwo Eisenachskie.

II. Xięztwo Eisenach położone w Turyngii większa część po nad rz. Werra i w pograniczu Hassyi, część nad Saalą, naymnieysza część nad Gerą. Grunt dla gór i lasów nie wiele wydaie. Rodzi się iednak wino, chmiel, i nieco zboża, które nie wystarcza do wyżywienia mieszkańców. Znayduią się tu minery miedzi, żelaza, ałunu, i zdroie wody słoney. Rz. Nesse ma w lecie wodę zimną, a w zimie ciepłą i nigdy nie marznie. Xięztwo należy do Xcia Weimarskiego. *Eisenach* M.S. nad Nessą, do którey tu Hôrsel wpływa.

wa. Liczy 1,400. domów, między któremi celuie Xiążęcy wśrzód rynku. Rękodzieła ma znaczne. O pół mili iest *Wartenburg* stary zamek niegdyś forteca, w którym niekiedy osadzaią więźniów. *Wilhelmsthal* zamek Xżęcy letniey rezydencyi. *Kreutzberg*, nad Werrą; sławne blizkiemi solnemi żupami. *Gerstungen* i *Berka* leżą nad Werrą, w ostatnim ma część Xżę Hessen-Cassel. *Mark-Suhla* nad rz. Suhl z zamkiem. *Farnroda* włość i zamek Burgrabiów Kirchbergów. *Lobeda* o pół mili od rz. Jeny. *Altstett* dawne miasto i zamek należy do Pfalz-Graffów Saskich.

III. Xięztwo Coburg leży w polesiu Turyngii i właściwie w Frankonii, ale iest częścią Saxonii wyższey, z Hennebergiem na zachód, z Schwarzburgiem na północ, z Bisk: Bamberskim na wschód, z Bisk: Wurzburskim na południe graniczy. Należało dawniey do Graffów Hennebergskich, i zwano ie nową Hennebergską włością. Teraz w 4. nierównych częściach osobnych ma z Domu Saskiego Panów to iest 1. Xżąt Coburg-Saalfeld. 2. Sachsen Meinungen. 3. Sachsen-Hildburghausen. 4. Naymnieysza Sachsen-Gotha. Ziemia w tym kraiu bardzo żyzna. Zboża

Xięztwo Koburgskie.

do-

dostatek obcym zbywa: Łąki i pasze żywią mnóstwo bydła rogatego i owiec. Maią rudy miedziane, żelazne, węgle ziemne, ałun, alabaster, Gips, marmurowe i kamienne góry. Rz. *Itsch* tu wypływa z lasu Turyngii i wpada do Menu w Bisk: Bamberskim. *Werra* w lesie *Heldrieth* ma źrzódło w tym kraiu. Wszystkie rzeki i ieziora około *Mônchrode* i *Stressenhausen* są bardzo rybne. *a*. Część Xiążąt Sachsen-Coburg-Saalfeld. *Coburg* MS. całego Xztwa i rezydencya Xiążęcia nad rz. Itsch w nizinie, z iedney strony ma górę *Festungsberg*, z drugiey *Judenberg*. Miasto otoczone murami, przedmieścia są rozległe. Zamek Xiążęcy zowie się *Ehrenburg*, zawiera fabrykę drzewa petryfikowanego, z którego rozmaite sztuki wyrabiaią. Jest też i fabryka porcellany, i wielu Złotników. *Rodach* nad rzeką tegoż imienia, i *Neustadt* nad rz. *Rôte*. *Gestungshausen* i *Steinheid* miasteczka. *b* Część Xżąt Sachsen-Meinungen. *Sonneberg* małe miasto nad Werrą, którego mieszkańcy tablicami do pisania, osełkami, skałkami do strzelby, i rozmaitą robotą z drzewa handluią. *Salzungen* nad tąż rz. gdzie żupy soli warzoney. *Schalkau* nad rz. Itsch. *Neuhaus* i *Schnepfenburg* zamki. *c*. Sachsen-Hild-

Hildburghausen. Ich *Hildburghausen* MS. i rezydencya nad Werrą, dzieli się na stare miasto i nowe. W starym iest zamek Xżęcy z wielkim ogrodem. Nowe iest wcale piękne, ma ulice proste i długie, domy równe i w dobrym guście. Kościoły Luterski i Protestantów reformowanych wiele ozdoby przydaią. *Eissfeld* nad Werrą; *Heldburg* nad rz. Krecki i *Kônigsberg* z zamkami. *Ummerstadt* nad rz. Rodach. *Streufdorf* i *Hofstâdten*. Huta szkła pięknego w *Friderichshôhe*, fabryka koperwasu i farby Smalty w *Sophienau* znayduie się. d. Sachsen-Gotha włości tylko *Ludwigsburg* i *Schweichhof* w dziale Koburg-Salfeldzkim posiadaią.

IV. Xięztwo Gotha ma na zachód Xztwa Eisenach i Koburg, na południe i wschód Xztwo Henneberg i Schwarzburg, na północ Elektorat Saski. Część południowa zawiera wielką część lasu Turyngii, w którym palone potazie, smoły &c. tysiące talerów wprowadzaią do kraiu, lecz za to mało maią pól ornych. Tu się daie widzieć góra *Inselsberg*, którą *Brocken* wysokością przenosi. W niewielu mieyscach len i zboża sieią. Niedawno odkryto minery. *Gotha* MS. i rezydencya Xiążąt, iedno Xztwo Goteńskie

z nay-

z naypięknieyszych i naylepszych miast Turyngii. Mieści domów 1274. ludzi 11,280. Zamek *Friedenstein* stoi na wzgórku; w nim wielka Biblioteka, gabinet ciekawości i zbiór medalów miany za ieden z naybogatszych w Europie. Na przedmieściu iest dom letni Xiążęcy *Friderichsthal* zwany. W tym mieście fabryki porcellany, obiciów, papierów, sukien i materyi wełnianych kwitną. *Waltershausen* leży poniżey zamku *Tenneberg* nad rz. Hôrsel, nie ma iak tylko 491. domów, ale iest zamożne dla dobrych fabryk płóciennych i wełnianych. *Friderichswerth* piękny zamek Xżęcy w miasteczku regularnie zabudowanym. *Friderichsrode* i *Ichtershausen* nad Gerą. *Blasii-Zella* małe miasto w lesie Turyngii. Ma domów 240. i mieszkańców 1,000. którzy utrzymuią się z fabryk broni rozmaitey, w których Slusarzów iest 80. prócz innych rzemieślników około broni pracuiących. Ciż robią wiele drobnych sprzętów żelaznych, iako to: szczypce, noże, krzesiwka, łańcuszki do zegarków, pierzcionki, guziki &c. *Ruhla* przy rzece tegoż imienia. W niey domów 500. mieszkańców 6,466. Wieś ta, którey połowa tylko tu należy, a druga do

Xię-

Xięztwa Eisenach, sławna iest fabryką dobrych nożów. Wychodzi ich ztąd na rok pospolicie za 50,000. talerów. Nadto robią tu rozmaite sztuki z żelaza, mosiądzu, drzewa, piany morskiey &c. Kobiety i dzieci tkaią mnóstwo pończoch i rękawiczek wełnianych. Wszystkie te towary i strzelby zakupuią przyieżdzaiący po nie kupcy i rozwożą ie po iarmarkach do Lipska, Brunswiku, Frankfortu nad Menem, i Frankfortu nad Odrą. *Kôrner*, i *Graffen-Tonna* z zamkiem miasteczka. *Kranichfeld* miasto główne dawney włości po nad Jlmą. *Melis* znaczna wieś, liczy domów 280. mieszkańców 1,200. między niemi 100. Slusarzów, prócz innych rzemieślników około żelaza robiących. *Neu-Dietendorf* wielka wieś nad rz. Apfelstâdt zamieszkana od osady Herrenhutów w 300. głowach. Ci założyli tu 20. rozmaitych fabryk, z których naywięcey wychodzi materyi wełnianych i pończoch. Ciż mieszkańcy lak, papiery malowane, i flanelle w różnych kolorach robią.

V. Hrabstwo Gleichen tu ieszcze należy. Dzieli się na górne i dolne, w częściach 4. które swych osobnych Panów maią pod zwierzchnością nay- Hrabstwo Gleichen.

wyższą

wyższą Xżąt Sachsen-Gotha, niegdyś własnych Hrabiów miało. Jest w 4. częściach. 1. Xcia Hohenlohe-Ingelfingen. 2. Xcia Hohenlohe-Neuenstein. 3. Xcia Hohenlohe-Langenburg. 4. Xcia Hohenlohe-Kirchberg. Te 4. części składaią Hrabstwo górne i dolne. W górnym *Ohrdruf* nad rz. *Ohr* w polesiu Turyngii: miłe ma położenie, domów 755. mieszkańców 4,150. Zamek będący w mieście iest o 2. pawilonach, z których ieden do Xcia Hohenlohe-Neuenstein, drugi do Xcia Hohenlohe-Langenburg należy. Jest tu znaczna liczba fabrykantów i rzemieślników, którzy zyskowny na swe rękodzieła handel prowadzą. R. 1762. blich tu wielki założono. W blizkości małe miasto *Wechmar*. *Cranichfeld* w dolnym Hrabstwie nad Jlmą. W nim domów 250. mieszkańców 1300. którzy, iako ich domy i Magistraty, a nawet i izby w domach, iedne do Xcia Gotha, drugie do Hr. Hatzfeld należą. W tymże Hrabstwie Dom Hatzfeld stary zamek *Gleichen*, włość *Blankerhayn* i miasteczko *Wandersleben* nad rz. Apfelstett, Dom Schwarzburg - Rudolfstadt włości: *Paulinzella* i *Ilm* nad rz. tegoż imienia posiadaią.

VI.

VI. Xięztwo Altenburg czyniące część dawney Osterlandyi, włość *Gera* należąca do Hr. Reuss od południa ku północy na 2. połowy przedziela. Graniczy na zachód z Xięztwem Schwarzburg, i Weimar, na północ z Bisk: Naumburg, z Cyrkułem Turyngii i Lipskim, na wschód z tymże i Erzgebirgskim, na południe z Cyrkułem Neustadzkim. Grunt tu górzysty, obfity w lasy, ale urodzayny w zboża i wina, ma wyborne pasze dla bydła i koni, rudy miedzi, żelaza, kalaminy, koperwasu, szyby solne i kamienne. Oblewaią ten kray rzeki: *Pleisse* łącząca się z *Sprottą* i *Saale* z Orlą i Rodą. Część Prowincyi należy do Xżąt Gotha, część do Xżąt Koburg-Saalfeld, lecz pod zwierzchnością Domu Sachsen-Gotha. Dom Xżąt Gotha posiada. *Altenburg* MS. dosyć wielkie i ludne na wzgórku nierównym. Zamek stoiący na skale zawiera fundusz na 24. Panienek Szlacheckich ubogich, w nim Przeor, Przeoryssa i Kanoniczki noszą cyfrę złotą Imienia Jezus na wstędze czerwoney. Tu mieysce Regencyi Xztwa, i Szkoły Akademiczne. *Lucca* i *Meuselwitz* miasteczka Szlacheckie leżą nad rz. Schnauder. *Schmöllen* nad Sprottą. *Ronneburg* zalecone wodami mineralnemi, zamkiem Xięztwo Altenburg

kiem

kiem i fabryką wełnianych materyi i naczyń glinianych. *Camburg* nad Saalą niegdyś główne Hrabstwa swego. *Roda*, nad rz. tegoż imienia, ktòrego mieszkańcy wszyscy prawie są fabrykantami różnych materyi i pończoch. *Orlamunda* przy uyściu Orli do Saali, miało swych dawniey własnych Hrabiów. *Kobla* nad Saalą niegdyś do Hr. Leuchtenburg należało. *Eisenberg* z zamkiem. *Altenberg* włość Szlachecka. 2. Część Xżąt Koburg-Saalfeld. *Saalfeld* nad Sallą między gòrami i łąkami położone, ma zamek zbudowany na gòrze, gdzie niegdyś było Benedyktynów Opactwo. Tu warsztaty sukienne, fabryka do pozłacania, i preparowania Smalty, i huta koperwasowa znayduią się. *Grâfenthal* przy rz. Zepten ma pobliżkie rudy, hamernie i kuźnice żelazne i miedziane, i huty szklane. Przy miasteczku *Lehrstein* są wyborne szyby kamienia, którego wywóz do dalekich nawet kraiów wielki zysk przynosi. *Posneck* małe miasto.

Xztwo Kwerfurt. VII. Xięztwo Kwerfurt, którego włości *Querfurt* i *Heldrungen* są w Tu-ryngii, włości: *Juterberg* i *Dahme* między Elektoratem Saskim, Marchią Brandeburgską i niższą Luzacyą leżą. Posiada ie Elektor Saski. *Querfurt*

MS. z zamkiem nad rz. Weite. Liczy domów blizko 500. We czwartek po wielkiey nocy bywa tu sławny iarmark, który się odprawia w przyległym mieyscu zwanym *Eselswiese*. *Jüterberk* nad rz. Angerbach, przy którym R. 1644. między woyskiem Szwedzkim i Cesarskim z wygraną pierwszego zaszła potyczka.

2. Marchia Brandeburgska granice ma na północ Meklemburg, i Pomeranią; na wschód Polskę, na południe Szląsk, Luzacyą, Elektorat Saski, Xztwo Anhalt i Magdeburg, na zachód toż Xztwo i Luneburg. Ziemia powiększey części nierówna i piaszczysta, rodzi iednak żyto, ięczmień, owies i wyborne rzepy. Niektóre okolice starey Marchii, Uker-Marchii, Hawellandyi i Ruppinu są bardzo żyzne. Wszędzie rolnictwo za Fryderyka II. do lepszego przywiedzione stanu, wprowadzone winnice i iedwabniarnie utrzymuią się pomyślnie. Lasy dostarczaią masztów, które do Hamburga i Hollandyi spławiaią. Chmiel, len, tytiun bardzo się tu dobrze udaią. Znayduie się w tym kraiu: glinka, ałun, saletra, bursztyn, żelazo, i wody mineralne &c. Rzeki ma spławne Elbę i Odrę. Do pierwszey wpadaią Ha- Marchia Brandeburgska.

wel, Stepnitz i Aland. Hawela zabiera Spreę i Dossę. Wiele kanałów ułatwia handel wodny. Kanał Plaweński skraca połowę żeglugi z Berlina do Magdeburga. Kanał Finowski łączy Hawelę z Odrą. Fossa Fryderyka Wilelma od Spry do Odry się ciągnie. W całey Marchii liczy się miast 114. Dom Brandeburgski dziedziczy Marchią, iako idący od Fryderyka Xiążęcia Hohenzollern Burgrabi Norymberskiegó, który ią posiadł R. 1417. Z niey Król Pruski iest oraz Elektorem w porządku siodmym. Religia Ewangelicka iest panuiącą; inne też są cierpiane. Dzieli się Marchia ogólnie na Marchią Elektoralną *Churmark*, i Nową Marchią *Neumark*. Pierwsza zawiera Starą Marchią *Altemark*, *Prignitz*, srzednią Marchią *Mittelmark* i Marchią Ukerańską *Uckermark*.

a. Stara Marchia, kray żyzny po nad Elbą zamyka 6. Cyrkułów. *Stendal* MS. nad rz. *Ucht*, w równinie opasaney zewsząd górami, ma dom w 948. mieszkańców 4,389. Mury około miasta rozwalone zostały R. 1781. a mieysca rozdane na ogrody mieszczanóm z obowiązkiem sadzenia w nich drzew morwowych. W Mieście iest 8. Kościołów Farnych, ieden dla

Ewan-

Ewangelików Reformowanych, Francuzów i Niemców, i 2. Klasztory Panieńskie. Liczba niegdyś Sukienników była bardzo znaczna, dotąd ich rachuią na 400. Jest też tu fabryka cerat. *Osterburg* przy uyściu Uchty do Bizy. Przedtym było Hrabstwo. *Salzwedel* dzieli rz. *Jeetze* na stare miasto i nowe. Liczy domów 800. i dusz 5,000. którzy się utrzymuią z odbytu na piwa tuteysze, z fabryk sukien, serży, ratyny, pończoch, płócien i różnych materyi. *Gardeleben* nad Mildą, o 2. Kościołach, i 4. Szpitalach. Nadto ma Collegium i fabrykę sukienną. Las przyległy zwany *Gardelebische Heide* iest bardzo rozległy. *Betzendorf* miasteczko Szlacheckie z zamkiem. Inne: *Kalbe*, *Bismark*, i *Gross - Apenburg*. *Seehausen* nad Alandą. *Werben* nad Elbą. *Tangermünde* przy uyściu Tangery do Elby z zamkiem. Płynące pod te miasto wszystkie statki tu cło opłacać muszą. *Arendsée*, gdzie Opactwo Luterskie z funduszem na 6. Panien Luterskich szlacheckich. *Arneburg* nad Elbą. *Diesdorf* Opactwo Protestantskie w którym 6. Panien Szlacheckich, 6. Mieyskich. Inne *Neuendorf* składa się z 6. osób.

b. Marchia Prignitz, która się też zowie *Vormark*, leży po nad Elbą i Hawelą, ma 7. Dystryktów. *Perleberg* MS. nad Stepenicą; w nim domów blizko 400. ludzi przeszło 2,000 *Wittenberge* niedaleko uyścia Stepenicy i Kartawy do starey Elby. Należy do Baronów Putlitz. *Pritzwark* Dystryktowe nad Domnicą. *Meyenburg*, *Putlitz*, i *Freyenstein* Szlacheckie. *Kyritz* dystryktowe. *Havelberg* leży na kępie oblaney rz. Hawelą, na którey most wielki prowadzi do Katedry i wzgórków przyległych osiadłych przedmieściami. Kapituła tuteysza ma wielkie przywileie. Fryderyk II. nadał iey R. 1755. prawo noszenia krzyża na wstędze białey z pręgami purpurowemi. Krzyż na iedney stronie Orła czarnego i na 8. końcach litery F. R. na drugiey postać Nays: Panny. *Wilsnack* poblizkie. *Lenzen* po obu brzegach Elby leży, iest dystryktowe. *Wittstock* także dystryktowe w gruncie bagnistym, który odnoga rz. Dossy przerzyna. Ma domów 530. ludzi blizko 3,000. którzy wódkami handluią. *Heiligen-grab* Opactwo złożone z Xięni i 30. Panien Szlacheckich, którym Fryderyk II. krzyż orderowy nosić pozwolił. *Stepenitz* Opac. Szlacheckie, w nim 6.

Pa-

Panien. *Zechlin* gdzie huty szklane i fabryka kryształowa.

c. Srzednia Marchia (*Mittelmark*) zawiera 9. Cyrkułów. *Berlin*, *Berolinum*, Stolica Brandeburgii i wszystkich Państw Króla Pruskiego. Leży nad Sprą. Dzieli się na 5. miast. 1. Berlin właściwy przez Alberta Niedźwiedzia R. 1163. wystawiony. 2. *Kölln* oblany Sprą nakształt wyspy 3. *Friderichs-Werder* zbudowany R. 1657. 4. *Neuenstadt*, zwany też *Dorothenstadt* od drugiey żony Fryderyka Wilhelma. 5. *Fridrichsstadt* założony R. 1688. od Fryderyka I. Zdobią miasto ulice regularne i proste. *Fridrichsstrasse* zwana ciągnie się na milę od bramy Oranienburskiey do Halli. Obwód miasta wynosi 2. mile Niem: i pół. Domów 9,695. między niemi wiele pięknych Pałaców; mieszkańców przeszło 140,000. bram 15. ulic 270. mostów 36. większą częścią kamiennych, z tych naywspanialszy zdobi posąg konny z bronzu Fryderyka W. Kościołów 32. między niemi Katolicki 1. i Synagoga; Przedmieściów, prócz 5. miast, 4. Magistrat ieden. Gmachy znacznieysze — *a.* W Berlinie właściwym: Akademia militarna; *Joachimsthal* Collegium i Seminarium Teologiczne, Ratusz, dom poczty,

rynek nowy nayobszernieyszy i nay- regularnieyszy; Pałac Kadetów, w którym 236. młodzi szlacheckiey bio- rą edukacyą, magazyn prowiantów wielki, Fara reformowanych Niem- ców, u którey wieża ma 36. wię- kszych i mnieyszych dzwonów; *Graue-Kloster* Luterski z znaczną Bi- bliotéką i zbiorem pięknych malo- wań; *Lagerhaus* magazyn Królewski sukien i wełny, którą ubożsi biorą i swą robotą wypłacaią. Na Przed- mieściu Królewskim dom poprawy i Cukiernia. Między ulicą Oranienbur- ską i Sprą iest *Monbijou* ogród i Pałac letni Królewski. Za bramą Oranienburską iest piękny i wielki Szpital Inwalidów wystawiony od Fryderyka II. R. 1748. w którym się mieści 600. żołnierzy prócz ich żon i dzieci. Na iednym końcu tego gmachu iest Kościół Katolicki, na drugim Luterski, w około pola, ogrody i gay morwowy. *b.* W *Kölln* zamek Królewski o 3. piątrach, z 3. podwórzami, dachem miedzianym, i balustradą ozdobioną posągami; w zamku galerya wspaniała obrazów, Gabinet medalów, starożytności i osobliwości rozmaitych. Przyległa Katedra Kalwinistów zawiera groby Królów. *c.* W *Fridrichswerder* Arsenał Królewski ieden z naypięknieyszych

gma-

gmachów w Berlinie, w którym na podziw wielka liczba różney broni. Za nim Ludwisarnia. *d.* W *Dorothenstadt* przepyszny teatr operalny, nowa Biblioteka Królewska pokryta miedzią i statuami pięknemi ozdobiona, nowy Kościół Katolicki S. Jadwigi poświęcony R. 1773. zbudowany na wzór Rzymskiego *Rotunda* zwanego. *e.* W *Fridrichstadt* plac Wilelma, na nim 3. wspaniałe posągi Generałów Pruskich Schwerina, Winterfelda i Seidlitza. Plac żołnierski, ieden z naywiększych w Berlinie i nawet w Niemczech, ozdobny 2. wieżami przy Kościołach Francuzkim i Niemieckim wystawionemi z rozkazu Fryderyka II. na wzór tych, które są w Rzymie na placu zwanym *del Popolo*, ale co do gustu, ozdób i kosztu ie przewyższaiącemi. Wśrzód placu iest Teatr Francuzki. Prócz wielu Szkół i użytecznych funduszów w Berlinie, są Akademie Francuzka, Malarska i militarna. Artyści i biegli rzemieślnicy w rozmaitych rękodziełach, iako i liczne fabryki tu się znayduią. W cukierniach na 200. osób pracuie zawsze; w fabryce porcellanowey około 600. Trzy Kompanie handlowe, to iest: morska, solna i śledziowa maią swe banki. Pod Berlinem iest zwierzyniec Królewski,

w któ-

w którym nie zbywa na niczym, cokolwiek zabawie i ukontentowaniu przechadzki publiczney służyć może. *Oranienburg* miasto blizko Haweli z zamkiem Królewskim, dobrze zabudowane. Jest to osada Francuzka, ma 194. domów. *Nieder-Schönhausen* wieś z zamkiem letniey rezydencyi Królowey, przy którym ogród, prócz wielu piękności, ma rozmaite zagraniczne drzewa. *Liebenwalde* nad Hawelą. *Bernau* i *Alt Landsberg* blizkie miasteczka. *Brandeburg* od którego cała Marchia wzięła nazwisko, leży nad Hawelą, która ie na stare i nowe miasto dzieli. W nich domów 1239. ludzi przeszło 11,000. Kościołów 6. Kollegium Akademiczne i Kapituła. Tey osoby krzyż orderowy ustanowiony od Fryderyka II. noszą. Osada Francuzka tu też ma swóy Kościół. Fabryki płócien i innych materyi kwitną, niemniey iako i handel dla łatwości spławu rzeką Hawelą, na którey ma miasto Prawo cło wybierać. *Potsdam*, na wyspie oblaney Hawelą i iezziorami, którey obwód na mil 4. wynosi. Kanał długi śrzodkiem między starym i nowym miastem płynie. Na nim iest 7. mostów kamiennych, brzegi obwarowane balustradą żelazną, ozdobione budowlami pięknemi i sadzo-

nemi

nemi drzewem ulicami. Pałac Królewski w starym mieście iest przepyszny, iako i przyległy ogród. Ratusz znaczny kopułą i Kościołem S. Mikołaia. Na tym placu stoi Obelisk wysoki 75. stop z marmuru, w różnych kolorach, po 4. zaś iego rogach są posągi Fryderyka Wilelma i 3. iego następców. Kościół Dworu i garnizonu iest bardzo piękny, wysoki i obszerny. Dom sierot iest gmach wielki, zawiera blizko 5000. dzieci żołnierskich, których uczą potrzebnych nauk i do rękodzieł sposobią. Dom dla edukacyi ubogich córek Officyerskich iest niemniey obszerny. Prócz Nauk, i robot kobiecych się uczą. Potsdam iest iednym z naypięknieyszych miast w Niemczech; liczy domów 1745. mieszkańców do 27,000. fabryk iedwabnych, bawełnianych i nicianych znaczna liczba, nadto ma fabrykę broni i różne rękodzieła. Blizko Potsdamu iest sławny zamek Królewski *Sans-Soouci*, na górze wysokiey stóp 60. którego rozlicznych piękności widokiem oczy nasycić się niemogą. Jest on tylko o iednym piętrze. Pełno tu pięknych domków w rozmaitym kształcie, grotów, fontan, terassów, posągów, gaików, winnic, kaskadów, i wielu przedziwnych ozdób natury

i sztu-

i sztuki. Galerya obrazów iest w oddzielnym gmachu. Sala galeryina, którą Niemcy za naywspanialszą maią w Europie, długa iest 246. stróp, szeroka 33. Ogrody, kolumnady, Pałac w guście Japońskim, zwierzyniec, Kościoły dwa, pomnażaią obszerność i ozdoby mieysca tego. Ztąd wielka ulica prowadzi do nowego zamku dokończonego R. 1769. miany on iest za naypięknieyszy, co do Architektury, gustu ozdób i rozmaitych odmian. *Charlottenburg* o milę od Berlina nad Sprą, gdzie także zamek Królewski bogato i pięknie wewnątrz przyozdobiony, ma ogród obszerny. *Spandau* miasto i forteca nad zbiegiem Spry i Haweli z mocną Cytadellą o mil 2. od Berlina. Liczą tu domów przeszło 500. i 3,000. mieszkańców, iest osiadłe różnemi fabrykantami, rzemieślnikami i flisami. Za miastem iest fabryka broni, z którey broń wszelką do poloru ostatniego do Berlina odsyłaią. *Rathenów* nad Hawelą złożone z starego i nowego miasta, ma domów na 600. i blizko 4,000. dusz, które z rolnictwa, chowu bydła, winnic, handlu drzewnego i gorzelni żyią. Nad tą rz. małe miasta *Nauen* i *Pritzerbe*, *Telton*, w nim 116. domów, mieszkańców 750. sławne

wne

wne mieysce dla rzep zachwalonych, które się udaią naylepiey w tey okolicy. *Fehrbellin* nad Renem z Komorą. Tu Elektor Fryder. Wilelm R. 1675. Szwedów poraził. Miasteczka Szlacheckie: *Rhinów* i *Frisack* nad Renem; *Plauen* nad iezîorem, przez które Hawel bieży, i gdzie się kanał Plaweński zaczyna. *Freuenbritzen* i *Belitz* nad Nieplicą. *Werder* na kępie oblaney Hawelą. *Saarmund* nad rz. *Saarą*. *Berwalde* włość Szlachecka o 7. wsiach. *Luckenwalde* i *Zauch* są Cyrkularne, znaczne części tych 2. Cyrkułów R. 1773. do Xięztwa Magdeburskiego oddzielone zostały. *Köpenick* z zamkiem Król. o mil 1. od Berlina na kępie rz. Spry. Ma fabrykę materyi iedwabnych, a za miastem blich kartonowy. *Mittenwalde*, *Trebbin*, *Zoffen*, *Teupitz* są poblizkie. *Frankfort* nad Odrą w miłem położeniu, ma Universitatem, domów 1200. mieszkańców do 12,000. Tu bywa sławny iarmark 3. razy do roku. Na iednym przedmieściu iest fabryka iedwabnych materyi. *Müllerose*, *Münchebërg*, i *Fürstenwalde*, także *Seelow*, *Buckow* i *Lebus* nad Odrą, gdzie niegdyś było Biskupstwo, (d) są

(d) Mieczysław I. Król Pol. w wieku 10. fundował w nim Biskupstwo, iako Pan Miasta i

są w przyległości. *Brietzen* lub *Wrietzen* niedaleko Odry. *Strausberg*, *Biesenthal*, i *Oderberg* nad Odrą, są w Cyrkule Barnimskim. *Neustadt-Eberswalde* nad rz. i kanałem Finówskim, sławne iest fabryką kości słoniowych. Robią tu zaś tak wiele nozów, nożyczek, szczypców i innych podobnych towarów, iż ztąd ma ich cała Marchia dostatkiem. *Freyenwalde*, niema iak 229. domów i blizko 2,000. mieszkańców, położone nad Odrą. O ćwierć mili są wody mineralne zachwalone i wygodne łaźnie wśrzód pięknych ogrodów i ulic. W blizkości między górami *Schlosberg* i *Marienberg* założono fabrykę do preparowania ałunu, która do Potsdamskiego domu sierot należy. Także niedaleko znayduie się delikatny piasek biały, którego potrzebuią do fabryki zwierzciadlaney w Neustadt. Nowy *Ruppin* leży nad bardzo rybnym ieziorem, które Ren przerzyna, od starego Ruppina o ćwierć mili. Oba nie maią więcey nad 900. domów i 3,000. mieszkańców, znaczny handel

---

kraiu, ale naprzód Jan I. Margrabia opanował Zamek Lebus R. 1250. a Biskupstwo zniesione zostało R. 1555. gdy Joachim II. Elektor Brandeburski dobra iego do Dzierżaw, swych przyłączył.

del prowadzą, na sukna, których liczne maią warsztaty, i piwa tu warzone. *Neustadt* nad Dossą, sławne iest fabryką zwierzciadeł, z tych niektóre więcey nad 100. calów miewaią wysokości. Okolice obfituią w rudę żelazną. *Rheinsberg* przy źrzódle blizkim rzeki Renu. Tu daie się widzieć zamek rezydencyi letniey Xcia Henryka Brata Królewskiego. Domów iest blizko 200. mieszkańców przeszło 1000.

d. Uker-Mark, lub Marchia Ukerańska, niegdyś *Ukerland* od rz. Uker ma nazwisko, grunta zawiera urodzayne. *Prenzlów* MS. Prowincyi nad rz. Uker wśrzód urodzayney i rozległey równiny. Na nowe i stare się dzieli. Zawiera dusz 6,000. domów blizko 900. Ma liczne warsztaty dobrych sukien i płócien. Na handlu bydła i tytiunów naywięcey zyskuią. *Templin* regularne i dobrze zabudowane miasto nad ieziorem Dolgen, drzewem znaczny prowadzi handel, ułatwiony kanałem, którego iedno koryto idzie od ieziora *Ringwalde* i łączy się z iez. Lûbbe, i przez różne kanały ma kommunikacyą aż do Haweli starey; drugie zaczyna się pod Mûllersdorf i ciągnie się ku iez. *Fabr.see*. *Zehdenick*, nad Hawelą ma

Opactwo złożone z 6. Panien Szlacheckich. Pod miastem iest Ludwisarnia Królewska, w którey bomby, grenaty, kule, moździerze &c. leią. *Joachimsthal* z włością do Collegium tegoż imienia w Berlinie należy. *Neu-Angermunde* nad iez. Münde. *Löcknitz*, zamek stary i *Brüssow* miasteczko. *Greiffenberg* i *Stolpe* zamki Szlacheckie. *Schwedt* nad Odrą liczy domów 263. i mieszkańcòw przeszło 2,000. ozdobne przepysznym zamkiem i ogrodem, od którego prowadzi piękna i długa ulica do innego zamku *Monplaisir*. Z blizkim miastem *Vierraden* do Margrabi Brandeburg-Schwedt należy. *Liecben*, *Straszburg*, *Gramzów*, *Boytzenburg*, *Fredenwalde*, *Fürstenwerder* i *Gerswalde* małe miasta. *Beeskow* i *Storkow* maią przyległe włości.

c. *Neumark*, lub nowa Marchia mieści się właściwie między rz. Regą i Wastą, dalsze kraie do Zakonu Teutońskiego należą, i od niego oderwane nowey Marchii wzięły nazwisko, pomnożoney przyłączeniem niektórych Cyrkułów. *Küstrin*, MS. nad Odrą w mieyscu błotnistym, położeniem i sztuką obronne, w sobie iest dosyć małe, ale ma 2. przedmieścia obszerne nie liczy nad 4000. dusz.

dusz. *Soldin*, przy iezlorze tegoż imienia rybnym w miętusy. *Lippehne* i *Berlinken* są blizkie. *Kônigsberg* w okolicy miłey nad rz. Rôricke. *Schônflies* nad ieziorem, *Neu-Damn*, *Zehden* nad Muglitzą, *Fûrstenfelde* i *Zellin* nad Odrą. *Zorndorf* mila od Kustrynu, gdzie między Moskwą i Prusakami R. 1758. żwawa zaszła potyczka. *Bârwalde* i *Landsberg*, nad Wartą, maią fabryki sukienne. Drugie wełną handluie, i materyalne ma warsztaty. *Friedberg* Cyrkularne przy 2. ieziorach. *Driesson*, Drezdenko, nad Notecią. *Woldenberg* na górze. *Arenswalde* Cyrkularne. *Bernstein*, to co do Policyi, co do Sądów do Pomeranii należy. *Reetz* nad Ihne. *Nôrenberg* nad iez. Enzig. *Neuwedel* gniazdo domu Wedlów nad rz. Dragą. Nad nią także, *Dramburg*, *Kalies*, i *Falkenburg* leżą. *Schievelbein* nad Regą Cyrkularne z Kommanderyą Johannitów, do którey połowa wsiów w tym Cyrkule należy. *Drossen* nad rz. Lenzen, i *Reppen*. *Gôritz*, *Sternberg*, i *Kônigswalde* są poblizkie. *Sonneburg* z zamkiem nad Lenzen, główne Prowincyi Brandeburgskiey Joannitów, których Mistrz wchodzi do Stanów Elektorstwa, czyni przysięgę wierności Elektorowi Brandeb: podlega też i Elektorowi Saskiemu

z dóbr

z dóbr w Luzacyi niższey. Kawalerowie mogą bydź Ewangelicy i żonaci. Dobra tey Prowincyi są troiakie: 1. Włości Kameralne Mistrza: *Sonneburg*, *Kampitz*, *Grüneberg* w Marchii; *Collin* w Pomeranii; *Friedland* i *Schenkendorf* w niższey Luzacyi. 2. Kommanderye maiące swych Kommandorów, te są: *Lagow* z miastem *Ziellenzig*, *Burschen*, *Schewelbein*, *Lietzen*, *Gorgast*, *Werben* w Marchii. *Wietersheim* w Xięstwie Mindeńskim, *Süplingenburg* w Xstwie Wolfenbuttel. 3. Pewne lenności. *Krossen* Kroszyn główne Cyrkułu, który z Cwilichowskim składa Xstwo Krosneńskie przedtym do Szląska należące, a R. 1538. przez Elektora Brandeb: zaięte i tu przyłączone. Leży przy uyściu rz. Bober do Odry. Ma liczne warsztaty sukien. Piwa i wina tuteysze są zachwalone. *Bobersberg* nad Bobrą. *Sommerfeld* do familii Bredów, *Rothenburg* do Graffów tegoż imienia należy. *Zülichau*, Cwilichów o pół mili od Odry, niema miasto samo iak 250. domów, ale 4. iego przedmieścia są rozległe, w iednym z nich iest dom dla sierot i Szkoła przez Michała Steinbarta fundowane. *Friderichshulde* Szlacheckie. *Kotbus* nad Sprą liczy 600. domów, i 5,000. mieszkańców. Tu osada Francuzka,

Col.

Collegium, fabryka sukien, liczne warsztaty płócien i dobrych piw browary. *Peitz* niegdyś twierdza, blizko są hamernie.

3. Xięztwo Pomeranii, u Niem: *Pommern*, w naszym ięzyku właściwie Pomorze, czyli kray przy morzu leżący, znaczy; na wschód z Pomerellą i częścią Pruss, na południe z Polską i Marchią, na zachód z Xięztwem Meklemburg, na północ styka się z morzem Baltyckim. Kray iest równy prócz niewielu gór, z których *Chollenberg* między Kozlinem i Zanowem naywiększa. Gdzie niegdzie grunt piaszczysty, ale w części większey żyzny w zboża, których mieszkańcy innym nawet dostarczaią Prowincyom. Rodzi się tu wiele bobów, grochów, lnu, konopi, prosa, rzepy, tytiunu, kartofli &c. Lasów naywięcey dębowych i sosnowych. Koni stada, i trzody owiec są liczne. Są i wody mineralne, zdroie słone, szyby marmurowe, kamienie wapienne, rudy żelazney niewiele, a na brzegach bursztynu żółtego dostatek. Naywieksza rzeka w Pomeranii iest Odra, ta ią dzieli na 2. części. Przytykaiąca do Meklemburga Pomerania bliższą, druga dalszą się zowie. Odra poniżey Sztetyna 3. iezioram: *Damm*, Xięztwo Pomeranii.

Damanzig, i *Pfaffenwasser* uchodzi do ieziora *Frische H ff*, które się dzieli na wielki i mały. Inne rzeki są: *Reckenitz*, *Peene* maią początek w Meklemburgu, zaymuią rz. *Trebel* i *Tollensee*, przechodzą przez iezioro *Kummero* do morza wschodniego. *Uller*, powięszona wbiegiem Randowy do wielkiego Haffu wpada. *Ibna* ma uyście w iezlorze Damm. *Rega*, *Persanta*, *Wipper*, *Stolpa*, *Lupow* i *Leba* wpływaią do morza wschodniego. Długość kraiu na mil 100. szerokość 30. wynosi. Miast 68. Religia Ewangelicka iest panuiącą. Język Niemiecki iest powszechny, w niektórych Cyrkułach po Kaszabsku i Wandalsku, a w Stolpeńskim mówią mieszanym ięzykiem. Prowincya ta miała niegdyś swych Xiążąt po wygaśnieniu ich R. 1637. przez Traktat Westfalski R. 1648. część bliższa czyli zachodnia Królowi Szwedzkiemu, a dalsza lub wschodnia Elektorowi Brandeburskiemu razem 3. Biskupstwa Magdeburskie, Halbersztadzkie i Mindeńskie dostały się. Znowu R. 1714. zagarnął Król Pruski wraz z Stetynem część Pomeranii bliższey między Odrą i Peną leżącey, tak iż teraz część tylko czwarta do Szwecyi należy. Rzeka Pe-

Pe-

Pena Pruską Pomeranią od Szwedzkiey oddziela.

1. Pomerania bliższa, *Pomerania Citerior*, u Niem: *Vor-Pommern*, leży między rz. Rekenicą i Odrą i Xięztwo Rugen zaymuie.

a. Część Korony Szwedzkiey: *Stralsund*. MS. nad cieśniną morską *Gellen*. lub *Jellen*, która wyspę Rugen od lądu dzieli. Jest to ważna forteca oblana zewsząd wodą, i niema do niey przystępu od lądu, tylko przez mosty. Obwód murów na pół mili, a liczba ludzi do 10,000. wynosi. Ulice ma ciasne i krótkie, prócz 3. Far są 4. Kościoły, dom sierot żołnierskich wystawiony R. 1779. warsztat dla budowy okrętów, i port dobry. Mieszkańcy są maiętni Kupcy, i handel znaczny prowadzą. Przed kilką laty pogrożeni Żydzi wypędzeniem przyrzec musieli zakładać fabryki i iuż maią mydlarnią. *Barth* nad odnogą morską główne swego Xięztwa. W nim *Damgard*, *Tribbsees*, *Grim*, *Franzburg*, i *Richtenberg* małe miasta. Hrabstwo *Gutzkow*, w nim miasto tegoż imienia; *Greifswalde* nad rz. spławną, *Rick*, prócz budowli publicznych ma na 600. domów, Universitatem, Szkołę ięzyka Nie-

mieckiego, i gabinet Fizyczny i mechaniczny. Nadto port dobry o pół mili od miasta. Używa wielu przywileiów, handel prowadzi zyskowny, i w około ma grunta urodzayne, zdroie słone. Do miasta należy wysep *Gaus* o pięć mil na morzu Baltyckim; *Loitz*, *Lassan*, *Ludwigsburg*, *Eldenow*, miasteczka. Włość Wolgastska: *Wolgast* nad rz. Peeną, która stąd o milę do morza wpada. Tu 300. iest domów, prócz przedmieściów, na których sami maytkowie mieszkaią. Corok buduią w Wolgaście na przedaż okręty rozmaitey wielkości. Grünschwart, i Peenamünder twierdze przy uyściu Peny. Xięztwo i wyspa *Rügen* na morzu Baltyckim o ćwierć mili od lądu, grunt bardzo urodzayny, przeto stąd corok zbóża kilka tysięcy łasztów wychodzi. Lasow niema, drzewa iey Pomerania dostarcza, naywięcey torfem palą. *Bergen* iest stolicą, gdzie Kapituła Szlachetnych Panien znayduie się. Tamże zamek *Putbus*, *Garz* i *Gingst* miasteczka. *Wittow* pół wysep leży na północ Rugeny. Na wschód teyże inny pół-wysep *Jasmund*, w którey klinie iest przylądek zwany *Stuben-Kamer* okryty pięknym lasem zwanym *Stubenitz*. Boki tey góry przykro spadziste okazuią

ska-

skałę kredzianą. Część naywyższa *Kônigstuhl* się zowie. *Mônkgut* pół wysep na południe wyspy Rugen, w tymże położeniu *Redeswitz*; wyspy *Ruden*, *Hiddensée* i *Umarz* leżą na zachód Rugeny, w tych wielki niedostatek drzewa. Palą torf, koście, ielita suche &c. Wyspę *Zingst* rzeka *Prerów* od pół wyspy *Darz* oddziela.

b. Część Brandeburgska. *Stettin*, Szczecin, MS. w pobrzeżu blizko Odry, która się tu na 4. koryta rozdziela. Jest wielkie, obronne, bogate, i bardzo handlowne; Po Wrocławiu naywiększe i nayludnieysze z miast leżących nad Odrą. Fortyfikacye iego są rozległe. Strona ich prawa zwana *Lastadie* otoczona szańcami i naylepiey z natury umocniona. Na rz. *Parnitz* iest tu most długi 348. stóp. Grobla sypana nakształt szańcu na milę ciągniona wzdłuż iezziora *Damm* prowadzi do miasta *Damm* przez 6. mostów. W Szczecinie z 2. przedmieściami iest domów 1558. dusz 14,670. Prócz 7. Kościołów Luterskich, Dyssydenci Francuscy reformowani maią swóy ieden, Katolicy w Sali zamkowey odprawuią nabożeństwa. Zamek obszerny stoi na wzgórku, gdzie i Arsenał. Jest inny stary, także magazyn żywności, Koszary,

ry, Collegium Medycyny, Collegium zdrowia, handlowne założone R. 1755. Do portu Szczecina R. 1780. weszło okrętów 1489. wyszło zaś 1776. między niemi 1½0. należało do Kupców i maytków tuteyszych. Handel wielki wiodą mieszkańcy z Meklemburgiem, Hollandyą, Anglią, Prusami, Francyą, Hiszpanią, Polską, Szwecyą, Norwegią, Danią, Moskwą &c. Prócz znaczney i powiększaiącey się budowy okrętów, utrzymuią mieszkańcy liczne fabryki sukien, płócien, materyi bawełnianych, mydlarnie i gorzelnie liczne. Do Szczecina należy miasteczko *Pôlitz* nad Frischhaffem ztąd o mil 2. *Damm* stary nad rz. *Plône*, i ieziorem tegoż imienia spławnym i bardzo rybnym. Liczy 1560. mieszkańców i ma zachwaloną fabrykę stalową. *Garz* nad Odrą. *Golnow* nad Jliną. *Penkum* Szlacheckie i *Randow* Cyrkularne nad ieziorem. *Persewalk* nad rz. Uker. *Anklam* główne Cyrkułu nad Peeną w gruncie żyznym. Z iedney strony bagnami, łąkami, i groblą na ćwierć mili długą, z drugiey szańcami i fossami głębokiemi opasane. Handel iego lądowy i morski wygórował bardzo pod Pruskim panowaniem. Tu wyprawuią skóry, robią tabakierki &c. Przedmieście Anklamu za

Pe-

Pènę iuż do Szwecyi należy. Tą rzeką drzewo, zboża i szkła spławiaią. *Ukermûnde* nad rz Uker, która poniżey do Frischhaffu wpada. Niema iak 1300. mieszkańców, którzy z rolnictwa, połowu ryb, z handlu smoły i drzewa u rzymnią się. Okolica bogata iest w łaki i lasy. *Neuwarp*, *Stolpe* i *Torgelów* miasteczka. *Demmin* Cyrkularne przy uyściu rzek *Trebel* i *Tollensee* do Peeny, które handel zbożowy i innych towarów ułatwiaią miastu. W nim domów 315. dusz 2100 Wyspa *Usedom* oblana Frischhaffem i morzem Baltyckim. Jest bardzo żyzna i ludna. Od północy szańc zasłania wyspę, iako wchód i wychód statków za Peenę; Zowie się *Peeren ûnder-Scharze.* Jest tu garnizon i latarni morska. Miasto *Usedom* liczy domów 189. mieszkańców 800. Na teyże wyspie *Swinemûnde* ku południowi przy uyściu Swiny z portem. Miasto nowe i coraz się powiększa. Już ma 246. domów, mieszkańców 1630. Blizko znayduie się warsztat okrętowy. Wyspa *Wollin* niedaleko przeszłey leży. Wyspiarze chowaią liczne obory, bawią się myślistwem i połowem ryb, zwłaszcza w części północney zwaney *Pritter*, gdzie się wielka moc węgorzów poławia. Obfituie grunt

w ka-

w kamienie wapienne. *Wollin* MS. ma 367. domów, mieszkańców 1700. którzy są cieśle okrętowi, i drzewem handluią.

2. Pomerania dalsza, *Pomerania Ulterior*, u Niem: *Hinterpommern*, między Odrą i Prusami zachodniemi, cała do Domu Brandebur: należy. *Stargard* MS. nad rz. żeglowną Jlmą w okolicy na podziw urodzayney w pszenicę i iarzyny, miasto iest wielkie i dobrze zabudowane. Fabrykuią tu rozmaite towary, i na nie odbyt maią znaczny. *Satzig* z zamkiem. *Jakobshagen*, *Zachan* lub *Sochan* i *Massow* blizkie są miasteczka. *Marienflies* opactwo Panien o mil 2. od Stargardy. *Greifenhagen* Cyrkularne nad Odrą. Nad tąż rz. *Fiddichow*. *Pyritz* główne swego Cyrkułu, grunta ma pszenne. Przyległe są *Neumark*, *Werben* i *Woltin*. *Daber* miasto i Cyrkuł W nim *Neugarten* nad ieziorem. *Groszstepenitz* i *Gûlków* w Cyrkule Flemingskim. Cyrkuł Borkowski w większey części należy do familii Borków, którzy tu *Regenwalde* nad Regą, *Strammehl*, *Labes* i *Wangerin* z 30. wsiami posiadaią. Tu też *Kamin* miasto znaczne blizko uyścia Dywenowy do morza. Katedra i Kapituła pozostała po zniesionym Bi-

skup-

skupstwie Kamińskim przez Traktat Westfalski, a dobra z tytułem Xięztwa do Pomeranii R. 1654. przyłączone zostały. Rolnictwo, żegluga i handel utrzymnie w dobrym mieniu mieszkańców. Do tegoż Xztwa należą miasta: *Kolberg*, wielkie, handlowne i obronne nad rz. Persantą; ma zamek, Kapitułę, Collegium, fundusz dla Panien Szlacheckich i mieyskich, i port dobry, lubo przyszczupły zwany *Munde*. Kwitną tu rękodzieła flanelli, kuczbai i płócien. W okolicy są obfite wody słone. *Kôszlin* niedaleko Chollenberga. *Kôrlin* nad Persantą. *Bublitz*, i Fridechsburg z zamkiem. *Greiffenberg* nad Regą główne Cyrkułu. Mieszkańcy wielki handel na płótna prowadzą. Blizko i nad tąż rz. *Treptów*. Cyrkuł Osteński i Blûcherski zwany iest od Familii Osten i Blûcher i do nich należy. Tu *Plate* małe miasto nad Regą. Cyrkuł Belgardzki i Polcyński zawiera: *Belgard* nad Persantą dobrze zabudowane z 2. przedmieściami, sławne iarmarkami na konie. *Polzin* Szlacheckie. *Neustettin* główne Cyrkułu między iezioramí. *Ratzebur* przy rz. Zarn. Włość *Drabeim* z zamkiem. *Tempelburg* i *Bârwalde* miasteczka. *Schlawe* miasto i Cyrkuł nad Wipperą. Nad nią też *Râgenwalde*

z zam-

z zamkiem. *Zanow* między Gollenburgiem i Polnowem. Stolpeński Cyrkuł zawiera: *Stolpe* nad spławną rz. tegoż imienia, rybną w łososie. Ma fundusz dla panienek, i szkołę dla Kadetów 50. edukowanych tu od lat 8. do 12. Mieszkańcy piękne sztuki wyrabiaią z bursztynu, i znaczny handel z Gdańskiem na płótna prowadzą. *Rummelsburg* Cyrkularne przy rz. Wipper, gdzie fabryka wstążek i adamaszków wełnianych.

Powiat Lawenburgski i Bytowski.

Tu się liczą Powiaty Lawenburski i Bytowski, lubo właściwie nie są częścią Pomeranii. Należały niegdyś do Korony Polskiey. Zygmunt 1. dał był ie lennym prawem z obowiązkiem hołdu Xiętom Pomorskim Siostrzeńcom swoim, Jerzemu i Barminowi R. 1526. Gdy ustała ich familia, Konwencyą Bydgoską lenność ich linii męzkiey Elektorów Brandeburgskich przyznano R. 1657. Traktatem zaś Warszawskim R. 1773. i prawa nawet lennego do tych Powiatów, czyli Starostw się zrzekła. Oba zawieraią wsiów 198. maią swóy osobny Trybunał, i niektóre szczególne przywileie, podatki też inne, niżeli w Pomeranii, płacą. *Lawenburg*, lub Lemburg nad rz. i blizko ieziora zwanego *Leba*, któ-

którego nazwiska iest też tu i miasto: Nad tąż rz. *Bûtow* leży. Mieszka tu wiele Kaszubów, przeto w Kościołach po Niemiecku i po Polsku miewane są nauki.

4. Xięztwo Anhaltyńskie ma na północ Xztwa Halbersztadzkie, Magdeburskie i Marchią. Na zachód i południe Xztwo Brunswickie, Hrabstwa Stolberg i Mansfeld, i Misnią, na wschód Elektorat Saski. Powietrze iest zimne, lecz i zdrowe w górach i w polesiu Harz. Grunt rozmaity, w części Kethen i Bernburg rodzi obficie pszenicę i ięczmień. W Dessawskiey i Zerbstskiey piaszczysty bardziey, wydaie żyto i tytiun. Co rok wiele zboża sąsiedzkim kraiom udziela. Winnice i chmielniki niemniey co do liczby iak pożytku są znaczne. Owòców mnóstwo, osobliwie iabłek zwanych *Borstorfe*, których ztąd wywóz iest bardzo wielki. Powiat Harzski całe prawie Xięztwo drzewem zasila. Znayduią się też i bogate minerały srebra, miedzi, żelaza, ołowiu, siarki, ałunu, koperwasu, saletry, szyby marmurów &c. Xztwo liczy miast 20. rzeki spławne są: Elba, która bieży śrzodkiem, zabiera *Saalę*, *Muldę*, *Nuhtę* i *Roszlawę*. *Wipper*, *Selka*, Xztwo Anhaltyńskie.

Buda i *Fuhne* do Saali wpadaią. Jezioro *Lôben*, iest w części Dessawskiey, *Gôditz* w Zerbskiey. Całe Xięztwo podzielone iest między 4. Xiążąt panuiących: 1. Anhalt-Dessau. 2. Anhalt-Bernburg. 3. Anhalt-Kôthen. 4. Anhalt-Zerbst. Roczny z całego Xztwa dochód wynosi do 600,000. Reichstal.

a. Anhalt-Dessau. *Dessau* MS. i rezydencya blizko uyścia Muldy do Elby w równinie wesołey, ozdobne zamkiem Xżęcym. Tu szkoła dla edukacyi młodzieży, podług układu sławnego JP. Baredow powszechną ma zaletę. Drukarnia wielka pod dozorem towarzystwa uczonych, liczne warsztaty sukien, pończoch, i kapeluszów wsławiaią i zbogacaią Dessawę. *Oranienbaum* małe, lecz piękne i porządnie zabudowane miasto, ma zamek i ogród Xżęcy. *Ragun* na kępie rzeki Muldy. *Jesnitz* nad tąż rz. *Grôbzig* nad Fuhną. *Wôrlitz* gdzie Xźę założył Seminarium. Tamże zamek o 3. piątrach z wielą ozdobami, obrazami kosztownemi, ogrodami i machiną hidrauliczną po pod dach wodę wznoszącą. Inny zamek letni Xżęcy zowie się *Luisianum*, ozdobny pięknym zbiorem kopersztychów, portretów i in-

nych malowań. O milę ztąd *Stieglitzberg* ma wśrzód gęstego lasu zamek na górze. *Radegast*, *Sandersleben* nad Wipperą i *Alsleben*.

b. Anhalt-Bernburg. *Bernburg*, *Arctopolis*, lub *Ursopolis* MS. nad Salą, na którey iest piękny most z ciosu. Dzieli się na stare, nowe i zagórne miasto. Zamek tuteyszy iest naydawnieyszy i naysławnieyszy w Xztwie Anhalt. Stoi na skale wysokiey bardzo, opasany głęboką murowaną fossą. Pod skałą Sala płynie ku północy. *Bâllenstadt* z zamkiem rezydencyonalnym Xżęcia na blizkiey skale powiększonym rozmaitemi pięknemi budowlami. Niedaleko iest *Stahlenberg* sławne kopalnią węglów ziemnych. *Harzgerode* przy początku lasów Harz z zamkiem starym. Ma blizko 1500. domòw z przedmieściami *Augustenstadt*, i *Ehrenberg*. O pół mili R. 1769. dobyto zdroiu wody mineralney do kąpieli zachwaloney. W okolicy znayduie się minera śrebrna. *Wilhelmshof*, gdzie dom Xżęcy i gruzy dawnego zamku Anhalt. *Güntersberg* i *Hoym* nad rż. Selką z zamkiem, należy do Hrabiów tegoż imienia idących od linii Bernburskiey. *Gernrode* niegdyś Opactwo Panien Szlacheckich.

c. Anhalt-Zerbst. *Zerbst, Servesta*, MS. nad Nuhtą naywiększe i naypięknieysze w kraiu Anhaltyńskim, liczy dusz do 7,000. Ma zamek znaczny, fabryki galanteryi złotych i srebrnych, świec, tabaki, faiansu i browary. Handluie naywięcey drzewem i piwem. Pod miastem iest źrzódło, które w naywiększe mrozy nie marźnie. *Ankun* przyległe, iako przedmieście Zerbstu. *Dornburg* wieś z zamkiem letnim i pięknym ogrodem, była tu forteca, którey gruzy Elba zalała, w niey niekiedy przemieszkiwali Cesarze do iedynastego wieku. *Lindau* główne mieysce przedtym Hrabstwa. *Koswik* nad Elbą z zamkiem. *Bûrow* Kommanderya Teutońskiego Zakonu. Linia Anhalt-Zerbstska posiada też włość Jewern w Westfalii.

d. Anhalt-Kôthen. *Kôthen, Cothena*, MS. nad rz. *Zitau*, rezydencya Xżąt, ozdobne 2. zamkami starym i nowym, i Opactwem Luterskim Panien. Znaczne tu są fabryki srebrnych i złotych towarów. *Warmsdorf*, i *Nienburg* nad Saalą zamki Xiążęce. *Gûsten* nad Wipperą małe miasto. Familia Xiążąt *d'Anhalt* iest iedną znayzacnieyszych w Niemczech, a była naymocnieyszą w wie-

ku

ku rz. bo posiadała Brandeburgią, Xztwa Saskie i Lawemburgskie. Z Linii Anhalt-Zerbst iest panuiąca Imperatorowa Rossyiska.

5. Opactwo Kwedlimburgskie leży między Xztwem Anhalt i Halberstadtskim, fundowane było od Henryka I. R. 932. pod Xienią Stolberg naukę Lutra przyięło. Sekularyzowane, teraz zostaie pod protekcyą Elektora Brandeb. iako dziedzicznego Wóyta. Xieni iest Xiężną Imperii, i ma głos na Seymie Rzeszy. *Quedlinburg* MS. nad rz. Bode, która nowe miasto od starego dzieli. Jest dosyć wielkie i ludne. W nim 6. Kościołow, 2. za miastem, i 2. szpitale, Klasztór stoi na górze *Sion*. Robią tu materye wełniane, lak, gorzałkę, lawendogrę, i nasienie, iako też na zboża i bydło handel zyskowny prowadzą. *Ditfurt* także nad rz. Bodą. Opactwo Kwedlimburgskie.

6. Opactwo Walkenried iest wśrzód włości Klettenbergskiey do Xiążąt Brunswik-Wolffenbuttel, iako Powiat należy. Mieysce główne iest przy rz. Zorge. Tu kamienie Agatki znayduią się. Opactwo Walkenried.

Xztwo Schwarzburg.

7. Xięztwo Schwarzburg położone w Turyngii, powiat Erfortski przedziela na 2. części: północną, czyli dolną i południową, czyli górną. Obie odległe od siebie są na mil 6. Chociaż kray iest górzysty iest iednak żyzny, zwłaszcza Powiat *Goldene-Aue* zwany, w Xztwie dolnym. Lasów dostatek, nie zbywa na minerach srebra i miedzi, są kopalnie siarki i soli, alabaster zaś tu się znayduiący biały i czerwonawy bardzo iest szacowany. Rzeki: *Saale*, *Ilm*, *Gera*, *Wipper*, i *Helbe*, która z Xztwa Hohenstein wypływa, dzieli się na 3. koryta i do Unstrutty wpada. Rz. *Schwarze* wysypuie piasek złoty. W całym Xztwie iest miast 12. i 10. miasteczek. Xżęta Schwarzburgscy, którémi są teraz Guntherowie dzielą się na 2. linie, a przeto i Xztwo na 2. części: Sonderhauską i Rudolstadtską, są Religii Luterskiey, maią mieysce w Seymie Rzeszy, płacą corocznie Elektorowi Saskiemu zamiast podatków 7,000. Reichstalerów, to iest Sonderhausen $4666\frac{2}{3}$. Rudolstadt $2333\frac{1}{3}$. Xżęciu zaś Sachsen-Weimar 3,500. Reichstal.

a. Część Xiążąt Schwarzburg-Sondershausen. *Sondershausen*, przy uyściu rz. Beber do Wippery. Zamek

re-

rezydencyonalny iest za miastem na górze drogo i pięknie ozdobiony. O milę zamek położony *Possen*. Inny rezydencyi letniey *Augustenburg* z przepysznym ogrodem. Blizko iest wieś w dolinie *Dorotheenthal*, gdzie robią piękną porcellanę. *Arnstadt* nad Gerą z starym zamkiem. Tu hamernia, fabryka mosiężna, i Saletrzarnia. Nad tąż rz. *Plauen* *Langewiesen* nad Jlmą. Blizkie są *Gehren* i *Breitenbach*. *Greussen*, *Ebrich* *Klingen*, *Ebeleben*, *Haszleben* nad rz. Helbą leżą.

b. Część Xżąt Schwarzburg-Rudolstadt. *Rudolstadt* nad Saalą z zamkiem rezydenc. na górze. *Teichel* w dolinie. *Blankenburg* i *Kônigsée* na rz. Rinne. *Schwarzburg* blizko rz. Schwarze zamek na skale, gniazdo domu Xiążęcego. Znaduią się kopalnie srebra i miedzi, także i niedaleko zamku *Kônitz*, iako też pod miastem *Leutenburg*, leżącym nad rz. Sorbitz w pośrzód iedynastu gór, gdzie są ludwisarnie i Hamernie. *Ilm* przy rz. tegoż imienia. *Frankenhausen*, przerzyna rz. Wipper, opasane lasami i górami, które pola orne, lub winnice okrywaią. Niżey zamku sól warzą, i wielki nań odbyt maią. *Schlotheim* Szlacheckie. *Heeringen* i *Kâlbra* nad Helbą w. Pow. *Golden-Aue*

wraz z włościami Xiążęta Schwarzburg i Hrabiowie Stollberg na współ posiadaią.

Hrabstwo Mansfeld. 8. Hrabstwo Mansfeld, między Xztwami: Anhalt, Halberstadt, i Magdeburg, Biskupstwem Merseburgskim, Saxonią Elektoralną, Hrab: Schwarzburg i Stollberg. Obfituie w lasy, łąki, winnice, zwierza, ryby, minery srebra, miedzi, cyny, glinkę zdatną i używaną do Porcellany Berlińskiey. Oblewaią ie rzeki: *Saale*, łącząca się na granicy z Saalzą, *Wipper* i *Eine*. Znayduią się tu 2. ieziora niedalekie od siebie i połączone, lubo różney są własności. Pierwszego wody są słone, drugiego słodkie, oba rybne. Część tego Hrabstwa iedna pod Elektora Saskiego, druga pod Elektora Brandeburskiego, iako Xiążęcia Magdeburgskiego, zwierzchnim lenności panowaniem zostaie. (c)

(c) Gdy dom Hrabiów Mansfeld zaciągnąwszy wielkie długi niebył w stanie zaspokoienia wierzycielów, poszły dobra w tradycyą. Elektor więc Saski i Bisbup Magdeburski, iako zwierzchni panuiący lennego kraiu, dla ocalenia Hrabstwa od tradycyi R. 1570. w sekwestr ie wzięli, i dotąd pod swym ie rządem i opieką trzymaią.

a. Panowanie Saskie zaymuie ⅗. części Hrabstwa, resztę szczupłą w kilku włościach ieszcze Xiężęta Hrabiowie Mansfeld posiadaią: *Eiszleben* dzieli się na stare i nowe miasto, domów blizko 1200. liczy. Sławne iest urodzeniem i śmiercią *Marcina* Lutra. Stary i zruynowany tu zamek ieszcze do Hr. Mansfeld należy. Tu iest Regencya tey części Hrabstwa i Kommissya górnicza. *Heltstadt* lub *Heckstädt* i *Wippra* nad rz. Wipper leżą. *Artern* nad Unstruttą z zamkiem. W poblizkości są zupy solne. *Bornstadt* włość i *Arnstein* zamek stary do Hrabiów Mansfeld.

b. Pod panowaniem Pruskim są ⅖. części; w nich niektóre Powiaty Hrabiowie Mansfeld i wierzyciele maią. *Mansfeld* zamek na wysokiey skale, niegdyś forteczka i rezydencya domu Hrabiów. Do nich iednak poniżey leżące miasto, maiące 300. domów z doliną całą należy. *Seeburg* z zamkiem nad iezioram w okolicy obfitey w wina. *Gross-Oerner* nad rz. Wipperą. *Schraplan* nad rz. Weite ma zamek i Powiat, *Leimbach* miasteczko i Powiat, *Friedeburg* zamek na górze i Powiat, w którym *Gerbstadt* miasto, niegdyś Klasztór Kamedułów zostaie, *Röbeling* z 12. wsiami,

mi, *Helz-Zelle* przedtym Klasztor Zakonnic, są pod opieką Króla Pruskiego. Dom zaś Hr. Mansfeld ma dotąd udzielną władzę nad 4. Powiatami: *Lositz*, *Weischschwitz*, *Kalndorf*, *Witzendorf* i połową Powiatu *Arensgerent*.

Hr: Stollberg. 9. Hrabstwo Stollberg, leży w Turyngii przy lesie *Harz* i Hrabstwie *Mansfeld*, ma grunta żyzne, lasy i pastwiska wielkie, rudę miedzianą, srebrną, ołowianą &c. i alabaster czarny. Dom panuiący dzieli się na 2. linie: Wernigerodzką i Stollbergską. Obie maią po 2. dzielnice, z których starszey są: Wernigerodzka i Gedernska zaszczycona tytułem Xstwa Imperii; młodszey zaś: Stollberg-Stollbergska i Stollberg-Roszlawska. Podług tego dzieli się Hrabstwo na 2. części. 1. Dzielnica Stollberg-Stollberg ma włości: *Stollberg* i *Hayn*. *Stollberg* MS. w którym Elektor Saski trzyma swóy garnizon. Leży w głębokiey nizinie i ma zamek rezydencyi Hrabiów *Straszberg*, w okolicy bogatey w rudę srebrną, miedzianą i ołowianą. 2. Dzielnica Stollberg-Roszla posiada włości: *Roszla*, *Kwestenberg*, *Wolfsberg*, *Ebersburg*, i *Berenrode*.

10.

10. Hrabstwo Wernigerode, graniczy z Xztwem Halberstadt, kray okryty górami, z których naywyższa w Niemczech iest *Blocksberg* sławna baśniami pospólstwa, podług których iest Czarów stolicą. Niemasz na niey drzew żadnych, prócz krzaków drobnych, i ziół, które w Syberyi, lub Laponii się rodzą. Wierzchołek iey zasłaniaią przez większą część roku mgły i śniegi. Znayduie się na niey dla wygody przychodniów domek murowany i karczemka. Niziny rodzą grochy, boby, len, iarzyny owoce, zioła lekarskie, drzewa iodłowe i sosnowe &c. Znayduia się też marna, torf, kobolt, żelazo, ołów i saletra. Z gór wypływaią rzeki: *Ilsa*, *Bode*, *Ecker*, i *Holzemme*, która się łączy z rz. *Zillicherbach* i *Barnbeck*. Hrabstwo zostaie pod opieką terrytoryalną Króla Pruskiego, iako lenno od niego zawisłe. *Wernigerode* MS. przy rz. Holtheim, ma domów przeszło 900. zamek wielki rezydencyi Hrabiego, w którym iest znaczna Biblioteka, piękne domki, ogrody, zwierzyniec, &c. W mieście i w okolicy iest wiele fabryk płócien, i sukien, liczne młyny, papiernie, tartaki, kuźnie i hamernie miedziane. Magistrat zależy od Hrabiego i Króla Pruskiego. *Ilseburg*

Hr. Wernigerode.

nad

nad Ilsą, z zamkiem na górze. *Langeln* Kommanderya Teutońskiego Zakonu.

Hr. Barby. 11. Hrabstwo Barby, położone w blizkości Xięztw Magdeburg i Anhalt, przy uyściu Saali do Elby. *Barby.* MS. niedaleko Elby. Tu R. 1749. sekta Braci ziednoczonych z Marienborn przenieśli swe Seminarium Teologiczne. R. 1754. pozwolono im zamku, gdzie założyli Akademią dla nauki swey młodzieży, Bibliotekę i drukarnią. O pół mili iest *Gnadenau* od tychże niedawno osiadłe. Domy ma dobrze zabudowane, każdy iest z osobna. Wśrzodku miasta iest dom ich modlitwy, a za miastem szpichlerze.

Wł. Hr. Reuss. 12. Włości Hrabiów Reuss. Składaią wielką część *Woigtlandyi*, leżą po nad Elsterą i Saalą, zawieraią miast 9. miasteczek 3. wsiów 231. folwarków 38. dóbr Szlacheckich 75. Dom Hrabiów Reuss dzieli się na starszą i młodszą linią. Starsza czyli Reuss-Plaweńska na 2. to iest Ober-i Untergreitzską; młodsza tegoż nazwiska na 3. Gerayską, Schleitzską i Lobensteinską panuiące linie podziela się. Wszyscy Hrabiowie Reusscy imie Henryk maią, liczbą doda-

na

ną się tylko różnią. *a.* Starsza linia posiada włości: *Greitz*, *Burg* i część *Reichenfelskiey*. Miasta: *Greitz* rezydencyonalne nad Elsterą z 2. zamkami wyższym i niższym. *Zeulenroda*, *Fraureuth*, *Môschlitz*, i *Burg* zamek na wysokiey i przykrey skale nad Saalą. *b.* Młodsza, a w szczególności 1. Gerayska ma włość: Gera i Powiat Saalburgski. *Gera* MS. w nizinie przy Elsterze, znane dla fabryk sukien i materyi wełnianych. *Osterstein* zamek Hrabiów na górze. *Langenberg* i *Salburg* w górzystym położeniu. 2. Schleitzska ma włość *Schleitz* i *Reichenfels*, która ostatnia do dzielnicy od teyże linii idącey należy. *Tanna*, *Hohenleuben* miasteczka. 3. Lobensteińska dzierży włość *Lobenstein*, i miasto tegoż imienia nad Lemnicą, gdzie zamek rezydencyonalny, także *Hirschberg* miasteczko. *Ebersdorf* zamek i dobra są wydziałem niższey linii, która od tey pochodzi.

13. Włości Hrabiów Schönburg, graniczą z Misnią i Xztwem Altenburg, zawieraią miast 14. fabryki liczne, zwłaszcza sukien, grunt żyzny, glinki, kamienie, obfite rudy żelazne i lasy rozległe. Dom Hrabiów *Schônburg* dzieli się na Waldenburgską Włość Hrabiów Schönburg.

burgską

burgską i Penigską linie. Pierwsza wyższą, druga niższą się zowie. Waldenburgska na Hartensteińską i Steińską, Penigska na Remsayską i Penigską, ta znowu na Wechselburgską i Penigską linie się podzielaią. Hrabiowie maią głos na Seymie Rzeszy i w Cyrkule Saxonii wyższey są Stanem. Dobra ich są częścią Elektora Saskiego, częścią stołowe, iuż to od Czech, iuż od Saxonii Elektoralney zaięte. Wszystkie zostaią pod kraiową zwierzchnością Elektora Saskiego. *Waldenburg* nad Muldą z zamkiem rezydencyonalnym sławne fabryką naczyń glinianych rozmaitych brunatych i białych powszechnie szacowanych. *Hartenstein*, *Stein*, *Lichtenstein*, maią zamki mieszkalne na górach. *Lôsnitz*, *Calenberg* małe miasta. *Glauchau* mieysce główne Regencyi. *Merana*, *Hohenstein*, w górnym położeniu *Ernsthal* przyległe. *Penig*, *Rochsburg* i *Wechselburg*, leżą nad Muldą z zamkami rezydencyi Hrabiów Schônburg. *Remissau*, *Zinnenberg* zamki górzyste.

Hr. Hohenstein. 14. Hrabstwo Hohenstein, wraz włosci *Lora* i *Klettenberg*, leżą w Turyngii, w kraiu górzystym, ale urodzaynym i osiadłym, obfitym w pastwiska, lasy, rudę żelazną, sól i ia-

i iaspis. Właściwie Hr. Hohenstein posiada dom Hrabiów Stollberg lennym prawem od Xżąt Brunswik-Luneburg i pod ich zwierzchnością. *Hohnstein*, pusty zamek na górze i Powiat *Neustadt* miasto małe. *Ilefeld*, niegdyś Klasztór Norbertanów z sławnym Collegium i Powiatem do Xcia Brunswik-Luneburskiego, to iest Elektora Hanowerskiego należy, gdzie i Stollbergowie swą część maią. Włości *Lora* i *Klettenberg*, które się też Hrabstwem Hohenstein zowią, przyłączone do Xztwa Halberstadt do Króla Pruskiego należą. W pierwszey *Bleicheroda*, w drugiey *Elrich* MS. nad rz. Zorge zalecone fabrykami. W okolicy alabaster, agatki, marmury zielone, brunatne i czerwone &c. znayduią się. *Sachsa* i *Bennekenstein* przy lesie Harz. *Bodungen*, z miastem i zamkiem nad rz. Bober, Powiat, który do włości Lory należał, posiadany iest iako lenność domu Elektoralnego Saskiego od Xiążąt Schwarzburg-Sondershausen.

VI. *Cyrkuł Saxonii niższey.*

Saxonia niższa na północ do morza Niemieckiego, Xztwa Schleswig i morza Baltyckiego, na wschód i południe do Cyrkułu Saxonii wyż-

szey

szey i Reńskiego, na zachód do Westfalii i morza pół-nocnego przytyka. W rozległości swey zawiera mil kwadratowych Geograf: 1420.

Xięztwo Magdeburgskie. 1. Xięztwo Magdeburgskie, iest położone między Marchią Brandeburgską, Xztwami Luneburg, Wolfenbuttel, Halberstadt i Anhalt, Hrabstwem Mansfeld i Elektoratem Saskim. Kray iest powiększey części równy i urodzayny, obfity w zdroie wody słoney, porfir, rudę miedzianą mieszaną z srebrem; lasy i zwierza. Elba wielką część iego oblewa i łączy się z Saalą, która tu z piaskiem srebrne łuszczki odsypuie. Aller tu ma swe źrzódło. Hawel ma kommunikacyą z Elbą przez kanał Plaweński, który transport towarów z Magdeburga do Berlina ułatwia., *Elster* uchodzi do Saali. Xięztwo to było niegdyś Arcy-Biskupstwem z godnością Prymatury Niemieckiey, ale sekularyzowane Traktatem Westfalskim Królowi Pruskiemu przyznane, w iego posiadaniu od R. 1680. zostaie. Czytamy w dzieiach Polskich że zwycięztwa Bolesława I. dosięgły Magdeburga. Xztwo ma wzdłuż mil 40. wszerz 24. miast 29. miasteczek 6. dochodów czyni przeszło 800,000. Reichstal. Dzieli się na 4. Cyrkuły,

a. Cyrkuł *Holzkreis* po nad rz. Elbą, Saalą, i Bodą. *Magdeburg*, *Partenopolis*, MS. nad Elbą, iedno z nayhandlownieyszych w Niemczech i nay-lepszych fortec, obronne Cytadellą na wyspie Elby i twierdzą *Sternschanze*; dzieli się na stare miasto i nowe z przedmieściami *Friderichstadt*, *Neustadt* i *Sudenburg*. R. 1781. naliczono mieszkańców 25.849. Ma piękny Kościół Katedry, czyli Kapituły, którey kanonicy od Fryderyka II. orderem Krzyża są ozdobieni, Szkołę Kupiecką, fabryki różnych towarów, sukien, materyi wełnianych, iedwabnych, bawełnianych, płócienek, płócien, wstążek, kapeluszów, pończoch, przędzy, faiansu, koperwasu &c. Szczęśliwe iest co do handlu położenie tego miasta nad Elbą górne Niemcy od dolnych dzielącą. Znayduie się tu kompania Flisów, którzy sami maią prawo żeglugi na swych statkach po wielkiey części Elby, a którzyby ich statków użyć niechcieli, opłacać się im powinni. Kompania handlu zbożowego ma sama prawo wywozu zbóż, ale zakupywanie ich w kraiu iest obciążone pewnemi warunkami. W blizkości leży sławny Klasztór i Collegium Luterskie w mieyscu *Berge*, gdzie tak zwana *Formula Concordiæ* ułożona by-

była R. 1577. Miasta Polskie zasadzone na prawie Niemieckim tu do R. 1356. miewały swe appellacye, i toż prawo dotąd, którym się powiększey części miasta nasze co do sądownictwa, Sukcessyi &c. rządzą, Magdeburgskim się zowie. R. 1631. dobyte od woyska Cesarskiego ogniem i mieczem zniszczone zostało. Sama tylko wtenczas Katedra ocalała. *Grosz-Salze* ma 2. zdroie słone, i 34. kotłów do warzenia soli należące do Szlachty. Tu przyległe miasteczko *Frose* nad Elbą. Blizkie też *Elmen*, czyli *Alt-Salze* sławne wodami słonemi, które przez rury drewniane w sól obrócone do *Schönbeck* miasta z zamkiem nad Elbą spływaia. *Kalbe* nad Saalą, gdzie dla wygody spławu porobione są sluzy. Tu znaczna fabryka sukien grubych i innych materyi wełnianych. *Ecken*, *Aqua Saxonica* leży nad Elbą. *Stasfurt* nad rz. Bodą ma 2. źrzódła wody słoney i 32. warzelni, które Familie Szlacheckie posiadaią. *Egeln* nad tąż rz., iako też *Hadmersleben*. *Wanzleben* poblizkie. *Somerschenburg* zamek, od którego dom Graffów wziął niegdyś nazwisko. *Alvensleben* włość, której połowa do Weltheimów należy, ma minerę miedzianą. *Neu-Haldensleben* nad Ohre rzeką, w blizkości Klaszor

Ka-

Katolicki Cystersek. *Oebsfeld* nad Allerą do Landgraffów Hessen-Homburg należy. *Wolmirstadt* miasto i zamek nad rz. Ohre ma fabrykę płócien różnych, w prążki, adamaszkowych &c. *b.* Cyrkuł Jerychowski. *Burg* nad rz. Jhle zamożne w warsztaty wełniane. *Parey* nad Elbą, gdzie kanał Plaweński się zaczyna. *Jerychow* i *Sandau* leżą nad Elbą. *Gentin* i *Loburg* małe miasta. *Möckern* i *Görze* Szlacheckie. *c.* Cyrkuł Saalski od kraiu Magdeburskiego Xztwem Anhalt oddzielony. *Halla* nad Saalą, po Łac. *Hala Venedorum*, lub *Hermundurorum*, wielkie i bogate, zawiera 3. miasta to iest Hallę właściwą, Glaucha', i Neumarkt. W nich znayduie się domów 2,400. dusz 22,000. i sławna Uniwersitas. W nizinie mieyskiey są 4. obfite zdroie wody słoney, warzelni 96. należą do osób partykularnych zwanych *Pfänner*. Warzących sól zowią *Halloren*, iest to lud pochodzący od Wenedów dawniey tu mieszkaiących, zachowali oni dotąd swóy szczególny ięzyk, ubiór i zwyczaie. Za miastem iest 24. warzelni Królewskich. Tak wielka obfitość soli z Halli wychodzi, iż nietylko Państwom Pruskim, ale i obcym wystarcza. Znayduie się w Halli osada Francuzka, Opactwo

Szla-

Szlacheckich Panien, Fundusz dla kobiet, i dom wdów oba założone przez Barona Kanstein. Dom Sierot rozpoczęty od Hermanna Franke Professora tuteyszey Akademi w R. 1694. który z czasem stał się nayużytecznieyszym w Państwach Pruskich. W nim 150. chłopców, a 50. dziewczyn maią pożywienie, odzież i nayprzyzwoitszą edukacyą gratis. Przy nim iest wyborna Apteka, laboratorium medyczne i wielka Drukarnia. Robią tu wiele Larendogry, maści, pudru &c. Nadto rozmaite rękodzieła kwitną. *Petersberg* wysoka góra leży wśrzód obszerney równiny, zdaleka widzieć się daie, i iest prawie cała z porfiru. *Wettin* nad Saalą z starym zamkiem. Tuteysze węgle ziemne nad Angielskie i Szkockie przenoszą. W mieście iest domów 225. Też węgle i pod *Lôbegun* znayduią się, *Rotenburg* nad Saalą, sławne dawniey bogatą mineрą miedzi, teraz wodami zalaną. *Alsleben* z Powiatem nad Saala do Xżąt Anhalt-Dessau należy. *d.* Cyrkuł *Ziesar* z miastem tegoż imienia, oddzielony był od Marchii R. 1773.

Elektorstwo Hannowerskie: 2. Kraie Elektoralne Xiążęcia Brunswik-Luneburskiego. Dom Elektoralny Brunswik-Luneburski posiada

da w Saxonii niższey Xięztwa Bremen, Lawenburg, Lûneburg, Gruben hagen i Kalenberg, w Westfalii Xztwo Ferden, Hrabstwa Hoya, Diepholtz, Spiegelberg, i Hallermund, w Saxonii wyższey Hrabstwo Hohnstein; tamże ma udzielną zwierzchność nad Hr. Bentheim i Sternberg. Xżę Hanowerski, panuiący dziś z familią w Anglii od R. 1692. iest Elektorem, w rzędzie ostatnim, ma z kraiów Niemieckich dochodu rocznego na 3. milliony Reichstalerów, trzyma tu woyska piechoty do 16,000. iazdy do 6. tysięcy.

a. Xięztwo Bremeńskie graniczy na wschód z Xztwem Luneburg, na południe z Hrabstwem Hoya i Oldenburg oddzielonym Wezerą, na zachód z Xstwem Ferden, na północ z Pow. Rûtzebûttel i Hadeln. Daley Elba oddziela ie od Holsztynu. Kray wszędzie równy, nie ma gór żadnych. Grunta po nad Elbą i Wezerą zwane *Marschlânder* są na podziw żyzne, wielkiemi tamami od wylewów zasłonione. Obfituie w drzewo, węgle ziemne, len, konopie, rzepę, miód, wosk, bydło rogate, owoce, &c. zarośle i błotniste mieysca wielką część kraiu zaymuią. Elba łącząc się z rz. *Schwinge*, Wezer — Xztwo Bremeńskie.

z Gesta

z *Geestą* oblewaią kray cały. Całe Xztwo niema iak 2. miasta i 12. miasteczek, było niegdyś Arcy-Biskupstwem, które sekularyzowane i przez Traktat Westfalski R. 1648. do Korony Szwedzkiey było przyłączone. R. 1712. opanowała ie Dania, a 1715. Elektorowi Hannowerskiemu odstąpione, i Traktatem Sztokolmskim 1720. potwierdzone zostało. *Stade* MS. i obronna forteca nad rz. Schwinge, która ztąd o ćwierć mili do Elby wpada przy twierdzy *Schwinge-Schanze.* Liczy domòw 773. należało niegdyś do Hrabiów Stade. *Buxtehude* nad rz. Estą. *Harsefeld* gdzie dawniey było Opactwo. *Zeven* nad rz. Aue. *Bremersôrde* przedtym rezydencya Arcy-Biskupa. *Ottersberg* nad rz. Wûmme. Blizkie *Osterholtz*, *Vegesack* ma port dobry na rz. Wezerą należący do Bremy. *Neuhaus* portowe w uyściu rz. Osty do Elby iuż zasypanym nieco przez piasek. *Scharmbeck* małe, ale dobremi fabrykami sukna, fryzy i flanelli sławne. *Brunshausen* w Pow. *Kehdingen*, gdzie się cło płaci na Elbie. *Dorum* w Pow. Wursten nad Wezerą. *Lehe*, gdzie przy uyściu Geesty do Wezery iest twierdza Karlsburg. *Horneburg* Szlacheckie nad Auą, która tu *Lûhne*

zwać

zwać się zaczyna. *Aumund* ma cukiernie i fabrykę porcellany.

Wildeshausen miasto i Powiat, niegdyś Arcy-Biskupie, teraz się ani do Xięstwa Bremeńskiego, ani do Xztwa Brunswik-Luneburskiego nie liczy. Leży nad rz. *Hunte*. Mieszkańców ma częścią Katolików, częścią Lutrów.

b. Xięztwo Luneburgskie, lub Celleńskie, między Xztwem Bremeńskim, Ferdeńskim, Kalenberskim, Hildesheimskim, Brunswickim, Magdeburskim, Marchią i Lawenburgskim, między rzekami Elbą i Allerą położone, ma kraie nadrzeczne urodzayne w pszenicę, żyto, owies, ięczmień, groch, tatarkę, len, konopie, chmiel i wszelkie ogrodowiny, reszta gruntów płonnych pełna iest zarośli i bagnami zalana. Chowaią mieszkańcy wiele pszczół, bydła i owiec z długą ale grubą wełną. Znayduie się kamień wapienny, sól i niewyczerpane zdroie żywiczne; w rzekach wielość ryb wszelakich, a zwłaszcza sumów w rz. *Oerze* i macice perłowe. *Luneburg* MS. nad rz. spławną *Elmenau* dzielącą część miasta. Obwód iego na milę wynosi. Opasane iest fossami, Xztwo Luneburgskie.

murami i basztami. Liczy domów 1300. dusz 9,000. Kościołów 6. i Opactwo. Zamek Xiążęcy i ratusz zdobią wielki rynek. Akademia Szlachetna samą tylko młódź narodową żywi, odziewa, i uczy, obcy opłacać się muszą. Część miasta zwana *Sülze* osobna i oddzielnym murem otoczona zawiera 54. domów w ziemi budowanych. W każdym domie są 4. panwie ołowiane, które co miesiąc przetapiać muszą. W nich warzą zolę słoną, którą czerpaią z sadzawki wśrzodku będącey. Do niey zaś wody solne z 8. zdroiów blizko się znayduiących przez rury spływaią. Z cząstek ewaporuiących zbieraią sól zdrowszą, bielszą i słońszą nad inne Saskie sole. Mieszkańcy z Hamburgiem, Lubeką, Francyą i Hiszpanią handel zyskowny wiodą. W zachodniey stronie Luneburga iest *Kolkberg* przepaścista opoka, obronna szańcami, w którey kamień wapienny kopią. *Uelzen* nad Elmenawą. *Zell*, lub *Celle* miasto i forteca przy uyściu rz. *Fuchse* do Allery spławney. Stolica Trybunału Kraiowego i mieysce rezydencyi linii domu Brunswik-Luneburgskiego zgasłey R. 1705. Miasto iest dobrze zabudowane, mieści z przedmieściami domów 1130. Otaczaią ie wały i rowy. Mieszkań-

cy

cy bawią się rękodziełami, handlem zbożowym i bieleniem wosków. W Celli iest towarzystwo ekonomii wieyskiey. O mil 2. od Celli daie się widzieć płynącą z ziemi żywica z wodą. Pod wsią zaś *Wietzen* w mieyscu piaszczystym dobywszy w niewielkiey głębokości ziemi, odkrywa się żywica, którą zaraz w beczki zlewać można. *Haarburg* nad rz. Seewą, blizko iey uyścia do Elby, a którą miasto na 2. równe części dzieli. Zawiera domów 550. blich woskowy, rafineryą cukru, fabryki wstążek, Kapeluszów, pończoch. Prowadzi znaczny handel z Hollandyą na drzewa do poiazdów, i na maszty zdatne. Położenie iego wygodne przy Elbie i na trakcie Hamburskim. Forteca leży między miastem i zamkiem, formuie pięciokąt. W zamku iest garnizon, Arsenał, Koszary, Kościoł i magazyny. *Winsen* nad rz. *Lube*, która się z Elmenawą, ta zaś z Elbą łączy. *Bardewyk* niegdyś wielkie miasto. *Blekede* nad Elbą. *Dalenburg* nad rz. *Notze*. *Hitzacker* przy uyściu Jetzy do Elby. Tu komora celna spławu na Elbie. *Dannenberg* i *Lüchow* leżą nad spławną Jetzą, były przedtym osobne Hrabstwa. *Gartow*, i *Schnackenburg*, nad Elbą. *Medingen* Powiatowe z Klasztorem Panien nad

Elmenawą. *Brome* przy rz. Ohre. *Burgdorf* nad Auą z zamkiem. *Ablden*, *Rethem*, *Gifhorn* są po nad rz. Allerą. *Walsrode* przy rz. *Bôhme*. *Soltau* przy złączeniu rzek Bôhme i Soltau. *Bodenreich*, *Wittingen*, *Klôtze*, *Fallersleben* miasteczka.

Xięztwo Grubenhageńskie. [f]

c. Xięztwo Grubenhageńskie przytyka do granic Xięztw i Hrabstw: Kalenberg, Wolffenbuttel, Wernigerode, Blankenburg, Hohenstein, Klettenberg i Eichsfeld. Część oddzielną Xstwo Wolffenbuttel i Hildesheim otacza. Grunt po większey części górzysty i lasem zarosły, mało bardzo zboża wydaie, len iednak obficie się rodzi, lecz natomiast ma dostatek drzewa i wiele kruszców, iako to: rudy srebrne, miedziane, ołowiane, żelazne i nieco złota, gips, alabaster, sól, cynk, siarkę, kamienie wapienne, piaszczyste i głazy. Rzeka *Ocker* ztąd wypływa, *Leine* z Jlmą się łączy. *Einbeck*, MS. niegdyś było wolne Cesarskie, leży nad Jlmą, mieści 801. domów, 2. Kapituły, dom sierot z farbiernią, liczne warsztaty sukien i innych materyi wełnia-

[f] Geografowie Xstwa Grubenhageńskie i Kalenbergskie pod ogòlnym nazwiskiem Xstwa Hanowerskiego opisuią.

nianych. Tuteysze minery srebrne i żelazne wielki dochód Elektorowi przynoszą. Blizko na południe iest znaczna góra *Hueffe* zwana. *Roten-kirchen*, skąd o ćwierć mili na górze daie się widzieć gruz dawnego zamku Grubenhagen. *Salz der Helden* na wzgórku rzeką Leine oblanym, sławne zdroiami wód słonych, a które są ieszcze obfitsze we wsi *Sulbeck*. *Cattenburg* na górze przy rz. *Ruhme*. *Osterode* blizko Haren nad rz. *Sôse* z starym zamkiem w dolinie otoczoney zewsząd górami. Jest tu wielki magazyn, z którego górnicy biorą zboża zawsze w iednakowey cenie, czyli te są tańsze, lub droższe. W blizkości znayduie się źrzódło wody mineralney. *Herzberg* z zamkiem ma znaczną fabrykę broni i innych różnych narzędzi żelaznych. *Lauterberg* nad Odrą zalecone obfitością rudy miedzianey i żelazney.

Elbingenrode miasto i Powiat między Hrabstwem Wernigerodzkim i Xztwem Wolffenbuttelskim obfituie w marmury i kamienie.

O lesie *Harz* w powszechności. *Harz*, *Sylva Hercinia*, iest góra okryta lasem, która od okolicy Goszlatu przez wschodnią część Xztwa Las Harc.

Gru-

Grubenhagen, Hrabstwa Wernigerodzkiego, Xztwa Blankenburgskiego do Hatzgerody w Xztwie Anhaltynskim rozciąga się, wzdłuż do mil 16. wszerz od północy ku południowi od 3. mil do 6. Naywyższa iest część iey w Hr. Wernigerodzkim, gdzie ią góra *Brocken* na Harz wyższy i niższy dzieli. Powietrze tu ostre, daie długą do pół roku zimę, a lato krótkie. Mgły częste, deszcze i śniegi obfitsze, niżeli w kraiu równym panuią. Niektóre z gór są wcale łyse i płonne, iako: *Brocken*, *Winterberg* &c. Lecz część większą okrywaią lasy czarne, i łąki, z których nayżyznieysze siano mieszkańcy zbieraią. Nie zatrudniaią się oni bynaymniey około roli lub ogrodów. W Klausthal i Zellerfeld iest nieco drzew, ale owoce na nich bardzo późno dźrzewaią. Są przecie na Harcu folwarki, z których kilka do Elektora Hannowerskiego, kilka do Hr. Stollberg-Wernigerode, ieden do Króla Pruskiego należy. Naywiększym Harcu bogactwem są minerały: Koperwasu, saletry, ukru, siarki, kalaminy, cynku, kobaltu, ołowiu, boraxu, żelaza, miedzi, mosiądzu, srebra i trochy złota. W górach znayduią więcey nad 10. wielkich iaskiń, z których sławniey-

sze są: *Baumanna*, od górnika nazwana, który ią odkrył, pełna ciekawości naturalnych, druga *Scharzfeld* zawieraiąca pięć innych mnieyszych. Dom Elektorsko-Hannowerski ma z Harcu dochodu rocznego 1,200,000. Reichstal. lubo połowę tey summy na koszt mieyscowy łoży. Srebra samego bywa ztąd na rok 66,900. grzywien. Harc należy w części do Elektora Hannowerskiego, i w części do niegoż wspólnie z domem Xżąt Brunswik-Wolfenbuttel, Xiążęta też Anhalt-Bernburg, Hrabiowie Wernigerode i Stollberg, i miasto Cesarskie Goslar nie które cząstki posiadaią. 1. Część Elektora Hannowerskiego: *Klausthal* miasto górnicze, rozległe, ulice ma szerokie, domów 850. ludzi 10,000. i mennicę gmach bardzo wielki. Blizko miasta są rudy srebrne, ołowiane i miedziane. Od Bruchterberga idą tu rurmusy prowadzące wodę do miasta 3,020. sążni długie. Ztąd rz. *Innerste* wypływa. *Andreasberg* ma nazwisko od góry, na którey leży. Zawiera domów 450. i minerały bogate w srebro, miedź i kalaminę. O milę iest Sadzawka *Oderteich*, która wszystkim warsztatom w mieście obficie wody dostarcza. *Altenau* w niemiłym położeniu między 4. górami, oblane

rze-

rzekami *Ocker* większą i mnieyszą, a które się wśrzód samego rynku łączą. W górach Altenawskich kopią srebro, miedź i ołów. 2. Harz wyższy, który wspólnie do Elektora i Xcia Brunswik-Wolfenbuttel należy. *Cellerfeld* o 405. domach, strugą Cellerbach od Klaustali oddzielone; ma różne warsztaty i mennicę. *Grund*, *Wildemann*, i *Lautenthal* miasta górnicze. 3. Harz niższy równie na współ posiadany, gdzie żupy solne w *Juliushall*, a góry bogate kruszcowe w *Rammelsbergu*.

Xztwo Kalenbergskie.

d. Xięztwo Kalenbergskie dzieli kray Brunswicki na 2. części; Północna z Xstwem Luneburgskim i Hildesheimskim, południowa z Wolfenbuttelskim i Grubenhageńskim graniczy. Góry, kamienie, piaski i bagna kray ten przeplataią. Są przecie niektóre Powiaty dosyć urodzayne; w nich zwłaszcza ogrodowiny, drzewa owocowe, chmiel, len i tytiun dobrze się udaią. Drzewa iest obfitość do budowli i opału. Niezbywa też na szybach kamiennych, wapnie, torfie, węglach ziemnych, wodach słonych i rudzie żelazney. Ułatwiaią handel rzeki: *Leine*, do którey *Ruhme* uchodzi; *Werra* i *Fulda*, które się łącząc, biorą nazwisko

We-

Weser, po Łac. *Visurgis*. Xięztwo zawiera miast 19. i 17. miasteczek. *Hannower*, MS. składa się z starego i nowego miasta; iest ufortyfikowane, mieści domów 1100. mieszkańców 17,000. Kościołów 8. zamek, arsenał, warsztat do budowy statków. Dwie fabryki różnych sztuk i galanteryi złotych i śrebrnych, rafinerye cukru i inne rękodzieła zbogacaią Hannowerczyków. Słyną tuteysze piwa białe w wybornym smaku od Autora swego Piwowara w R. 1526. *Cord Broihahn* dotąd maiące nazwisko. Za miastem są 2. zamki letnie Xżęce *Monbrillant* i *Herrenhausen* ozdobne przepysznemi ogrodami. Do drugiego od bramy kamienney mieyskiey piękna ulica prowadzi. *Rehburg* o 170. domach, na pograniczu Hrabstwa *Schaumburg*, gdzie źrzódło mineralne od R. 1748. wielu sprowadza cudzoziemców. Z tych wód wyciągaią sławną *sól Glaubera* zwaną. *Lockam* Klasztór Luterski, którego Prałat iest Konsyliarzem Stanów Xięztwa, do niego *Wiedensahl* małe miasto należy. *Neustadt* i *Rûbenberg* są nad Leiną. *Mûnder*, nad Hamelą i *Pattensen*. *Wunstorf* niegdyś główne Hrabstwa. *Eldagsen* blizko Hallery. *Marienrode* Klasztór Katolicki pół mili od Hildesheimu. *Hameln* Po-

wia-

wiatowe od położenia przy rzece Hameli zwane, gdzie ta do Wezery uchodzi. Jest dobrze obronne, ma 751. domów, 3. Kościoły, Kapitułę Luterską, i wyborne rękodzieła materyi wełnianych i pończoch. Za Hamelną iest wieś *Hastenbeck* sławna wygraną nad Brunswiczanami Woysk Francuzkich R. 1757. *Bodenwerder* całe oblane Wezerą. *Springe* przy źrzódle rz. Haller. Na Przedmieściu *Salze* są zdroie wód słonych, z których tu sól warzą. Inne są w *Salz-Hernruendorf*. *Duin*, lub *Duingen*, gdzie robią naczynia kamienne, i po obcych ie kraiach rozwożą. *Grohnde* i *Pole* oba nad Wezerą. *Erzen* nad Hummą. *Hemmendorf* nad Saalą. *Lawenau* miasto i Powiat, któren po zeyściu bezpotomnym Hr. Schaumburg, iako lennych właścicielów, do domu Brumswik-Luneburgskiego dostał się. *Gôttingen* główne Powiatu, który długo był Xięztwem osobnym: *Oberwald* dla położenia swego przy lasach *Solling* i *Harz* zwanym. Leży w obszerney, żyzney i wesołey dolinie, którą odnoga rz. Leine przerzyna. Jest to właściwie kanał dzielący nowe i stare miasto od części zwaney *March*. Liczy się tu domów 1000. dusz 8,000. Kościołów 7. Katolicy maią wolność zupełną swey religii.

Uni-

Universitas Gettingeńska iest iedną z nayslawnieyszych w Niemczech. Jey Biblioteka coraz więcey pomnażana zawiera Xiąg 140,000. Prócz tego są ieszcze 2. Akademie, iedna Królewska nauk, druga języka Niemieckiego. Między różnemi fabrykami nayznacznieysze tu są materyi wełnianych. *Nordheim* pod górą Winterberg, przy uyściu rz. Ruhme do Leiny; liczy domów 500. dusz 3200. Jest tu Kapituła, liczne warsztaty płócienek i materyi wełnianych w różnym gatunku. Handel znaczny prowadzi drzewem, tabaką, i płótnami. *Münden* nad Fuldą, ma domów 600. dobre rękodzieła i fabrykę faiansową. Handel i żegluga utrzymuią tu wielu bogatych Kupców nadanych niektóremi przywileiami. Na przedmieściu są żupy solne, a w okolicy przednie młyny. *Hedemünden* nad Werrą w dolinie. Pod *Osterwaldem* szyby węglów kamiennych znayduią się. *Bodenfélde* i *Lauenförde* nad Wezerą. Nad tąż rz. *Bursfelde*, gdzie dawniey był sławny Klasztór Benedyktynów. *Moringen*, *Uslar*, *Hardegsen* i *Dransfeld* małe miasta. *Nörten* i *Adelebsen* Szlacheckie.

3. Xięztwo Wolfenbuttel. Jest także częścią Xztwa Brunswickiego, po- Xztwo Wolfenbuttelskie

po Łac. *Principatus Guelferbytanus* zwane. Biskupstwo Hildesheimskie i Xztwo Halbersztadzkie przedziela ie na 2. części, z których północna ponad Okrą i Allerą, południowa po nad Leiną i Wezerą leży. Strona wschodnia kraiu zaymuie część lasu Harz, w którym minerały i żupy solne idą na wspólny koszt i użytek Xżęcia Brunswik-Wolfenbüttel i Elektora Hannowerskiego. Cała część południowa górzysta i lasem zarosła bardzo mało ma gruntu ornego. Lecz na to miast zawiera rozległe lasy, kuźnice, huty, fabrykę porcellany, żupy solne, i bogate minerały. Część południowa równieysza rodzi dostatek zbóż i iarzyn. Wychowywanie robaczków iedwabnych utrzymuie się z wielką kraiu korzyścią. W Xztwie miast 10. miasteczek 8. *Brunswik*, M8. i mieszkanie Xżąt, obronne i rzeką Ocker oblane, która ie na 3. części rozdziela; wały w około okryte są drzewem morwowym, zawiera 23,000. mieszkańców, Kościołów 14. bram 11. Akademią dla Szlacheckiey młodzieży i dom Sierot. Zamek rezydencyonalny zowie się *Grauehof.* Blizko arsenału iest ów budynek, w którym się mieści sławny i kosztowny zbiór starożytności, różnych osobliwości natury i-

sztur

sztuki chowany dawniey w zamku Salzdalumskim. Stary zamek *Moshof* leży nad odnogą Okry. Brunswik ma wielu Fabrykantów, rzemieślników, i artystów, tu robią farbę zieloną zwaną *verd de Brunswic*. Brunswickie piwa zwane *Mumme* od wynalazcy sposobu ich warzenia, są bardzo mocne, i daleko ie wywożą. Dwarazy do roku bywaią tu wielkie iarmarki, na które Kupcy z Niemiec i z Sąsiedzkich kraiów ziezdzaią. Ułatwiony spław na rz. *Ocker* od Brunswiku do Wolfenbutla pomnaża handel. Między temiż miastami wzdłuż na milę ciągnie się grobla wysoka i brukowana, obsadzona drzewami, na tey zaś drodze iest *Augustenburg* zamek Xiążęcy. *Wolfenbuttel*, obronne nad Okrą, ma 773. domów i 5,000. mieszkańców. Blizko zamku iest Biblioteka Xżęcia w gmachu osobnym, iedna z nayznacznieyszych w Niemczech i nawet w Europie, zwłaszcza iż zawiera zbiór wszystkich biblii. Kwitnie tu fabryka płócienna i handel przędzy. O milę iest wieś *Salzdalum* sławna żupami solnemi. Zamek letni Xżęcy iest wielki i w ozdobach kosztowny z ogrodem przepysznym W szczególności godne są widzenia 2. galerye, iedna długa stóp 20. szeroka 50. wysoka 40. druga

wszerz

wszerz 24. wzdłuż 160. maiąca, okryte obrazami i malowaniami nayprzednieyszych w Europie pędzlów. Gabinet porcellany liczący przeszło 8,000. sztuk naypięknieyszych. Niedaleko zamku iest Klasztor Luterski Panien założony z funduszem dla 15. Osób R. 1701. zwany Klasztorem Xiężniczek. *Scheppenstedt* nad Altenawą. *Lucklum* Kommanderya Kawalerów Teutońskich. *Helmstedt* częścią na wzgórku, częścią w dolinie leży, ma Universitatem. Na przedmieściu *Ostendorf* iest Klasztór Benedyktynów. Blizko są Klasztory Luterskie *Marienberg* i *Marienthal*. *Scheningen* z dawnym zamkiem Xiżęcym i żupą solną. *Königslutter*, gdzie robią pewny gatunek piwa bardzo zachwalonego zwanego *Duckstein*. *Supplingburg* Kommanderya Johannitów, niegdyś Hrabstwo. *Vorsfeld* nad Allerą. *Kalvörde* nad rz. Ohre. *Gandersheim* oblane rzeczką Gande, otoczone górami, zamkiem ozdobne. Tu Opactwo świeckie Luterskie, którego Xięni ma głos na Seymie Rzeszy. *Stauffenburg* dawny zamek na wysokiey skale. *Gittelde*, gdzie znaczne kuźnice wspólnie do Elektora i Xcia Brunswik-Wolfenbuttel należą. *Lutteram Barenberg* wieś sławna, iż tu R. 1626. Generał Tilli Chrystyana IV. Króla

Duń-

Duńskiego poraził. *Holzmünden* miasto coraz większy wzrost biorące, leży przy uyściu rzeki Holz do Wezery. Kwitną tu szkoły i rozmaite rękodzieła. Fabryki także stalowe i żelazne powszechny maią szacunek. *Bevern* z zamkiem, mieszkanie poboczney Xiążąt Brunswickich linii. *Fürstenberg* powiatowe ma zamek i fabrykę piękney bardzo porcellany. *Forst* nad Wezerą. *Wickensen* pod górą, na którey stał niegdyś zamek *Homburg*. *Esherschausen* nad Lenną.

4. Xięztwo Halbersztadzkie między Xztwem Brunswickim, Magdeburgskim, Anhaltyńskim, Hrabstwem Mansfeldzkim, Xstwem Blankenburgskim, Hr. Wernigerodzkim i Bisk: Hildesheimskim leży. Grunt wszędzie równy i żyzny w zboża wszelakie. Część tylko przyległa Harcu iest nieco górzysta. Bydła maią liczne obory. Węgle kamienne nie wiele pożytku przynoszą; drzew, ryb i zwierzyny bardzo mało. Nay więcey zyskuią z piękney wełny swych owiec. Xięztwo Halbersztadzkie było niegdyś Biskupstwem, ale sekularyzowane i Traktatem Westfalskim Elektorowi Brandeburskiemu oddane, do niego należy. Miast głównych iest 3. małych 10. miasteczek i wsiów

Xztwo Halbersztadzkie.

i wsiów 103. Mieszkańcy są Lutrzy i Katolicy. Dochód z całego Xztwa wraz z włościami tu zawartemi i Hr. Wernigerodzkim na 500,000. Reichstal. wynosi. Halberstadt, MS. oblane rzeką Holzemme. W nim do 1600. domów, blizko 13,000. dusz, Kapituła złożona z 4. Kanoników Katolickich i 8. Luterskich różniących się znakiem orderowym, 4. fundusze pobożne, 6. Klasztorów, 9. Kościołów, i iedna Synagoga. Z wielu fabryk nayznacznieysze tu są materyi wełnianych. Katedra iest wspaniała. W mieście są 2. Klasztory Panien, 2. Opactwa, a iedno za miastem. Blizko iest góra *Spiegelberk* niegdyś płonna i pusta, lecz za staraniem Kanonika Spiegel, który na to łożył 30,000. tal. Zwierzyńcami, bażantarniami, domkami, grotami, posągami &c. ozdobiona stała się mieyscem zabaw Halbersztadzkich. *Grûningen* nad rz. Bode z zamkiem. *Kroppenstedt*, *Kochstedt*, *Wegenleben*, *Schwanebeck* miasteczka. *Aschersleben*, *Ascharia* nad rz. Eine ma znaczne fabryki wełniane. W blizkości znayduią się szyby wybornego głazu. Niegdyś był tu zamek *Askanien*, skąd wyszedł dom Askański Xżąt Anhaltyńskich. Przed lat 80. osuszone ieżioro na milę długie zwane Gardesleber, okryło te-

teraz pola na podziw żyzne. *Ermsleben* z zamkiem nad Selką. *Falkenstein* Szlachecki starożytny zamek na górze. *Oschersleben* miasteczko i zamek nad rz. Bode; leży w części kraiu zwaney *Bruch*, która od Hornburga stroną północną ku Oschersleben, potym wzdłuż Body, przez część Xztwa Magdeburgskiego do Bernburga w X. Anhaltyńskim się ciągnie, wszerz zaś do X. Wolfenbuttel zachodzi, wielkiemi i małemi rowami przerznięta sprowadza wodę do Body. Na niey nieprzebrane mnóstwo siana zbieraią. *Weferlingen* nad Allerą w okolicy piaszczystey na pograniczu Marchii, sławne funduszem ustanowionym od Fryder: Chrystyana Margr. Kulmbachskiego czyniącym 500. tal. które uboższym corok d. 17. Lipca, po 10. tal. na iedną osobę rozdawan bywaią. *Osterwick* otoczone szańcami i fossami przy mieyscu bagnistym wzdłuż na mil 12. rozległym, wszerz gdzie niegdzie przeszło na milę. *Hornburg* nad rz. Ilsą Hrabstwo *Regenstein*, lub Reinstein zaymuie iedną stronę Harcu i przyległą równinę. Zamek tegoż imienia blizko Blankenburga R. 1758. zwalony został. Włość *Derenburg*, gdzie miasto tego imienia z zamkiem nad rz. Holzemmą.

Xztwo Meklemburgskie

5. Xięztwa Meklemburg-Schwerin i Meklemburg-Strelitz, całą stroną północną do morza Bałtyckiego, wschodnią do Pomeranii, południową do Marchii przytykaią. Mało iest gór w tym kraiu, ale obszerne lasy, ieziora, i piaski. są iednak niektóre Powiaty w urodzaie wszelkie, a zwłaszcza piękne łąki obfite, przeto trzymaią tu wiele bydła, i tysiącami ie pędzą za granice. Naywiększe ieziora są: *Mûritz*, *Kôlpin*, *Plauer-sée*, *Schwerin* i *Kummerów*. Elba część Xztwa przebiega i Eldę zaymuie. Inne rz: *Stór*, *Warnow*, *Reckenitz*, *Peene*, *Tollense* i *Stôpenitz*, która się z razu zowie *Radegast*, stąd wypływaią. Miast się liczy 46. Dom Meklemburgski iako i Xięztwo całe dzieli się na dzielnice Meklemburg-Schwerin, gdzie i Król Szwedzki ma część swoią, i Meklemburg-Strelitz. *a. Schwerin*, rezydencya Xiąt Meklemburg-Schwerin, nad wielkim i rybnym tegoż imienia iezi-orem, ktore ie oblewa. Zamek Xiący iest na kępie ieziora opasany murem, łączy się przez most z miastem; Tu robią piękne tabakierki, pieczątki, puzderka i wiele podobnych towarów. *Parchim* nad Elbą rozlaną w kilku korytach, i miasto na nowe i stare dzielącą. *Gadebusch* nad

nad Radegastą z zamkiem, sławne zwycięstwem Szwedów nad Duńczykami R. 1712. Nad tąż rz. *Rhena*. *Grawesmühlen* poblizkie. *Meklemburg* stolica Xztwa, główne niegdyś mieysce narodu Obotrytów, teraz licha tylko wioska po zniszczeniu zdarzonym R. 1164. *Doberan* zamek do polowania Xzęcy, przedtym bogaty Klasztor Cystersów. *Sternberg* nad ieziorem. *Wittenburg* z zamkiem. *Boitzenburg* przy uyściu rz. Boitze do Elby, gdzie komora spławu na Elbie. Druga iest w *Dömitz*, gdzie Elda do Elby wpada. Tamże iest mocny zamek. *Grabow*, *Neustadt*, *Lubz* nad Elbą leżą. *Neu-Buckow*, *Kropelin*, *Brüel*, *Kriewitz*, *Banzkow*, *Hagenow*, i *Zarrenthien* miasteczka. *Bützow* ma zamek i Universitatem. *Güstrow* nad Nebelą. Tu zamek, lubo naypięknieyszy w tym kraiu, zaniedbaniem niszczeie. *Kraków* nad ieziorem. *Goldberg* i *Plau* także nad ieziorem, z którego tu Elda wypływa. *Malchow* między ieziorem Planer i Kalpiner. *Wahren* przy Kalpiner, *Röbel* przy Müritzer ieziorach. *Penzlien*, *Stavenhagen* i *Jocnack* z zamkiem przyległe. *Malchin* nad iez. Karnerowem, w którym rz. Peene ma źrzódło. *Dargun* zamek Xzęcy przerobiony z Klasztoru. *Teterow*, *Neukalden*, *Gnoien*,

Laage, poblizkie małe miasta. *Ribnitz* przy ieziorze z którego Reckenitz bierze początek. *Marlow* i *Tessin* są nad Rekenicą. *Schwan* z zamkiem nad Warnową. *Sülte* zniszczone pożarem R. 1770. sławne obfitemi żupami solnemi. *Rostock* naywiększe miasto w tym Xztwie nad Warnową, przy którey uyściu ma port *Warnemünde*, gdzie Król Szwedzki, lubo miasto do obydwoch tylko Xżąt należy, cło wybiera. Jest dobrze obronne, na stare miasto i nowe się dzieli, ma 9. Kościołów i Klasztor Panien Szlacheckich i mieyskich. Mieszkańcy wielki handel, zwłaszcza zbożem prowadzą, i wiele znacznych przywileiów maią. *b. Neu-Brandeburg*, MS. Xztwa Meklemburg-Strelitz, blizko rz. Tollense, zabudowane w koło. W nim celnieyszych Kościołów 2. i Kollegium. Handel tu naywiększy na Chmiel, dla wielkiey iego obfitości w całey tey okolicy. *Stargard* główne swego Cyrkułu. Leży pod górą, na którey stoi zamek Xżęcy. *Alt-Strelitz* w położeniu bagnistym, i lubo nie wielkie, ulice iednak ma szerokie i regularne. O milę iest *Neustrelitz* rezydencya Xżęcia, dobrze zabudowane w kształt gwiazdy, ulice prosto rozchodzą się od rynku. Zdobi ie zamek Xżęcy z ogrodem i

zwie-

zwierzyńcem. c. Część Króla Szwedzkiego: *Wismar* nad odnogą morza Baltyckiego położone, iest naywiększe w tym Xztwie po Rostoku, ma port dobry, naywięcey zbożem handluie. Wyspa *Poel* w porcie Wizmarskim z 14. wsiami należącemi iest o milę wielką od miasta. Grunta tu urodzayne, ale drzewa wielki niedostatek. Maiętnieysi torfem, ubożsi słomą tylko palą.

6. Xięztwo Holsztyńskie, oraz włość Pinneberg i miasto Altona, graniczy na północ z X. Sleżwickim i morzem Baltyckim, na wschód z tymże morzem, na południe z Lubeką, Hamburgiem i Elbą, na zachód z Elbą i morzem Niemieckim. Równiny obszerne przeplataią wzgórki. Pobrzeża podległe zatopom morskim, i przeto mocnemi zasłonione tamami są nayżyźnieysze. Dobroć i obfitość paszy ułatwia chów mnogiego bydła, które tu, i rośleysze i silnieysze iest, niżeli gdzie indziey. Krowa na dzień w lecie, daie od 10. do 20. garncy mleka. Z Jutlandyi nawet tu przesyłaią cielęta na paszę. Dla tego obory u Holsztynianów są maiątkiem dla wielości masła, serów dobrych, które za granice sprzedaią. Koni też gatunek Xztwo Holsztyńskie.

ma-

maią wyborny, kupuią się pospolite po 200. do 300. talerów. Drobiu, zwierzyny, ryb maią dostatek, ale drzewa mało, przezco więcey torfu używaią na opał. Xztwo Holsztyńskie zawiera dawne kraie Holsztynu, Stormaryi, Dytmarsyi i Wagryi, i od R. 1773. do Króla Duńskiego całkowicie należy, gdy obiął część domu Xiążęcego przez zamianę za Oldenburg i Delmenhorst, których Xiążęcemu domowi Holsztyńskiemu na Gottorpie odstąpił, i gdy R. 1761. dostał dystryktu Ploeńskiego. Więc chociaż dom Holsztyński iest we 2. liniach, to iest Holsztyn-Gluckstadt panuiąca w Danii, i Holsztyn-Gottorp z którey iest następca tronu Rossyiskiego, Xięztwo iednak całe zostaie pod panowaniem pierwszey linii Duńskiey. *Glückstadt*, *Tychopolis*, MS. w Stormaryi przy uyściu rz. *Rhein* do Elby. W około są niziny błotniste i niezdrowe powietrze, przez błota wysypana i usłana iest grobla na mil 3. aż do miasta *Krempe*. Glückstadt iest zabudowany, przerznięty różnemi kanałami, szańcami obronny. Ma port mały, lecz wygodny i bezpieczny, ogrody piękne, arsenał wielki marynarski. W całym mieście niema wody zdroiowey. *Wilster* leży nad rz. tegoż imienia. *Itzehoe* nad

spła-

spławną rz. Stôr, dzieli się na nowe i stare miasto, w którym iest Klasztór Panien Szlacheckich. *Steinburg* Powiatowe, niegdyś twierdza była. *Rendsburg* forteca na pograniczu Państwa Niemieckiego nad rz. Eider, która ie na stare miasto oblane zewsząd Eydrą, *Schleuskule* i *Neuwerk* przedziela. Zdobią miasto znacznieysze gmachy: arsenał, waga publiczna i magazyn żywności. *Kellinghausen* nad Stôrą. *Bramstedt* nad spławną rz. Aue. *Segeberg* pod wysoką górą wapienną. *Oldesloe* nad rz. Traue. *Lûtienburg* o milę przeszło od morza wschodniego. *Heiligenhaffen* przy morzu naprzeciw wyspy Femern. *Mehldorf* główne w Dytmarsyi. Bliżkie *Wôrden*, lub *Oldenwerden* i *Brunnsbûttel* nad Elbą. *Plon* prawie całe opasane z ieziorami, dzielące się na większe miasto i mnieysze. Zamek dawne mieszkanie Xiążąt stoi na wzgórku, w ogrodzie machina hidrauliczna wodę pod górę do zamku pędzi. *Ahrensbôck* i *Rheinfeld* z zamkami. *Trauendal* zamek Xżęcy niedaleko Segebergu gdzie R. 1700. traktat był zawarty. *Kiel*, *Kilia*, położone nad odnogą morza Baltyckiego z portem dobrym, w mieyscu bardzo wygodnym dla handlu, który ieszcze ułatwia kanał zwany *Schleswig-Holstein*

łączący morze Baltyckie z północnym. Zaczyna się przy Kieli, idzie pod Rendsburg, Friderichstadt, i Toninguen. Jest o 6. sluzach długi na mil 5. spławia iuż statki o 70. łasztach. Co rok w Kieli bywa wielki iarmark na 3. Króle, i razem kontrakty Szlacheckie, iako też i Kupieckie. Kiel ma 800. domów i Akademią. *Braunsweig* iest nieiako przedmieściem Kieli. *Bordisholm* włość przedtym do Klasztoru, teraz zaś do Akademii Kielewskiey należąca. *Neumunster* nad rz. Schwalą. *Oldenburg* lub *Altenburg* u Wenedów niegdyś Stargard zwane, i wielkie miasto było; poźniey główne Biskupstwa przeniesionego do Lubeki. *Gruben* i *Grôms* w Pow. Eismarskim. *Neustadt* w Wagryi z portem głębokim nad zatoką morza Baltyckiego. Tu zamek, w którym więźniów publicznych sadzano. *Lunden* w Dytmarsyi północney niedaleko Eydery. *Weslingbuhren* dobrze zabudowane nad rz. Heyde. Klasztory Szlacheckie i Dobra. — Klasztór w Itzelwe ma Xienią i 10. Panien, posiada 10. wsi i części we 34. Klasztór *Preetz* między Kielą i Ploną składa się z Przeoryssy i 20. Panien, włość iego zawiera wsiów 38. Klasztór *Uetersen* w Pow. Pinnebergskim mieści Przeoryssę, Probo-

szcza

szcza i 15. Panien, ma wsiów 11. prócz miasta. Dobra Szlacheckie: Włość *Breitenburg* Graffów Ranzau niedaleko Itzehoy. Włość *Drage* od Chrystyana VI. Szwagrowi Fryderykowi Ernestowi Margrabi Brandeburg-Kulmbach darowana, gdzie na mieyscu starego zamku nowy wystawiony, nazwany iest *Friderichsruhe.* Włość *Haselau* z wyspą na Elbie, gdzie stoi twierdza *Hitterschanze* opatrzona garnizonem Duńskim. Włość i miasto *Wandsbeck* należy teraz do Barona Schimmelmann, iest o milę od Hamburga mieysce naypięknieysze w Holsztynie, dokąd pospolicie z Hamburga i Altony dla zabaw się zieżdzaią. Zdobi ie zamek, i piękne ogrody, w których roskoszne domki, fontany, przepyszne ulice, i cokolwiek widok bawić może znayduie się. Blizko w lesie przecięte ulice stały się mieyscem publiczney przechadzki. Prócz wielkiey liczby rzemieślników, iest tu fabryka płócienek, młyn tabaczny i drukarnia. W Powiecie Kielskim dóbr Szlacheckich 19. w Preetzkim 21. i tyleż w Oldenburgskim. Powiat Pinnebergski iest oddzielny od Xztwa Holsztyńskiego, do Króla Duńskiego należy. W nim *Pinneberg* nad rz. Pinnow, *Wedel* i

Ueter-

Ueterson małe miasta. *Altona* niedawne miasto w położeniu bardzo miłym nad Elbą i w przyległości Hamburga. Leży pod górą *Wittenberg*, przeto ma ulice spadziste. Zawiera 4,000. domów od 2. do 4. piątr, i 24,400. mieszkańców, 2. Kościoły Luterskie, z których ieden iest naypięknieyszym w Xztwie Holsztyńskim, 2. Kalwińskie, ieden dla Niemców i Hollendrów, drugi dla Francuzów, ieden Katolicki, 2. Mennonistów, 2. Synagogi, iedna żydów Niemieckich, druga Portugalskich, mennicę Królewską, dom bankowy, Teatr Anatomiczny i Kollegium Królewskiey Akademii. *Palemaille* się zowie mieysce publiczney przechadzki, które wesołe ulice i kształtne domki zdobią. Ztąd 2. ulicami idzie się do nad-Elbia siedliska handlu, lub do Portu nowego. Blizko iest wielki zawsze skład drzewny. Znayduie się tu wielka liczba warsztatów aksamitnych, materyi iedwabnych i wełnianych, skór w różnych gatunkach, mydlarnia, rozmaitych robót z srebra i złota, a nayznacznieysza iest fabryka płócienek. Tu też palą bardzo wiele gorzałek, i na nie handel wielki prowadzą. Warsztatów do budowy okrętów i statków iest 6.

Od

Od R. 1769. okręty Altońskie na połów śledzi wychodzą.

7. Biskupstwo Hildesheimskie otaczaią Hr. Wernigerodzkie, Xztwa Kalenberg, Wolfenbuttel, Grubenhagen, Halberstadt i Luneburg. Część oddzielna między X. Kalenbergskim i Grubenhageńskim leży. Kray od południa iest górzysty, i zaymuie część lasu Sollingskiego, reszta iest bardzo żyzna. Zboża, len, chmiel, bydło, gôry kamienne, rudy żelazne i żupy solne są bogactwem mieszkańców, którzy są częścią Lutrzy, częścią Katolicy. Biskup ma głos i mieysce na Seymie Rzeszy. *Hildesheim*, *Hildesia*, MS. w położeniu pochyłym nad rz. Innerstą, dzieli się na stare i nowe. W obydwóch iest Kościołów 19. Katolickich 11. Luterskich 8. Katedra ma piękne malowania i bogaty skarbiec. Między starożytnościami iest tu posąg sławnego Irmina Wodza Germanów. Jest także 5. Klasztorów i iedna Kartuzia. *Peina* nad rz. Fuse w okolicy błotnistey. *Steuerwald*, i *Marienburg*, leżą nad Innerstą. *Alfeld* przy uyściu Warny do Leiny. *Elze* nad Saalą, która blizko z Leiną się łączy. *Lamspringe* nad Lammą, gdzie iest Klasztór Benedyktyński dla Katolików Anglików.

Biskupstwo Hildesheimskie.

Gro-

Gronau nad Leiną. *Sasstedt* nad Innerstą. *Ruthe* wspaniały Xżęcy zamek przy zbiegu Leiny i Innersty. *Steinbruck* nad rz. Fuse włość Kapitulna. *Wrisbergholsen* wieś z pięknym zamkiem Baronów Wrisberg, i z zachwaloną fabryką porcellany. *Salz-Detfurt* znaczna żupa solna do familii Steinberg należy. *Salzliebenhall*, także żupa soli warzoney, którą współ Elektor i Xżę Brunswicki posiada. *Liebenburg* zamek w wesołey okolicy. *Hundes-rück* Powiatowe i *Dassel* małe miasto przy lasie Sollingskim.

Xztwo Lawemburgskie. 8. Xięztwo Sasko-Lawenburgskie, oraz i kray Hadeln, z X. Holsztyńskim, z Bisk: Lubeckim, Meklemburgiem i Luneburgiem graniczy. Obfituie równie w piękne bydło, iak Holsztyn, lasy ma rozległe, paszy tłuste, zboża dostatkiem. Mieszkańcy są Lutrzy sami. Należy do Elektora Hannowerskiego. *Ratzeburg* obronne, ieziorem tegoż imienia oblane. Część miasta należy do Xztwa Ratzeburgskiego linii Meklemburg-Strelitzkiey, *Mollen* między 2. ieziorami. *Lawenburg* przy zbiegu Stekenicy i Elby, mieysce składu i cła Kupieckiego, przedtym stolica Xżąt Lawenburgskich. Kray *Hadeln* styka się z X. Bremeńskim i Powiatem Hamburg-

burgskim, iest niski, wylewom Elby podległy, od czego zasłaniaią wielkim kosztem sypane tamy; grunt częścią bagnisty i piaszczysty, częścią urodzayny. Mieszkańcy używaią torfu dla niedostatku drzewa. *Olterndorf* nad rz. Medem, zawiera 400. domów, zamek i port dla statków małych. *Altenbroch*, *Lüdingworth* miasteczka.

9. Biskupstwo Lubeckie zaymuie część X. Holsztyńskiego, która się dawniey Wagryą zwała. Biskup iest religii Luterskiey, Xiążęciem Imperii, mieszka w Eutynie. Kapituła składa się z 30. osób, 26 Lutrów, a 4. Katolików. Ta od R. 1586. stale z domu Holsztyńskiego na Gottorpie Biskupów swych obierała, a R. 1756. Xiążęcia z familii Królewskiey Duńskiey Koadiutorem uczyniła, który 1773. złożył Koadiutoryą. Panuiący Biskup iest Fryderyk August Xżę na Oldenburgu. Prócz 36. wsiów i 7. folwarków, należą do Biskupa, *Eutin*, miasto *Utina* iest w miłym położeniu nad iezziorem, ozdobne pięknym zamkiem i ogrodem. *Schwastau* nad rz. tegoż imienia blizko iey wbiegu do Trawy. Kapituła posiada wsi 46. Bisk: Lubeckie.

Xztwo Raceburgskie.

10. Xięztwo Ratzeburgskie leży między X. Sachsen-Lawenburg, Meklemburg, i Powiatem Lubeki. Z Biskupstwa R. 1648. na Xięztwo obrócone. Panuiący Xżę Meklemburg-Strelitz ie posiada. Prócz 70. wsiów, różnych folwarków i Szlacheckich włości, tu należą: *Palmberg* blizko miasta Ratzeburg, gdzie Katedra w pięknym mieyscu zwanym *Domhof*, i dom Xżęcy. *Schönberg* i *Stowe* dawne zamki.

Xztwo Schweryńskie.

11. Xięztwo Schweryńskie między Xztwami Meklemburg-Schwerin i Meklemburg-Gustrow położone, niegdyś Biskupstwo, sekularyzowane i Traktatem Westfalskim Xżętom Meklemburg-Schwerin przyznane było. *Bützow* małe miasto z zamkiem. Zbiegli Francuzi tu osiadłszy wprowadzili rozmaite rękodzieła i fabryki. Xżę Fryderyk R. 1760. Universitatem w tym mieście założył. Miasteczka: *Wahrien*, *Schelfe*, lub *Neustadt* blizko rezydencyonalnego miasta Schwerin.

Xztwo Blankenburgskie.

12. Xięztwo Blankenburgskie położone iest w podgórzu Harcskim i zaymuie sztukę gór i lasu Harc. Część południowa górzysta i lasem zarosła, północna iest dosyć urodzayna;

na, niewystarcza iednak potrzebom mieszkańców. *Blankenburg* MS. pod górą, na którey stoi zamek Xżęcy. Ten 270. pokoiów, mnóstwo obrazów i wiele osobliwszych rzeczy zawiera. Przy mieście iest młyn do polerowania marmurów. *Hasselde* leży na Harcu. *Rûbeland* nad rz. Bodą, gdzie sławna iest iaskinia Baumanna, w niey 7. lochów ciekawych dla rozmaitości figur rozlicznych od natury z materyi ciekłey skamieniałey wyrobionych.

13. Hrabstwo Ranzau w Xztwie Holsztyńskim, do Króla Duńskiego należy, rocznie 20,000. tal. przynosi. *Ranzau* główne mieysce regencyi. *Barmstedt* i *Elmshorn* nad rz. Aue. Hrabstwo Ranzau.

14. *Lübeck*, Lubeka, miasto Cesarskie wolne przy zbiegu rzek spławnych *Traue*, *Steckenitz*, i Elby, do którey nadto w samym mieście rz. *Wockenitz* wpada. Przeto z morza Baltyckiego długiemi i płaskiemi statkami ma spław przez Trawę, Stekenicę i Elbę na morze północne. Leży w Xstwie Holsztyńskim, otoczone mocnemi murami, wieżami, fossami i wałami, które wysadzone drzewem, są mieyscem publiczney przechadzki. Ulice powiększey części Lubeka.

ści szerokie i regularne, domy wszystkie murowane, prócz Katedry 4. Kościoły Parafialne, klasztory obrócone na Szpitale, domy sierot, i podobne fundusze. Katolicy maią swą Kaplicę przy Katedrze. Żydom nie wolno bawić w mieście prócz kilku familii, reszta mieszka we wsi blizkiey *Moisling*. Lubeka iest miastem Anzeatycznym, w lidze z Bremą i Hamburgiem zostaie, a wszystkie 3. z obcemi Potencyami w negocyacye wchodzą, bronią wzaiemnie swych swobód i handlu morskiego. Utrzymuią Lubeczanie liczne fabryki i handel wielki, zwłaszcza na wina. Maią swóy Arsenał i port *Travemünde* przy uyściu Trawy do morza Baltyckiego. Nadto na współ z Hamburgiem posiadaią Powiat *Beregedorf*; 4. kraie *Lande* zwane ponad Elbą w bardzo żyznych gruntach, niektóre włości w X. Sachsen Lawenburgskim, i wiele Dóbr na pograniczu Holsztyńskim. Naprzeciw Trawemundy iest pół-wysep *Prideiwal*, lub *Prival*, łączy się z lądem Meklemburgskim cieśniną szeroką na sto kroków. Należy wspólnie do Lubeki i Xcia Meklemburgskiego. Nad brzegiem stoi wieża z latarnią, która co noc oświecona, tyle światła daie, iż o 9. mil postrzegać ie można.

15.

15. *Goslar*, miasto Cesarskie wolne, leży za lasem Harz pod górą *Rammelsberg* nad rz. *Gose*, która blizko do Okry uchodzi. Ulice tu są ciasne i nieregularne. Zawiera 6. Kościołów i 2. Klasztory Luterskie. Warzą w tym mieście zachwalone piwa *Gose* zwane, preparuią koperwas zielony i biały. Mniemanie iest iż tu mnich Bertold Schwartz proch do strzelania wynalazł. Goslar.

16. *Mühlhausen*, miasto Cesarskie wolne, w Turyngii nad rz. *Unstruttą*, dzieli się na górne, dolne, stare i nowe miasto. W nich z 5. przedmieściami iest Kościołów 9. Klasztór i dom sierot. liczne fabryki grubych materyi wełnianych, farbiernie, drukarnie &c. Powiat Milhauzenski mieysc 20. zawiera. Milhauzen

17. *Nordhausen*, miasto Cesarskie wolne w Turyngii nad rz. *Zorge*, na którey iest mnóstwo młynów. Jest dosyć rozległe, ma 1300. domów, 9,000. mieszkańców, 7. Kościołów Luterskich, Kollegiatę S. Krzyża Katolicką i wielki dom sierot. Handel naywiększy zbożem i gorzałką prowadzi. Tu robią sukna, i rozmaite sztuki z marmuru i Alaba- Nordhauzen.

stru przywożnego od Stollberga i Hohensteinu.

Hamburg. — 18. Hamburg, miasto Cesarskie wolne, naywiększe i naybogatsze z miast handlowych w Niemczech, położone na pograniczu Holsztynu, o mil 18. od uyścia Elby, która z rz. Alsterą i Billą ie oblewa, formuie wysep kilka, 2. porty obszerne, i rozlewa się w mieście po licznych kanałach, bardzo użytecznych dla handlu i wygody Magazynów Kupieckich. Na tych kanałach liczą mostów 84. domów wszystkich 18,000. i mieszkańców 100,000. nie licząc w to Zydów. Kanał ieden dzieli miasto nowe od starego. Fortyfikacye starożytne w guście Hollenderskim, fossy głębokie, i wały, na których się kilka poiazdów minąć może otaczaią Hamburg. W nim prócz Katedry iest 5. Kościołów celnieyszych, wiele Szpitalów, z których nayznaczniey-sze, ieden dla maytków, drugi dla podróżnych ubogich. Dom sierot zawiera mnóstwo sierot dobrze wychowywanych. Pobrzeże Alstery i blizki plac *Jungferstieg* są mieysca publiczney przechadzki, piękne, wesołe, i zawsze pełne ludu. Kompania kupców Angielskich ma w Hamburgu dom wielki, Kaplicę, i szczególne

ne przywileie, iakich wzaiem Hamburszczanie używaią w Anglii. W Wiedniu, Peterzburgu, Kadyxie, Lizbonie, i innych wielkich miastach, dla handlu Konsulów i Agentów swych maią. Dla interessów żeglugi ustanowiona iest admiralicya. Port mogący mieścić wielkie okręty iest o 4. mile od miasta. Dla bezpieczeństwa żeglugi przy Ritzebüttel są 2. latarnie morskie potrzebne zwłaszcza dla wielu piaszczystych haków na Elbie, dla czego nadto od miasta aż do uyścia rozstawione, po takowych mieyscach sto beczek wielkich obręczami żelaznemi zbitych, ostro kończących się, które nie będąc całe pogrążone łatwo daią się widzieć, gdyż są na pół czarno i biało malowane, a ostatnia w uyściu samym iest czerwona, są zaś wszystkie na mocnych przykute łańcuchach. Prócz tego Hamburg trzyma kompanią ludzi z Kapitanem pod rządem Admiralicyi. Tych powinnością iest krążyć zawsze po dwoch około brzegów morskich dla ratunku statków w niebezpieczeństwie się znayduiących. Trzyma także miasto 12. kompanii żołnierzy, czyniące 2000. ludzi, i dragonią ze stu głów złożoną. Wszelkie prawie fabryki i rękodzieła w Hamburgu kwitną. Cel-

nieysze są: rafinerye cukru, fabryki płócienek i pończoch, cywek złotych i axamitów. Handel Hamburgski, który się nie tylko do Europy, ale i do innych 3. części świata rozciąga, wszystkie niemal rodzaiu towary zaymuie. Powiat należący do miasta składaią wyspy na Elbie i wsiów niemało, włość Bergedorf, którą na współ z Lubeką posiadaią, i dobra Ritzebüttel, gdzie miasteczko tegoż imienia i port *Curhaven* są mieysca znacznieysze.

Brema. 19. *Bremen*, Brema, miasto Cesarskie wolne nad Wezerą, zawiera przeszło 5,000. domów, 7. Kościołów Kalwińskich, Katedrę z przyległemi budynkami należącą do Elektora Hannowerskiego, który iest oraz wóytem mieyskim. Pod chorem tego Kościoła zrobiony iest loch ołowiany, w którym się ciała bynaymniey nie psuią. Ma sławne Kollegium Akademiczne religii Kalwińskiey i towarzystwo uczonych dla wydoskonalenia ięzyka Niemieckiego. Ratusz, bursa, arsenał, Szpital, sala Anatomiczna, dom poprawy, machina dostarczaiąca przez rury wody domom mieyskim, kończąca się na młynie foluszowym, godne są widzenia. Wielkie okręty Kupieckie nie

mo-

mogą zachodzić do miasta, ale zostaią blizko o 4. mile u portu *Vegesack*, gdzie na baty wyładowane towary do Bremy prowadzą. Garnizon składa się około z 600. żołnierzy. W Bremie są także wielkie i liczne fabryki, handel równie rozległy iak ważny. Jest z liczby miast Anzeatycznych. Żydzi tu żadni zostawać nie mogą, a zyskanie pozwolenia bawienia przez dzień dukata kosztuie.

VII. *Cyrkuł Renu wyższego*.

Od północy ku południowi przerzyna go Cyrkuł niższego Renu; graniczy z Westfalią, wyższą i niższą Saxonią, Frankonią, Szwabią, Alsacyą i Lotaryngią, gdzie, iako też w Szwaycarach i Szwabii niektóre ma części.

1. Biskupstwo Wormackie, położone wzdłuż Renu, między Palatynatem, Hrabstwem Katzenelnbogen, i Powiatem Moguncyi. Ma grunta po większey części równe, przeplatane lasami. Obfituie w zboże, paszę, wino znane pod imieniem Reńskiego, i drzewa. Biskup iest Xiążęciem Jmperii, w rzeczach duchownych podlega Arcy-Bisk: Moguńckiemu. Kapituła składa się z 13. Biskups. Wormackie.

Kanoników, 9. mansyonaryuszów. Katedra w mieście wolnym Wormacyi. *Dirmstein* z zamkiem przedtym rezydencyi Biskupiey. *Neu-Leiningen* na górze. *Neuhausen* R. 1705. od Elektora Palatyna Biskupowi ustąpione.

Bisk: Spireńskie. 2. Biskupstwo Spireńskie, leży nad Renem, z Palatynatem, z X. Wirtembergskim, Margr. Badeńskim, z X. Biponckim i Feldenckim graniczy. Kray lubo górzysty i lasami zarosły, iest ieden przecie z nayżyznieyszych w Niemczech. Ma podostatek zboża, tytiunu, wina, soli, drzewa, i owoców, zwłaszcza migdałów i kasztanów. Biskup iest Xciem Imperii, ile duchowny od Arcy-Bisk: Moguckiego zależy. Kapituła ma osób 28. Katedra w Spirze. *Bruchsal* nad Salzą mieszkanie Biskupie, ma 2. wielkie przedmieścia i znaczne żupy solne. Pałac Biskupa iest gmach wspaniały otoczony pięknemi ogrodami. Na przeciw na górze stoi domek letni przy sądzawce, z której woda idzie do wszystkich fontan, tak zaś są sporządzone rury skryte, iż ztąd wodę nie tylko w każdym domu, ale w każdey izbie zawsze mieć można. W niebezpieczeństwie od ognia służy puszczone, któ-

które są podług liczb domów znaczone, zalać by prędko pożary mogły. *Altenburg* i *Kiszlau* zamki do wygody polowania. *Ober-Grombach* ma zamek Biskupi. *Rotenburg* w blizkości. *Philipsburg* przedtym twierdza nad Renem. *Waghäusel*, wieś, gdzie mieszkanie Biskupie nakształt Pustelni. *Gerspach* nad Renem. *Kirrweyler* i *Degdesheim* maią zamki.

3. Probostwo Xiążęce Weissenburgskie, iest w Alsacyi niższey przy mieście wolnym Weissenburgu, R. 1545. do Biskupa Spireńskiego dóbr przyłączone. Weissenburg.

4. Biskupstwo Strasburgskie. Część Państw tego Biskupstwa leży za Renem w Alsacyi pod panowaniem Francuzkim, część z tey strony Renu iest w Niemczech, iako i niektóre Powiaty posiada w Szwabii. Dla tych, ma głos i mieysce na Seymie Rzeszy, Biskup iest Xciem Imperii. Katedra iego w Strazburgu Francuzkim, rezydencya w Zabern. Mieysca znacznieysze. *Oberkirch* z zamkiem. *Oppenau* i *Ettenheim* miasteczka. Bisk: Strasburgskie.

5. Biskupstwo Bazyleyskie dzieli się na 2. części, iedna do Szwaycar, druga do tego Cyrkułu należy. Bisk: Bazyleyskie.

Bi-

Biskup iest Xciem Imperii i Stanem Rzeszy. Jle duchowny Arcy-Biskupowi Besansońskiemu we Francyi podlega. Kapituła składa się z osób 18. *Porentru*, u Niem: *Pruntrutt* nad rz. Hallen ozdobne pięknym Zamkiem rezydencyi Biskupiey. *Arlesheim* nad rz. Birs, przy nim zamek na górze: *Birseck*. *Delsperg* po Łac: *Delemontium*, u Franc. *Delmont*, na wzgórku nad Sorna uchodzącą do Birsy. *Münster in granfelden* po Łac. *Monasterium grandis vallis*, u Franc. *Moutiers grand val*, leży wśrzód dolin, nayznacznieysza *Münsterthal*. Tam wśrzód nich dają się widzieć wąwozy i przepaści, sprawione pewnie przez trzęsienie ziemi, bo skały boczne na przeciw będące równością i składem części dowodzą, iż nie były tylko iedną górą. *Sondersitz*, *Sanct-Ursitz*, lub *Saint Ursane* nad rz. Doux. *Lauffen* nad rz. Birs. *Pierreport*, lub *Pierre pertuis* iest sławny wąwoz przechodem Rzymian, na pograniczu Solotirskiego Powiatu na górze Jura blizko wsi *Dachsfelden*, lub *Tavanne*. *Freyenberg*, u Franc. *Mont de Bois*, są wysokie i przepaściste skały i góry, na których 7. parafii się mieści i *Franquemont* miasto z zamkiem. *Bellelay* Opactwo Norbertanów. Opat iest Prezydentem Stanów Biskupstwa.

6. Biskupstwo Fuldeńskie ma granice z Hassyą, Hr. Isenburskim, Hanowią, Bisk: Würzburskim, i Hr. Hennebergskim. Rz. Fulda tu początek bierze, Saala część kraiu przerzyna. Grunt górzysty i łasem zarosły, ale urodzayny. W wina, owoce i sól obfituie. Mieszkańcy są po większey części Katolicy, iest iednak wielu i Lutrów. Biskup, niegdyś Opat, a od R. 968. Prymas Opatów w Germanii i Gallii, Biskupią godność 1752. otrzymał przy dawnym tytule Prymatury Opatów. Co do władzy duchowney niepodlega tylko Papieżom. Pisze się Xciem Imperii i Arcy-Kanclerzem Cesarzowey. *Fulda* nad rz. tegoż imienia, na którey iest wielki most kamienny. Ma Universitatem założoną R. 1734. zamek Xżęcey rezydencyi iest gmach wspaniały z ogrodami. O milę mała *Adolphseck* piękna bażantarnia. *Brückenau* blizko góry *Volkersberg* gdzie zdróy wody mineralney znayduie się. *Burghaun* z zamkiem nad rz. Haun. *Geysz* nad rz. Ulsterą. *Dermbach* i *Mackenzell* maią swe zamki. *Salmünster* nad rz. Kins. *Hamelberg* nad Saalą w żyzney okolicy. *Hunefeld*, i *Herbstein* małe miasta. Zamki Xżęce: *Biberstein*, *Milzeberg*, *Saleck* nad Saalą na 3. górach stoią; *Neuhof* nad Fuldą. Bisk: Fuldeńskie.

Xztwo Heitersheimskie.

7. Mistrzostwo Joannitów, czyli Xięztwo Heitersheimskie. Zakon S. Jana, czyli Kawalerów Maltańskich ma swe Prowincye w całey Europie. Głowa Zakonu wielkim Mistrzem się zowie, mieszka na wyspie Malcie. Cały Zakon dzieli się na 8. ięzyków czyli narodów, każdy ma swego wielkiego Przeora, albo Mistrza. Wielki Przeor Niemiecki mieszka w Heitersheim, i iest Xciem Imperii. Lubo Heitersheim, co do położenia swego iest w Szwabii, iednak podług rozdziału Cyrkułów do Renu wyższego należy. Wielki Przeor Niemiecki ma władzę nad wszystkiemi Przeorstwami i Mistrzowstwami Prowincyonalnemi, i Powiatami tegoż Zakonu w Niemczech, Węgrzech, Czechach i Danii. Rządzący Przeorstwem lub Prowincyą zowią się Mistrzami, *Herrmeister*, iakim iest Sonneburgski w nowey Marchii Brandeburgskiey. Mieysce główne *Heitersheim* z zamkiem leży w Bryzgawii o mil 2. od Brisaku.

Opactwo Prumskie.

8. Opactwo Xżęce Prumskie iest położone między Arcy Bspstwem Trewirskim i X. Luxemburgskim. Od R. 1579. do Arcy-Biskupstwa Trewirskiego przyłączone zostało. *Prüm* Klasztór Benedyktynów leży przy mie-

mieście tegoż imienia niedaleko gór *Ardennes*.

9. Probostwo Cesarskie Odenheimskie, czyli Szlachetna Kapituła w mieście Bruchsal w Dyecezyi Spireńskiey, która obiera sobie Proboszcza, wybór zaś pada pospolicie na Biskupa Spireńskiego. Nazwisko ma od wsi *Odenheim*, w którey niegdyś było mieysce Kapituły. Probostwo Odenheimskie.

10. Xięztwo Simmereńskie leży w krainie górzystey między rz. *Nob* i Mozellą uchodzącą do Renu, Xięztwem Kobleńckim i Biponckim. Posiada ie Elektor Palatyn, iako też i części Hrabstwa Sponheimskiego, i kraie *Wild-i Rheingrafen*. *Simmern*, MS. nad rz. tegoż imienia. *Stromberg* z zamkiem nad rz. *Gilbach*. W tey okolicy znayduią się rudy żelazne, ołowiane, srebrne, szyby kryształowe, marmurów czarnych &c. *Hohenfels* włość od Hrabstwa Sponheim w zastawie. *Sobernheim* nad rz. Noh. *Argenthal*, *Laubach*, *Horn*, *Monzingen* miasteczka. *Bökelheim* zamek. Xztwo Simmereńskie.

11. Xięztwo Lautereńskie, w krainie zimney i płonney. Należy też do Elektora Palatyna. *Lautern*, lub *Kaiserslautern* nad strugą tegoż imie- Xztwo. Lautereńskie.

imienia, sławne towarzystwem Ekonomicznym i nową Szkołą Kameralną założoną tu R. 1776. Znayduią się też tu znaczne fabryki materyi bawełnianych, które w mieście i okolicy zatrudniaią blizko 1300. osób. *Otterberg* z zamkiem. *Rockenhausen* i *Wolfstein*.

Xztwo Feldeńckie 12. Xięztwo Feldenckie przy Elektoracie Trewirskim, w dzierżeniu Elektora Palatyna. *Veldenz* MS. o pół mili od niego zamek tego imienia. *Lautereck*, także z zamkiem nad rz. Glan.

Xztwo Biponckie. 13. Xięztwo Biponckie przerznięte kilką kraiami, z Palatynatem, Alsacyą, Lotaryngią i Arcy-Bisk: Trewirskim graniczy. Kray iest bardzo górzysty, ma wiele lasów, ale i dosyć zboża, wina i pastwisk. Znayduią się w nim szyby merkuryuszu, ametystów, agatków, ruda miedziana, żelazna i węgle ziemne. Należy do domu Elektorsko-Bawarskiego Palatyńskiego linii Pfalz-Zweybrück-Birkenfeldzkiey dziedziczki sukcessyi po linii Sulzbachskiey. *Zweybrücken*, Dwa mosty, po Łac. *Bipontum*, po Franc. *Deuxponts*, MS. małe, ale dobrze zabudowane z wielkim przedmieściem, rezydencya Xżąt. Są tu

dwa

dwa zamki stary i nowy, który iest przepyszny, Collegium Akademiczne, Kościoły Lutrów i Dyssydentów Francuzkich. O ¼. mili iest dom letni w nizinie, zwany *Schuflick* iuż się ruynuiący Zbudowany był od Stanisława Leszczyńskiego w czasie iego bawienia się w Biponcie. Wieść iest, iż dla swey zabawy i przyspieszenia roboty, sam i kompania iego rozrabiali i podawali materyały. W tym gdy iednemu odpadł naflak od trzewika, był przymuszonym sam go sobie naprawić, a przez żart mieysce *Schubflik* toż znaczącym wyrazem Niemieckim nazwane zostało. *Hornbach* nad rz. tegoż imienia. *Hauswejler*, gdzie letni zamek Xżęcy *Gustavsburg*, i inny nowy blizko *Jägersburg*. *Homburg* miasto z Powiatem, którego ⅘. Xżę Biponcki, ⅕. Xżę Nassau-Saarbruck posiada. *Bergzabern*, *Tabernæ Montanæ* nad rz. Elbach, z zamkiem, w którym Xżne wdowy mieszkać zwykły. *Guttenberg* zamek pod panowaniem Francuzkim. *Meisenheim* miasto nad Glaną ma zamek; szybę węglów ziemnych i huty szkła pięknego. *Odenbach*, *Moschel*, *Kussel* miasteczka i zamek *Lichtenberg* leżą w Hrabstwie Veldenz. *Hagenbach*, i *Selz* są w Palatynacie Reńskim.

84.

Landgr: Hassyi.

14. Landgrafstwo Hassyi, graniczy z Bisk: Fuldenskim, z X. Hersfeldzkim, Turyngią, Eichsfeldem, z X. Kalenbergskim, Bisk: Paderbornskim, X. Waldeckim, Westfalią, z Hrabstwy Witgestein, Solms i Isenburg. Mimo wielu gór, z których naywyższe są *Meisner* i *Malches*, okrytych lasami, ma grunt dobry, który wszelkie zboża, i w niektòrych mieyscach wina niezłe rodzi. Nadto bogaty iest w minerały, szyby kamienne, złoto, srebro, miedź, żelazo, ałun, koperwas, węgle ziemne, siarkę, glinki, marmury, alabaster, wody słone i mineralne. Rzeki: Ren, Men, Weser, Eder, która niesie piasek złoty i łączy się z Fuldą, ta zaś do Werry wpada. Lahn wypływa z Xztwa Nassau-Siegen i uchodzi do Renu. Schwalm tu bierze początek i do Edery ma uyście. Hassya, u Niem: *Hessen* dzieli się na górną i dolną. Górna zawiera Hrabstwa wyższe i niższe Katzenelnbogen. Dolna, czyli część północna należy do Landgrafów Hessen-Darmstadt i Hessen-Homburg, iednak pod władzą terrytoryalną Hessen-Darmsztadzkiego. Resztę Landgraf-Hessenkasselski posiada. Niższe Hrabstwo Katzenelnbogen ma Landgraf Hessen-Rheinfels-Rothenburg, iednak pod władzą tery-

rytoryalną Hessen-Kasselskiego. Niższe Hr. Katzenelnbogen iest Landgrafa Hessen-Darmstadt. Dom bowiem Xiążąt Haskich dzieli się na 2. główne linie: Hessen-Kassel i Hessen-Darmstadt. Od pierwszey idą poboczne Phillipsthalska i Rheinfelska, od drugity Hessen-Homburgska.

a. Dolna Hassya, czyli część Hessen-Kasselska. *Kassel*, *Cassellæ*, MS. i rezydencya Landgrafa, dzieli się na 3. części stare, nowe i górne miasto. Dwie pierwsze rozłącza Fulda, ale ie zbliża ku sobie piękny most z kamienia. Celuie ie mieysce naylepiey zabudowane pod górą *Weinberg*. W całym Kasselu iest 11. Kościołów, między niemi naywspanialszy Katolicki dokończony R. 1776. łączący okazałość z wytworem ozdób i zbytkiem rozmaitych marmurów. Place bubliczne znacznieysze są: Plac parady, zamkowy, Fryderyka, i Królewski. Zamek Landgrafa iest wielki czworogran wewnątrz bogato przybrany. Dom wizerunków na placu parady ciekawy iest dla rzadkiego a licznego w tym rodzaiu sztuk zbioru. Równie komedyalnia, arsenał, ludwisarnia, dom sierot, dom ubogich godne są widzenia.

Nay-

Naypięknieysze pałace, domy i inne budowle zdobią nowe Miasto. Tu na placu Fryderyka ozdobionym posągiem Landgrafa panuiącego, iest sławne *Museum* zawieraiące mnóstwo osobliwości tyczących się historyi naturalney, i starożytności, narzędziów Fizycznych i matematycznych, medalów, zbiór minerałów, petryfikacyi, kryształów, kamieni ciekawych i drogich, sztuk nayprzednieyszey rzeźby, &c. Galerya obrazów niemniey iest wyborna i kosztowna; nad nią gabinet porcellany. Akademia malarstwa i rzeźby założona tu iest R. 1775. Dom opery pięknie przyozdobiony. Dom sklepów kupieckich i magazynów &c. Za miastem daie się widzieć wiele pięknych i znacznych gmachów: *Aue* zowie się wspaniały ogród otoczony Fuldą z zamkiem się przez most łączący. Tu oranżerya, daley łaźnia marmurowa, mieysce przechadzki, labirynt &c. nigdy dokładnie opisane bydź niemogą. Zdaie się to bydź nayprzednieyszym dziełem wybornego gustu i doskonałey sztuki. *Weissenstein* zamek letni o półtory mili od Kasselu pod lasem *Habichtswald*. Do niego prowadzi ulica prosta drzewami i gustownemi rozrzuconemi obok domkami ozdobiona. Tu piękności ogro-

ogrodów, widokiem rozmaitych odmian, fontan, kaskadów, strumyków, kanałów, iaskiń, gaików, tarassów, i. t. d. nigdy się oko nasycić niemoże. Ogrody się ciągną aż do sławney kaskady *Karlsberg* lub Winterkasten, którey nic niema równego w Europie. Wstępnie się na górę przez dwoiakie schody o 842. stopniach z ciosu, maiących obók wytryski wód, mieysca do odpocznienia i. t. d. Góra podzielona na 4. piątra. Naprzód na dole iest ściek 220. stóp szeroki ciosem wyłożony, gdzie woda po stopniach głazowych maiących po bokach blachy ołowiane na 20. stóp spada. Zgóry woda z szumem wielkim leci i rozbiia się na brzuchu leżącego olbrzyma, z którego potym gęby wytryska wzwyż na 55. stóp w grubości człowieka. Po bokach mnieysze kaskady wkształt amfiteatru płyną. Ztąd znowu spadek wody zebrany, wytryska z 12. liści wielkiego karczochu, i 12. fontan formuie. Niżey 3. arkady czynią otwor grotty, którą wewnątrz zdobią posągi, wytryski małe, kryiówki &c. na wierzchu góry iest budynek wielki ośmiokątny o 3. piątrach, który zawiera zbiór wód głęboki rozlewaiących się ztąd po całey kaskadzie. Dach gmachu tego płaski utrzymuie

piramidę sto stóp wysoką z ciosu pięknego; na niey stoi posąg kolossalny Herkulesa z miedzi 31. stóp bez podstawy maiący, wewnątrz dęty, a w którego pałce 6. osób zmieścić by się mogło. Całe to dzieło pełne iest rozmaitych ozdób i fontan, z nich nayznacznieysza iest dolna, wytryska kolumnę wody 180. stóp wysoką &c. *Wilhelmsthal* zamek letni w rozkoszney dolinie wśrzód gór i lasów, o mil 2. od Kasselu. Ogrody ma przepyszne, 2. domki Chińskie przedziwnie piękne, Kościół na wzgórku Wienberg okryty kopułą wspartą na 8. kolumnach, grotę wspaniałą, fontany &c. *Sabbaburg* zamek do polowania w lesie *Rheinhardswald* otoczony zwierzyńcem obmurowanym milę Niemiecką obwodu maiącym. *Freyenhagen* zamek letni w nizinie nad Fuldą. *Immenhausen* i *Grebenstein* miasta małe leżą nad Essą, która z lasu *Rheinhards* wypływa i z rz. Diemel się łączy. *Karlshafen* przy uyściu rzeki *Diemel* do Wezery z portem i kanałem ciągnącym się do Grebensteinu. Położenie ma wygodne dla spławu i handlu produktów tuteyszych różnych fabryk. W tym mieście R. 1771. ustanowiona iest kompania handlowa. *Helmershausen* i *Trendelburg* leżą nad Diemelą. *Aofgeismar* nad Essą. O pół-

mili

mili w dolinie iest zdróy wody mineralney i cieplica uczęszczana dla lekarskich kąpieli. Inne iest znowu źrzódło mineralne we wsi *Geismar* skąd wody w naczyniach kredzianych daleko rozwożą. Tu panuiący Landgraf wystawił domy kąpielne. *Liebenau* nad rz. Diemel należy do Pappenheimów. *Zierenberg* nad Warmą i *Wolfhagen*. *Sandershausen* wieś blizka Kasselu sławna wygraną Woysk Hasko-Hannowerskich nad Francuzami R. 1758. *Kauffungen*, lub *Ober-Kauffungen* Klasztór mniszek Protestanckich z miasteczkiem *Helsen* nad Lossą i z włością, darowaną Szlachcie Haskiey od Landgrafa Filippa. *Lichtenau* przy początku rz. Lossy. *Spagenberg* z starym zamkiem. *Melsungen* nad Fuldą małe miasto i zamek Xżęcy. *Gros-Almerode* przed R. 1775. małe miasteczko, teraz znaczne i sławne fabryką naczyń glinianych, których wywóz rocznie przynosi do 60,000. tal. Fabryki lulek, i materyi wełnianych niemnieyszy odbyt maią. Tu preparuią ałun i koperwas, które w blizkich minerach się znayduią. *Rothenburg* dosyć znaczne nad Fuldą rezydencya Landgrafów linii Hessen-Rheinfels - Rothenburg. *Fridewald* z zamkiem. *Vach* nad Werrą, na którey tu przed wbiegiem do niey

Ulstery iest most kamienny. *Sontra* przy rzece tegoż imienia domu Hessen-Rheinfels. Do tegoż należy *Wanfried* nad Werrą, gdzie zamek Xźęcy i piękny most z kamienia. *Allendorf* nad Werrą w położeniu miłym, osiadłe, ma dawne żupy solne i 3. mosty na 3. korytach Werry. *Eschwege* z zamkiem, po Kasselu naywiększe i naypięknieysze miasto w Hassyi. *Ludwigstein* zamek na wzgórku Werrą oblanym. *Witzenhausen*, *Wittmarshof*, *Bovenden* nad Leiną, także włości *Plessa* i *Neuengleichen* należą do linii Hessen-Rheinfelskiey. *Gudensberg*, *Neidenstein*, *Felsberg* nad Ederą, *Homberg* nad rz. Efże, *Borken* małe miasta nic znacznego nie maią. *Wabern* z zamkiem letnim wieś, w którey iest Sokołarnia i piękne ogrody Landgrafa. *Zigenhayn* główne Hrabstwa piękne miasto i forteca oblana rzeką Schwalm od przedmieściów ią dzieląca. Twierdza ta ma tylko iedną bramę, wały mocne i szerokie fossy, które w potrzebie iako i cała okolica zalane bydźby mogły. Zamek stary iest wspólnym składem Archiwów domu Haskiego. Przy nim znayduie się arsenał dobrze opatrzony. Do tegoż Hr. należa miasta *Treysa*, *Neukirchen*, i *Schwarzen-*

born.

born. *Lowenstein* zamek na górze, który dał familii tegoż imienia początek.

b. Hassya górna: *Marburg* MS. nad rz. Lahn iedno z wielkich miast Niemieckich. Leży pod górą, na którey mocny zamek stoi. Prócz Kościoła zamkowego, są inne 2. Luterskie i Universitas założona R. 1526. Rynek zdobi ratusz wspaniały. W tym mieście daie się widzieć grób S. Elzbiety zmarłey R. 1231. *Kirchein* i *Gemunden* nad rz. Wohra. *Rosenthal*, *Kauschenberg* małe miasta. *Schweinsberg* nad rz. Ohm z zamkiem, gniazdo i włość familii Schweinsbergów. *Frankenberg* miasto dawne nad Ederą maiące w blizkości minerały srebrne i miedziane. *Haina* Szpital wielki na 400. osób chorych i ubogich nad rz. Wohra, do obydwoch Landgrafów należy.

c. Niższe Hrabstwo Katzenelnbogen. *Sanct-Goar*, u gminu *Anct-Gaver* MS. nad brzegiem zachodnim Renu, iest ludne, lubo niema iak 200. domów. Mieszkańcy handluią winem, płótnem, rybami &c. W ratuszu daie się widzieć kubek srebrny i łańcuch mosiężny ciekawe dla następuiącego zwyczaiu. Wszyscy, iakie- Hr. Katzenelnbogen.

kiegokolwiek bądź stanu, którzy z za Renu przybywaią, muszą się poddać temu obrządkowi. Zakładaią im łańcuch na szyię i pytaią się, czyli wodą lub winem chcą bydź ochrzczeni? Jeźli wolą wodę? leią im ią na głowę; ieźli zaś winem prowadzą gościa do miasta z Koroną złotą na głowie. Tam kosztem iego za rozmaite zdrowia, między innemi za zdrowie dawnego Cesarza Karóla Grubego, Landgrafa Hessen-Kasselskiego i całego swego cechu, wypiiaią. Potym czytaią trefne przywileie maiące służyć owemu frycowi, iż mu wolno będzie łowić ryby na górze Lurley, polować na Renie, i tym podobne. *Lurleyberg* iest skała w bliskości Goran, sławna Echem, którego krzykami głośnemi przechodzący maytkowie zawsze doświadczać zwykli. *Rheinfels* przyległa forteca na wysokiey skale nad Renem. *Goarshausen* nad brzegiem wschodnim Renu, na przeciw S. Goar. Tuż leży forteca na przepaścistey opoce *Katz* lub *Neukatzenelnbogen*. *Reichenberg* zamek górzysty. *Laugenschwalbach* sławne 16. zdroiami wody kwaśney, dla którey wielu na to mieysce uczęszcza. *Karlsthalerbad* zachwalona cieplica lekarska, zwana też *Schlangenbad* dla wężów, ale te nikomu nie-

szko-

szkodzą. *Vierherrische* Powiat składa się z 9. Parafii, tu w połowie iedney, w drugiey zaś do Xiążąt Nassau należy.

d. Część Hessen-Darmsztadzka w Hassyi górney. *Giessen* nad zbiegiem rzek *Lahn* i *Wieseck*, iest obronne, ma 2. Kościoły, Arsenał, Universitatem założoną R. 1605. za miastem zaś zdróy wody mineralney. *Nidda*, lub *Nythe* w żyżney okolicy nad rz. tegoż imienia z zamkiem. W blizkości są huty szkła pięknego i żupy solne zwane *Salzhausen*. *Schiffenberg*, Kommanderya Kawalerów Teutońskich. *Buseckerthal* włość familii Buseck z 9. wsiami. Małe miasta: *Grosse-Linde*, *Stauffenberg*, *Allendorf* nad Lumdą, *Grünberg* na górze, *Homburg* nad rz. Ohm, *Alsfeld* z dawnym zamkiem nad rz. Schwalm, *Kirdorf*, *Grebenau*, *Romrod*, *Ober-Roszbach*, *Konigsberg*, *Gladenbach*. *Vöhl* w Itteńskiey włości nad rz. Esel. W dobrach tych są znaczne rudy miedziane, około których zawsze 200. ludzi pracuie. Mieszkańcy zatrudniaią się naywięcey chowem owiec i tkaniem płócien. Każdy prawie dom ma swóy warsztat, w których nie tylko mężczyźni ale i kobiety pracuią. Nie wyrabiaią iednak wszy-

stkiey przędzy, lecz iey większą część wywożą. Robią też bardzo wiele pończoch wełnianych, których wywóz do Kliwii, Kolonii, Palatynatu i innych kraiów przynosi rocznie przeszło 15,000. Złł: *Lauterbach*, ktorego przedmieście *Werth* z 24. wsiami do Baronów Niedesel na Eisenbachu należy. *Ulrichstein* miasto i zamek, gdzie się zaczynaią wysokie i zimne gory *Vogelsberg*. *Schotten* w tychże górach. *Bingenheim* i *Echzell* piękne i okazałe miasteczka. *Homburg* pod górami zwanemi *die Höhe* należy do Landgrafa Hessen-Homburg, którego linia tu ma rezydencyą w zamku. *Butzbach* ozdobne zamkiem i ogrodami Xiążęcemi. *Kleeberg* głó-wne Powiatu wspólnego domowi Hessen-Darmstadt i Nassau-Weilburg. *Biedenkopf* ma rudy, piece i hamernie żelazne. *Battenberg* i *Hatzfeld* leżą nad rz. Ederą.

e. Wyższe Hrabstwa Katzenelnbogen. *Darmstadt* MS. i rezydencya przy rzece tegoż imienia. Zamek kosztowny oblewaią kanały. Dom mustry zawiera salę 316. stóp długą, 151. szeroką i wysoką 83. Dom sierot z przyłączoną fabryką za miastem leży. *Freystadt* założone nad Renem 1745. *Trebur*, gdzie niegdyś był Kró-

lewski

lewski pałac sławny zgromadzeniami narodowemi Kościelnemi. *Zwingenberg* przy gościńcu *Bergstrasse*, gdzię iest góra *Malches*, po Łac. *Meliboeus* iedna z naywyższych w Niemczech. *Grosz-Umstadt* miasto starożytne, w którym ma część Elektor-Palatyn. *Epstein* z zamkiem, iego połowa do Elektora Mogunckiego należy. Głó-wne iest Hrabstwa. *Braubach* nad Renem, w blizkiey dolinie stoi zamek *Philippsburg*; powyżey zaś miasta na skale mocny zamek *Marseburg*. Przy nim rudy srebrne i miedziane znayduią się. *Ems* nad rz. Sahn sławnę cieplicami, z których 2. Hessen-Darmstadt, 3. Nassau-Dietz posiadą. Zdobią ie domki piękne dla wygody bioracych kąpiele. *Alt-Katzenelnbogen* z zamkiem, gniazdo starożytnę Domu tego imienia.

15. Xięztwo Hersfeldzkie przerobione z Opactwa Benedyktyńskiego Traktatem Westfalskim domowi Hessen-Kasselskiemu przyznane. *Hersfeld* MS. nad Fuldą. Ma Kollegium, Szpital bogaty i zachwalone wody mineralne. *Kreutzberg*, lub *Philippsthal* nad Werrą, gdzie zamek rezydencyi poboczney linii domu Hessen-Kasselskiego. *Landeck* zamek dawny. *Schlenklengsfeld* miasteczko. Xztwo Hersfeldzkie.

16.

Hr. — Sponheim. 16. Hrabstwo Sponheimskie leży między Renem i Mozellą, dzieli się na bliższe i dalsze. Po zeyściu dawnych Hrabiów Sponheimów w kilka rąk się dostało. Rodzi zboża, wina nad potrzebę mieszkańców. Niezbywa na drzewie, soli, rudzie żelazney, miedzianey i merkuryuszu. Handluie bydłem, drzewem, oliwą i innemi produktami kraiu, których wywóz blizkość Renu ułatwia. *a.* Hrabstwo bliższe: $\frac{3}{5}$. Elektor Palatyn, $\frac{2}{5}$. Margrabia Baaden-Baaden posiada; do Palatyna należą: *Kreutzenach* MS. nad rz. *Nahe*, ma wyborną fabrykę tabaki. O milę *Karlshal* i *Theodorshall* są żupy solne. *Sponheim* miasteczko i zamek, skąd Hrabstwo wzięło nazwisko. *Genzingen* miasteczko. Do Margrabiego: *Kirchberg*, *Koppenstein*, *Sprendlingen* i *S. Johann* mieysca znacznieysze. *b.* Hrabstwo dalsze na współ od Xcia Bipontskiego i Margr. Baaden-Baaden posiadane zawiera: *Tarbach* nad Mozellą stołeczne Regencyi. *Birkenfeld* sławne dla wielkich iarmarków na bydło, ma zamek, w którym mieszkali Xżęta z Linii Pfalzgraffów od R. 1733. panuiącey w Zweybrücken. Zamki: *Dill*, *Winterburg*, *Herrstein* i *Allenbach*. *Starkenburg* nad Mozellą i *Kastelaun* miasta z zamkami. *Hohenfels* włość w gó-

górach Donnersbergskich. *Kröver-Reich* kraina z 7. wsiami z tamtey strony Mozelli. Włość *Grövenstein*, lub Powiat *Rothalben* między Zweybrücken i Landau.

17. Hrabstwo Nomeny, w Xięztwie Lotaryngii, było dawniey częścią Cyrkułu Reńskiego, teraz do Korony Francuzkiey należy. Hr. Nomeny.

18. Hrabstwo Xiążęce Salmskie, między Lotaryngią i Alsacyą, zwane *wyższym* dla różnicy od innego Hrabstwa tegoż imienia w Xztwie Luxemburgskim. Grunt tu iest płonny, górzysty i lasami zarosły, bogaty tylko w sól i rudę żelazną. Należy do Xżąt Salm-Salm. *Salm*, MS. blizko *Brusch* przy źrzódle Sary pod górą, na którey stoi zamek. *Bodeviller* miasto. *Langenstein* zamek. Hr. Salm.

19. Kraie domu Xiążęcego Nassau w Cyrkule wyższego Renu. Kraie te nie są sobie przyległe, ale rozrzucone, częścią w Weteranii, częścią w Westerwaldzie, i Westreichcie. Grunt górzysty, pełen lasów, ale iednak urodzayny. Naywyższa tu góra zowie się *Donnersberg*. Obfituie w zboża, wina i wszelkie owoce, prócz kasztanów. Są też minerały Państwo Xżąt Nassau.

srebra, miedzi, ruda żelazna, węgle ziemne, marmury, ziemie farbierskie, glinki &c. Dom Xżąt Nassau składa 2. linie: Starsza Walramska, młodsza Ottońska. Pierwsza dzieli się na 3. linie: Weilburg, Saarbrück-Usingen, i Saarbrück-Saarbrück. Włości do niey należące są w tym Cyrkule, druga ie w niższym Renie i Westfalii posiada.

a. Włości Xżąt Nassau-Saarbrück-Weilburg. *Weilburg*, MS dobrze zabudowane pod górą, otoczone rz. Lahn, po którey się przechodzi przez piękny most kamienny. Zamek iest bardzo kształtny i ogród przepyszny. W rynku stoi wieża, do którey woda rurami pędzona z rzeki Lahn ścieka w wielką wannę miedzianą, a ztąd prowadzona rurmusami w fontannach wytryska. W blizkości iest dom letni i folwark Xżęcy. Tamże fabryka farby czarney z sadzy, którey na rok do 1400. cetnarów wyrabiaią. *Selters* wieś nad rz. Lahn maiąca zdróy wody mineralney. Nietrzeba iey brać za iedno z *Nieder-Selters*, lub *Selz* w Arcy-Biskupstwie Trewirskim. *Weilmünster* bogate w minerały srebrne i miedziane. *Reichelsheim* porządne niedaleko Bingeheimu. *Lahnberg*, gdzie ma część Xżę

Nassau-Dietz. *Kleeberg*, gdzie część Langrafa Hessen-Darmstadt. *Gleiberg* z zamkiem. *Kircheim-Poland* Powiatowe z zamkiem. *Gellheim*, tu Król Adolf-Nassau R. 1398. od Albrechta Austryackiego porażony na placu poległ. *Neu-Saarwerden* nad rz. Saar. *Alsenz* piękne miasteczko i Powiat.

b. Włości Xżąt Nassau-Saarbruck-Usingen. *Usingen* MS. nad rz. Usbach, znaczne zamkiem i rękodziełami pończoch. *Idstein*, ma zamek Xżęcy, Collegium Luterskie, i fabrykę Kapeluszów białych wielki odbyt maiącą. *Wisbaden* osiadłe i dobrze zabudowane, ozdobne zamkiem. Leży pod górą *Hôhe* w miłym położeniu i mieyscu obfitym w wina. Tu są sławne Cieplice, do których uczęszczaiący bogacą mieszkańców. *Biberach* wieś nad Renem, gdzie iest zamek rezydencyi Xżąt Nassau-Usingen. *Neu-i Alt-Weisnan*, *Weben*, *Burg-Schwalbach*, *Lahr* nad rz. Schutter małe miasta. Panuiący Xżę wprowadził do swych dóbr chwalebne urządzenie. Pozakładał on po różnych wsiach domy wygodne dla prządek. Gdzie szukaiący zarobku przychodzą prząść nici, a podług wielości i gatunku roboty zaraz odbieraią zapłatę.

c. Włości Xżąt Nassau-Saarbrûck-Saarbrûck. *Saarbrûck* MS. z zamkiem rezydenc. gustownie zbudowanym, nad rz. Saarą. Przez nią most kamienny łączy ie z miastem S. Johann. *Krichingen. Pûttlingen* ustąpione z włością razem od Francyi R. 1766. *Ottweiler* między górami nad rz. *Blies* włość poboczney linii Nassau-Saarbrûck-Ottweiler. Ma dawny zamek i glinki zdatne do faiansowey fabryki. *Saarwerden* Hrabstwo nad Saarą, którego $\frac{1}{3}$. do Xżąt Weilburg należy.

Hr. Waldeck. 20. Hrabstwo Waldeckie graniczy z Bisk: Paderbornskim, Hassyą, Arcy-Bisk. Moguncкim, i Westfalią. Należy do Xcia Waldeck. Kray ieden z naygórnieyszych w Niemczech. Mimo rzek wielu, niektóre mieysca wcale wody nie maią. Powietrze iest zimne, ziemia przecież urodzayna. Góry zawieraią marmur, Alabaster, żelazo, ołów, miedź i nieco złota. Niezbywa i na zdroiach lekarskich. Tu daie się widzieć sławna skała *Kappenstein*. Hrabstwo liczy miast 13. czyni do roku 100,000. tal. *Korbach* MS. z pięknym zamkiem. W Kościele nowego miasta iest przepyszny grób wystawiony kosztem Rzplitey Hollenderskiey, dla pamiątki woysk swych Generała Fryderyka Wal-

Waldeck. *Nieder-Wildungen* sławne zdroiem wód kwaśnych. *Alt-Wildungen*, przy którym iest zamek zwany *Friderichstein*. *Arolsen* porządne i regularnie zabudowane, ozdobne zamkiem. Leży nad rz. *Aar* w końcu ulicy w 6. rzędów drzewem wysadzaney, 2,000. stóp długiey. *Landau* na gòrze, na którą machina hidrauliczna wodę sprowadza. *Mengeringhausen*, *Sachsenhausen*, *Rhoden*, *Sachsenberg*. *Freyenhagen*, *Zuschen*, *Fürstenberg* i *Waldeck* z starym zamkiem są małe miasta tegoż Hrabstwa.

21. Hrabstwo Hanau-Münzenberg, leży w Wetterawii między Arcy-Bisk: Moguncķim, Bisk: Fuldeńskim, Hrabstwami Rieneck, Isenburg i Solms, Powiatami Homburga, Frankfortu, i Darmstadu. Grunta ma na podziw żyzne, wina wyborne, owoce delikatne, lasy wielkie, bogatą minerę miedzi, srebra i Koboltu, soli podostatkiem, Tytiun i iedwabniki bardzo się tu dobrze udaią. Są też i wody mineralne. Mieszkańcy są Lutrzy i Katolicy. Hrabstwo to R. 1736. spadło na dom Xiążęcy Hessen-Kasselski, z którego pierwszy dziedzic Wilelm VIII. Synowi swemu naystarszemu go ustąpił R. 1754. *Hanau* MS. w obszerney

Hr. Hanau-Münzen-berg.

ney równinie nad rz. Kinzig, blizko iey uyścia do Menu. Dzieli się na stare i nowe miasto, zawiera domów 1200. mieszkańców 12,000. domów sierot 5. Stare miasto przedtym murem obwiedzione, teraz iest opasane ulicami drzewem wysadzanemi. Zdobi ie zamek Xżęcy, Kościół Luterski, Collegium i Synagoga Zydów, którzy tu osobną maią ulicę. Nowe miasto daleko większe, winno początek swóy zbiegłym Flammandczykòm. Ci maią swóy magistrat oddzielny, ulice szerokie i proste, domy w kształcie iednakowym, rynek wielki, ratusz wspaniały, i kilka Kościołów, między niemi Hollenderski i Francuzki murem tylko oddzielone. Znayduią się tu rozmaite rękodzieła i fabryki, sukien, materyi wełnianych i iedwabnych, aksamitów, kart, tabaki, porcelany &c. Prócz tego handluie wiele drzewem do opału i budowli. Dla ułatwienia spławu od miasta aż do Menu idzie kanał głęboki. *Philippsruhe* bardzo piękny zamek Xżęcy z przepysznemi ogrodami, o pół mili od Hanau, nad brzegiem Menu, przy gościńcu publicznym i wsi *Kesselstadt*. Od zamku prowadzi prosta ulica do zwierzyńca obwiedzionego murem, w około milę maiącego. W lesie przy-

przyległym iest zdróy wody mineralney. *Nauheim'* w bliskości obfitych żup solnych. *Windecken* z zamkiem nad rz. Nidder. *Bockenheim* gdzie reformowani dyssydenci Frankfortscy odprawuią swe nabożeństwo. *Rieneck* miasto i zamek, gdzie Hanau ma ¼. część. *Rhodheim*, *Holzhausen*, *Steinau*, *Schluchtern*, *Babenhausen*, *Assenheim* nad Niddą, *Ortenberg*, *Münzberg* małe miasta. *Gelnhausen*, niegdyś wolne miasto nad rz. Kinzik. *Biber*, w którego okolicy są rudy miedziane, kuźnice, i fabryką farby błękitney z kobeltu.

22. Hrabstwo Hanau-Lichtenberg, położone większą częścią w Alsacyi wyższey, i przeto za granicą Państwa Niemieckiego. Po zeyściu Hrabi w Hanau 1736. dziedzictwo dostało się domowi Hessen-Darmstadt. Część mnieysza będąca w granicach Państwa Niemieckiego składa się z 2. Powiatów: *Lichtenau* nad Renem w Szwabii. *Wildstädt* nad rz. Kinzig. Tu też iest *Pirmensens* o mil 2. od Zweybrücken, lecz do Powiatu Limberg w Xstwie Lotaryngskim należy. Hr. Hanau-Lichtenberg.

23. Hrabstwo Solmskie iest w Wetterawii. Jako dom Hrabiów Hr. Solms.

Solms, tak i to Xięztwo na 4. części się dzieli to iest: 1. Solms-Braunfels, po nad rz. Lahn. *Braunfels* MS. z zamkiem rezydenc: na wysokiey górze, którey machina hidrauliczna wody dostarcza. Miasteczka: *Leun* i *Greiffenstein*. *Schwalbach* zdróy wody lekarskiey. *Arnsburg* bogate Opactwo Benedyktyńskie nad rz. Wetter. *Wôlfersheim*, *Grûningen* i *Mûnzenberg*. 2. Solms-hohen-Solms. *Hohen-Solms* zamek rezydenc. na górze, pod nią miasto w dolinie leży. *Lich* nad rz. Wetter. 3. Solms-Laubach. *Laubach* z zamkiem blizko źrzódła rzeki Wetter. 4. Solms-Rôdelheim. *Rôdelheim* wieś i zamek nad rz. Niddą. *Assenheim* przy zbiegu rz. Wetter i Niddy.

Hr. Kenigstein. 24. Hrabstwo Kônigstein leży wzdłuż gór zwanych *die Hôhe*, należy częścią do Elektora Mogunckiego, częścią do Hrabiów Stollberg. W części Elektorskiey iest *Kônigstein* z zamkiem na skale, i *Ober-Ursel* miasto.

Hr. Isenburg. 25. Wyższe Hrabstwo Isenburg, czyli *Ober-Isenburg*, inne iest od niższego, czyli *Nieder-Isenburg* w Elektoracie Reńskim będącego. Leży po nad Menem, podzielone między 4. linie domu Hrabiów Isenburg, to iest:

iest: 1. Isenburg-Birstein. *Birstein* zamek na górze. *Wenings* miasto z zamkiem zwanym *Moritzstein*, *Offenbach* nad Menem, dobrze zabudowane, ludne, i dla wielości rozmaitych rękodzieł i fabryk bogate. *Philippseich* zamek rezydencyi osobney lini Isenburskiey. 2. Isenburg-Bûdingen. *Bûdingen* MS. Hrabstwa i rezydencyi Hrabiów. *Christinenhof* piękny zamek letni wśrzód lasu, 3. Isenburg-Wâchtersbach. *Wâchtersbach* miasto z zamkiem. *Ronneburg* dawny zamek. 4. Isenburg-Meerholz. *Meerholz* blizko rz. Kinzig. Tu i w *Marienborn* zamki.

26. Włości Wild-i Rheingrafów są rozproszone. Niektóre części znayduią się w Lotaryngii, należą do familii Salm, która dziś na 2. linie się dzieli, to iest Salmską, maiącą tytuł Xżęcy, i Grumbachską Hrabiów. Pierwsza zawiera 2. linie to iest Hoogstrateńską czyli Salm-Salm, i Lôsischeńską, czyli Salm-Kyrburg; druga Grumbachską i Steineńską, które przy tytule Wild-i Rheingrafów zostały. Mieysca znacznieysze: *Kyrn* nad rz. Nahe, gdzie zamek spustoszony Kyrburg na skale wysokiey. Nad tąż rz. leżą: *Staudernheim* i *Meddersheim*. *Windesheim* nad rz. Gûltensbach. Włości Wild-i Rheingrafów.

Grumbach zamek rezydenc. na skale, pod którą miasto leży. *Offenbach* nad rz. Glan piękne, ludne i obszerne. Włość *Tronecken* lub *Mark-Talfang*. *Rheingrafenstein* zamek stary i Hrabstwo bogate w żupy solne i minery merkuryuszu. *Grebweiler* ozdobne pięknym pałacem. Włość *Wildenburg* z 12. wsiami. Wildgrafstwo *Daun* gniazdo i dziedzictwo zgasłey Daunow familii. Włości: *Hauszen* o 4. wsiach; *Flonheim* z 3. wsiami. *Dimringen* z tyląż wsiami i miastem nad rz. Saar.

Hr. Leiningen. — 27. Hrabstwo Leiningen w okolicy nad-Reńskiey blizko Wormacyi i Spiry. Obfituie w zboża, wina, owoce, miedź, żelazo &c. Dwa domy w częściach ie posiadaią. 1. Dom Westerburg ma część starszey linii Hrabiów Leiningen, i dzieli się na Krzysztofowską i Jerzowską linie. *Grünstadt* pięknie zabudowane miasto; ulice proste i dwa zamki rezydencyonalne ie zdobią. Włości: *Westerburg* i *Schadeck*; ich miasto główne i wsiów 11. 2. Młodsza linia domu Leiningen-Hartenburg posiada, prócz włości *Bruch* i *Oberstein*; *Hartenburg*, *Dürkheim*, *Heydesheim* i *Güntersblum* zamki rezydencyonalne.

28. Mûnzfelden, zamek i wieś wolna leżąca między Dietz i Kirchbergiem, którey $\frac{2}{3}$. części do Elektora Trewirskiego, reszta do Xcia Nassau-Usingen należy.

29. Hrabstwo Witgestein leży po nad Lahną i Ederą. Dla wielu gór i lasów, bardzo mało pola ornego, ale natomiast dostatek wszelkiego rodzaiu kruszców, osobliwie srebra, miedzi i żelaza. Podzielone iest między 2. linie domu Witgestein. 1. Sayn-Witgestein-Witgestein posiada Hrabstwo tegoż imienia z zamkiem rezydenc. na górze. *Laasphe* nad rz. Lahn. *Schwarzenau* nad Ederą. *Ludwigseck* zamek letni do polowania. Włość *Wallendar* pod zwierzchnością Arcy-Bisk. Trewirskiego. 2. Sayn-Witgestein-Berleburg dzierży Hrabstwo *Berleburg* z miastem. Włość *Neumagen* nad Mosellą pod zwierzchnością Arcy-Bisk: Trewirskiego i Włość *Homburg* w Cyrkule Westfalskim. Hr. Witgestein.

30. Hrabstwo Falkenstein położone w okolicy niższego Palatynatu i góry Donnersberg z tey strony Renu, nabyte przez Franciszka I. Cesarzą do domu Austryackiego należy. Mieysce główne *Falkenstein* spustoszony Hr. Falkenstein.

ny zamek na górze i *Winweiler* miasto. Tytułu tego Hrabstwa użył Jozef II. w podróżach swych R. 1777. i 1780.

Reipolz-kirchen. 31. Włość Reipoltz-Kirchen iest w górach *Hundsrück*, bierze nazwisko od zamku. W niey Hrabiowie Mandersheid i Löwenhaupt maią po ¼. części, Hrabiowie zaś Hillesheim ¾. posiadaią.

Hr. Krichingen. 32. Hrabstwo Krichingen, u Franc. *Creange* iest w Westryi, należy do Hrabiów Wied-Runkel. Mieysce głowne tegoż imienia nad Nidą. Wraz z włościami ziednoczonemi *Saarwellingen* nad Saarą, *Kriching-Püttlingen* i *Rollingen* zostaie częścią pod zwierzchnością Państwa Niemieckiego, częścią pod Lotaryńską i Luxemburską władzą.

Hr. Wartenberg. 33. Hrabstwo Wartenberg posiadane od Hrabiów tegoż imienia leży nad Renem; mieysca i dobra tu należące nie są przyległe. *Mettenheim* miasto rezydencyonalne iest między Wormacyą i Oppenheimem.

Bretzenheim. 34. Włość Bretzenheim położone nad Nahą blizko Kreutzenachu posiada Elektor Koloński.

35. Włość Dachstuhl iest między Lotaryngią i Elektorstwem Trewirskim, do Hrabiów Oettingen-Baldern należy. Dachstuhl

36. Włość Ollbrück w Arcy-Biskupstwie Kolońskim należy do Baronów Waldbott-Bassenheim na Olbruku i Bornheimie. Ollbrück.

37. *Wors*, Wormacya, miasto wolne Cesarskie, nad rzekami *Prim*, *Els* i *Giesenbach*, które się złączywszy niedaleko do Renu wpadaią. Opasane iest murem i fossami. Zawiera Kościołów Katolickich 6. Luterskich 4, reformowanych 1. Klasztorów 6. Po spaleniu iego od Francuzów R. 1689. iest ubogie i nieludne. Okolice wydaią przednie wina, sławne pod nazwiskiem Mleka Nayśw: Panny. Jest pod opieką Palatyna. Wormacya.

38. *Speyer*, Spira, po Łac. *Civitas Nemetum*, miasto wolne Cesarskie nad rzeczką *Speyerbach* uchodzącą do Renu. Ma Katedrę, kilka Klasztorów, i 5,000. mieszkańców. Lutrzy tu maią 2. Kościoły i swóy Magistrat. Między kilką Spirskiemi fabrykami celuią 2. tabaczne. Nad brzegiem Renu iest wielki magazyn drzewa. Na około otacza miasto Spira.

mnó-

mnóstwo winnic i ogrodów. Spira iedno z naydawnieyszych miast w Niemczech zniszczona od woysk Francuzkich R. 1689. dotąd się dzwignąć nie może. Tu R. 1529. na sławnym Seymie zaniesiona od Lutrów protestacya dała im nazwisko Protestantów.

Frankfurt nad Menem. 39. *Frankfurt am Mayn*. Frankfurt nad Menem, (bo inny iest nad Odrą) miasto wolne Cesarskie, starożytne, wielkie i bogate. Handel wielki, położenie miłe i zdrowe ściąga tu wielu Cudzóziemców. Men przedziela ie na Frankfort właściwy i *Sachsenhausen*, złączone pięknym mostem kamiennym, długim stóp 450. szerokiem 9. Z placów publicznych znacznieysze są: Rynek koński *Rossmarkt*, góra nayśw: Panny *Liebe-Frauenberg* i plac Rzymski *Rômerberg*. Na ostatnim iest ratusz, którego dół otwarty w kolumnach zawiera mnóstwo sklepów, które w czasie iarmarku pełne są drogich towarów i galanteryi. W tymże gmachu iest sala wielka, w którey Cesarz, po odprawioney w tym tu gmachu Koronacyi, zwykł iadać. Są tu ieszcze 3. Arsenały i Giełda. Katolicy maią 3. Kollegiaty, 2. Kaplice, i 4. Klasztory, Lutrzy 5. Kościołów. Między in-

innemi funduszami w Frankforcie nayużytecznieyszy iest Senkenberga doktora, który dla dobra ubogich i wydoskonalenia sztuki Lekarskiey wyłożył 100.000 Złł. i temuż funduszowi ofiarował swą Bibliotekę, gabinet minerałów, Anatomii, Botaniki, medalów &c. Mieszańcy utrzymuią wszelkie prawie rękodzieła, fabryki faiansu i tabaki. Żydzi, których tu iest mnóstwo, i chodzą tak iak w Polszcze, mieścić się muszą w iedney ciasney ulicy ochydzoney dla nieochędoztwa i smrodu zaraźliwego. *Sachsenhausen* iest tylko przedmieściem Frankfortu. Sami tu Maytkowie, Winiarze, drążnicy i podobnego gatunku ludzie mieszkaią. Powiat mieyski zawiera, prócz wsiów niektórych, *Bonames*, lub *Bomes* małe miasto murowane.

40. *Friedberg* w Weterawii miasto wolne Cesarskie, nad rz. *Usbach*, pod górą *die Hôhe*. Niegdyś było znaczne. Frydberga. —

41. *Wetzlar*, miasto wolne Cesarskie, także w Weterawii, otoczone górami, nad rz. Lahn, do którey z iedney strony rz. *Dill*, z drugiey *Wetzbach* tu wpada. Kościół Kollegiaty iest bardzo wielki i ma 28. Weclar. —

oł.

tarzów, wspólny iest Katolikom i Lutròm. Wetzlar iest stolicą kamery Imperyalney, przeniesioney tu z miasta Spiry R. 1693.

VIII. *Cyrkuł Renu niższego.*

Cyrkuł ten z Cyrkułami Westfalii, wyższego Renu, Frankonią, Szwabią, Lotaryngią i Alsacyą graniczy. Stany i kraie tego Cyrkułu idą następuiącym porządkiem.

1. Prowincye Elektorstwa Moguncкiego. Te są rozrzucone, częścią między Palatynatem i Hassyą, częścią po nad Menem między Hassyą i Frankonią, Szwabią i Palatynatem, częścią w Turyngii. Co do tego Cyrkułu należy, iest: 1. Arcy-Biskupstwo Moguncкie, 2. miasta i Powiat Erfortski. 3. Eichsfeld. W ogólności kraie wszystkie obfituią w to, co tylko do potrzeb i wygód życia służy. Zawiera miast 41. miasteczek 21. Mieszkańcy są w większey części Katolicy. Panuiący iest pierwszym Arcy-Biskupem i Elektorem w Niemczech, Dyrektorem Seymu Rzeszy, ogłasza śmierć Cesarza, naznacza Elekcyę, odbiera od współ Elektorów lub ich Posłów Elekcyiną przysięgę, zbiera ich kreski, i obranego

nego

nego obwieszcza. On zawiaduie Archiwem i Kancellaryą Rzeszy, iey Wice-Kanclerza i Officyalistów stanowi. Do iego Metropolii należą Biskupi: Wormacki, Spireński, Strasburski, Konstancyeński, Augspurski, Churski, Wircburski, Eichsztedzki, Paderbornski, Hildesheimski i Fuldeński. Rocznie iego dochody szacuią na 1,200,000. Reichstal. Woyska trzyma: Leibgwardyą Konną, Dragonią, 3. Regimenta piesze i 3. Landmilicye.

a. Arcy-Biskupstwo Moguńckie oblewaią rzeki Ren, Necker i Lahn. Ma dostatek zboża, wina przednie, pastwiska, orzechy, kasztany, żupy solne i wielkie lasy, zwłaszcza: *Spessart*, i *Odenwald*. *Maynz* Moguncya, u Franc. *Mayence*, po Łac *Moguntia*, MS. i rezydencya Elektora, w bardzo miłym położeniu, gdzie Men do Renu uchodzi. Jest wielkie, ludne, mocne i cytadellą obronnę. Naypięknieysza ulica *Bleiche* przerzyna miasto, i do zamku prowadzi. Inne są ciasne i ciemne dla brudnych kamienic Gockich. Zdobią ie zamek, dom Teutoński, Arsenał, i mennica piękne gmachy. Na rynku iest wspaniała fontanna, wśrzód którey wznosi się piramida okryta posągami, Ren i

Arcy-Bisk. Moguńckie.

Men oznaczaiącemi. Prócz Katedry bogatey, liczą tu Kościołów 12. Klasztorów 11. kilka funduszów, Seminarium, dom sierot, i kartuzya miana za naypięknieyszą w Europie. Blizko niey znayduie się pałac letni Elektorów zwany *Favorite*, nad Renem, stawiany n kształt amfiteatru, przy nim ogrody pełne rozmaitych ozdób i piękności. Wielu mniema, iż druk R. 1440. był wynaleziony w Moguncyi, lubo Strasburg i Harlem spór o to z nią wiodą. *Kassel* na przeciw Moguncyi nad Renem, na którym iest most łyżwowy. *Hochheim* należące do Kapituły. Grunta okoliczne nayprzednieysze tu wina Ryńskie rodzą. *Höchst* nad Menem przy wbiegu Nidy. Tu są znaczne fabryki porcellany i tabaki. *Hofheim* przyległe. *Kronberg* na górze, główne dawnego Hrabstwa. *Eltvil*, lub *Elfeld*, *Geisenheim*, *Lorch*, *Rüdesheim* miasta w Powiecie *Rheingau*. Tak się zowie część kraiu nayobfitszego w dobre wina, który od Moguncyi do Bacharach ponad Renem się ciągnie. *Bingen* nad Renem. Przy tym to mieście w uyściu rz. Nahy do Renu iest *Bingerloch*, sławna przepaść, w którą woda z cieśniny skalistey spada z tak wielkim szumem, iż o milę słyszeć się daie. Blizko wśrzód rzeki stoi *Mäusethurm*, czy-

czyli mysza wieża, tak zwana, iż tu osadzeni byli do wybierania cła spławnego, poborcy, których Niemcy Myszami zwali. *Lohnstein*, z zamkiem nad Renem. *Dieburg*, *Steinheim*, *Seligenstadt*, *Obernburg*, *Miltenberg*, i *Prodzelten* nad Menem leżą. *Bischoffheim* i *Königshoffen* nad rz. Tauberą. *Aschaffenburg* przy uyściu rzeczki Aschaff do Menu. Tu w zamku wielkim i wspaniałym rezyduie pospolicie Elektor w czasie iesiennym dla łowów. *Orb*, lub *Urb* sławne żupami solnemi. *Biber* leśnictwo z 11. wsiami. *Klingenberg* nad Menem, od którego wyborne z okolicy wina biorą nazwisko. *Amorbach*, *Buchen*, *Wallthurn*, *Burken*, *Königheim*, *Kühlsheim* małe miasta. *Krautheim* i *Neidenau* nad Jaxtą. *Niedernhall* nad Kocherą, gdzie linia domu Hohenlohe ma swą część i żupy solne. *Heppenheim* przy zamku *Starkenburg*. *Bensheim*, *Hirschhorn* nad rz. Neckar. *Gernsheim* nad Renem. *Neu-Bamberg*, *Amoneburg* nad rz. Ohm. *Fritzlar* miasto nad Ederą między niższą Hassyą i Hr. Waldeck. *Naumburg* nad Elbą.

b. Powiat Erfortski. *Erfurt*, MS. w Turyngii nad rz. Gerą, iest ufortyfikowane i 2. Cytadellami *Petersberg* i *Cyriaksburg* obronne. Lubo Powiat Erfotski.

iest

iest dosyć wielkie, niezawiera iak 15,000. ludzi. Kościół Nayśw: Panny słynie tu ogromnym dzwonem ważącym 470. cetnarów, maiącym wysokości 4½. łokci, obwodu 14. Katolickich Kościołów iest 4. Klasztorów 8. Luterskich Kościołów 11. Magistrat i Uniwersitas wspólne są Katolikom i Lutrom, iest też i Akademia umieiętności. Elektor Moguncki zsyła tu swego Gubernatora i wewnątrz z 500. ludzi trzyma garnizon, w wewnętrzney zaś fortecy także 500. Woyska Rzeszy stoi. W powiecie iest Miasteczko *Sômmerda* i *Vargel* i wsiów 73. W okolicy iest 26. miast, tak blizkich siebie, iż wiednym dniu prawie obiechać ie można.

Pow: Eichsfeldzki. c. Powiat Eichsfeldzki, leży między Hassyą i Turyngią, dzieli się na górny i dolny, podług przedziału, który czyni góra Dûhn. Mieszkańcy są Katolicy. W kraiu tym górzystym początek biorą rzeki: *Leine*, *Unstrutt*, *Wipper* i *Rume*. Miast iest 4. miasteczek 3. wsiów 150. Przynosi Elektorowi dochodu do 90,000. Reichst. *Heiligenstadt* MS. ozdobne pięknym zamkiem, przy zbiegu rzek *Leine* i *Geislede*. *Stadt Worbis* przy źrzódle Wippery. *Dingelstâdt* nad Unstruttą. *Drittel* miasto i włość, *Freffurt* nad Wer-

rą. *Reiffens tein* Klasztór Cystersów, których Opat iest Prymasem Stanów Eichsfeldzkich, gdy nim nie iest Opat Benedyktynów z *Gerody*. *Duderstadt* w nizinie zyskowny ma handel, na piwa, tabakę i inne towary. *Barlof* wieś sławna stąd, iż tu Walenty Degenhard pierwsze warsztaty wełniane założył. *Gieboldehausen* i *Lindau* leżą nad Rumą.

2. Arcy-Biskupstwo Trewirskie ma granice z Xztwem Luxemburskim, Lotaryngią, Renem wyższym i Elektorstwem Kolońskim. Dla wielu gór, rudy i lasów niema zboża dostarczaiącego potrzebom mieszkańców. Lecz natomiast posiada liczne winnice, osobliwie po nad Mozellą, sławne gatunkiem win wybornych, wody mineralne, węgle ziemne, kalaminę, żelazo, miedź, cynę, srebro i złoto. Religia Katolicka pánuie. Arcy-Biskup Elektorem iest drugim, pierwszy głos ma na Elekcyi Cesarza; do duchowney iego władzy należą Biskupstwa *Metz*, *Tul* i *Werdun*. Prócz Leibgwardyi, trzyma żołnierzy do 1,200. *Trier*, Trewir, po Łac. *Treviri*, lub *Augusta Trevirorum*, po Franc. *Treves*, MS. i rezydencya. Jest starożytne i rozległe, położone między 2. górami nad Mozellą, na któ-

Arcy-Bis: Trewirskie.

którey tu iest kosztowny most kamienny. Zawiera 6. Kościołów celnieyszych z Katedrą, prócz pomnieyszych wielu, Klasztorów 23. i Universitatem. Blizko iest Opactwo S. Maxymina Benedyktyńskie, miane za naydawnieysze w Niemczech. Opat iest udzielny i Arcy-Kapelanem panuiącey Cesarzowey się pisze. Posiada dóbr wiele i Burgrabstwo *Freudenberg*, nad Saarą. *Pfalzel* blizko Trewiru nad Mozellą. *Sarburg* nad Saarą z mocnym zamkiem. *S. Wendel* nad rz. Blies. *Berncastel*, i *Neumagel*, oba nad Mozellą do Hr. Sayn Witgestein należą. *Wittlich* i zamek *Ortenstein* przy rz. Leser. *Hillesheim*, lub *Hildesheim*, z obronnym zamkiem. *Kochem* i *Zell im Hamm* są nad Mozellą. *Welschbillig*, *Rylburg* nad rz. Kyll, *Schönecken* i *Schonberg* małe miasta. *Koblenz*, po Łac. *Confluentia* wielkie, piękne i mocne miasto, w okolicy pełney winnic, przy zbiegu Mozelli i Renu. Zdobi ie wielka liczba Kościołów i Klasztorow, i most piękny kamienny. Inny iest na Renie pływaiący, którym się do *Ehrenbreitsteinu* iedzie. Tu Elektor część roku przemieszkuie. *Ehrenbreitstein* mocna forteca na górze na przeciw Koblencu, kluczem iest rzek Mozelli i Renu, iest w niey Kościół i studnia

280. stòp głęboka. Przy nim pod skałą nad brzegiem Renu iest miasto *Thal-Ehrenbreitstein* i zamek Elektorski, *Vallendar* włość, *Sayn*, zamek nad rzeką tegoż imienia do Elektora i do familii Sayn-Witgestein należą. *Mayen*, po Łac. *Magnialum* nad Nettą. *Montreal* nad rz. Elz i *Kaisersesch*. *Münster-Maynfeld* i *Karden* nad Mozellą. *Boppard* z zamkiem i Komorą cła Reńskiego. *Welmich*, *Wesel*, są nad Renem. *Montabaur* przyległe. *Limburg* nad rz. Lahn. *Niederselters* iest wieś nad rz. Emsbach, przy którey sławne iest źrzódło wody kwaśno-mineralney, którey wiele pod imieniem pospolitym wód Selcerskich (*de Selz*) do wszystkich prawie Europy kraiów i Indyi wywożą. *Kamberg* z zamkiem i *Werheim*, w których Xżęta Nassau części posiadaią. *Arnstein* roku 1139. założone Norbertanów Opactwo na górze przy rzece *Lahn*.

3. Arcy - Biskupstwo Kolońskie. Prowincye tego Arcy-Biskupstwa obce kraie przedzielaią. Większa część wązko po nad Renem się ciągnie między Xztwem Juliaceńskim i Bergeńskim; druga część między Xztwem Juliaceńskim i Arcy-Bisk: Trewirskim leży. Grunta urodzayne przeplataią góry, lasy i piaski. Wzdłuż Renu

Arcy-Bisk Kolońskie.

naylepiey się wina czerwone zwane *Bleichert* udaią. Nayprzednieysze rodzą się przy wsi *Hânningen*, i za Burgundzkie uchodzą. W Prowincyach tych liczy się miast 52. Religia sama tylko Katolicka. Arcy-Biskup iest Elektorem drugim, *Legatus Natus* Stolicy Rzymskiey, ma pod swą duchowną zwierzchnością Biskupów Leodyiskiego, Monasterskiego i Osnabruckiego. Prócz Arcy-Biskupstwa, posiada Hrabstwo *Recklinghausen* i Xztwo Westfalii.

a. Arcy-Biskupstwo właściwe: *Bonn* miasto rezydencyonalne nad Renem. Zamek Elektorski zaczęty R. 1718. będzie wspaniały, gdy dokończony zostanie. Część iego naypięknieysza *Buenretiro* się zowie. Od Bonny do Kolonii prowadzi droga lipowa, podobneż 4. ulice ciągną się do *Klemensruhe* zamku letniego Elektórskiego we wsi *Poppelsdorf*. *Andernach*, niegdyś *Antoniacum* nad Renem, handluie szkłem, naczyniami glinianemi i wodami mineralnemi. Komora celna, zwłaszcza od drzewa prowadzonego do Hollandyi znaczny dochód czyni. *Rens* nad Renem także. Blizko iest ów gmach starożytny *Kônigstuhl*, na którego sklepieniu daią się dawne ziazdy Elektorów.

Me-

Meckenheim i *Heymertsen* są nad rz. Erfft. *Rheinbach*, *Königswinter*, *Linz*, i *Unkel* wszystkie po nad Renem. *Aldenahr* i *Ahrweiler* nad rz. Ahr. *Zulpich* niegdyś *Tolbiacum*. *Reifferscheid* główne Hrabstwa. *Legherich* z zamkiem. *Brûl* ma pałac wspaniały Elektorski zwany *Augustusburg*. *Duitz*, *Tuitium* nad Menem. *Zons*, po Łac. *Sontinum* z zamkiem, *Wering*, *Ordingen*, *Rheinberg* leżą po nad Renem. *Nuys*, po Łac. *Novesium* obronne miasto przy zbiegu Erffty i Renu. *Linn*, *Kempen* i *Alpen* małe miasta.

b. Hrabstwo *Recklinghausen* między Bisk: Monasterskim, Kliwią, i Marchią, ma MS. tegoż imienia z mocnym zamkiem, i *Dorsten* miasteczko nad Lippą. Hr. Recklinghausen.

c Xięztwo Westfalii, naypodleyszy kray w Niemczech iest w Cyrkule tegoż imienia otoczony Bisk: Monasterskim i Paderbornskim, Hrabstwami Lippe, Mark i Witgestein, Xztwami Waldek, Nassau i Hessen. Dzieli się podług położenia swego na 3. części: *Hellweg*, *Haarstrank* i *Saurland*, zawiera miast 25. obfituie w rozmaite kruszce. *Brillon* MS. nad rz. Mônne, w okolicy kalaminę znayduią. *Stadtberg*, lub *Marsberg* nad Xztwo Westfalskie.

rz. Dimel, leży na górze, a przy nim w dolinie *Elringhausen*. *Ewersberg*, *Medebach*, *Winterberg*, *Hallenberg* i *Schmalenberg* nad Lenną, małe i blizkie miasta. *Rhûden* główne Powiatu, w którym są: *Geseke*, *Warsten* i *Kaldenhart*. *Arensberg* przy rz. Ruhr na górze, na którey wierzchu zamek stoi. Tu mieysce Regencyi Xięztwa. *Balve* i *Menden* nad rz. *Hohn*, *Attendorf* przy zbiegu Jenny i Biggi. *Werl* i *Bilstein* Powiatowe.

Palatynat Reński. 4. Palatynat Reński, u Niemc: *Pfalz am Rhein*, który też zowią niższym dla różnicy od wyższego w Bawaryi, graniczy z Arcy Bisk: Moguńckim, Bisk: Wormackim, X. Wirtembergskim, Bisk: Spireńskim, Alsacyą, X. Biponckim, i Simmereńskim. Kray, lubo iest górzysty, żyznym iest iednak, zwłaszcza w okolicy *Bergstrasse*. Rodzą się tu obficie wszelkie zboża, owoce, osobliwie zaś kasztany, migdały i orzechy, tytiunu wiele, a naywięcey między Heidelbergą i Manheimem, Rubarbarum, pełno winnic, z których naylepsze od Bacharach wina wychodzą. Las *Odenwald* naywięcey dostarcza drzewa, którego wiele zakupuią Hollendrzy. Są też lasy samych drzew kasztanowych, migdałowych, orzecho-

chowych, które na milę się ciągną. Są i znaczne rudy żelaza, ołowiu, srebra, a naywięcey żywego srebra. Palatyn iest piątym w Rzędzie Elektorem, Arcy-Podskarbim Imperii, ma dochodu z swych kraiów przeszło 2. milliony złł. Prowincye iego inne częścią w Westfalii, częścią w Bawaryi, częścią w Niderlandzie leżą. Trzyma woyska do 12,000. W Palatynacie iest miast 39. *Manheim*, MS. przy zbiegu Nekry i Renu, iest w nizinie i bez dobrey wody, przeto powietrze ma niezdrowe. Jest przecie iedno z naypięknieyszych miast w Niemczech. Obronne i w koło podługowate zabudowane, domów liczy 1748. które podzielone na 107. czworościanów iednostaynych przerzynaią ulice porządne, proste i szerokie. Znayduie się tu 7. Kościołów Katol. 3. Dyssydenckie, Akademia umieiętności, inna rysunku i rzeźby, w iey gmachu mieszczą się wielkie warsztaty, starożytności sala, zbiór kosztowny posągów różnych, popiersiów czyli bustów, oryginałów naysławnieyszych we Włoszech &c. iedyny w tym gatunku. W zamku Elektoralnym iest galerya obrazów, Biblioteka wyborna, gabinet medalów, starożytności, kamieni osobliwszych, zwłaszcza rznię-

tych, ciekawości naturalnych &c. Z licznych rękodzieł naybardziey tu kwitną fabryki materyi iedwabnych i wełnianych, bawełnic', płócienek, tabakierek z kompozycyi złota Manheimskiego, nietylko w niemczech, ale i w całey Europie znanych. Na blizkiey wysepce *Niedergrund* blich wielki się znayduie. O 3. mile iest wieś *Schwetzingen* iest zamek Elektoralny letni, gdzie wspaniałe ogrody, oranżerya i łaźnia w zupełney pięknośći. *Heidelberg* dawna stolica nad Nekrą pod górą *Geisberg*, w bardzo miłym położeniu i urodzayney okolicy. Woda tu iest tak dobra, iż maiętnieysi z Manheimu przysyłaią po nią i płacą. Zawiera Heidelberg 9,000. mieszkańców, sławną Universitatem maiącą Professorów Katol. i Reformowanych. Kościół S. Ducha iest spólny obom Religiom, Katolicy chór, Reformowani śrzodek Kościoła trzymaią. Prócz innych Katol. są ieszcze 2. reformowanych Ewangelików i 1. Luterski. Znaczne tu są fabryki płócienek, materyi, pończoch iedwabnych, świec woskowych i obiciów. Resztę zamku Elektorsktego zruynowanego przez Francuzów R. 1688. i 1693. zniszczył piorun R. 1764. Pozostały tylko sklepienia wielkiey sali, Kaplica i loch,

w którym iest owa sławna beczka Heidelbergska maiąca wysokości stóp 24. długości 31. Obręcze żelazne ważą 110. cetnarów. Wierzch otoczony iest balustradą, na którym i przechodzić się wygodnie, i zastawić stoły dla znaczney liczby osób można. *Weinheim*, przy którym zamek na górze iest *Windeck* *Schônau*, *Wiszloch*, *Dilsperg* nad Nekrą z mocnym zamkiem i *Helmstadt* szlacheckie. *Ladenburg*, po Łac. *Lupodunum* miasto starożytne. *Hilspach*, *Boxberg*, *Obrickheim*, *Weingarten*, *Eppingen*, *Bilighеim* nad małą rz. Wihrbach, *Oggersheim*, *Lambsheim*, *Odernheim*, *Arnsheim*, *Pfedersheim*, *Westhofen*, *Freinsheim*, *Lidenfels*, *Umstädt* są małe miasta. *Sinzheim* niema iak 285. domów, 1522. dusz. Leży w krainie górzystey, i zimney, ale zdrowey. Za miastem iest Klasztór. *Eberbach* nad Nekrą ma mieszkańców maiętnych z rolnictwa, chowu bydła i garbarni. *Bretten* i *Heidelsheim* oba nad Salzbachą. *Germersheim* przy zbiegu rzek Kweichy i Renu wyrzucaiącego z piaskiem łuszczki złota. Mieysce obfite w zwierza i ryby. *Neustadt an der Hart*, po Łac. *Neapolis Nemetum* nad rz. Speyerbach, z stron trzech wzgórkami opasane, na których rodzi się zachwalone wino pod na-

zwi-

zwiskiem gęsiey nogi *Gansefusz*. *Wachenheim* także w dobre wina obfite. *Alzey*, niegdyś *Alceia* nad rz. Selz z zamkiem. *Frankenthal* w równinie leży między Wormacyą i Manheimem, przy kanale idącym do Renu, i którym ładowne statki do samego miasta zawiiaią. Tu ze wszystkich miast Palatynatu naylepiey kwitną rzemiosła, fabryki i handel. Szczyci sśę wielą przywileiami nadanemi mieszkańcom bez różnicy religii. Ma Kollegium, 2. Kościoły Reformowanych Ewangelików, ieden Francuzki, Niemiecki drugi; 1. Luterski i 1. Katolicki, fabrykę porcellany do wielkiey doskonałości przyprowadzoną i w przednim guście, warsztaty sukienny, materyi wełnianych i iedwabnych, wstążek, pończoch, pudru, mydła, tabaki, tabakierek złotych i symilorowych, farbierni iedwabnych i wełnianych, nici złotych i srebrnych &c. Tyle fabryk utrzymuia w mieście znaczną ludność. *Oppenheim* przy Renie na wzgórku ma liczne i dobre winnice. *Ober* i *Nieder-Ingelheim* przy rz. Selz. *Mosbach* w wesołey i żyzney dolinie, ozdobne zamkiem i 3. Kościołami 3. Religii, bogate z żup solnych i fabryki sukien. *Bacheirach* nad Renem, sławne naylepszemi w

Pałatynacie winami w gatunku Muszkateli. *Neckan-Gemünd* przy zbiegu rzek Necker i Elsatz, znaczne iest dla komory spławney, garbarni dobrych, handlu drzewa, węglów ziemnych i zachwalonych naczyń glinianych. *Kayserswerth*, *Cæsaris Insula*, nad Renem, niegdyś obronna twierdza, do którego possessyi znowu Elektor Palatyn R. 1768. powrócił. *Kaub*, lub *Kuba*. leży nad Renem, po wyżey zaś zamek *Gutenfels*. Tu na kępie Reńskiey daie się widzieć wieża *Pfalz Grevenstein*. *Glan-Odernheim* nad rz. Glau od Xcia Biponckiego R. 1769. za Gegenbach i Selz zamienione.

5. Xięztwo Aremberg położone między Arcy-Bisk: Kolońskim, X. Juliaceńskim i Blankenheimskim, należy do Xżąt Aremberg i Arschot. MS. i zamek iest tegoż imienia. Xztwo. Arembergskie.

6. Xięztwo Thurn i Taxis, lubo żadnych dóbr udzielnych w tym Cyrkule niema, iednak R. 1724. Xżę Anzelm Franciszek dostąpił w nim głosu i mieysca, dawszy zakład z Summy 80,000. reichstał. iako corocznie procent od niey 4,000. za kameralne, Cyrkularne i Imperyalne podatki Xztwo. Thurn i Taxis.

datki

datki opłacać z domem swym Cyrkułowi będzie.

Prow. Teutońska. 7. Prowincya Koblentzka Zakonu Teutońskiego zwana od miasta Koblenz, zawiera 7. Kommendaryi, ich Kommandor Prowincyonalny mieści się w ławie Reńskiey w rzędzie Prałatów Rzeszy.

Beilstein. 8. Włość Beilstein, leży między dobrami Xżąt Nassau i Hrabstwem Greifenstein. Posiada ią dom Xżęcy Nassau-Orange-Dietz. Mieysce główne *Beilstein* z zamkiem. Tenże Xżę ma ieszcze w tym Cyrkule wspólnie z Elektorem Trewirskim Powiat *Wehrheim*.

Hrabstwo Isenburg. 9. Niższe Hrabstwo Isenburg, czyli *Nieder-Isenburg* iest w Weterawii, graniczy z Hrabstwem Wied. Należy częścią do Arcy-Bis: Trewirskiego, częścią do Hr. Wied-Runkel, częścią do Barona Walderdorf. Tu *Isenburg* miasto małe z zamkiem nad rz. Iser w głębokiey dolinie między przepaścistemi skałami i górami kamiennemi. Włość *Meud*, Powiaty *Grensau* i *Hersbach* &c.

Reineck. 10. Burgrabstwo Reineck należy do Hr. Sinzendorfa, zowie się od

mia-

miasteczka Reineck nad Renem między *Breissch* i *Andernach* leżącego.

IX. *Cyrkuł Westfalski.*

Cyrkuł Westfalski Elektorat Koloński na część południową i północną podziela. Graniczy z Prowincyami Rzplitey Hollenderskiey Niderlandem Renem niższym, Cyrkułem Saxonii niższey i Morzem północnym. Dawni Saxonowie na Westfalów, Angrianów i Ostfalów się dzielili. Pierwsi osiadłszy po nad Wezerą i Renem, dali swe kraiowi nazwisko. Biskup Monasterski i Elektor Palatyn iako Xiążę Juliaceński koleyno z Królem Pruskim, iako Xiążęciem Kliwii są dyrektorami Cyrkułu.

1. Biskupstwo Monasterskie na pograniczu Rzpltey Hollender. kray nizki i równy, wielką część iego zaymuią zarośle, które za pastwiska służą, są iednak i pola żyzne i lasy wielkie. Bydło i owce są naywiększym maiątkiem mieszkańców. Znayduia się też zdroie słone, żelazo, torf, i szyby kamienne. Rzeki: *Ems*, po Łac. *Amasis*, *Lippe* w którey się poławiaią Kastory; *Aa*, *Vecht*, i *Berkel* tu maią początek. Biskupstwo zawiera miast 25. Religia Ka- Biskup. Monasterskie.

to-

tolicka panuie. Biskupem Monasterskim iest Arcy-Bisk: Koloński. Kapituła składa się z 40. osób starożytney Szlachty. *Münster*, Monaster, MS. w wesołym położeniu, obronne, bogate ale szpetne, blizko rz. Ems i nad Aą. Ma bram 9. Kościołów Farnych 6. kilka Klasztorów i funduszów. Kościół S. Lamberta naywiększy iest naypięknieyszy. Katedralny na stary i nowy się dzieli. Pałac Biskupi iest ieden z naykształtnieyszych w Niemczech. Tu Anabaptyści 14. miesięcy obleżenie przeciw Franciszkowi Waldeck Biskupowi wytrzymali. W tymże mieście R. 1648. po 30. lat woynie stanął sławny Traktat pokoiu między Państwem Niemieckim i Francyą, zwany pospolicie Westfalskim, Monasterskim, lub Osnabruckim. *Beckum* i *Ahlen* oba nad Wersą. *Telget* nad Emsą i *Sendenhorst*. *Wollbeck* i *Sassenberg* zamki. *Werne* niedaleko Lippy. *Warensdorf* przy rz. Ems wśród wybornych pastwisk, sławne handlem płócien. *Dülmen* i *Halteren* blizko uyścia Stewery do Lippy. *Lüddinghausen* z zamkiem nad Stewerą. *Borcheim* i *Bocholt* oba nad Aą; w pierwszym są warsztaty dobrych sukien, w drugim rudy żelazne. Nad tąż rz. *Ahaus* ozdobne zamkiem Biskupim,

Vre-

Vreden i *Stadt-Loen* nad rz. Berkelą. *Koesfeld* naywiększe tu po Monasterze. *Gronau* do Hrabiów Teklenburg-Rheda, *Borchorst* do Hr. Bentheim-Steinfurt należą. *Rheine* przy którym Ems spławną być zaczyna. *Horstmar*, *Billerbeck*, *Metelen*, *Bevergern*, *Damme*, *Kloppenburg* małe miasta. *Meppen* przy zbiegu rzek Hase i Ems niegdyś Forteca. *Haselünem* na rz. Hase. *Werdt* z zamkiem nad Ysselą. *Vechta* miasto i twierdza nad rz. tegoż imienia. *Frisoyta*, po Łac. *Oyta Frisica*.

2 Xięztwo Kliwii ma granice z Gieldryą, Bisk: Monasterskim, Brabancyą, Arcy-Bisk: Kolońskim, Xięztwem Mursyi i Bergeńskim. Obfituie w zboża, pasze żyzne, liczne stada koni, bydło, owoce, torf, węgle ziemne, lasy, z których nayznacznieyszy *Reichswald* od zarośli *Goch* do *Groesbeck* się ciągnie. Zawiera miast 24. Mieszkańcy są powiększey części Katolicy. Rzeki większe są: Moza, po Niem: *Maas*, po Franc. *Meuse*, *Niers* i *Lippe*, które do pierwszey uchodzą. Należy do Króla Pruskiego, który stąd, iako też z Hrabstwa Mark, i Xztwa Mursyi ma rocznego dochodu do półtora milliona Reichstal. *Cleve*, Kliwia, po Franc. *Cleves*, MS. 9 milę od Re- Xztwo Kliwii.

nu,

nu, 2. od Mozy, liczy przeszło 5,000. dusz. Górki w około ogrodami, doliny zaś pięknemi łąkami okryte, miłe bardzo położenie iego sprawuią. Jest dobrze zabudowane, na górnd i dolne miasta się dzieli. Na górze *Schlossberg* stoi zamek stary Gotycki. Wieża iego odnowiona przenosi kray cały, iż w czasie pogodnym na 24. mil daleko oko patrzącego dosiągnąć może. *Kirchberg* góra tak iest przepaścista, iż żadnym poiazdem wiechać na nią, lub ziechać niemożna. Na górze *Heiberg* iest plac obszerny obsadzony lipami. Dolne miasto oblewa rz. *Kermisdal*, kanałem z Renem się łączy. Kalwini, Lutrzy, Katolicy i Mennoniści maią tu swe osobne Kościoły. O ćwierć mili iest zwierzyniec Królewski opasany palisadami, o 4. bramach ozdobiony fontanami, kanałami, sadzawkami, &c. wśrzodku iest zdróy wody mineralney, zdatney do picia i kąpieli, dla którey wielu cudzoziemców to mieysce odwiedza. *Wesel*, po Łac. *Vesalia*, miasto naywiększe w Xztwie, obronne Cytadellą, przy uyściu Lippy do Renu, który ie oblewa; całe zamurowane, co do urządzenia i czystości ulic do Hollenderskich miast podobne, Katolicy maią 3. Klasztory i Kościół,

Re-

Reformowani 1. Lutrzy ieden, mieszkańców blizko 7,000. *Griet*, nad Renem. *Kalkark*, *Sonsbeck*, *Kerwendorck*, *Udern*, *Kranenburg*, *Holt*, *Schermbeck*, *Sewenaer*, *Huissen* małe miasta. *Goch* nad rz. Niers sławne fabryką igieł. *Gennep* przy wyściu rzeki Niers do Mozy. *Buderich* lub *Burich* nad Renem. *Xanten* po Łac. *Santena* i *Dinslaken* miasta sądowe. *Ruhrort* nad zbiegiem rzek Ruhr i Renu. *Duisburg* między rz. Ruhr i Anger, blizko ich wbiegu do Renu, ma Universitatem i towarzystwo uczonych. Tu co tydzień przybywa bat z Hollandyi i nazad powraca. *Isselburg* nad rz. Isselą. *Emmerich* wielkie miasto nad-Reńskie, ozdobne Klasztorami i Kościołami Katolików, Kalwinów Hollendrów i Francuzów, Lutrów i Mennonistów. *Rees* nad Renem blizkie.

3. Hrabstwo Mark, Marchia naywiększe w Westfalii od spustoszonego zamku ma nazwisko, Hrab: Recklinghausen, Bisk: Monasterskim, Xztwami Kliwii, Westfalii i Bergeńskim otoczone. Mimo górzystego położenia krkiu ma podostatkiem pól żyznych, łąk i pastwisk dobrych, nadto ma lasy znaczne, żupy solne, węgle ziemne, żelazo, ołów, miedź, Hr. Marchii.

sre-

srebro, góry marmurowe i kamienie wapienne. Na rzekach *Lippe* i *Ruhr* spław ułatwiony słuzami służy ku wygodzie handlu. Należy do Króla Pruskiego. *Hamm*, *Hammona*, MS, przy zbiegu rzek Assy i Lippy. Zdobią ie ulice piękne i kształtne domy, a przednie blichy płócien i znaczny na nie handel, oneż zbogaca. *Unna* znaczne i handlowne, nad strugą *Kottelbecker*, którego mieszkańcy są sami fabrykanci i Kupcy. *Brockhausen* włość bogata dla obfitych dawnych i nowych żup solnych. *Frôndenburg* na górze Haslo przy rz. Ruhr ma Szlacheckie Collegium świeckich Panien. *Westhoven*, *Schwerte*, *Hattingen*, *Wetter*, *Blankenstein*, *Herdicke* leżą w blizkości rzeki Ruhr. *Lûnen* przy zbiegu rzek *Zesick* i Lippy. *Kamen* nad rz. Zesick. *Altena* naywiększe i nayludnieysze mieysce w Hrabstwie na schyłku góry rzeczony *Schlossberg* wśrzodku gór nad Lippą. Naycelnieyszy handel prowadzi na żelastwa, i druty, których tu znaczna iest fabryka. *Ulettenberg* małe miasto nad brzegiem rzek *Else* i *Oester*, zalecone fabrykami grubych sukien, kosow i innych robot z żelaza i stali. *Schwelm* ma źrzódło wody lekarskiey. *Nieurade* nad Lenną. *Iserlon*, lub *Lor* iedno z naypięknieyszych,

szych, nayludnieyszych i naybogatszych miast tego Xztwa nad rz. Baaren. Handel iego iest wielki, fabryki bardzo znaczne axamitów, wstążek, materyi iędwabnych i wełnianych; robią też tu wiele rozmaitych drobiazgów z mosiądzu i żelaza, iako to haftki, wędki &c. *Sôst*, po Łac. *Susatum* bardzo rozległe dla obszernych ogrodów i podwórzów, które są przy każdym domie. Domów zaś niema więcey nad 1300. Mieszkańcy licznemi przywileiami się szczycą. Katolicy posiadaią tu Katedrę i 2. Klasztory, Lutrzy 7. Kościołów, z których ieden Kalwinistom służy. Powiat Sestski *Soestische Borde* zwany zawiera 10. Parafii, *Reck* zamek i włość Baronów tegoż imienia i w Sassendorpie żupy solne. *Hagen*, *Lûdenscheid*, i *Breckefeld* małe miasta. *Lippe*, lub *Lippstadt* obronne miasto na brzegu Lippy, połowa iego do Króla Pruskiego, połowa do Hrabiów Lippe należy.

Hrabstwo Limburgskie leży w Hrabstwie Mark, i iest iego lennością, graniczy z Xztwem Westfalii, pod opieką terrytoryalną Króla Pruskiego zostaie i płaci mu rocznie 3056. Reichstal. Posiada ie dom Hr. Bentheim. *Limburg*, lub *Hohen-Limburg* Hr. Limburgskie.

burg MS. nad Lenną z zamkiem na wysokiey górze. Handel i fabryki druciane, młyny do polerowania i blichy zbogacaią mieszkańców. W Hrabstwie iest 6. Parafii.

Hr. Rawensbergskie.

4. Hrabstwo Rawensbergskie rzeka *Weser* od Xztwa Mindeńskiego oddziela, należy do Króla Pruskiego, obfituie w urodzaie, zwłaszcza len bardzo piękny, węgle kamienne, i góry kamienia ciosowego. *Bielefeld*, MS. pod górą, przedzielone rzeką Lutterbach na stare i nowe miasto. Jest dobrze zabudowane, zawiera domów 800. 2. Kościoły Luterskie, ieden Katolicki z Klasztorem, ieden reformowanych Ewangelików, dom sierot dobrze opatrzony, koszary Królewskie, magazyn drzewa dla ubogich wystawiony R. 1781. Kwitnie tu naybardziey handel płócien. Pomiędzy wielą blichami będącemi za miastem, blich zwany Hollenderskim inne celuie. Wybielaią w nim rocznie na 130,000. łokci płótna. Prócz znacznych fabryk płóciennych, są także materyi, pończoch, i mydła założona fabryka R. 1782. O milę iest wielka hamernia miedziana. *Herford*, które rzeki Werra i Aa na 3. części przerzynaią, to iest Altstadt, Neustadt, i Radewig. W ostatnim iest

uczieł-

udzielne Opactwo, Pastor iego żenić się nie może. Jest inne Opactwo na blizkiey górze, którego Xieni iest Xiężną Rzeszy. *Sparenberg* dawny zamek na górze blizko Bielefeldu. *Enger*, po Łac. *Angaria*, w tuteyszym Kościele daie się widzieć grób wielkiego Witykinda Xiążęcia wystawiony od Karola IV. R. 1377. *Bünde*, kwitnie handlem przędzy i grubych płócien. W blizkiey okolicy zdróy wody mineralney się znayduie. Inne miasta mnieysze są: *Werther*, *Werssmold*, *Halle*, *Borgholzhausen*, *Oldendorf* i *Ulotho* nad Wezerą.

5. Xięztwo Juliaceńskie między Gieldryą, Limburgiem, Akwizgranem, Blankenheimem i Arcy-Bisk: Kolońskim, należy od R. 1609. do Elektora Palatyna Xiążęcia Bawaryi, któremu Stany Juliaceńskie, iako też i Bergeńskie uchwaliły corocznie dawać pewną Summę. Ta w R. 1755. prócz daru z 50,000. złł: wynosiła na 580,000. reichstal. Xztwo to zawiera miast 26. Mieszkańcy częścią są Katolicy, częścią Lutrzy. Grunt żyzny, bydła liczne, konie dobre, rudy żelaza, merkuryuszu, ołowiu, miedzi i węgle ziemne są bogactwem kraiu. *Jülich*, Juliak, po Franc. *Juliers*, po Łac. *Juliacum*, MS. i Xztwo Juliaceńskie.

forteca nad rz. Ruhr, ma Cytadellę, Klasztór Katolicki, a za murami 2. Kościoły Protestantskie. *Deuren*, lub *Duren*, niegdyś *Marcodurum*, miasto naybogatsze w tym Xztwie dla wielości fabryk i znacznego handlu. *Hambach* z zamkiem Xżęcym. *Linnich*, i *Monjoi*, są nad rz. Ruhr. *Geilenkirchen*, i *Randeradt* nad rz. Worm. *Brûggen*, lub *Brück* nad rz. Schwalm. *Kaster*, *Grewenbroich*, i *Bergheim* nad rz. Errftą leżą. *Sinzig*, po Łac. *Sentiacum*, *Reemagen*, po Łac. *Rigomagus* nad Renem. *Aldenhoven*, *Gûsteren*, *Sittard*, *Heinsberg*, *Gangest*, *Wassenberg*, *Dalen*, *Suchtelen*, *Dulken*, *Gladbach*, *Nidecken*, *Euszkirchen*, *Munster-Eyffel*, i *Neuenar* nic znacznego niemaią. *Brisich*, lub *Breysich* nad Renem z włością do Opac. Essen należy. *Erkelens* miasto z swym Powiatem iest wśrzodku Xięztwa tego, R. 1719. od Cesarza iako Xcia Gieldryi Elektorowi Palatynowi iako Xżęciu Juliaceńskiemu odstąpione zostało, nie iest iednak do Xztwa, ani do Państwa Niemieckiego inkorporowane.

Xztwo Bergeńskie.

6. Xięztwo Bergeńskie, *Ducatus Montensis*, ma granice z Westfalią, Kliwią, Marchią i Kolonią. Mieszkańcy niemaiąc wiele zboża, żyią naywięcey z przemysłu i pracy,

ma-

maią bardzo liczne blichy płócien i nici, fakryki szpad, nożów, kosów, gwoździ i innych żelaztw. Znaczna liczba mężczyzn, niewiast i dzieci z przędzenia bawełny utrzymuie się. Elektor Palatyn Xztwo to posiada. *Dûsseldorf*, nad rz. *Dûssel* przy iey wbiegu do Renu. Zamek Elektoralny sławny iest galeryą obrazów i zbiorem posągów przedniey rzeźby. Prócz kilku Kościołów i Klasztorów Katol. iest tu Kościół Luterski, i Kalwiński i Akademia malarstwa. *Solingen* słynie fabryką szpad i nożów. *Bensberg* zamek letni Xżęcy. *Nesselrod* gniazdo familii Hrabiów tegoż imienia. *Siegberg* nad rz. Sieg. *Elverfeld* nad Wipperą, iedno z naypięknieyszych w Westfalii. Dzieli ie rzeka na 2. części: *Island* i *Freyheit*. Ma znaczne blichy, liczne warsztaty płócien, materyi, serży, bawełnic, skór i innych towarów, na które zyskowny z obcemi handel prowadzi. *Kronenberg* wieś bardzo ludna, osiadła od samych prawie Szlusarzów, Kowalów, gwoździarzów &c. na których roboty znaczny iest odbyt i handel. *Barmen* wieś mil 2. długa sławna wielkiemi blichami przędzy. *Mûhlheim* nad Renem leży blizko Kolonii, bogate dla wielu rozmaitych fabryk wełnianych i iedwabnych, z któ-

których iedna tylko 800. osób zatrudnia. Handel na zboża, wina, drzewo niemniey iest znaczny. Tu skład wszelkich fabryk żelaznych w tym Xztwie. *Ratingen*, *Blankenberg*. *Leuscheidt*, *Lennep*, gdzie są wielkie warsztaty sukien z wełny Hiszpańskiey. *Wipperfürt*, nad Wipperą, *Radt*, *Rondorf* są małe miasta. Włości: *Handenberg*, *Schöller*, *Odenthal*, i *Bruch* lub *Broich*. Ostatnia nad rz. Ruhr, po zgasłym domie Hrabiów *Liningen-Dachsburg* na Heidersheimie R. 1768. dostała się Xciu Jerzemu Hessen-Darmstadt. Tu iest miasto *Mühlheim* znaczne handlem towarów Hollenderskich, i węglów ziemnych, których transport łatwy maią rzeką Ruhr, tu aż do Renu spławną bydź zaczynaiącą.

Bisk: Paderbornskie. 7. Biskupstwo Paderbornskie ogranicza Hassya, Kalenberg, Lippe i Xztwo Westfalii. Rozległe zarosle zwane *Sendfeld* po nad rz. Seeną, które przez to Biskupstwo, Hrabstwa Lippe, Rawensberg, Rietberg do Bisk: Monasterskiego i Osnabruckiego rozciągaią się, żywią nieźliczone trzody bydła. Reszta kraiu iest urodzayna, zawiera żelazo, ołów, zdroie słone i wody mineralne. Biskup iest Xciem Imperii. Religia Katolicka panuie, Kapituła składa się z

24.

24. osób, do którey aby bydź przypuszczonym, trzeba nauki odbyć w iakiey Akademii Włoskiey, lub Francuzkiey. *Paderborn* MS. nad rz. Pader, która z śrzodka miasta wzpływa, i ma tu pięć źrzódeł tak obfitych, iż młynóm i machinóm wody dostarcza. Woda zaś w niey w zimie iest ciepła i kurzy się, w lecie zaś zimna iak lód. W Paderbornie iest Uniwersitas. *Neuhaus* zdobi zamek rezydencyi Biskupiey. *Salzkotten* sławne zdroiami wód słonych. *Altenbecken* wieś, w blizkości którey pod górą iest *Bullerborn* źrzódło szumiące i pieniące się, które niekiedy ustaie, niekiedy płynie obficie. *Bôke* nad Lippą z zamkiem. *Lichtenau*, *Wunneberg* w Sentelfeldzie. *Bûren* nad rz. Almą główne włości. *Herstelle*, po Łac. *Heristallum* nad Wezera. *Dringenberg*, *Gerden*, *Kleinenberg*, *Willbaen*, *Brakel*, *Borgentryck*, lub *Borrenrick*, *Kalenberg*, *Peckelsheim*, *Dryburg*, *Voerden*, *Brendenborn* nic znacznego niemaią. *Neheim* lub *Nieme* sławne iest robotą zachwalonych małych czerwonych serów. W blizkim lesie *Emde* iest huta Biskupia szkła bardzo pięknego. *Steinheim* nad Emmerą. *Beverungen* przy zbiegu rzek Bewer i Wezer. *Lippspring* Kapitulnę, gdzie rz. Lippe ma początek. *Lugde*, lub

Lûde nad Emmerą otoczone Hrabstwem Pyrmont. Mieszkańcy robią wiele koronek nicianych, złotych i srebrnych. Powiaty *Oldenburg*, *Stapelberg*, lub *Stoppelberg*, *Schwalenberg* Biskup z Hrabiami Lippe na współ posiada.

Bisk: Leodyiskie.

8. Biskupstwo Leodyiskie położone w Niderlandzie, z Brabancyą, z Hr. Namur, Hannonią, Szampanią, Luxemburgiem, z X. Limburgskim i Juliaceńskim graniczy. Kraina na północ Demery, błotnista i samą tylko zaroślą okryta, na południe pola w zboża i wina urodzayne leżą. Znayduią się tu lasy znaczne, rudy miedzi, ołowiu i żelaza, węgle ziemne, góry kamienne, szyby różnych marmurów, i sławne źrzódła wód mineralnych. Miast iest 26. które na Wallońskie i Flamandzkie dzielą. Biskup udzielny iest Xciem Imperii. Kapitułę 60. osób składaią. *Lûttich*, po Holl: *Luyck*, po Franc. *Liége*, po Łac. *Leodium*, MS. nad Mozą, między 2. górami, z nich wyższa północna *S. Walburg*, wschodnia *Cornillon*, się zowie. Dzieli się na stare, czyli górne, i nowe czyli dolne miasto. Zawiera 80,000. dusz, placów publicznych 12. ulic 245. Katadrę, Kollegiat 7. far 32. Opactw 5. Klasztoszto-

sztorów 36. Szpitalów 10, i Kartuzyą iedną. Katedra, dla wielości marmuru, iaspisu, pozłoty, kosztownych obrazów, iest nacelnieyszą ozdobą miasta. Skarbiec tego Kościoła słusznie iest miany za ieden z naybogatszych w Europie. Na górze Walburg stoi Cytadella. Mieszkańcy prowadzą handel bardzo znaczny. Stąd wychodzi wiele piwa, chmielu, siarki, materyi wełnianych, broni, igieł, rozmaitych żelaztw, skór i węglów ziemnych, które kopią w blizkości miasta. Leodyiska fabryka broni ognistey iest iedną z naylepszych i naysławnieyszych w Europie. Lubo miasto iest pod władzą Biskupa, iest iednak wolne i ma znaczne przywileia. Rząd sprawuią 2. Burmistrze i rada 20. osób, częścią od ludu, częścią od Biskupa wybranych, rzemieślnicy podzieleni na 32. cechów wchodzą także do rządu, i bez ich zezwolenia żaden wyrok tyczący się ludu ogłoszonym i exekwowanym bydź nie może. O pół mili za Mozą iest pałac rezydencyi Bisk: zwany *Seraing*, a ku północy wieś *Rocours*, pod którą R. 1746. sławna woysk Francuzkich z sprzymierzonemi zaszła bitwa. Tu należą: 1. Hrabstwo *Hasbain*, w nim *S. Truyn* i *Viset* nad rz. Mozą. Nad tąż

rz. *Herstall*, z włością i zamkiem. 2. Hr. *Looz*, lub *Borchloen*, gdzie miasto tegoż imienia. Inne zaś: *Tongeren*; *Bilsen*, i *Hasselt*, oba nad Demerą, *Herk*, *Peer*, z tytułem Hrabstwa, *Bree*, lub *Brey*, *Hamont*, *Maeysek* nad Mozą i *Stochem*. 3. *Hoorn* włość i zamek; do niey *Weert*, główne Hrabstwa. 4. Margrabstwo *Franchimont*. Tu *Verviers* na rz. Wezą. *Spa* sławne wodami mineralnemi, dla których liczni zewsząd cudzoziemcy, iedni szukaiąc zdrowia, drudzy zabawy, na to mieysce uczęszczaią. Wody te są chłodzące i pokrzepiaiące iak naytęższe wino, smak maią kwaskowaty. Wywożą ich stąd rocznie przeszło 150,000. butelek, na czym zyskuie kray, 271,815. złł: Daie tu się widzieć statua z ciekawym napisem wystawiona R. 1724. na pamiątkę Piotra W. który tu brał kąpiele R. 1717. 5. Powiat *Condroz* zawiera miasta: *Hui* przy zbiegu rzek *Hoioul* i Mozy. Ma Kościołów Farnych 14. prócz Kollegiaty, 1. Opactwo, 17. Klasztorów, Kaplic i Szpitalów kilka. Słyną tuteysze papiernie i kuźnice. Okolica dostarcza żelaza, ałunu, siarki, węglów ziemnych, wina, zboża i innych produktów, na które mieszkańcy znaczny handel prowadzą.

Di-

Dinant, po Łac. *Dionantum* nad Mozą o 3. rynkach i 11. Bramach, niegdyś obronne było. Mieszkańcy na różne towary a naywięcey skórami kupczą. *Chiney*, lub *Ciney*, po Łac. *Cennacum*. 6. Powiat między Sambrą i Mozą. *Interamnensis Provincia*, w niey są: *Cuisin* po Łac. *Covinum* niedaleko lasów *Ardennes*. ma zachwalone kuźnice. *Thuin* po Łac. *Tudinum* nad Sambrą. *Fontaine l'Eveque*. *Chatelet* nad Sambrą. *Fosse Marcienne au Pont* murowane miasto z zamkiem. *Obbes* Opactwo naydawnieysze w tym Bis: Benedyktyńskie nad Sambrą. *Aiseau* Margrabstwo.

9. Biskupstwo Osnabryckie do Bisk: Monasterskiego przytyka. Kray góry zarosłe i pola orne przeplataią. Zboża ma tylko do potrzeby mieszkańców. Drzewa niedostatek zastępuie torf i węgla ziemnego obfitość. Marmurów iest bardzo wiele. Lud tu iest pilny i pracowity, naywięcey zatrudnia się przędzeniem nici i tkaniem grubych płócien, które Hollendrzy, Anglicy i Hiszpani zabieraią do Gwinei i Ameryki, zysk z nich roczny przenosi million reichstal. Wychodzi stąd co rok do Hollandyi na 6,000. wieśniaków do koszenia, oraczki, brania torfu, i innych robot

Bissk: Osnabryckie.

rol-

rolniczych. Biskupstwo to posiada na przemiany Biskup Katolicki i Protestantski. Ten z domu Brunswik-Hannowerskiego bydź zawsze powinien. Który gdy panuie, władzę Duchowną Arcy-Bisk: Koloński sprawuie, iako Metropolita. W Kapitule iest 25. osób, między niemi ma bydź 3. Lutrów. Dochód Biskupi stołowy czyni 40,000. reichstal: składka zaś dobrowolna Stanów przynosi przeszło 100,000. reichstal: *Osnabrück* MS. obronne, nad rz. *Hase* na nowe i stare miasto podzielone, zawiera 2. Kościoły Katol. 2. Fary Luterskie i 8. Klasztorów. Mieszkańcy znaczny wiodą handel płótnami. W tym mieście R. 1648. Pełnomocnicy Protestantscy byli zgromadzeni, gdy Katolicy odbywali swe Sessye w Monasterze, przeto Traktat Westfalski także Osnabruckim się zowie. Przy mieście iest na górze Klasztór *Gertrudenberg* wolny od wszelkiego podatku. Wśrzód góry porobione są ulice, labirynthy, domki &c. *Fürstenau*, *Kwackenburg* nad rz. Hase, *Wiedenbruck* nad rz. Ems. *Iburg* ma zamek Biskupi, a blizko przy wsi *Dessen* iest zdróy wody słoney. *Bramsche*, *Wörden*, *Oster-Kappeln*, i *Melle*.

10.

10. Xięztwo Mindeńskie, otoczone iest Hrabstwami Diephotz, Hoya, Schaumburg i Rawensberg. Rzeka Wezer przerzyna kray cały i ułatwia handel, który zależy na przędzy, zbożu, koniach, bydle, i płótnach. Znayduią się tu żupy solne, węgle ziemne, torf, rafinerye cukru, mydlarnie, &c. naywięcey gorzałek palą. Religia Luterska panuie. Z Biskupstwa erygowane Xztwo świeckie, traktatem Westfalskim domowi Brandeburskiemu przyznane zostało. *Minden* MS. nad Wezerą, na którey tu iest most piękny z kamieni. Opasane iest murami i fossami. Wygodne dla handlu położenie, i znaczny odbyt piwa białego bogaci mieszkańców. Ma 2. Kościoły Katol. 4. Luterskie, Opactwo Szlacheckich Panien, 3. Szpitale, dom sierot, i dom poprawy, w ktòrym iest oraz fabryka pończoch. W czasie siedmioletniey woyny woyska ziednoczone pod Xciem Ferdynandem Brunswickim znaczne tu nad Francuzami pod Marszałkiem des Contades odniosły zwycięztwo. *Lûbbecke* znaczne handlem przędzy i płócien. *Haussberge* z zamkiem. *Wiettersheim* Kommanderya Joannitów, *Petershagen* i *Schlûsselburg* leżą nad Wezerą. *Beck* włość Szlachecka, od którey linia

Xztwo Mindeńskie.

do-

domu Holsztyńskiego wzięła niegdyś nazwisko.

Xztwo Ferdeńskie.

11. Xięztwo Ferdeńskie między Xztwem Luneburgskim i Bremeńskim. Zarośle, lasy, piaski naywięcey krain zaymuią, wzdłuż iednak rzek Weser i Aller są grunta. Z Biskupstwa na Xztwo Swieckie Traktatem Westfalskim obrócone od R. 1715. do domu Brunszwik-Luneburg, czyli Elektora Hannowerskiego należy. *Verden* MS. nad spławną Allerą, ktora ie przedziela na stare miasto i nowe. Na niey most iest długi stóp 400 Miasteczka: *Langwedel*, *Rotenburg* nad rz. Wûmme i *Visselbôvede*.

Opactwo Korbiyskie.

12. Opactwo Korbiyskie między Bisk: Padernbornskim i Xztwem Brunświckim leży. Opat iest Xciem udzielnym. *Korvey*, *Corbia nova* nad Wezerą Klasztór Benedyktynów i zamek obszerny. Blizko iest miasto *Hôxter*, lub *Hoxar*, po Łac. *Huxaria* zostaie pod opieką Xcia Brunswickiego.

Opactwo Stablo i Malmedy.

13. Opactwa Stablo i Malmedy przy Xztwie Limburgskim i Luxemburgskim, o milę iedno od drugiego. Oba maią wspólnego Opata, który iest Xciem Rzeszy i Hrabią na *Logne.*

gne.

gne. Przy Klasztorze Benedyktynów *Stabla*, po Fran. *Stavelot*, po Łac. *Stabuletum* iest miasto nad rz. Ambleve. *Malmedy*, po Łac. *Malmundarium* iest Klasztór tegoż Zakonu i miasta; blizko zaś znayduie się źrzódło wód kwaśnych. Hrabstwo *Logne* od zamku się zowie.

14. Opactwo Werdeńskie także Benedyktynów, leży w Hrabstwie Marchii, pod władzą kraiową Elektora Brandeburskiego. Opat pisze się też na *Helmsztadzie*, którą włość lennym prawem od Xcia Brunświckiego trzyma. *Werden* mieysce główne nad rz. *Rôr*. *Kettwyck* sławne warsztatami dobrych sukien. Op. Werdeńskie.

15. Opactwo *S. Cornelis-Mûnster* Benedyktynów, otoczone iest Xztwem Bergeńskim i Limburgskim, ma Klasztór i miasto małe tegoż imienia zwane inaczey *Inden* nad rz. *Dinte*. Op. S. Kornelego.

16. Opactwo *Essen* między Hrabstwem Mark, Xztwem Bergeńskim i Kliwią. Król Pruski, iako Xżę Kliwii iest zwierzchnim Panem. *Essen* szczyci się przywileiami miasta Cesarskiego. Xieni ma nad nim naywyższą władzę, ale mieszczanie do hołdu, ani podatku żadnego obowiązani Op. Esseńskie

zani

zani nie są. W mieście iest Klasztorów kilka, Kościoł Luterski i reformowanych Protestantów, zamek mieszkalny Xieni, Klasztór zaś Panien za miastem, do tegoż Opactwa miasto *Steyl* i włość *Kellinghausen* należy.

Op. Thorn. 17. Opactwo *Thorn* świeckie, iest w Bisk: Leodyiskim nad rz. Ytterbeck blizko iey uyścia do Mozy.

Op. Herford. 18. Opactwo Herford świeckie z tytułem Xiążęcym w mieście tegoż nazwiska w Hr. Rawensbergskim.

Państwo Nassau. 19. Kraie Xiążąt Nassau w tym Cyrkule. Dom tych Xiążąt, iakośmy rzekli, dzieli się na 2. linie, starszą czyli Walmramską, i młodszą czyli Ottońską. Pierwsza w cyrkule wyższego Renu, druga w Westfalskim posiada, prócz Beilsteinu w Elektoracie Reńskim. Kraie w tym cyrkule dzielą się na części podług działu dawnych linii, idących od głowy Ottońskiey a zgasłych iuż w płci mezkiey. To iest: *Nassau-Dietz*, *Nassau-Siegen*, *Nassau-Dillenburg*, i *Nassau-Hadamar*. Panem iest Xżę Nassau-Orange-Dietz dziedziczny Stathuder Hollenderski, i ma z nich rocznego dochodu 350,000. złotych.

1. Hrabstwo *Dietz* i MS. tegoż imienia nad rz. *Lahn*, gdzie i poblizki zamek Xżęcy *Oranienstein*. *Kirchberg* miasto murowane z Powiatem, który na poł Nassau-Dietz Nassau-Usingen posiadaią. *Kamberg* także z Powiatem w którym ma połowę Arcy-Bisk: Trewirski. *Nassau* wolne miasteczko nad rz. Lahn. *Lahnberg* przyległe. 2. Część *Nassau-Siegen* naybogatsza, dla wrelości hamerni i kuźnic żelaznych i stalowych, z których rozmaite wychodzą roboty. Wydaią one rocznie do 90,000. cetnarów żelaza i stali. Kraina iest i zimna, nie rodzi tylko żyto. Tu iest miasto *Siegen* nad rz. Sieg z nowym i starym zamkiem. *Hilchenbach*, i *Freudenberg* miasteczka. 3. Część *Nassau-Dillenburg*, obfita w żelazo, miedź, ołów, koperwas, góry kamienne i nieco srebra. Lasy ma wielkie, lecz bardzo mało pól ornych. *Dillenburg* MS. leży nad rz. Dill; w poblizkości iest góra miedziana. *Hayger* i *Herborn* także nad rz. Dill. *Grund-Burbach* z zamkiem. *Driedorf*, *Mengerskirchen*, i *Wehrsheim*. 4. Część *Nassau-Hadamar* nie ma nic znacznego prócz zamku Hadamar.

20. Fryzia wschodnia, *Ostfriesland*, lub *Ost-Frise*, kray oblany morzem północnym z włością Jewer, z Hr. Xztwo Fryzyi.

Oldenburg, Bisk: Monasterskim i z Prowincyami Rzplitey Hollenderskiey graniczy. Powietrze ma wilgotne i zimne, grunt wszędzie równy i nizki zasłaniaią od morża wielkim kosztem sypane tamy. Pobrzeża są na podziw żyzne. Owoce rodzą się większe niż w innych kraiach, ale nie tak smaczne. Zniwo poźnieysze bywa niżeli gdzie indziey. Pasze znayduią się wielkie, przeto mieszkańcy maią bardzo liczne stada i trzody, owce nadzwyczayney wielkości. Krowa na wiosnę daie mleka od 20. do 24. garcy. Owce często po 4. iagnięta rodzą. Drobiu iest mnóstwo, gęsi niektóre do 24. funtów ważą. Srzodek kraiu zaymuią piaski i bagna. Drzewa niedostatek torf zastępuie. Fryzowie naywięcey się bawią handlem i żeglugą. Produkta kraiowe są konie wielkie, bydło rogate, masło, sery, i płótna cienkie, które za Hollenderskie uchodzą. Mieszkańcy po większey części są religii Protestantskiey. Gdy R. 1744. zgasł dawny dom Xiążęcy Ost-Fryzyiski, kraie iego Elektor Brandeburski zagarnął. *Aurich* MS. *Norden* handlowne, portowe, o milę od morza, osiadłe od Ewangelików, Mennonistów i sekty Bracią Morawskiemi zwaney. *Embden* wielkie i

handlowne nad rz. *Ems* dzieli się na 3. części: stare miasto, Faldern, i 2. przedmieścia. Ma port i kanał *Delf*, łączący się z rz. Ems, którym statki pod sam ratusz zawiiać mogą. Była tu kompania do połowu śledziów. Należało do Hollendrów, ale od nich przedane zostało Królowi Pruskiemu R. 1744. *Hage*, *Gretsybl* nadmorskie. *Stickhausen* obronny zamek nad Ledą. *Friedeburg* zruynowana forteca przy pograniczu Oldenburgskim. *Leer*, lub *Lier* wielkie i bardzo ludne nad brzegiem Ledy, uchodzącey o ćwierć mili poniżey do rz. Ams. Mieszkańcy bardzo wiele robią i przedaią płócien cienkich. Tu Król Pruski posiada ieszcze *Harlinguerland*, krainę bardzo urodzayną przy morzu północnym od rz. *Harle* zwaną. Zawiera włości: *Esens*, *Stedesdorf*, i *Wittmund*. Mieysce znacznieysze iest *Esens* miasto piękne. W tey stronie znayduie się wiele wysp, których grunt iest piaszczysty i nieuprawny. Mieszkańcy z połowu i żeglugi żyią.

21. Xięztwo Mursyi, *Mörs*, opasane Xztwem Kliwii i Bergeńskim, Arcy-Bisk: Kolońskim i Xztwem Gieldryi. Należy do Króla Pruskiego. *Mörs*, lub *Meurs* MS. *Crefeld* ma domów 450. mieszkańców 5,000. liczne Xztwo Mursyi.

rękodzieła i rozmaite abryki. Część Xztwa Geldryi należąca do Króla Pruskiego leży między 2. brzegami Mozy, obfituie w len i zboża. Tu miasto *Gueldres* oblane rzeką Niers, *Stralen*, *Machtendonk*, i 43. Parafii.

Hr. Wied. 22. Hrabstwo Wied będące na zachód Isenburga, dzieli się na górne i dolne. Pierwsze do linii Hr. Wied-Runkel, drugie do linii Hr. Wied-Neu-Wied należy. 1. *Runkel* małe miasto nad rz. Lahn z zamkiem na wysokiey skale. Tu wsiów 16. a przy wsi *Weyer* kuźnice żelazne, rudy ołowiu i srebra znayduią się. *Dierdorf* nad rz. Wiedbach zdobi nowy rezydenc. zamek. Tu iest wsiów 47. i w *Raubach* obfite rudy żelaza. 2. *Neu-Wied* piękne i regularne miasto nad Renem z zamkiem rezydencyi Hrabiów. *Wied* przy rz. tegoż imienia. *Grenzhausen* kształtne i murowane ma domy. W *Honnefeld* rudy są żelaza i miedzi, w *Alszbach* żelaza.

Hr. Sayn. 23. Hrabstwo Sayn niedaleko Renu i Koblencu, podzielone iest między Margrabiego Anspach, dział linii Hrabiów Sayn-Altenkirchen, i Burgrabiego Kischberg Hrabiego na Saynie i Witgesteynie, dział Linii Hr. Sayn-Hachenburg. 1. *Altenkirchen*

z zam.

z zamkiem. *Freusburg* blizko rz. Sieg. W *Daden* ruda miedziana. *Bendorf* przy uyściu rzeki Sayn do Renu. 2. *Hachenburg* ma zamek rezydencyonalny.

24. Hrabstwo Schaumburg leży po nad Wezerą przy Xztwie Mindeńskim, obfituie w wszelkie urodzaie, węgle ziemne, szyby pięknego kamienia, kamień wapienny, gips, żelazo, miedź, i srebro. Soli i drzewa ma podostatek. Liczy miast 7. miasteczek 3. wsiów 167. Część iedną Landgraf Hessen-Kassel, drugą Hr. Schaumburg-Lippe posiada. 1. *Rinteln* obronne przy wbiegu rzeki Exter do Wezery, ma Universitatem, w którey nauczyciele Teologii są Lutrzy. *Schauenburg* zruynowany zamek. *Oldendorf* blizko Wezery. *Obernkirchen* ma Klasztór Ewangelicki Szlacheckich Panien, góry kamienne, z których naypiękieysze ciosy do murów i posadzek wychodzą i blizko węgle ziemne. *Rodenberg* gdzie w przyległey wsi *Soltorf* żupy soli warzoney. *Sachsenhagen* małe miasto. 2. *Stadthagen*, po Łac. *Haga Schauenburgi*, z zamkiem przeznaczonym na mieszkanie wdów Domu Xiążęcego. Przy mieście iest zdróy wody mineralney. *Bückeburg*, gdzie zamek rezydencyonalny.

Hr. Schaumburg.

nalny. Inny iest w *Hackeburg*. *Steinhude*, od krórego blizkie iezioro *Steinhuder* się zowie, długie na milę geograficzną. Wśrzód niego zrobiona iest wyspa, a na niey z wielkim kosztem postawiona forteca *Wilhelmstein*.

Hr. Oldenburg i Delmenhorst. 25. Hrabstwa Ołdenburg i Delmenhorst, z Ostfryzią, z Bisk. Monasterskim i Xztwem Bremeńskim graniczy. Po nad rzecze Wezery i Jady zasłaniaią wielkie tamy od wylewów. *Marschland* iest grunt sapowaty i dosyć obfity w urodzaie, które iednak niewystarczaią potrzebom mieszkańców. Starań ich i handlu wywoźnego naycelnieysze artykuły są: masło, sery, konie dobre, bydło opasłe, len, chmiel i płótno. Ma miast 2. miasteczek 5. wsiów przeszło 350. Oba Hrabstwa są dziedzictwem Domu Xżąt Holsztyńskich. R. 1767. Wielki Xżę Rossyiski Paweł Petrowicz nabył ich od Króla Duńskiego w zamian za ustąpione części w X. Holsztyńskim należących do niego, iako Xiążęcia Holsztynu na Gottorpie, a R. 1773. odstąpił ich Fryderykowi Augustowi Bisk: Lubeckiemu z teyże linii idącemu; dla którego Cesarz Hrabstwa te R. 1775. nadał tytułem Xięztwa. Dochody rocznie wynoszą 227,000. Reichstal.

Ol-

Oldenburg MS. i forteca z zamkiem, leży nad rz. Haar, która przebiegłszy miasto, z rz. Hunte się łączy. *Elsfleth* przy zbiegu Hunty i Wezery. *Neuenburg* i *Ape* niczym nie są znaczne. *Warel* włość, zawiera 9. wsi, do Hrabiów Bentink należy. *Delmenhorst* miasto i zamek nad rz. Delmą.

26. Hrabstwo Lippe przy Biskupstwie Paderbornskim przerznięte rzekami *Emmer*, *Werre* i *Lippe*, iest bardzo górzyste, ale ma dosyć pól ornych, pastwisk i lasów. Naywyższa góra iest *Kôttenberg*. Naywiększa część mieszkańcòw bawi się przędzeniem i tkaniem płócien, które sami na sprzedaż do Neapolu, Sycylii, Portugallii, i aż do Ameryki wywożą. Wiele też koni dobrych stąd wychodzi. Dom Hrabiów Lippe dzieli się na 2. panuiące linie Detmold i Bisterfeld. Pròcz swey oddzielney części, posiadaią tu część iedną wspólnie z Królem Pruskim, drugą z Bisk: Padernbornskim. Powiat mały należy do linii poboczney Hrabiów Lippe. *Detmold* małe miasto nad Werrą z zamkiem rezydencyi Hrabiów. Blizko iest sławna góra *Teutenberg*. *Lemgo*, lub *Lemgów* naywiększe w tym Hrabstwie nad rz. Bega, i ma zamek zwany *Lippehof*. Hr. Lippeńskie.

rękodzieła materyi wełnianych, fabryki lulek, i zachwaloną drukarnię. Jest tu Opactwo Szlacheckich Panien, których Xieni z domu Hr. Lippe bydź powinna. *Horn* starożytne i sławne blizkością góry *Exterstein*. Jest to skała wysoka wznosząca się wśrzód równiny, słynie baiecznemi powieściami mieszkańców. *Salz-Ufeln* przy rz. Salza, bogate w obfite zdroie wód słonych. *Warenholz*, i *Barndrup* zamki Hrabiów. *Lippe*, lub *Lipstadt*, o którym iuż iest wyżey. *Blomberg*, i *Schieder*, lub *Schier* włości linii *Schaumburg-Lippe*. Hrabstwo *Sternberg* zastawione było domowi *Brunswik-Lûneburg* R. 1752, ale wykupione zostało R. 1781.

Hr. Bentheimskie. 27. Hrabstwo Bentheim między Prowincyą Ower-Yssel i Biskup: Monasterskim, w gruntach bardzo urodzaynych, i obfitych. Od R. 1753. Hrabia Bentheim zastawił ie na lat 30. domowi Brunswik-Luneburgskiemu. *Bentheim* MS. zdobi zamek rezydencyonalny na skale. *Schûttorf* i *Northorn* nad rz. *Vechte* leżą. *Nienhaus* lub *Neuenhaus* blizko wpadku rz. Dinkel do Wechty. *Emblichein* włość lenna od Cesarzów zawisła.

28.

28. Hrabstwo Steinfurt leży wśrzód Biskupstwa Monasterskiego, zawiera 4. Parafie *Steinfurt*, *Borchorst*, *Lahr*, i *Halzhausen*, ostatnie 3. pod opieką kraiową Biskupa. Należy do Hr. Bentheim-Steinfurt. Miasto główne *Steinfurt* położone nad rz. Aa, iest dobrze zabudowane i ma Collegium założone R. 1530. Hr. Steinfurt.

29. Hrabstwa Tecklenburg i Lingen między Bisk: Monasterskim i Osnabruckim, posiada Król Pruski, iako Sukcessyą domu Arauzykańskiego. *Tecklenburg* MS. z pustym zamkiem. *Langerich* i *Kappeln* miasteczka. *Lingen* nad rz. Embs mieysce regencyi, sławne w Historyi woien Niderlandzkich. *Ibbenbûhren* główne włości obfitey w kamień ciosowy i węgle kamienne. Hr. Teklenburg i Lingen.

30. Hrabstwo Hoya po nad Wezerą i Allerą, zawiera miasto 1. miasteczek 18. dymów przeszło 9,000. Jest pod panowaniem domu Brunswik-Luneburg i czyni mu rocznie 200,000. reichstal. okładem. *Nienburg* miasto i forteca, *Stolzenau* i *Drakenburg* leżą nad brzegiem Wezery. *Harpstadt* nad Delmą. *Sycke*, *Suhlingen*, *Ehrenburg*, *Hoya* z zamkiem, *Bûcken*, *Mohr*, *Vilsen* miasteczka. *Liebenau* Hr. Hoya.

zachwalone dla roboty pięknych koronek. *Bruchhausen* niegdyś Hrabstwo ma własnych Panów. W tey okolicy Laudgraf Hessen-Kassel posiada Powiaty: *Uchte* i *Freudenberg* z miastami małemi *Bassum*, *Freudenberg* i *Loge*.

Hr. Virneburg. 31. Hrabstwo Virneburg między Arcy-Bisk: Trewirskim i Kolońskim należy do Hrabiego Lôwenstein-Westheim; mieysce główne i zamek tegoż imienia.

Hr. Diepholz. 32. Hrabstwo Diepholz przy Bisk: Monasterskim i Osnabruckim, należy do Elektora Brunswik-Luneburg, przynosi na rok dochodu przeszło 35,000. Reichstal. *Diepholz* nad rz. Hunte, *Lemförde*, *Barnstorf* i *Kornâu*. Tu Xżę Hessen-Kassel ma włości *Auburg* i *Wagenfeld*, przedtym dziedziczne Hrabiów Diepholz.

Hr. Spiegelberg. 33. Hrabstwo Spiegelberg przyłączone do Xztwa Kalenberg pod władzą kraiową Xcia Brunswik-Luneburg, należy do Xcia Nassau-Orange-Dietz Statudera Holl. Ma nazwisko od spustoszonego zamku. Tu miasteczko: *Koppenbrügge*, 5. wsiów i włość Szlachecka.

34.

34. Hrabstwo Rietberg nad rz. Ems przy Hrabstwie Rawensberg i Lippe, dziedziczne Xięcia Kaunitz. Mieysce główne tegoż imienia. Hr. Rietberg.

35. Hrabstwo Pyrmont otoczone Xztwem Kalenberg, Wolfenbüttel, Hrabstwem Lippe i Bisk: Paderbornskim, należy do Xięcia Waldeck. *Pyrmont* mocny rezydencyonalny zamek w górzystym położeniu. Otacza go fossa i kanał idący przez wielką ulicę, w który spływa woda mineralna z kaskady na 20. stóp wysokiey. Kończy tę ulicę piękny dom bałowy. Blizko zawarte iest zabudowaniem sławne źrzódło mineralne, dla którego wód nietylko tu mnóstwo cudzoziemców uczęszcza, ale i po Europie, i nawet do Ameryki ie rozwożą. O 40. kroków daley z wielkim szumem wypływa drugie źrzódło zwane *Bredelbrunn* służące do kąpieli. Niedaleko też od Pyrmontu iest góra, w którey znayduie się loch mogący mieścić 6. tylko osób pełny wyziewów siarczystych i pomocnych zdrowiu na wiele chorób. Przy wsi *Oestorf* nad Emmerą iest zdróy wód słonych. Hr. Pyrmont.

36. Hrabstwo Gronsfeld, w Xięztwie Limburgskim blizko Mastrychtu Hr. Gronsfeld.

chtu i rz. Mozy, należy do Hrabiego Tôrring-Jettenbach.

Hr. Reckheim. 37. Hrabstwo Reckheim, nad Mozą dziedziczne Hrabiów Aspermont, zwane od miasta leżącego niedaleko Mastrychtu.

Hr. Anholt. 38. Hrabstwo Anholt, między Bisk: Monasterskim, Xztwem Kliwii, i Hrabstwem Zutfanii, domu Xżąt Salm. Mieysce główne nad rz. Yssel.

Hr. Winnenburg i Beilstein. 39. Włości Winneburg i Beilstein, w Arcy-Bisk: Trewirskim przy Mozelli; lenność ich od Arcy-Biskupa zawisła, który też ma tu swe cząstki. Zostaią w posiadaniu Domu Hr. Metternich.

Hr. Holzapfel. 40. Hrabstwo Holzapfel, po nad rz. Lahn między dobrami Trewiru i Nassau-Dietz; należy do Xcia Anhalt-Bernburg-Hoym.

Witten. 41. Włość Witten w Xztwie Limburgskim o milę 1½. od Akwizgranu. Posiada ią wraz z przyległemi dobrami *Eyss*, i *Schlenacken* Hrabia Plettenberg.

Hr. Blankenheim i Geroldstein. 42. Hrabstwa Blankenheim i Geroldstein w Arcy-Bis: Trewirskim, pier-

pierwsze nad rz. Eiffel, drugie nad rz. Kyll, maią mieysca główne należą do Hrabiego Manderscheid.

43. Włość Gehmen w Bisk: Monasterskim blizko miasta Ahauss należy do Sukcessorów zgasłey dziedziczney linii R. 1776. Hrabiów Limburg-Hyrum. Gehmen.

44. Włość Gimborn i Neustadt przy Hrabstwie Mark, Xztwie Bergeńskim, posiada ią Xżę Schwarzenberg. Gimborn.

45. Włość Wickerad między Xztwem Juliaceńskim i Arcy-Bisk: Kolońskim, oblana rzeką Niers dziedziczna Hrabiego Quadt. Wickerad.

46. Włość Mylendonk przyległa powyższey należy od Hr. Ostein. Mylendonk.

47. Reichenstein włość udzielna Rzeszy w Hrabstwie Nesselrodzkim, ma góry miedziane, zależy od Hrabiego Wied, który iey nabył. Reichenstein.

48. Hrabstwa Kerpen i Lommersum w Xztwie Juliaceńskim, Hrabiów Schôsberg. Hr. Kerpen.

Hr. Schleiden. 49. Hrabstwo Schleiden między Xztwem Juliaceńskim i Luxemburskim domu Hrabiów Mark.

Hr. Hallermund. 50. Hrabstwo Hallermund w Xztwie Kalenbergskim i do niego inkorporowane, należy do Elektora Hannowerskiego, od niego R. 1708. domowi Platen lennym prawem nadane z tytułem wolnego Hrabstwa Rzeszy.

Kolonia. 51. *Kôln*, Kolonia, po Łac. *Colonia Agrippina*, po Franc. *Cologne*, miasto Cesarskie wolne, nad Renem, iedno z naydawnieyszych i naywiększych miast w Niemczech, po staroświecku ufortyfikowane, ale nie ludne. Agrippina wnuczka Agrypy a matka Nerona urodziła się w tym mieście, i powiększyła ie przesłaniem tu na osadę Weteranów R. 48. Więcey niż czwartą część miasta zaymuią winnice, niema nad 8,000. domów powiększey części o iednym piętrze, dusz zaś nad 40,000. Z którey liczby 6,000. tylko iest mieszczan żyiących z rzemiosł, lub handlu, znaczną część składa mnogie i wszędzie snuiące się ubóstwo. Liczą tu 10. Kollegiat prócz Katedry, 19. Kościołów Farnych, 4. Opactwa, 56. Klasztorów, to iest 17. męzkich, a

39. Panieńskich, Duchowieństwa osób 2,500. 16. Szpitalów, około 50. Kaplic, Universitatem Katolicką i Seminaryum Arcy-Biskupie. Protestanci, których tu iest nie mało, odprawuią swe nabożeństwo w bliżkim mieście Xztwa Bergeńskiego Mûhlheim. Jest też tu dosyć rękodzieł i fabryk. Elektor nie może bawić w Kolonii dłużey nad 3. dni bez pozwolenia Magistratu.

52. *Aachen*, Akwizgran, po Łac. *Aquisgranum*, po Franc. *Aix la Chapelle*, leży w gruncie opasanym górami, z dawna sławne iest cieplicami, dotąd corok uczęszczanemi. Niegdyś miane było za stolicę Cesarzów i Państwa Niemieckiego. Kollegiata tuteysza Nayśw: Panny słynie z wielości Relikwii, i bogactw, iako też składem ozdób używanych do Koronacyi Cesarzów, z których każdy iest tego Kościoła Kanonikiem. W teyże Kollegiacie daie się widzieć wspaniały grób Karola W. Nadto są tu 4. Kościoły farne, 21. Klasztorów, fabryki sukienne z samey tylko wełny Hiszpańskiey, igieł do szycia &c. Domów około 4,000. i mieszkańców do 24,000. W rzeczach duchownych pod władzą Biskupa Leodyiskiego, w świeckich pod opieką Akwizgran.

kraiową Xcia Juliaceńskiego zostaie. Powiat mieyski Państwem Akwizgrańskim, *Reich von Aachen* się zowie.

Dortmund 53. *Dortmund*, po Łac. *Fremonia*, miasto wolne Cesarskie nad rz. Ems w Hrabstwie Mark, ma piękne Kościoły i Kollegium Protestanckie założone R. 1543.

Niderland X. Niderland Austryackie. Prowincye zwane u Niem. *Niederland* u Franc. *Pays-bas*, co właściwie znaczy kray nizki, lub dolny, po Łac. *Belgium*, iż tu było niegdyś narodu Belgów siedlisko, składały przedtym Cyrkuł Burgundzki, z których iedne Francya zagarnęła, drugie wybiwszy się na wolność osobną Rzplitę formuią, inne dom Austryacki pod swym panowaniem trzyma. O tych ostatnich Prowincyach w mieyscu tym mówić wypada. Kray ten, zwany właściwie Niderlandem, graniczy z Cyrkułem Westfalskim i Reńskim, Francyą i morzem północnym. Niderlandczykowie rządzą się i prawami i zwyczaiami różnemi od innych Austryackiego domu Prowincyi. Gorliwi o swoie przywileie i całość Katolickiey Religii, wzburzeni odmianami, ktore rząd Jozefa II. Cesarza w kraiach wprowadzić usiłował, a

nay-

naybardziey roziątrzeni naruszeniem swobód obwarowanych naycelnieyszym przywileiem *Jucundus Ingressus* zwanym, który iest u nich nakształt paktów konwentów naszych uważanym, wzięli się do broni pod hasłem wolności i wiary, i w krótkim czasie zupełnie prawie z siebie iarzmo panowania Austryackiego zrzucili. Ani zaiste ich siła oręża, ale niezgoda tylko wewnętrzna zawiedziona nadzieia w obcey pomocy do stanu dawney podległości powrócić zdołała. Opuszczeni Niderlandczykowie od Państw w lidze będących Anglii, Pruss i Hollandyi, na którey wspierali nadzieię swoią, gdy owszem Dwór Berliński z Alliantami swemi przyrzekł Leopoldowi następcy Jozefa konwencyą Reichenbachską R. 1790. utrzymywać dziedziczne prawa Domu Austryackiego do Niderlandu, i przyłożyć starań do powrotu tey Prowincyi pod panowanie Cesarskie, nie skleieni ieszcze dobrze z sobą wzaiemnem porozumieniem się, a nadewszystko uięci łagodnością i sprawiedliwością Leopolda, poddali się dobrowolnie warunkom negocyacyi Haskiey, w którey dawne ich przywileie utwierdzone, i nowe nadane gwarantowały sprzymierzone Dwory roku tegoż 1790. Rozległość kraiu

wynosi 290. mil kwadratowych, dochodu czyni 3. milliony złł: i ludności do 2. millionów dusz liczy. Mieysce Regencyi i mieszkania Generalnego Gubernatora w Bruxelli.

Brabancya a. Część Austryacka Xztwa Brabanckiego. *Brabant*, Brabancya dzieli się na 2. części, iedna do Domu Austryackiego, druga do Rzplitey Holl: należy. Pierwsza z Brabancyą Hollenderską, Bisk: Leodyiskim, Hannowią, Hrabstwem Namur, Flandryą i Zelandyą się styka. Część iey południowa, która się też Wallońską zowie, grunt ma lepszy, podleyszy iest w północney. Rzeka Demes płynie kraiem, łącząc się z rz. *Ghete*, *Dyle*, *Senne*, i *Nethe* Rupeli bierze nazwisko, i pod nim do rz. Skałdy u Niem: *Schelde*, u Franc: *Escaut*, zwaney uchodzi. Zawiera miast murowanych 19. *Brüssel*, po Franc. *Bruxelles*, po Łac. *Bruxellæ*, MS. Niderlandu Austryackiego oblane Senną, iest dobrze zabudowane, bardzo ludne i twierdzą *Monterie* obronne. Ma 7. bram wielkich, 7. placów publicznych, 7. Kościołów Farnych, niektóre z nich zdobią przednie malowania, zwłaszcza oryginały Rubensa, 32. Klasztorów, Akademią Szlachecką, Akademią umieiętności i

nauk

nauk wyzwolonych, których członki przywiley Szlachectwa maią, wiele wspaniałych Pałaców i domów gościnnych, piękny ratusz, Arsenał, dom operalny &c. Obicia, kamloty i koronki Bruxelskie powszechnie słyną. Kanał u rz. Dyli kończący się łączy Bruxellę z Antwerpią. *Vilvorden* przy zbiegu Senny i Woluwy nad kanałem Bruxelskim z starym zamkiem. *Tervueren*, *Hul'pen*, *Braine l'Alcu*, *Genapr*, i. t. d. wolne miasteczka. *Nivelle* nad rz. Thiene główne mieysce Brabancyi Wallońskiey, należy do Kapituły Panien, których Xieni pisze się Xiężną Niwelską. *Seneffe* wieś sławna batalią R. 1674. *Afflegen* Opactwo Benedyktyńskie, przyłączone do Arcy-B. Mechlińskiego. Opat iest Prałatem Stanów Brabancyi. *Berghes*, *Rubempré* i *Everbergh*, *Hornes* i *Bournonville* są Xztwa. *Revez*, *Ittre*, *Herzelles*, *Trasignies*, *Asche* i *Wemmelle* są Margrabstwa. *Erbs*, *Tilly*, *Liberchies*, *Bougaerde*, *Tirimont*, *S. Peter-Jette*, *Maldegem* i *Humbeck* są Hrabstwa. *Leeven*, po Łac. *Lovanium*, po Franc. *Louvain*, nad rz. Dylą, która ie przerzyna, iest ufortyfikowane, ale mało ludne, przedtym warsztatami i handlem bardziey niż teraz. Podzielone iest na miasto wewnętrzne i zewnętrzne.

Ostatnie 6. razy większe niż pierwsze, same prawie pola orne, łąki i ogrody zawiera. Sławną zawsze tuteyszą Universitatem pomnożył Jozef II. przez założone tu powszechne Seminarium Xięży, które znowu w czasie ninieyszey rewolucyi zniesione zostało. *Heverle* włość, którey dziedzic iest zawsze Podkomorzym Brabancyi, teraz ią Dom Xżąt Aremberg i Arschot posiada. *Thienen*, po Franc. *Tillemont*, zniszczone woynami, *Judoigne*, *Leeuwen* obronne i *Malen* nad rz. Gheete leżą. *Grez*, po Łac. *Gravia* ma tytuł Hrabstwa. *Gemblours*, lub *Giblou* należy do tuteyszego Benedyktyńskiego Opactwa. *Diest* i *Sichen* oba nad Demerą. *Scherpenheuvel*, po Franc. *Montaigu*, po Łac. *Mons-Acutus*, *Hanut* i *Landen* małe miasta. *Arschot* nad Demerą główne Xięztwa domu Aremberg i Arschot. Hrabstwa: *Thieldonk*, *Elissem*, *Laurensart*, *Conroy le Chateau*, *Dionl le Mont*, *Walhain*, *Dongelberg*, *S. Remy Gest*, i *Melin* Margrabstwo. *Antwerpen*, lub *Antorff*, po Franc. *Anvers*, po Hiszp. *Amberes* nad Skaldą, wielkie i piękne miasto. Ma Cytadellę mocną zbudowaną w pięciokąt, i port wygodny, do którego naywiększe statki zawinąć mogą a stąd 8. Kanałami do samego miasta

Są.

Są w nim 4. Kollegiaty, 4. Opactwa 60. Klasztorów, 21. placów publicznych, i przeszło 200. ulic. Wśrzód wieku 16. liczyło dusz okładem 200,000. teraz niema iak 20.000. Zdobi ie ratusz wspaniały i giełda, która iest naypierwszą w Europie, służyła za wzór Londyńskiey i Amsterdamskiey. Dla podźwignienia handlu założono tu bank assekuracyiny. Obicia i koronki Antwerpskie powszechny maią szacunek. Nadto są tu znaczne fabryki zwierciadeł, płócienek i materyi iedwabnych. *Zandoliet* obronne nad Skaldą. *Hoogstraten* i *Turnhout* po Łac. *Taxandria* Xięztwa. *Harenthals* i *Lier* nad Nethą. *Westerlo* Margrabstwo. *Haudion*, *Cantecroy*, i *Grobbendonk* Hrabstwa. *Mecheln*, po Franc. *Malines*, Mechlin, znaczne miasto nad Dylą. Domy są powiększey części drewniane, ale ulice szerokie i czyste. Koronki Mechlińskie za naylepsze w Brabancyi są miane. Zaszczyca się Katedrą Arcy-Biskupa, który iest Prymasem Belgów. Za wezbraniem morza ładowne okręty Skaldą do Mechlinu zachodzić mogą.

b. Część Austryacka Xięztwa Limburgskiego, druga bowiem do Hollandyi należy, Xztwo Juliaceńskie i Ar- Xztwo Limburgskie.

i Arcy-Biskupstwo Leodyiskie otacza. Grunt rozmaity składaią pola orne, góry, doliny i pastwiska. Sławne są Sery Limburgskie, obfituie w rudy żelaza, i ołowiu i węgle kamienne. MS. *Limburg* na górze oblaney Wezą, w brzydkim położeniu, ma domów 100. bram tylko 2. i iedną wielką ulicę. Za Wezą iest przedmieście *Dalhem*, a w okolicy minerał Kalaminy, z którą miedź na mosiądz przerabiaią. Miasteczko *Eupen*, lub *Oepen* po Franc. *Neau* lub *Hodimont*. Tu należą: Część Hrabstwa *Valkenburg* i *Daelem*, i część krainy *Hertogenrade*, którey mieysce główne tegoż iest imienia lub *Roldue* po Łac. *Rodia Ducis* nad rz. Worm.

Xztwo Luxemburgskie.

c, Część Austryacka Xztwa Luxemburgskiego, mnieyszą Francya posiada. Leży wśrzodku Lasów Ardennes, między Bisk: Trewirskim, Lotaryngią, Szampanią, Xztwem Limburgskim, Juliaceńskim i Bisk: Leodyiskim. Niedostatek urodzaiów dla ziemi górzystey i płonney zastępuie obfitość żelaza, pożytki z wybornych owiec i zbioru wina około Mozelli. *Lûxemburg*, lub *Lûtzelburg* MS. przy zbiegu rzek *Petreuse* i *Else*, iedno z naymocnieyszych miast w Europie tak dla fortyfikacyi, iako też

po-

położenia swego na skale przepaściстey. *Arlon*, niegdyś *Oralunum*, ma tytuł Margrabstwa, leży wysoko, ale wyżey ieszcze nad nim zamek stoi. *Bastogne*, *Bastonacum*, wielkie i ludne, pospolicie Paryżem Ardeńskim *Paris en Ardennes* zwane. *Marche*, główne Powiatu *Fumenne*. *Virton*, *S. Merd*, *Biedburg*, *Epternach* po Łac. *Andethanna* z Opac. Benedyktyńskim nad Surą, *Remich*, *Grevenmacheren*, po Łac. *Machera Comitis* nad Mozellą, i *Orchimont* nad rz. *Semois* małe miasta. *Dietkich* i *Moestroff* nad Surą, *Estalle* nad rz. Semois, *Durbuy* i *la Roche* nad rz. Zurt maią osobnych Panów. *Le Pont d'Oye* Margrabstwo. *Rochefort* po Łac. *Rupifortium*, miasto na górze oblaney Lommą, obronne zamkiem na skalę stoiącym, główne Hrabstwa, które z Hr. *Montaigu*, włościami *Briquemont*, *d'Ochamps*, częścią w *Bertry* i *Neufchateau* do domu Xżąt Stolberg należy. Włości udzielne *Chassepierre* i *Cugnon*; inne: *Herbémont*, *Feuilli*, *Orgeo*, *Havresse*, i *Hatton* Xżąt Löwenstein. *Roussyl* Hrabstwo. *Salm* główne Hrabstwa z 40. wsiami. *Vianden* po Franc. *Vienne* miasto, zamek i Hrabstwo. *Houffalize* główne Baronii. *Clairvaux* po Łac. *Claravallis* nad rz. Wilz, *Dinerof*, *Esch*, *Neuerburg*, *Ouren*, *Rodemachern*, *S. Vit*

mia-

miasta z włościami. Między *Bastogne* i *Rockefort* iest Opactwo Benedyktyńskie S. Huberta dawne i bogate.

Gieldrya. *d*. Część Austryacka Hrabstwa Giełdryi. Prowincya wyższey Giełdryi dzieli się na 3. części: Austryacką, Pruską, i Hollenderską. W Austryackiey nayznacznieysze mieysce iest Rôremunda przy zbiegu Mozy i Roer, ma dobre fortyfikacye i Katedrę Biskupią. O Pruskiey mówiło się przy Xztwie Mursyi.

Flandrya. *e*. Część Austryacka Hr. Flandryi. Część iedna Flandryi do Francyi, część do Hollandyi, część do Austryi należy. Ta z morzem północnym, Francyą, Brabancyą i Hollandyą graniczy. Dobre swe mienie i obfitość urodzaiów winni mieszkańcy przemyślnemu rolnictwu i żyzności gruntów. Tu rz. Skalda z rz. *Scarpe*, *Lys*, lub *Ley*, *Lieve* i Denderą się łączy. Zawiera 4. Powiaty *Gent*, lub *Ghendt*, po Franc. *Gand*, po Łac. *Gandavum*, w położeniu wygodnym co do mocy i handlu, nad zbiegiem rz. Skaldy, Lys i Lieve. Jest bardzo obszerne, ale nieludne, wiele mieysc pustych w swym obwodzie zawiera. Liczą tu 13. rynków, z których 7. iest wielkich, na iednym z nich stoi na

wy-

wysokiey kolumnie posąg Karóla V. który się tu urodził, nadpsuty dawnością czasu. Zdobi miasto zamek, Katedra, Kościoły, Klasztory i Szpitale. Wieże i dzwonnice Gandawskie, iako i w całey Flandryi, są bardzo wysokie. Znayduią się w Gandawie 2. sławne Bractwa *Beguignages* zwane, od X. Lamberta *Beguigne* Leodyiczyka, który ie R. 1714. fundował. Jedno z 600. drugie z 800. osób płci żeńskiey się składa. Są to iakoby Klasztory, w których Panny niechcące iść za mąż życie w zgromadzeniu wstrzęmięźliwe prowadzą. Maiące siły zatrudniaią się pracą, maią osobne domy naięte dożywociem od iedney Beginki maiętney, która siostry uboższe mieścić w nich darmo powinna. Słabsze maią obszerne i wspólne pomieszkanie, w którym pod rządem starszey zostaią. Od Gandawy zaczyna się kanał Brugeński i do Ostendy się ciągnie. Tu Opat Benedyktyński Klasztoru S. Piotra Prymasem iest Flandryi. *Aalst*, po Łac. *Alostum* z Hrabstwem, *Geertsberghe*, po Franc. *Grammont*, po Łac. *Gerardimontium*, i *Ninove* nad Denderą leżą. *Gavren*. *Steenhuysen*, *Iseghem* lub *Isenghien*, *Roubain* maią tytuł Xięztw. *Up hasselt*, i *Wacguen*, są Hrabstwa. *Lede*, *Deynse*

Mar-

Margrabstwa. *Courtray*, lub *Cortryck* nad rz. Lys, sławne warsztatami i znacznym handlem pięknych płócien i obrusów. *Tournay* lub *Dornick*, po Łac. *Tornacum* wielkie i ludne, Skaldą na 2. części przerznięte, rękodziełami wełnianemi słynie. *Tenremonde* lub *Dendermonde* przy zbiegu Skaldy i Dendery, iest ufortyfikowane a za upuszczeniem sluzów cała iey okolica zalana bydź może. *Oudenarde* po Łac. *Aldenarda*, ma znaczną fabrykę obiciów, oblane iest Skaldą. *S. Niclaas* dobrze zabudowane i ludne, główne krainy *Waas* gdzie też *Lokeren* nayokazalsza wieś w Flandryi, *Rupelmonde*, *Tensche* oba nad Skaldą i *Beveren* miasteczka należą. *Sotteghem*, *Yedegem*, *Aspelaere*, *Ronse*, po Franc. *Renesse*, po Łac. *Rotnacum*, *Meenen* nad rz. Lys, *Haarlebeeke*, *Thielt*, *Meulebeeke*, *Warwick* nad rz. Lys, *Dadizelle*, *Lannoy*, *Bornhem*, *Assenede*, i *Bochout* są miasteczka. *Brûghe*, lub *Brûgge*, po Franc. *Bruges*, miasto handlowne i iedno z naylepszych w Flandryi, znaczne dla fabryk cienkich materyi bawełnianych i wełnianych, płócien i koronek. Wielki Brugeński kanał na kilka korytów się dzieli, idzie do Ostendy, nim statki o 400. beczkach do góry holować można aż pod Brugę. Są tu

iazdy maiące wewnątrz pokoiki pięknie ozdobione, i wszelkie co do iedzenia, posługi i bielizny wygody. Jedne z nich codzień na odgłos dzwonka wychodzą. W tym mieście Filip zwany dobrym postanowił Order złotego runa R. 1430. Oyczyzna iest Jana Brugeńczyka wynalazcy oleynego malowania. Biskup Brugeński iest dziedzicznym Kanclerzem Flandryi. *Yperen*, po Franc. *Ypres* nad rz. Yperlą z Biskupstwem, zalecone wełnianemi fabrykami. *Rosselaere*, lub *Rouselaar*, po Franc. *Roullers*, po Łac. *Rollarium*, starożytne mieysce nad rz. Mandel. *Meessene*, *Waesten*, lub *Warneston* mocne miasto nad rz. Lys. *Ostende* nad morzem północnym bardzo obronne, z wolnym i kwitnącym dla wielkiego handlu portem. Sam dom kompanii handlowney *Bromberg* trzyma okrętów przeszło 60. i ma swe banki po celnieyszych handłownych miastach Europy. Tu też się buduią rozmaitey wielkości okręty. Założone nowe magazyny R. 1781. i 1782. powiększyły miasto, i znaczna liczba Kupców bogatych w tych latach tu osiadła. R. 1781. naliczono weszłych do tuteyszego portu okrętów 2954. Ostenda cierpi niewygodę dla braku słodkiey wody, która o mil 4. z Brugi sprowadzać

się musi. Sławne iest w dzieiach woiennych 17. i 18. wieku, zwłaszcza oblężeniem R. 1604. gdy od Spinoli Generała Hiszp. dobyte zostało z stratą zwycięzców do 80,000. ludzi wynoszącą. *Damme* mała twierdza. *Middelburg* główne Hrabstwa. Miasta małe: *Dirmuyden*, *Blankenberg*, *Kombaerdbyde*, *Oudenburg*, *Thorout*, *Maldeghem*, *Eeclo*, *Kapricke*, *Ghistel* i *Wynendal* włość z zamkiem. *Veurne*, po Franc. *Furnes* mocne miasto przy bagnach. *Nieuport*, lub *Nieuwport* przy uyściu Yperli do morza, obronne fortyfikacyą i sluzami, przez które okolice zalane w potrzebie bydź mogą. Mieszkańcy wielki handel prowadzą i od R. 1781. do brzegów Islandyi na połów wielorybów i śledzi wysyłać zaczęli. *Knocke* forteca, przy wpadku Isery do Yperli. *Waton* Hrabstwo. *Poperingen* słynie wełnianemi fabrykami.

Hannonia. *f.* Część Austryacka Hrabstwa Hannonii. W Hrabstwie Hannonii u Niem: *Hennegau*, u Franc. *Hainaut* leżącym między Hr. Namurskim i Bis. Leodyiskim część Francya, część Austrya posiada. Druga obfita w zboża, bydło, lasy, żelazo, marmury piękne i kamienie ma znacznieysze mieysca: *Mons*, lub *Bergen* w górnym

nym położeniu nad rz. *Trouille* znaczne dla handlu i wielości fabryk. *Ath*, *Athum* obronne, ma liczne warsztaty cienkich płócien. Małe miasta: *Roeulx*, po Łac. *Roclium* lub Rethia, z tytułem Hrabstwa, *Soignies*, *S. Ghislain*, *Chievre* po Łac. *Cervia*, *Leuse*, *Lessine* nad Denderą, *Enghien* po Łac. *Angia* główne Xztwa, *Hal* nad Senną, *Braine le Comte*, *Binche*, *Fontaine l'Evéque*, *Beaumont* z tytułem Hrabstwa. Xięztwa: *Havré*, *Ligne*, *Barbençon*, *Rebecque* i *Braine le Chateau*. Margrabstwa: *Isires*, lub *Ayseaux* nad Denderą, i *Sars*. *Steenkerke* nad Nastą R. 1692. *Malplaguet* i *Blaugies* R. 1709. *Fontenois* niedaleko Skaldy R. 1745. wsie bitwami sławne.

g. Część Austryacka Hrabstwa Namur iest większa, mnieysza do Francyi należy. Z Brabancyą i Bisk: Leodyiskim graniczy. Kray górzysty i okryty lasami, w niektórych tylko mieyscach zboże i wino się rodzi. Bogactwem mieszkańców iest żelazo, ołów, miedź, węgle ziemne, marmury, stal robiona, i rozmaite kamienie. *Namur* MS. w dolinie między Sambrą i Mozą leży. Ma zamek, Katedrę piękną, 2. Kollegiaty i 5. Far. Z fabryk Namurskich bardzo wiele wychodzi nożów, nożyczek, Namur.

szpad,

szpad, furyi, pistoletów i innych robót żelaznych i stalowych. *Charleroi* nad Sambrą przedtym obronne. *Valcourt* nad rz. Hevre. *Bouvigne*, lub *Bovines* nad Mozą. *Fleurus* lub *Fleury* przy którym R. 1622. i 1690. zaszły batalie. *Dave* Hrabstwo. *Beaufort* i *Poilvache* znaczne włości po nad Mozą.

XI. *Królestwo Czeskie.*

Czechy, po Łac. *Bohemia*, u Niem: *Bôheim* granice maią na północ z Miśnią, Luzacyą, i Szląskiem, na zachód z Xztwem Kulmbachskim i Palatynatem wyższym, na południe z Bawaryą i Austryą, na wschód z Morawią, Szląskiem i Hrabstwem Glatz. Grunt górzysty przeplatany wielkiemi lasami, ale urodzayny. Nayznacznieysze góry Czeskie są częścią gór *Montes Sudeti* zwanych, państwo od Morawii dzielą, naywyższa zpośrzód nich olbrzymią górą. *Riesengebûrge* się zowie. iest na pograniczu Szląskim. inna *Donnerberg* blizko Millessowa leży Celnieysze kraiowe produkta są: Zboże. w szczególności zaś tatarka. i proso len, konópie. chmiel. owcce, szafran, imbier, kmin. wina czerwone wzdłuż Elby, rudy żelaza, ołowiu, cyny,

mie-

miedzi, merkuryuszu, siarki, koperwasu, węgle ziemne, saletra, ałun, rozmaite marmury, magnes, diamenty i rubiny Czeskie, kryzolity, szmaragdy, grenaty piękne, i w różnym gatunku drogie kamienie. Perły w Watawie poławiaią. Wody ciepłe, zimne, kwaśne i inne mineralne Czeskie są zachwalone. *Elba* która z Szląska wychodzi, tu pod Leutmeritz spławną bydź zaczyna, z Moldiwą i Egrą się łączy. Kray zawiera miast większych 151. miasteczek 367. wsiów okładem 6,000. ludzi przeszło 2. milliony, długości 80. szerokości 60. mil, rozległości zaś w milach kwadr. około 50.000. Religia sama tylko Katolicka panuie. Język od Słowiańskiego pochodzi. Państwo Czeskie od początku założenia swego do R. 1526 własnych Królów miało. Lecz R. 1517. z Anną dziedziczką Tronu Czeskiego siostrą ostatniego Króla Ludwika II. przez małżeństwo iey z Ferdynandem I. Cesarzem dostało się Domowi Austryackiemu, który ie dziedziczył w potomkach Ferdynanda do R. 1618. W tenczas Stany Czeskie ofiarowały swą Koronę Fryderykowi Elektorowi Palatynowi Reńskiemu, który po długiey woynie przymuszony został do iey odstąpienia. Traktat Westfalski

R.

R. 1648. potwierdził Czech Possesyą Domowi Austryackiemu, i posiadał ie spokoynie do Karóla VI. R. 1740. Po nim Elektor Bawarski wdarł się na Tron Czeski, ale mimo wspierania Francyi Dom Austryacki przy nim się utrzymał. A iako Dom Lotaryński nastąpił na prawa Familii Austryackiey zgasłey w osobie Maryi Teressy, Arcy-Xiążę Toskański Leopold po Jozefie II. był, a teraz Franciszek Syn iego iest Królem Czeskim. Od R. 1208. Królowie Czescy są razem Elektorami w liczbie świeckich naypierwszemi. Kray ten za Jozefa II. czynił dochodu rocznego do 20. millionów Złł: Dzieli się na 16. Cyrkułów.

Praha, Prag, *Praga*, stolica Królestwa po nad dwoma brzegami Moldawy *Muldau.* Jest wielkie i obronne. Dzieli się na 4. miasta: Stare, nowe, małe i górne czyli *Hradzin.* Nowe iest nayokazalsze dla pięknych domów i ulic. Most kamienny na Moldawie dłuższy iest od Ratyzbońskiego i Drezdeńskiego, bo ma wzdłuż 742. stóp, wszerz zaś 14. tak iż 3. poiazdy minąć się mogą. Zdobią go po obuch stronach kosztowne statuy w liczbie 29. Ulice tu są szersze niż w Wiedniu, ale nie ma tak pięknych Pałaców.

Ra-

Ratusz i Pałac Hrabiów Czernich co do bogactw i ozdób są naywspanialsze gmachy. Praga zawiera domów 3376. mieszkańców prócz garnizonu 74,000. a między niemi Zydów blizko 8,300. Kościołów i Kaplic 92. kilkanaście Klasztorów, i sławną Universitatem założoną R. 1347. Zamek niegdyś Królów dla wspaniałey Architektury i kosztownych obrazów, Katedra Arcy-Biskupa (który iest oraz Czech Prymasem) dla wielości bogactw, Kościół S. Jakuba dla wysokości wieży i wewnętrznych z kryształu skalnego ozdób, godne są ciekawości. Na rynku zamkowym znayduie się piękna fontana ozdobiona Statuą bronzową S. Jerzego na koniu. Oblężenia R. 1742. i 1757. wytrzymane pamiętną uczyniły Pragę w Historyi woienney. O milę iest *Weissenberg* góra. Cyrkuły: 1. Bolesławski. Młody-Bolesław, *Jung-Buntzlau*, MS. Cesarskie (g) nad Iserą. Mielnik, *Melnick*, Cesarskie na wzgórku przy zbiegu Elby i Moldawy. Wino, które się w tey okolicy rodzi, smakiem i kolorem do Burgundzkiego iest podobne. Nymburg, *Niemberg*,

[g] Cesarskiemi, lub Królewskiemi miastami w Czochach te zowią, które do zgromadzeń Stanów są przypuszczone, i iest ich 24.

nad Elbą. Cesar. miasta Szlacheckie: Benatky, *Benatek*, nad Iserą. Dub, *Böhmisch-Aycha* Sobotka. Turnau blizko Isery osiadłe od wielkiey liczby rzemieślników, którzy robią kamienie rozmaitey kompozycyi, i szkła w różnych kolorach; z nich zaś tabakierki, guziki, pieczątki i inne sztuki wyrabiaią, i sprzedaią ich mnóstwo do obcych kraiów. Gablona, *Gabel*, przy wielkim gościeńcu. Miasteczka: Stary Bolesław, *Alt-Buntzlau* nad Elbą, *Reichenberg* &c. 2. 3. Kralowohradecki, pod iednym nazwiskiem na 2. Cyrkuły się dzielący. Kralowe-Hradecz, *Königinngrätz* Cesar. z Biskupstwem przy uyściu *Edlery* do Elby, iest dosyć obronne. *Jaromirz* przy uyściu Uppawy do Elby Cesar. Kralowy-Dwór, *Königinnhof* nad Elbą Cesar. *Trautenau*, nad Uppawą Cesar. słynie warsztatami dobrych sukien. W bliskości przy wsi *Adersbach* daią się widzieć ogromne głazy pionowo stoiące nakształt wież kwadratowych, od 100. do 200. stóp wysokie z iednostaynego kamienia; ponieważ zaś ich iest nie mało, przeto obieżdzać ie na kilka tysięcy kroków potrzeba drogą krętą nakształt labiryntu. *Neu-Bidzof* główne drugiego Cyrkułu Cesar. nad Czydliną. Miasta Szlacheckie: Hostiney, *Arnau*

nad

nad Elbą. Urhlab, *Hohenelb*, nad tąż rz. Braunau. *Neustadt* nad Metawą. *Neu-Paka* Giczyn nad Czydliną. Horzycz, *Horsitz*. Miasteczka: Hlumec, w poblizkości sławne są cieplice *Johannesbad* lub *Johannesbrunn* zwane. *Grosz.Skalitz*. Rukus nad Elbą ma zdroie wody lekarskiey. Nachód, Podiebrad &c. 4. Chrudymski. Miasta Cesar. Chrudym. Wissokiemeyto *Hohemant*. Policzka. Pardubic obronne na granicy Morawii przy wielu rybnych stawach, nayznacznieyszy z nich *Czeperka* ma na dzień drogi obwodu. Szlacheckie: *Pottenstein* słynie fabryką obrusów i płócien, znacznym ich magazynem i blichami. *Reichenau* ma liczne warsztaty sukien, i pończoch, blich przędzy i płócien. Leitomiszl. Przelaucz nad Elbą. Herman-Miestecz i *Landseron*. 5. Czasławski. Cesarskie miasta: Kutnahora, *Kuttenberg* sławne blizkiemi szybami srebra, minerą ałunu i koperwasu. Czaslaw, *Tschaslau*. Brod-Niemecki, *Deutsch Brodt*. Szlacheckie: Przybisław lub Przymyśl nad Sasawą. Polna znaczne fabrykami sukien dla Woyska. Chotreborz. Swietla nad Sasawą. Ledelz nad tąż rz. i Sbraslawicz. Miasteczka: Chetusic. Goltsch-Geników. Peczwar &c. 6. Kaurzymski. Miasta Cesarskie:

Kaurzim. Kolin nad Elbą z włością. Czeski-brod, *Böhmisch-Brodt.* Gyblów, *Eylau* lub *Eule.* W blizkich szybach znaydowano dawniey dosyć złota, dziś iuż mniey daleko. Miasteczka: *Brandeis* blizko Elby. *Jankow* pamiętne porażką Cesarskich od Szwedów R. 1654. Kostelec. Planiany. Lobkowicz z zamkiem gniazdo domu Xżęcego. 7. 8. Bechiński pod iednym nazwiskiem na 2. Cyrkuły się dzielący. Miasta Cesar. Budiegowicz, *Budweis* nad Moldawą mocne i dobrze zabudowane. Tu iest arsenał, a blizko źrzódło mineralne i cieplica siarczysta znayduie się. Tabor, lub Hradysztie hory Tabor, na górze założone od Hussytów, którzy tu się udawszy pod wodzem Zyską R. 1419. naprzód pod taborami czyli namiotami mieszkali. Ztąd nazwisko miasta, które Zygmunt Cesarz wolnym i Królewskim ogłosił. Pelgrzymów, *Pilgram.* Szlacheckie: Paczów. Milewsko, *Mühlhausen.* Hradec-Gindrichu, *Neuhaus.* Kamenic. Sobiesław. Teyn. Bechin nad Leśnicą. Trzebon, *Wittengau*, lub *Wittgenau.* Neu-Fistritz. Rosenberg nad Moldawą. Gratzen. Poczatki, *Potschaken.* Krumlow, *Crumau* ma tytuł Xięztwa do Xiąt Schwarzenbergów należy. Miasteczka *Reichenau*, *Rudolph,*

dolph,

dolphstadt gdzie się szyby srebrne znayduią. W tym cyrkule rodzi się chmiel wyborny i naywięcey iest hut szklanych. 9. Prahinski. Miasta Cesarskie: Pisek nad Wotawą. Suszyc, *Schüttenhofen* nad tąż rz. *Wodniany* nad Blanicą. Kasperskie hory, *Berg Reichenstein* gdzie góry są srebrne. Szlacheckie: Wimberg, *Winterberg* nad Wolniką sławne naylepszym szkłem białym. Barau, Netolic. *Unter-Reichenstein*. Wolin. *Unserlieben Frauen Bergstädl*. Strakonic i Horasdiowic nad Wotawą. Brześnic. Hluboka, *Frauenberg* miasteczko. 10. 11. Cyrkuł Pilśniński na 2. się dzielący. Cesarskie: Pilsna, *Pilsen* obronne. Klattowy, *Klattau*. Strzybro Mies nad rz. Misą. Domaślic, *Tausch*. Rokiczan. Szlacheckie: Dobrzan. Przestyc. Janowic. *Drossau*. *Neueren*. *Neumark*. *Neugedein*. Teyn-Horszow, *Teinitz*. *Neustädl*. Bor, *Hayd*. Kladrau. Tausim, *Deising*. Wszeruby. Töpl. Plan. i Tachau. 12. 13. Cyrkuł Zatecki na dwa się dzielący. Miasta Cesarskie: Zatec, *Saatz* nad Egrą w okolicy w owoce, wino i chmiel obfitey. Most, *Brix* pod górą. Laun. i Kadan, *Caaden* nad Egrą. Chomutow, *Commotau* znaczne dla minery hałunowey. Wiele szkód poniosło w czasie woyny Hussytow. Zyska

do-

dobywszy ie R. 1421. w pień wyciął wszystkich mieszkańców. Wolne górnicze miasta: 'S. *Sebastienberg. Sonneberg. Weypert. Bôhmisch-Wiesenthal.* Bresnic. Szlacheckie: *Kupferberg.* Pohorsan. Millowic. *Falkenau* nad Egrą. *Rabenstein.* Bachau Luditz. Borek, *Jôrkau.* Miasteczka: Basberg. Postoloprty, *Postelberg* &c. *Seidlitz* wieś sławna zdroiem wody mineralney, z ktòrey wyciągaią sól laxuiącą znaiomą pod nazwiskiem soli Sedlickiey. *Seidschitz* niemniey sławna zdroiem wody mineralney więcey dzielności maiącey nad Sedlicką, i rozwożoney po wielu kraiach Europy. Tu też odkryto inne źrzódło wody mineralney też własności co i Spaska maiącey. Łokieł, *Elnbogen* Cesarskie na wysokiey skale z zamkiem położone, i w koło opasane górami, nazwisko ma ztąd, iż rz. Eger płynąc pod górę nakształt łokcia ludzkiego skrzywia swe koryto. Wary, *Karlsbad*, Cesarskie w dolinie otoczoney górami nad rz. Tôpel, słynie cieplicą, dla którey tu wiele cudzoziemców uczęszcza. Znacznieysze źrzódło *Prudel* zwane wypada z gwałtownym szumem, całe wrzące, i tak ciepłą ma wodę, iż iaia w niey gotować można. Pies gończy sparzywszy tu sobie łapki był iego odkrycia począ-

tkiem,

tkiem, co iż się stało za panowanią Karóla IV. R. 1370. *Karlsbad* zowie się. W *Mûhlenbad* nie są tak ciepłe wody, a w *Neue-brunn* ieszcze mniey, co do własności do wód Akwizgrańskich zbliżaią się. Prócz znaczney liczby Kotlarzów, iest tu wiele Puszkarzòw, Iglarzów, Rusznikarzów &c. Miasta wolne górnicze są: *Joachimsthal*, gdzie góry srebrne miane za naylepsze w Czechach. *Gottesgab*, *Platten*, i Slawków, *Schlackenwald* sławne minerami cyny, co do piękności i dobroci do Angielskiey podobney. Grunta okoliczne mało co rodzą, prócz ziół zdrowych, zarośli i dobrey paszy. *Bleystadt*, *Lauterbach*, i *Schönfeld*. *Petschau*, *Schlackenwerth* z zamkiem do Margrabiów Baaden należy. Chulm, lub *Kulm*. Graslicz. *Dreyhaken* znaczne minerą obfitą miedzi. Chebbe, *Eger* lub *Egra* miasto obronne nad rz. tegoż imienia. O milę znayduie się źrzódło wody mineralney powszechnie zachwaloney, a którey w butelkach pieczętowanych mnóstwo ztąd wychodzi. 14. Litomierski, w nim miasta Cesar: Litomierz, *Leutmeritz*, nad Elbą, która tu spławną bydź zaczyna. Jest bardzo osiadłe, dobrze zabudowane i Katedrą Biskupią zaszczycone. Austy, *Aussig*, także nad

El-

Elbą w ciasney i górzystey krainie, obfite w wino *Podskalskim* zwane, które iest czerwone słodkie i mocne, ale długo chowane bydź nie może. *Böhmischkamnitz* słynie fabryką pończoch coraz się bardziey powiększaiącą. We wsiach poblizkich znayduią się rzemieślnicy, do których zwożą szkła ze wszystkich prawie hut tego kraiu, ci ie szlufuią, poleruią i złocą, ztąd ie za granicę wywożą. Dieczyn, *Teschen* handlowne z zamkiem na wysokiey opoce. Beneszow, *Bensen* lub *Panzen*, sławne fabryką naylepszego papieru w Czechach. Lippey, *Böhmisch - Leippa*, miasto Xcia Kaunitza iedno z naycudnieyszych w Czechach. Kwitnie wielością warsztatów i handlem zbożowym. Auszty, *Ausche*, osiadłe od sukienników. Mieszkańców okolicznych obfitość i handel chmielu bogaci. *Trebenitz* poblizkie. Teplica, *Töplitz* ma zachwalone siarczyste cieplice. *Heide* miasto Xcia Kińskiego nowo wystawione. Mieszkańcy prawie wszyscy są Kupcami, handluią zwierciadłami i rozmaitym gatunkiem szkieł Czeskich. Jest tu też fabryka Ceraty. *Birkstein* zamek Xcia Kińskiego. Mieszkańcy tuteysi równie szkłem kupczą, prócz tego znayduią się tu fabryki zwierciadeł,

ce-

ceraty, bawełnic, obrusów, płócien malowanych i farbiernia. Tu daie się widzieć pustelnia maiąca Kaplicę i mieszkania w skale wykute. Krupka, *Grauppen*, miasto górnicze przy rudach cynowych, osiadłe od znaczney liczby pończoszników. *Zinnwald* od gór cynowych ma nazwisko, na pograniczu Saxonii leży, na Czeskie i Saskie miasto się dzieli. *Kseibitz* ma fabrykę płócien i hutę szklaną. *Rumburg* miasto i zamek. Tu i we wsiach okolicznych robią wiele płócien, obrusów, serwet &c. W mieście są 2. blichy, 3. farbiernie i wielu tokarzów. *Schluckenau* osiadłe tkaczami. *Oseg* Klasztór między Austig i Grauppen utrzymuie znaczną fabrykę materyi. Lowosicz do Marg. Baaden należy, bitwą krwawą R. 1756. między woyskiem Pruskim i Austr: pamiętne. Bilin, i Duczow lub Diex miasteczka. 15. Rakownicki. Rakownik, *Rakonitz* Cesarskie. Miasta: Welwarn. Aunhost lub Unhost. Slan lub Schlan. Raudnitz nad Elbą. Budin nad Egrą. 16. Berraunski. Beraun Cesarskie, wsławiło ie zwycięztwo woysk Austr: nad Prusakami R. 1744. Przybram Cesarskie. Hostomitz, Seltzan, karlstein sławny zamek górny między Beraunem i

Zbraszowem. Zbraszów, *Königsaal* z Opactwem Cysterskim.

XII. *Margrabstwo Morawii.*

Morawia, u Niemców *Mähren* z Szląskiem, Węgrami, Austryą i Czechami graniczy. Mimo wielu gór, lasów, stawów i bagnów ma dosyć pól ornych i zboża nad potrzebę mieszkańców. Powietrze w górach iest zimne, nawet w znaczney części lata, w rowninach i powietrze i wody niezdrowe. Produkta kraiowe celnieysze są: len, konopie, owoce, ryż, szafran, wino czerwone i białe, miody, marmury, diamenty fałszywe, ametysty, ałun, żelazo, siarka, saletra, koperwas, i mirra, soli tylko nie maią. Ztąd Odra i Morawa rzeki wypływaią. Morawia zawiera miast 99. miasteczek 159. wsiów przeszło 2478. Język Morawski iest szczepem Słowiańskiego, wielu iednak po Niemiecku mówi. Religia Katolicka. Dawni mieszkańcy tego kraiu byli Kwadowie i Markomanni, później od Słowianów spędzeni byli z swych siedlisk. Słowacy stali się Panami rozległego Państwa, którego Morawia częścią była, z czasem do Czech przyłączoną została, i iednychże miewała

wała Królów. Cesarz Henryk IV. nadał Morawii tytuł Margrabstwa R. 1085. i do panowania Macieia Krola oddzielni Margrabiowie nią rządzili; odtąd temuż co i Korona Czeska podlegała losowi, stawszy się domu Austryackiego Prowincyą. Składa się z 6. Cyrkułów. 1. Ołomuniecki. Holomaucz, *Olmütz*, Ołomuńcc Mś. nad rz. *March* czyli Morawą, w położeniu błotnistym, iest ufortyfikowane, zabudowane porządnie, i ludne. Ma Katedrę Biskupią i Uniwersitatem. Ratusz iest gmach znaczny, przy nim wieża ozdobiona zegarem sztucznie zrobionym. Do miasta włość *Deutschhause*, do Kapituły Wisternic, i Tiesicz, do Kartuzyi tuteyszey miasteczko *Gibau*, należą. Przy mieście na skale Klasztór Norbertański Hradisch posiada przedmieście Ostrow, i miasteczka: Switawkę, Kinnic, i Konic. Uniczow, *Mährisch-Neustadt* miasto Królewskie, Littowle, *Littau* nad Morawą. Morawska Trebowa, *Mährisch-Tribau*, Szumberg, *Schönberg*, Prostiegow, *Prostnitz* i Sternberg są pod opieką domu Xżąt Lichtenstein. Ich zaś dziedziczne są: Ansów, *Aussee*, Twórze, *Hoff*, *Schildberg*, *Eywanowice*, *Goldenstein*, Stare Mesto, *Altstadt*, *Plumenau*, Kostelec, *Ubrtschütz* i

Bäsn

Böhrn. Swittawy, *Zwittau*. Mohelnic, *Müglitz* pod protekcyą Bisk: Ołomunieckiego, do którego Brissow należy. Boszkowicz, Gewicz, Towaczów, *Tobitschau*; Rogestin; Rymarow, *Römerstadt* i *Bergstadt* oba do włości *Rabenstein*. Sowiniec, *Eulenberg* włość Teutońskiego Zakonu, *Braunseifen* i *Friegland* zawiera. 2. Przerowski. Przerow, *Prerau*. Kromersis, *Kremsier* fortyfikacyą starożytną obronne, i dosyć wielkie, ozdobne Katedrą i zamkiem Biskupim niedaleko Morawy. Leipnik, Hranicze, *Weiskirch* i *Drabstausch* Xiążąt Dietrichstein. Drzewohostitz. Holeschau, Medzyrec, *Meseritz*, Nowy Giczyn, *Neu-Titschein* i Fulnek miasta. Podstata, *Bodenstadt*, Bistryc i Hustopeczki miasteczka. Miasta Hoszoblada, *Hotzeplotz*; Hulein, Kelcz, Ostrow, *Mährisch-Ostrau*, Przybór, *Freyberg*, Libowa, *Liebau*, Budiszow, *Bautsch*, *Kropin*. *Braunsberg*, Mistek, *Frankstadt* należą do Bisk: Ołomunieckiego. Dewicz, *Maydlberg* zamek i kommanderya Johannitów. 3. Hradyski Hradiste, *Hradisch* miasto Królewskie i forteca nad rz. Morawą, którą ze wszech stron oblane bydź może. Rygów, *Gaya*, także Królewskie. Hun-Brod, lub Brod-Uherski, *Ungarisch-Brod* słynie źrzódłem mineralnym. Pod Kory-

ryczanami znayduią się szyby marmurowe. Straśnic z zamkiem nad Morawą, *Bissenz* gdzie się naylepiey wina Morawskie udaią. Brumau, Klobuk, Bogkowicz, Wesselin, Wsetin, Zlin, i Wissowic niczym nie są znaczne. 4. Brzński. Brno, *Brünn*, przy zbiegu Szwarczawy i Switawy dobrze osiadłe i nayhandlownieysze w Morawii. Ma kilka pięknych Pałaców, Biskupstwo i Universitatem. Zamek *Spielberg* na blizkiey górze stoiący iest bardzo obronny, w nim więźniów publicznych sadzaią. Niedaleko Bryny pod wsią *Hostenice*, są szyby bardzo pięknego marmuru. Wiskow, *Wischau*, pod opieką Bisk: Ołomunieckiego zostaie. Slawkow, *Austerlitz*, Hustoyec, *Auspitz*, Kaunic nad Iglawą, Podiwin lub Kostel domu Xiążąt Lichtenstein. *Nikolsburg* osiadłe mnóstwem żydów Xcia Dietrichstein. Bulzowic, Bystryc, *Gôding* lub Hodonin, Bohorselice, *Poborlitz*, Medrice, Nowe-mesto, *Neustâdt*, Sdiar, *Saar*, Ingrówic, Krzyżanow, Lomnic, Tysznowicz i Czerna-hora małe miasta nic znacznego nie maią. 5. Znoimski - Znoymo, *Znaim*, miasto Królewskie na górze niedaleko rz. Teya. Małe miasta są: Jamnic, *Gemnitz*, Budiegowic, *Mährisch.Budwois*, Starcz, *Grosz-Bitesch*,

Jaromirec, Jayspic. Krumlow, *Kruman* z miastami Ewancig, *Eybenschitz*, *Nosterlitz* *Prostmeritz*. *Rauchowan*, *Walframitz* o Xżąt Lichenstein należą. 6. Iglawski. Gihlawa, *Iglau* nad rz. Iglawą piękne, obronne i ludne. Liczne warsztaty dobrych sukien, handel zbożowy i chmielny bogaci mieszkańców. W R. 1772. w gorach pobliskich znowu rozpoczęto dobywać ołowiu i srebra. *Grosz-Mezeritz*, Trebicz nad Iglawą znaczne dobremi sukiennicami, Telcz, Slawonicz, *Slabings*. Daczycz nad Teyą. Triesch z włością i szybami srebra posiada dom Hrabiów Herbersteinów.

XIII. *Margrabstwo Luzacyi.*

Luzacya, u Niem: *Lausitz*, leży wśrzód Czech, Szląska, Marchii Brandeburgskiey i Misnii. Dzieli się na niższą czyli południową, wyższą czyli północną. Ma wiele gór, dosyć lasów, zboża mniey nad potrzebę mieszkańców. Znayduie się ałun, koperwas, żelazo i gatunek dyamentów Czeskim podobnych. Od kilku lat rozmnożono tu iedwabne robaczki. Mieszkańcy są większą częścią sukiennicy i tkacze, i wielki handel na przędze, płótna i sukna prowadzą.

dzą. Miasta są naywięcey osiadłe Niemcami, rodacy po wsiach mieszkaią. Religia Luterska panuie. Wyższa Łuzacya należała niegdyś do Czech. R. 1623. z niższą razem dane były w zastaw Domowi Saskiemu za 72. beczek złota, a traktatem Pruskim R. 1635. odstąpione zostały Saxonii, od iey iednak dziedzicznych kraiów są oddzielne. Rzeki są: Sprée, Elster czarna i Pulsnitz, które tu maią swe źrzódła. Kweiss i Nissa, w których macice perłowe znayduią. *a.* Margrabstwo wyższey Łuzacyi zawiera 2. Cyrkuły i 6. miast uprzywileiowanych, które są: Budissin, *Bautzen*, MS. nad Sprą, dobrze zabudowane, liczy domów 700. mieszkańców 7,500. prócz *Sydau*, które tu za osobne miasto brać można, i ma domów 200. Zdobi ie Kollegiata podzielona między Katolików i Lutrów, 2. Kościoły dla Rodaków oboyga religii, 3. Szpitale, dom sierot, dom poprawy i przędzy. Zamek *Ortenburg* na skale przepaścistey otaczaią osobne mury, i fossy. Znaczny ma handel i fabryki płócien, kapeluszów, pończoch, rękawiczek, szafianu, sukien, skór glansownych &c. i młyn prochowy. Gierlica, *Görlitz* nad Nissą nawiększe, naypięknieysze i nayludnieysze w Łuzacyi. Zawiera 3.

Ko-

Kościoły i sławne Collegium. Za murami iest grób S. do Jerozolimskiego bardzo podobny, który Emmeryk Radzca powróciwszy z Ziemi S. R. 1480. wystawił. Są tu liczne sukiennice i fabryka lulek. Handel na płótna i sukna, lubo dotąd iest wielki, mnieyszy iest iednak niźli był dawniey, gdy Polska tu naywięcey sukna kupowała. *Zittau* przy uyściu strugi do Nissy, nayhandlownieysze w Saxonii po Lipsku. Zawiera do 10,000. mieszkańców. Leży na wzgórku, ufortyfikowane po dawnemu. Naywięcey suknem, płótnami i papierem niebieskim handluie. Więcey iest niż 26. domów, które samym tylko płótnem handluią, nayszczególniey do Anglii, Hiszpanii i Włoch. Blizko iest wieś *Grosz-Schonau* sławna warsztatami płócien, ma przeszło 600. tkaczów robiących bardzo piękną stołową bieliznę. Przy *Zittau* iest też góra *Oywin*, na którey wierzchu zamek stoi. *Laubau*, nad rz. *Kweis*, kwitnie dla pięknych blichów, suknem, płótnami i przędzą handluie. Kamieniec, *Camenz* nad Elsterą czarną, sukiennikami i tkaczami osiadłe. *Lobau*, lub *Liebe* pod górą dosyć wysoką nad rz. Lobetą. Tu sześć miast ziednoczonych miewaią swe zgromadzenia. Handel

równie znaczny iak w Zittau, lecz niema fabryk. Ztąd rocznie płócien przeszło za 120,000. talarów wychodzi. 1. Cyrkuł Budyszyński. *Hoyerswerda* nad Elsterą czarną z włością Elektorską. *Königsbruck* miasto, zamek i włość nad rz. Pulsnitz Hrabiów Redern. *Marienstern* Opactwo Cystersek posiada prócz miast *Bernstadt* i *Wittichenau* nad Elsterą wsiów 47. Tu też wsiów 33. należy do Kapituły Budyszyńskiey. *Pulsnitz* i *Elster* miasta małe przy rzekach tegoż imienia. *Weiszenberg* wolne miasto. *Baruth* z zamkiem należy do familii Gersdorf. *Marklissa* lub *Lissa* blizko rz. Kweiss handluie płótnami. *Goldentraum* przyległe leży na górze złotą zwaney. *Wiegandsthal* w teyże okolicy blizko Meffersdorfu włość Gersdorfów, słynie mnóstwem fałszywych granatów, które tu szlufuią. 2. Cyrkuł Gierlicki. *Muska* miasto i włość należy do Xżąt Kalenbergów, nad Nissą, pięknym zamkiem ozdobne, i 2. Kościołami, iednym Niemieckim, drugim Słowackim. Tu znaczna fabryka lulek, a w blizkości minera ałunu znayduie się. *Seydenberg* domu Hrabiów Einsiedel. Opactwo Cystersek *Marienthal* prócz wsiów ma miasto *Ostritz*. *Schonberg* i *Kuna* Szlacheckie. *Herrenhuth*,

buth, sławne mieysce, które wzięło początek R. 1722. od założoney osady około wsi *Berthelsdorf* zamieszkaney od sekty Herrenhuterów, którzy się bracią iedności lub Morawskiemi zowią. Wielu z nich po różnych Prowincyach Niemieckich osiadło. Mieyscowi maią dom schadzek, magazyn, aptekę, dom sierot porządny, fabryki znaczne i biegłych rzemieślników. Handel ich na płótna, przędzę, bawełnice &c. iest bardzo obszerny i zyskowny. *Reichenbach* miasteczko Szlacheckie. *Rothenburg* nad Nissą. *Halbau* z zamkiem Hrabiów Promnitz. 6. Margrabstwo niższey Luzacyi dzieli się na 5. Cyrkułów. 1. Lukawski *Luckau*, lub *Lucke*, MS. Luzacyi niższey. *Drebna*, miasto, zamek i włość z 11. wsiami Hrabiów Promnitz. *Gotzen* Hrabiów Redern. 2. Gubiński, *Guben* blizko uyścia Nissy do Odry; w okolicy dobre wina, zwłaszcza czerwone udaią się. *Neuzell*, Klasztór Cystersów, których Opat iest Prałatem Stanów, ma miasto *Fürstemberg* nad Odrą i wsiów 36. *Schenkendorf* włość Kawalerów Joannitów. *Forsta* miasto nad Nissą i włość wsiów 35. posiada ie Hr. Brühl, iako i miasto *Pforten* z 20. wsiami, *Sorau*, *Christianstadt*, i *Triebel* miasteczka z zamkami, fabrykami sukien

i do-

i dobra Hrabiów Promnitz. *Amtitz* z zamkiem i *Gaszen* Szlacheckie. 3. Lubbeński. *Lübben* nad rz. Sprą. Zdobi ie ratusz wspaniały, mieysce zgromadzeń Stanów niższey Luzacyi. *Friedland* z włością do Joannitów należy. *Lepthel* i *Lieberose* Hrabiów Schulemburg. 4. Kalawski. *Kalau* nad rz. Dober. *Dobryluk* i *Kirchayn* dobra Elektorskie. *Lübbenau* nad Sprą domu Hrabiów Lynar. 5. Spremberg-ski. *Spremberg* nad Sprą pięknym zamkiem ozdobne.

XIV. *Szląsk.*

Szląsk, u Niemców *Schlesien*, po Łac. *Silesia* biorąc w ogólności, na północ z Marchią Brandeburgską i Polską, na zachód z Luzacyą i Czechami, na południe z Morawią i Węgrami, na wschód z Polską graniczy. Rozciąga się wzdłuż na mil 120. wszerz 40. mil kwadratowych rozległości około 650. których część znaczną góry zaymuią, i od południa leżące iedne są z naywyższych w Europie. Zowią się Sudeckie góry *Sudetische-Gebirge*, od granicy Luzacyi ciągną się 2. pasmami. Pierwsze pasmo zwane *góry Czeskie* przez dolny Szląsk ku Hrabstwu *Glatz* idzie, zawiera część znaczną gór naywyż-

szych *Riesengebirge*, czyli *Góry olbrzymie* zwanych, a których wierzch naywynioślejszy *Riesen-Kopfe*, lub *Schnée-Kopfe*, się zowie, i iest w Xztwie Jaworskim. Część tychże *Kitzel-Kircherberg* sławna iest dla wielości ciekawych lochów. Drugie pasmo zaczyna się w Xztwie *Münsterberg* i blizko Jablunki się kończy pod nazwiskiem *gór Morawskich*. Ich częścią są: *Reichenstein*, *Gesenke* &c. Do teyże Jablunki *gór Karpackich* koniec przytyka. Wśrzód kraiu znaczne są góry: w Xztwie Swidnickim *Zotten-berg* i *Rubeberg*, w Lignickim *Spitz-berg* i *Grâtzberg*, w Brzegskim *Jahn-sdorf*. Szląsk dzieli się na górny czyli połudnjowy, i dolny czyli północny. W pierwszym ostra i długa zima panuie, i gdy mieszkańcy podgórza *Riesengebirge* i *Gesenke* saniami ieżdzą, Wrocławianie w zieleniejących się ieszcze ogrodach, zabaw letniey pory używaią. Sniegi na górach tak prawie zawsze są wielkie i częste, iż górale, aby po nich chodząc niegrąźli, deszczki cienkie do obuwiów przywiązywać muszą. Niektóre okolice bardzo są żyzne i w urodzaie wszelkie obfituią. Lnu bardzo wiele sicią, ale konopi dostarczyć niemogą kraiowym fabrykom, przeto ie z Sąsiedzkich kraiów spro-

wa-

wadzać muszą. Tytiun i szafran znacznym iest także Szląska produktem. Wina Szląskie są dosyć dobre, gdy kilka lat postoią. Smoły, żywicy, dziegciu, i terpetyny nie mało z gór wychodzi. Górale żywią liczne trzody owiec i kóz, a z wełny i serów tyle od 2. kóz maią pożytku, ile od iedney krowy. W wielu mieyscach znayduią się tu rudy żelaza, ołowiu, miedzi, srebra, węglów ziemnych, kryształu skalnego, szyby marmurowe, kamienie młyńskie, wapienne, topazy brunatne, białe i żółte, ametysty, grenaty &c. Rzeki znacznieysze w Szląsku są: *Elba*, która od granicy Czeskiey wypływa; *Odra* ma początek w Morawii, i wzdłuż Szląsk przerzyna, zabiera Oppę, Osterę, Elzę, Nissę, Olawę, Bobrę &c. *Wisła* z gór Cieszyńskich płynie. Mieszkańcy są częścią Katolicy, Lutrzy, Hussyci, Zydzi &c. Lud pracowity, gospodarny i przemyślny. Język rodowity do Polskiego się zbliża, ale w wielkiey części Niemiecki iest w używaniu. Szlask był niegdyś Prowincyą Królestwa Polskiego do czasów Kazimierza W. który go odstąpił Koronie Czeskiey, i do R. 1740. iako Prowincya Państw Czeskich zostawał cały pod panowaniem Domu Austryackiego.

ackiego. Lecz traktatem Wrocławskim i Berlińskim R. 1742. potwierdzonym warunkami traktatu Drezdeńskiego R. 1745. i Hubertsburskiego 1763. Król Pruski został Panem większey iego części. Dom Austryacki posiada ieszcze, iako przynależytość Korony Czeskiey, małe cząstki 3. Xięztw Nissenskiego, Oppawskiego i Karnowskiego, całe Xięstwo Cieszyńskie, Państwo Bielskie i 8. włości. Szląsk się podziela. 1. Na Xięztwa. 2. Baronie zwane *Freye Standes Herrschafften.* 3 Włości wolne. *Freye Minderherrschafften.* Niektóre z nich w całości do panuiących należą, inne prywatnych maią Panów pod zwierzchnością naywyższą kraiową. Szląsk Pruski liczy dusz półtora milliona, miast 161. wsiów 5,015. utrzymuie woyska 40,000. czyni dochodu Królowi 3,854,000. talerów. Rządowa Administracya, lubo oddzielna iest w tey Prowincyi, równa iest iednak, iak i w innych kraiach panowania Pruskiego. Izby kameralne są w Wrocławiu i Głogowie.

a. Szląsk dolny zawiera 13. Xięztw, 3. Baronie i wolne włości. Xięztwa te znowu się dzielą na bezpośrednie *Principatus immediati*, które inne-

innego posiadacza nie maią prócz Monarchy, i pośrzednie *mediati*, które maią szczególnych Panów pod władzą panuiącego.

1. Xięztwa bez-pośrzednie: 1. Wrocławskie między Xztwem Olawskim, Brzegskim, Swidnickim i Lignickim. Wrocław, po Niem: *Breslau*, po Łac. *Vratislavia*, MS. Szląska, nad Odrą leży, przy uyściu rzeki *Oblan*, Olawy oblewaiącey miasto. Trzecie iest w rzędzie miast Pruskich i nayhandlownieysze w Szląsku, rozległe na mil 2. obwodu, i dobrze ufortyfikowane. Liczy domów blizko 7,000. mieszkańców przeszło 120,000. Kościołów 44. mostów 42. kilka Klasztorów, rynków i Pałacow. Katedrę zdobią piękne malowania i 3. Kaplice. Fary Luterskie S. Elzbiety i Nayśw: Panny maią swe Kollegia, liczne Biblioteki, i Galeryą obrazów. Dzieli się Wrocław na 6. części: *Stare miasto*, *Nowe miasto*, *Burgfeld*, *Sandinsel*, *Dominsel*, i *Bürgerwerder*. Przedmieścia są obszerne. Między budowlami publicznemi celuią: Koszary gmach wielki, Ratusz mieyski maiący wieżę naywyższą i naypięknieyszą w Niemczech, na którey iest zegar co godzina wygrywaiący piękne sztuki na różnych

1. Xztwo Wrocławskie.

in-

strumentach, giełda i Arsenał. Ma nadto Wrocław Universitatem Katolicką, Teatr Anatomii, sławne towarzystwo Ekonomiczne, rozliczne fabryki i rękodzieła, i handel wielki. Dwarazy do roku bywaią tu sławne i wolne iarmarki na różne towary, a dwa równie znaczne na wełnę. Zydzi Polscy naywięcey zasilaią handel Wrocławski. *Auras* lub *Auris* małe i otwarte miasto nad Odrą. Także *Dybernfurt*. *Lissa* nad Weistrycą i *Rothensirben*. *Neumarkt* z zamkiem, słynie fabryką poiazdów naypięknieyszych w Szląsku. *Kant* do Bisk: Wrocławskiego nad rz. Swidnicę. *Reichthal* do tegoż należy. *Namslau*, Namysłów, przy pograniczu Polskim między bagnami nad Weydą. *Stâdtel* Xcia Oławskiego. *Bobrau* i *Rortenblut* miasteczka. — 2.

Xztwo Brzegskie. Brzegskie opasane Wrocławskim, Oławskim, Oppolskim, i Minsterbergskim. *Brieg*, Brzeg, MS. obronne, piękne i wielkie. Odra tu płynie pod most drewniany znaczny długością, wysokością i trwałością. Kościół po-Jezuicki i Fara Luterska S. Mikołaia ie zdobią, fabryki zaś dobrych sukien bogacą. O milkę za miastem iest las dość obszerny, a między nim i miastem niezmierna łąka, na którey stawiaią tysiące wo-

łów Polskich w czasie walnego iarmarku na S. Jakób. Łąkę tę przerzyna grobla brukowana wysokości i szerokości znaczney. Wyspa na Odrze zarosła krzakami *Ogrodem Abrahama* się zowie. *Oblau*, Oława nad rz. tegoż imienia niedaleko Odry, ma zamek, i hamernią miedzianą. Okolica naywięcey w całym Szląsku w tytiun obfituie. *Mellwitz*, wieś sławna Austryaków porażką. *Strehlen* nad Oławą słynie fabryką sukien i górami kamiennemi. *Kreutzburg* na pograniczu Polskim. Przed kilką laty założył tu Król Pruski Towarzystwo, którego obowiązkiem iest mieć o ubogich staranie. *Pietschen*, lub *Bitschen*, po Pol: Byczyna, także na granicy, porządne, i murowane, leży na wzgórku z Kościołem Katol. i Luterskim, pamiętne w dzieiach naszych, iż tu Zamoyski Maxymiliana Arcy-Xcia Austr. R. 1587. poraził. *Reichenstein* i *Silberberg* są dwa miasta górnicze. Pierwsze miało niegdyś bogate szyby srebrne. Teraz w nich nieznayduią iak tylko piasek złoty gruby białego koloru i własności arszeniczney. Drugie miasto iest obronną fortecą, którey fortyfikacye z skały są wykute, obwiedzione fossą 70. stóp głęboką. Wewnątrz iest studnia maiąca 120. stóp głębokości.

Po-

Powietrze tu równie przykre i zimne iak na *Schneekopfe*, iż mieszkańcy tak w Lipcu, iako i w Styczniu opalać swe domy muszą. Od 30. lat przeszło minery srebrney dobywać tu przestano. *Nimptsch*, Niemcza, nad Lohą; *Michelau*, *Karlsmarkt* nad Stoberą małe miasta. *Lôwen* lub *Lôben* nad Nissą do Hr. Bees należy. Niedaleko brzegu kazał Król Pruski kopać 2. kanały w lesie, dla ułatwienia spławu drzewa do Odry z znacznych okolicznych lasów. — 3.

Xztwo Swidnickie.

Xztwo Swidnickie leży między Xięztwami Wrocławskim, Lignickim, Jaworskim, Czechami i Minsterbergskim. *Schweidnitz*, Swidnica, MS. i forteca w miłym położeniu nad Weistrycą. Katolicy maią tu 4. Klasztory z Kościołami, a Lutrzy Kościół za miastem. W mieście są liczne warsztaty sukien, materyi wełnianych, pończoch, fabryka wyborna skór rozmaitych, i przednie farbiernie. O pół czwartey mili w puszczy *Gersdorf* iest zdróy *Rumpelbrunnen*, którego woda ze skały spada pionowo z szumem, a o kroków 200. młyn obraca. O 3. mile iest *Plôswitz* loch podobny do Bremeńskiego, w którym daią się widzieć dwa ciała w otwartych trumnach od stu przeszło lat bynaymniey niezepsute

i ela-

i elastyczne, zdaią się bydź wzdęte i iakoby z kamienia wyrobione były. *Zobten* pod górą Zottenbergiem i *Gorkau* do Augustynianów Wrocławskich należą. *Gottesberg*, gdzie mnóstwo pończoch wełnianych robią mieszkańcy. *Rudelstadt* miasto górnicze nad rz. Bober, obfituie w rudy miedziane. *Striegau* piękne miasto. Między nim i *Hoben-Friedberg* R. 1745. Austryackie i Saskie Woyska od Prusaków porażone zostały. W blizkiey górze S. Jerzego kopią glinkę Bolem zwaną. *Landshut* nad rz. Bober pamiętne bitwami R. 1757. i 1760. Prowadzi znaczny handel płótnami, dla którego wygody rznięty iest w górach wielkim kosztem gościniec. Pod Landshutem iest góra kamienna, *Burgberg* się zowie. *Waldenburg* nad Polsnicą znaczne dla pięknych blichów i handlu płócien. O pół mili iest wieś *Altwasser* sławna z. zdroiami wód mineralnych lekarskich. *Reichenbach* miasteczko. W nim dobre fabryki płócien, drelichów, astrachanii i materyi wełnianych. Sławnym ie czyni Traktat między Dworem Wideńskim i Berlińskim roku 1790. zawarty. *Peterswaldau* wieś bardzo wielka i piękna, na 3. części się dzieli. Zdobią ią zamek okazały, Kościół Luterski, Kolonia Herrenhu-

hulerów sekty i liczne fabryki. Należy do Hr. Promnitz. *Freyburg* pod Firstensteinem, *Friedland* nad rz. Steinau, *Schönberg* i *Liebau*, są Szlacheckie, a 2. ostatnie Opactwa Cystersów w *Grissau*. *Bolgenhayn* z zamkiem *Oberpeyle* osada Herrenhutska. *Ernsdorf* i inne słyną pięknemi rękodziełami. — 4. Xztwo Jaworskie, z Xztwem Sagańskim, Głogowskim, Lignickim, Swidnickim, Czechami i Luzacyą graniczy. *Jauer*, Jawor, MS. nad rz. *Wûtenden Neisze*, szalona Nissa zwaną, pod górą Olbrzymią, z zamkiem obróconym na dom poprawy i fabryk, z 2. Kościołami i Klasztorami Katol. z Collegium i Kośc. Luterskim za miastem, i rynkiem wielkim przysionkami sklepowemi opasanym. Tu wiele cyców i płócienek maluią. *Hirschberg* przy uyściu rzeczki *Zacken* do Bobry, iedno z naywiększych, naypięknieyszych i nayobfitszych miast Szląskich. Ma 2. wielkie przedmieścia, piękne domy i ogrody. Blichy tuteysze, z których tysiące płócien, linonów i innych materyi corocznie wychodzi, dla urządzenia i ozdób swych, godne są ciekawości. Są tu 4. Katolickie Kościoły, ieden wielki i piękny Luterski za miastem. Hirschberg po Wrocławiu iest nay-

Xztwo Jaworskie.

handlownieyszy w Szląsku. Blizko miasta daią się widzieć dwie góry: *Galgenberg* niegdyś płonna, teraz owocowemi drzewami, morwami i winnicami okryta. *Sattlerberg*, na którey wierzchu był dawniey pretendowany Parnas. W teyże okolicy są wsie *Kunnersdorf* i *Lomnitz* fabryką cyców i płócienek kwitnące. *Schmiederberg* miasto wolne opasane górami, na milę rozległe, blizko obfitey rudy żelazney, osiadłe od Kowalów, slusarzów, ruśnikarzów, i innych około żelaza fabrykantów. Są też tu warsztaty adamaszkowe, płócienne, iedwabne i pół iedwabne. Handel żelazny i płócienny prowadzi wielki. W okolicy iest 8. blichów. Tu leży owa góra *Schneekoppe* wyższa nad poziomość miasta 3,301. stóp Paryzkich. *Kupferberg* nad rz. Bober, przy minerach miedzi i ołowiu, w których zawsze 400. górników pracuie. Ma swe hamernie. *Warmbrunn* sławne miasteczko nad rz. *Zacken* w dolinie Hirschbergskiey, w miłey okolicy górami przeplatańey, podobnieysze do wioski. Zawiera 188. domów, zamek i ogród należący do Hr. Schaffgotsch. Mieszkańcy robią wiele pończoch, i utrzymuią znaczne linonów warsztaty. Naywięcey zaś

zdrowemi cieplicami słynie. Między *Kauffung* i *Kunnerswaldau* znayduie się loch podziemny, który okoliczni mieszkańcy *Kûtzelloch*, lub *Kûtzelkirche* zowią. Wewnątrz daią się widzieć kręte ulice i różne z materyi ciekłey zkamieniałey figury szarego lub białego koloru. *Friedberg* nad Kweissą, którego mieszkańcy bogacą się handlem chustek z wyszywanego muślinu. *Greiffenberg* nad Kweissą przy Luzacyi, ma przeszło 400. domów, i na 2,000. dusz, 2. Kościoły Katolickie, Luterski ieden z szkołami, i 7. blichów. Tu i we wsiach okolisznych robią wiele materyi półiedwabnych, drylichów, płócienek w paski, astrachanii, chustek kolorowych &c. We wsi *Schreibershau* huta szklana, fabryka koperwasowa i siarczana. *Flinsberg* wieś wśrzód gór od kilku lat sławna wodami mineralnemi, które przy swym źrzódle smak maią do Selcerskich podobny. Lubo mieysce to nie iest dosyć wygodne, i w R. 1781. stodoła była za salę iadalną, iednak tu uczęszcza mnóstwo cudzoziemców, dla których iuż dom wielki postawiono. *Buntzlau*, Bolesław, nad rz. Bobrą w gruntach żyznych. Tu robią zachwalone i wielki odbyt maiące noczynia gliniane w kolorze brunatnym. *Schônau*

mia-

miasteczko. *Liebenthal* nad Kweissą. *Lâhn* nad Bobrą. *Lôwenberg*, lub *Lemberg* nad tąż rz. *Naumburg* przy pograniczu Luzacyi, Kweiss oblewa. *Klitschdorf* włość Hrabiów Promnitz. *Krummhûbel* wieś o 90. domach na wysokiey górze, mało, albo wcale nic nie ma roli, ale mieszkańcy maią tylko ogrody i szczupłe pola na których tylko zioła lekarskie sieią, z nich i z gôr pobliższych ie zbieraią, na nie szczególniey handel prowadzą po wszystkich niemal Prowincyach Europy, Każdy tu prawie ma laboratorium i alembik, sami essencye, oleyki, elixiery, maści, &c. preparuią i ie na sprzedaż wywożą. — 5. Xztwo Lignickie, położone przy Xztwie Głogowskim, Jaworskim, Wolawskim, Wrocławskim i Swidnickim. Lignica, *Liegnitz* MS. gdzie rz. *Katzbach* do rz. *Schwartzwasser* uchodzi. Ozdobne zamkiem Królewskim, Akademią Rycerską, 4. Kościołami Katoł: i 2. Luterskiemi. Mieszkańcy znaczny wiodą handel na sukna swych fabryk. *Goldberg* nad rz. Katzbach osiadłe od mnóstwa sukienników, którzy tu naycieńsze w Szląsku sukna robią. Równie dobre są warsztaty sukienne w wsiach *Lûben* i *Parchwitz*, *Haynau* i *Rotzenau* mia-

Xztwo Lignickie.

Xztwo Wolawskie. miasteczka. — 6. Xztwo Wolawskie; otaczaią granice Xięztw Frachenberskiego, Oleśnickiego, Wrocławskiego, Lignickiego, Głogowskiego i Polski. *Wohlau*, Wolawa, MS. wśzód bagnów z zamkiem, zniszczone pożarem R. 1781. *Leubus*, Lubusz, miasteczko i Opac. Cysterskie, dawney Kazimierza I. Króla Pol. fundacyi R. 1044. dla Benedyktynów, na których potym mieysce Bolesław Xżę Szląskie Cystersów wprowadził. Było tu też Biskupstwo od Mieczysława Xcia Pol: w wieku 10. erygowane, ale upadło R. 1555. gdy Joachim II. Elektor przyłączył iego dobra do dzierżaw Brandeburskich. *Steinau* blizko Odry. *Wintzig* i *Rauden* miasteczka. *Hernstadt* między dwoma korytami rz. Bartsch. *Rützen* nad tąż rzeką. — 7.

Xztwo Głogowskie. Xztwo Głogowskie między Xztwem Wolawskim, Lignickim, Jaworskim, Zegańskim, Krosieńskim i Polską leży. *Grosz Glogau*, Głogów wielki zwany dla różnicy od Głogowa innego w górnym Szląsku, MS. nad Odrą, mieysce Regencyi Szląskiey. Ozdobne zamkiem, Kollegiatą Katolicką, Kościołem Luterskim &c. *Neusalz* przy Odrze osiadłe od Katolików, Lutrów i Herrenhuterów. *Quaritz*, *Kuttau*, *Polkwitz*, *Primkenau*, *Sprottau* przy uyściu Sprotty do Bobry,

Neu-

Neustädtel nad rz. Weisfurt, *Freystadt* z dawnym zamkiem, *Wartenberg*, *Sabor*, *Kontop*, *Schwibus* z zamkiem, *Liebenau*, *Mühlbock*, *Schlawa* przy ieziorze, *Grosz Tschirne*, *Guhrau*, i *Köben* nad Odrą są małe, lecz porządne miasta. *Grünberg* otoczone pięknemi winnicami, mieści przeszło 5,000. dusz, i liczne warsztaty sukien w Szląsku w gatunku po Goldbergskich naylepszym. Tu robią zachwalone octy, które nietylko w swym kraiu, ale i w Polszcze znaczny odbyt maią.

II. Xięztwa pośrzednie: 1. Xięztwo Oleśnickie i Bernsztadzkie z X. Wolawskim, Trachenbergskim, Baronią Milicz, Wartenbergiem i Polską graniczy, do Xcia Wurtemberg-Oels należy. *Oels*, Oleśnica, MS. i rezydencyonalne nad rz. Elbingą. Zdobi ie rynek wielki i regularny, 5. Kościołów Luter. i ieden Katolicki, zamek Xżęcy bardzo obszerny murami i fossami opasany, w którym wielka Biblioteka, zbiór Historyi naturalney i osobliwości widzieć się daie, Seminarium Xżęce od Hr. Kospoth na 6. osób Szlacheckich i 6. mieyskich dobrym funduszem opatrzone. *Hundsfeld*, psie pole, wzięło nazwisko od klęski Niem-

Xztwo Oleśnickie.

ców porażonych przez Bolesława Krzywoustego R. 1109. gdzie mnóstwo nie pochowanych trupów psią pastwą się stały. Jest nad rz. Weydą, należy do Klasztoru S. Wincentego w Wrocławiu, którego Opat R. 1743. chcąc zgładzić ochydną dla swego Narodu pamiątkę nazwisko miasta *Hundsfeld* w *Friderichfeld* zamienił. *Bernstadt* nad Weydą z zamkiem Xiążęcym. *Trebnitz*, Trzebnica, sławne Klasztorem Cystersek od Xcia Henryka brodatego i S. Jadwigi fundowanym. *Zirkwitz* do Biskupstwa Wrocławskiego. *Juliusburg*, *Mittelwald*, Mędzybor; *Stroppen* miasteczka. — 2. Xztwo Zegańskie, z Jaworskim, Głogowskim, Krosieńskim i Luzacyą na granice. Posiada ie Xżę Lobkowitz. *Sagan*, Zegan, MS. nad Bobrą, ma zamek, kuźnice żelazne i w bliskości hamernią miedzianą. *Naumburg*, otwarte miasteczko. *Priebus* nad Nissą. *Freywalde* Szlacheckie. — 3. Xztwo Minsterbergskie położone iest między X. Swidnickim, Brzegskim, Nisseńskim i Hrabstwem Glatz. Do Xcia Auersberg należy. *Münsterberg*, MS. nad Olawą, w okolicy urodzayney, w chmiel i przednią glinkę obfitey. *Henrichau* bogate Opactwo Cysterskie nad Olawą. *Tepliwoda* Szlacheckie.

Xztwo Zegańskie

Xztwo Minster. bergskie.

Fran.

Frankenstein z zamkiem Xżęcym. *Ka-
mienc* Opactwo Cystersów, do które-
go *Warta* miasto nad Nissą należy.
— 4. Xztwo Trachenbergskie z X. X. Tra-chenberg-skie.
Oleśnickim, Wolawskim i Polską
graniczy, dziedziczne Xcia Hatzfeld.
Trachenberg MS. nad rz. Bartsch ma
zamek rezydencyonalny Xżęcy. *Prau-
snitz* z zamkiem. — 5. Xztwo Karola- Xztwo Karola-ckie.
ckie w pośrzód Xztwa Głogowskie-
go. *Karolath* MS. nad Odrą ozdobne
zamkiem na górze. *Beuthen*, *Budyssa*
nad Odrą także. Xztwo to do famil-
lii Xżąt Karolath, którzy się też
Hrabiami S. P. R. na Schonaich i Ba-
ronami na Beuthen piszą, należy.
— Trzy Baronie wolne: 1. Baronia Baronie wolne.
Wartenberg przy Xztwie Oleśnickim,
Wrocławskim i Polszcze. Posiada ią
Xżę Kurlandzki. MS. *Wartenberg* li-
czy 160. domów i przeszło 1,000.
mieszkańców. W okolicy znayduie
się glinka, z którey rozmaite naczy-
nia wyrabiaią. *Bralin* miasteczko z
zamkiem. 2. Baronia Militsch, na
pograniczu Polski i Xztwa Drachen-
bergskiego, do Hr. Malzahn należy.
Militsch MS. nad rz. Bartsch z zam-
kiem. 3. Baronia Goschütz, niżey
Baronii Milickiey. Ku północy po-
łożona, dziedziczna iest Hrabiego
Reichenbach. *Goschütz* z zamkiem i
Festenberg małe miasta.

Trzy włości wolne. 1. *Neuschlosz* przy Baronii Milickiey do Hrabiów Reichenbach należy. 2. *Freyhan* w tymże położeniu, ma miasteczko i zamek, do Xżney Sapieżyny należy. 3. *Sulau* o granicę z wyższą, dziedziczna Hrabiów Burghaus.

b. Szląsk górny zawiera 6. Xięztw, 2. Baronie, 9. włości wolnych.

Xztwo Opolskie. I. Xięztwa bez pośrzednie Króla Pruskiego: 1. Xięztwo Opolskie leży między X. Wrocławskim, Brzegskim, Nisseńskim, Karnowskim, Oppawskim, Raciborskim i Polską. *Oppeln*, Opole, MS. nad Odrą, ma 9. Kościołów Katolickich, Kollegiatę, 2. Klasztory i Szkołę, znaczny handel na drzewa Odrą prowadzi. *Proskau* nad Nissą zalecone fabryką faiansów. *Rosenberg*, i *Lublieniec* z zamkami. *Landsberg*, po Polsku Gorzow, *Gutentag*, po Pol. Dobrodzin, *Grosz-Strelitz*, Strzelno, *Tost*, *Toszek*, *Gleiwitz*, Gliwica, *Peiskretscham*, Pyszkowice, Sosznichowicz, lub Sasinkowiec, albo *Kieferstädtel*, Pilchowice, Lesznitz, *Uiest*, Uiazd, *Ober* lub *Klein Glogau*, Głogowek mocna twierdza niedaleko Odry z zamkiem, *Neustadt* nad Prudnicą ludne i porządne, *Zülz*, lub *Züllh* po Pol. Biała,

Klein-

Klein-Strelitz i *Schûrgast* nad Nissą, *Friedland*, *Steinau*, i *Falkenberg*, leżą nad rz. Steiną. *Krappitz* nad Odrą. *Kosel*, Kozłow miasteczko Królewskie niedaleko Odry, ufortyfikowane należycie przez Fryderyka II. Okolica osiadła iest rzemieślnikami, naywięcey ztąd przędzy wełnianey do Wrocławia wychodzi. — 2. Xztwo Raciborskie do Opolskiego i Oppawskiego przytyka. *Ratibor*, Raciborz MS. z zamkiem nad Odrą, która tu bydź spławną zaczyna, ma Farę, 2. Klasztory i Collegium Kanoniczek. *Rauden* Opac. Cysterskie. *Sorau* i Rybnik miasteczka. Xztwo Raciborskie.

II. Xięztwa pośrzednie: 1. Xięztwo Nisseńskie z X. Minsterbergskim, Brzegskim, Opolskim, Karnowskim, Opawskim, Morawią i Hrabstwem Glatz się styka. Całe do Bisk: Wrocławskiego należy, który się oraz Xiążęciem na Grotkowie pisze, i przed wszystkiemi Xźętami Szląskiemi przodkuie. Część pod Pruskim, część pod Austryackim panowaniem zostaie. *a* Część Pruska: *Neisse*, Nissa, MS. i obronna forteca nad rz. Nissą, która ie oblewa, i Biłą, która przezeń płynie, iest tu zamek i 5. Klasztorów z Kościołami. Mieszkańcy przedzą handluią. *Ottmachau* Xztwo Nisseńskie

chau z zamkiem Biskupim i zwierzyńcem. *Ziegenhals* i *Patschkau* miasteczka. *Grotkau*, Grotków dobrze zabudowane. *Wansen* nad Oławą, w okolicy naywięcey tytiunu sieią. *b.* Część Austryacka: *Zackmantel* miasto Biskupie, niegdyś miało bogate minery złote, srebrne i miedziane, ale teraz są mało znaczące. *Jawornik* z cieplicą. i blizki zamek *Johannisberg*. *Weidenau*, *Feiedberg*, *Kattenstein* i *Freywalde* miasteczka. — 2. Xztwo Opawskie między Raciborskim, Karnowskim, Morawią i Cieszyńskim, należy do Xcia Lichtenstein. *a* Część Pruska: *Holtschin* z zamkiem. *Benes-chau*, *Kranowitz*, *Neukirch* i *Krapplowitz* miasteczka. *b.* Część Austryacka. *Troppau*, Oppawa MS. w krainie żyzney nad Oppą, ma stary zamek, i iest stolicą Regencyi Szląska Austryackiego. *Wagstädt* po Czesku Bilowes, z zamkiem, *Konigsberg*, pospolicie Kunsberg, *Oder*, lub *Odrau* nad Odrą, *Wigstädtel* po Czesku Wakow, *Grätz*, po Czesku Hradec z zamkiem nad Morą. — 3. Xztwo Karnowskie, opasane Oppawskim, Opolskim i Nisseńskim posiada Dom Xżąt de Lichtenstein. *a* Część Pruska: *Leobschütz* *Bauerwitz* i *Zauditz* miasteczka. *b* Część Austryacka: *Jägerndorf* po Czesku

Xztwo Opawskie.

Xztwo Karnowskie.

sku Karnòw, MS. nad Oppą ż zamkiem Xżęcym. *Lobenstein* zamek na górze. *Bensche*, lub Będzin miasto małe. Powiat Kaczerski od miasteczka *Katscher* zwany z 9. wsiami do Biskupa Ołomunieckiego należący R. 1742. przez Traktat Berliński od Morawii oderwany i tu przyłączony został. — 4. Xięztwo Cieszyńskie położone między X. Opawskim i Raciborskim, należało do Cesarza Franciszka, lecz od R. 1766. Albert Xżę Saski Królewicz Polski, maiący za sobą Maryą Chrystynę Arcy-Xiężniczkę Austr. ie posiada. *Teschen*, Cieszyn, MS. obwiedzione murem, w gruntach żyznych nad rz. Elsą, ma zamek, Kościół Luterski i Collegium. Mieszkańcy handel na materye wełniane i skóry i wina Węgierskie prowadzą. Wsławia ie zawarty tu Traktat R. 1779. *Jablunka*, Jabłonka obronne miasto nad Elzą w podgórzu. Ztąd trakt Węgierski szańcem na milę wielką długim iest obwarowany. *Skotschau*, Skoczow, *Schwarzwasser* Strumień, małe miasta nad Wisłą. Xztwo Cieszyńskie.

Dwie Baronie: 1. Plesseńska z Xztwem Cieszyńskim i Polską graniczy, do Xięcia Anhalt-Kôthen należy. *Plesse* Pszcyna MS. ozdobne oka- Baronia Plesseńska i Bytomska.

załym

załym zamkiem, niema iak 209. domów, i 1800. mieszkańców. Ci na sukna z Polakami, Moskalami i Turkami znaczny handel wiodą. *Anhalt* wieś nowa osadzona samemi zbiegłemi z Polski tkaczami. *Wessla* ma hutę szkła bardzo pięknego. Blizko *Lûchau* iest minera węglów ziemnych. *Berun*, *Mislowiec*, *Nikolaiek* miasteczka. 2. Bytomska przyległa pierwszey na pograniczu Polskim, dziedziczna Hrabiów Henkel. *Beuthen*, Bytom, MS. z zamkiem, gdzie R. 1460. między Kazimierzem IV. Królem Pol. i Jerzym Królem Czeskim traktat stanął. *Neudeck* zamek. Małe miasta: *Georgenberg* i *Tarnowicz*, przy którym szyby srebrne, iuż mniey znaczne, niżeli dawniey znayduią się. Obie Baronie są pod panowaniem Pruskim.

Włości wolne.

Dziewięć włości wolnych: 1. *Loszlau* blizko Raciborza należy do Barona Dyherna, pod panowaniem Pruskim. *Loszlau* po Polsku Wodzisław, miasteczko główne. 2. *Oderberg* dziedziczna Hr. Henklow, w niey miasto do Austryi, zamek do Prus należy. 3. *Freudenthal*, po Czesku *Brunthal* do Teutońskiego Zakonu należy, zawiera miasto tegoż imienia, *Engelsberg* i *Wirbenthal*. Włość ta i następuiące są w części Austry-

ackiey.

ackiey. 4. *Olbersdorf* z miastem i zamkiem, przedtym Jezuitów Nisseńskich. 5. *Frideck* dziedzictwo Hrabiów Praschma. 6. *Freystadt* i miasto niedaleko Elsy Xżąt Croy. 7. *Roy*, nad Elsą Hrabiów Skrebeńskich. 8. *Deutsch-leuten* domu Hrabiów Taff. 9. *Reichenwaldau* z zamkiem Hrabiów Wûrbon.

Włość Bielska, z tytułem Xięztwa na pograniczu Xztwa Cieszyńskiego i Polski, należy do Xiążąt Sułkowskich. *Bielitz*, Biała, MS. nad rz. Białą, oddzielaiącą Gallicyą; ma zamek w górnym położeniu, przedmieścia rozległe pięknemi murowanemi domami ozdobne. Zawiera kilkaset sukienników, i liczba Kupców od lat kilku coraz się bardziey powiększą, odtąd, iak z Polski i Gallicyi zaczęto tu sukna kupować, których wprzód szukano na iarmarku tylko Lipskim. Handel też znaczny na płótna prowadzi. Xztwo Bielskie.

c. Hrabstwo Głackie między Szląskiem, Czechami i Morawią położone, do Króla Pruskiego należy, odstąpione od Cesarzowey Maryi Theressy R. 1742. i 1745. rozciąga się wzdłuż mil 18. wszerz 10. zawiera miast 9. wsiów 206. Mieszkańcy Hrabstwo Glackie.

mó-

mówią po Niemiecku, i są powiększey części Katolicy. Obwiedzione iest i przeplatane górami. *Glatz*, po Czesku Klacko, po Poll: Kłocko, MS. i forteca nad Nissą w położeniu spadzisto górnym, na samey górze iest zamek, na dolny, śrzedni i górny dzielący się, od fortecy nowey mocno i regularnie przez Fryderyka II. na górze *Schâferberg* wystawioney oddziela rz. Nissa, od którey porobione śluzy całą okolicę zalaćby mogły. W niey prochownia, piece piekarskie, browary, i studnia iest w skale wykuta. *Landeck* nad rz. Bilą. Blisko przy wsi *Ober-Thalheim* są zachwalone cieplice. Nad tąż rz. *Wilhemsthal* lub *Neustâdtel*. *Halbelschwerd* nad Nissą. *Reinerz* w dolinie opasaney górami, na naywyższey z nich daią się widzieć pola zwane *Séelfelder* ponieważ są zawsze zalane wodą, która ani przybiera, ani opada nigdy, i iak mówią w naytęższey nawet zimie nie marźnie. Do śzzodka tych dla grąznących trzęsawisk doyść niepodobna. W mieście iest fabryka sukien i papieru wyrównywaiącego co do piękności Hollenderskiemu. *Mittelwalde* nad Nissą z włością należącą do Hrabiów Althan. *Lewin* miasteczko. *Wünschelburg* po Czesku Hradek, znane dla licznych

war-

warsztatów sukien i rozmaitych materyi, i dla znacznego handlu na przędze. W blizkości iest wysoka góra *Heuscheune*, zdaie się bydź rozpadniętą we śrzodku. Mieszkańcy, gdy wierzch iey iasno, lub okryty mgłą widzieć się daie, pogodę przyszłą lub niepogodę za pewną maią. *Neurode* małe miasto Szlacheckie.

Trzeba wiedzieć, iż Czechy, Morawy, Szląsk i Luzacya, lubo są przyłączone do Niemiec, do Ciała iednak Rzeszy Niemieckiey nie należą, i w niczym nie przykładaią się do potrzeb Państwa tego.

XV. *Kraie oddzielne i bezpośrzednie Rzeszy Niemieckiey.*

Te lubo po różnych Cyrkułach znayduią się, do żadnego iednak Cyrkułu nienależą. Składaią się: 1. z różnych Hrabstw, włości i Klasztorów. 2. Z kraiów i Dóbr udzielney Szlachty Rzeszy. 3. Z Ganerbiałów. 4. Z wsiów wolnych Rzeszy Niemieckiey.

a. Hrabstwa, Włości i Klasztory.

1. Włość *Jewer* przy morzu Niemieckim między Ostfryzyą i Hr. Oldenburskim, należy do domu Anhalt- Dobra udzielne Hrabiów i Klasztorów.

Zerbst

Zerbst iako lenność Burgundzka, ma wzdłuż i wszerz mil 3. czyni do 60,000. reichst: obfituie w wszelkie urodzaie, i wyborne konie, sery też ztąd zachwalone wychodzą, ale na owocach i iarzynie zbywa. *Jewer*, MS. i mieysce rządu. Dzieli się na 3. okolice: *Wangerland* ma 6. wóytostw, i 10. Parafii. *Ostringen* 2. wóytostwa i 5. Parafii. *Kustringen* iedno wóytostwo i 4. Parafie zawiera. 2. Włość *Kniphausen* przyległa przeszłey i równie obfita. Także iako lenność Burgundzka do Hr. Bentink należy. Zawiera zamek *Kniphausen*, *Sengwarden* miasteczko i 3. Parafie. 3. Włość *Rheda* między Monasterem, Osnabrukiem i Rawensbergiem z miastem tegoż imienia nad rz. *Ems*. Posiada ią Król Pruski iako Hrabia na Teklemburg-Limburgu. 4. *Kappenberg* Probostwo Norbertańskie w Biskupstwie Monasterskim. 5. *Elten* Opactwo Szlacheckich Panien pod protekcyą Xcia Kliwii, między Kliwią i Zutfanią leży. 6. *Mechernich* w Xztwie Juliaceńskim, włość domu Nesselroth-Reichenstein, ma iedną wieskę. 7. *Landskron* między Hr. Marchii i Bisk. Monasterskim włość młodszey linii Hrabiów Nesselroth. 8. *Rhade* tychże dziedzictwo wśrzód Marchii. 9. *Homberg*

mię-

między X. Bergeńskim i Marchią, zamek, i znaczną wsiów liczbę zawiera do familii Hr. Sayn-Witgestein-Berleburg należy. 10. *Dyck* w Arcy-Bisk: Kolońskim Hrabiów Salm-Reifferschied. 11. *Saffenberg* nad rz. Ahr, między miastem Kolońskim *Ahrweiler* i *Aldenahr*, do Hrabiów Mark. 12. *Hôgoten* w blizkości *Môrs*, iako lenność Xztwa Mursyi do Barona Mylendork należy. 12. *Burscheid* Opactwo Cysterskie przy Akwizgranie leżące, micysce znane dla cieplicy mineralney, fabryki sukien i igieł. Xieni ma głos i micysce na Seymie Rzeszy. 14. *Schônau* włość Pana Blauche pod opieką Xcia Juliaceńskiego. 15. *Wyrle* w Xztwie Limburskim Pana Bodden. 16. *Richold* tamże niedaleko Mozy, do Barona Bongard na Pfaffendorfie należy. 17. *Dreysz* w Arcy-B. Trewirskim między rz. Salmą i Lizerą blizko Wittlichu od Opac. Echternach w Xztwie Luxemburskim. 18. *Holzhausen* wieś w Hassyi między Homburgim i Marburgiem. 19. *Schaumburg* nad rz. Lahn w Xztwie Nassau, włość Xcia Anhalt-Bernburg-Hoym. 20. *Oberstein* nad rz. *Nahe*, Hrabiów Leiningen-Dachsburg-Heidescheim włość lenna. 21. Hrabstwo *Montbeliard* u Niem: *Mûmpelgard* między

dzy Bisk: Bazyleyskim, Hrabstwem Burgundyi i Lotaryngią, należy do Xcia Wûrtemberg, zawiera 9. włości zależące od korony Francuzkiey, to iest: *Harburg*, *Riquevir*, *Blamont*, *Clermont*, *Hericourt*, *Chatelot*, *Granges*, *Clerval* i *Passavant*. Lubo Hrabia Monbeliardu, to iest Sponeck, i włość *Franquemont* zawisły od Państwa Niemieckiego, w nich iednak iako i w 9. włościach, moneta i ięzyk Francuzki są w używaniu. 22. *Neuravensberg* nad rz. Argen, między Tetnangą i Achbergiem, należy do S. Galla Opactwa w Szwaycaryi. 23. *Wasserburg* nad ieziorem Konstancyeńskim Domu Austryackiego. 24. *Ottobeuren* o mil 2. od Memmingen z naypięknieyszym w Szwabii Klasztorem Benedyktynów. 25. *Buxheim* Kartuzya o milę od Memmingen pod protekcyą Austryacką. 26. S. *Ulrich* i S. *Afra* Opactwa Benedyktyńskie w Auszpurgu. 27. *Schônthal* Klasztór Cysterski w Frankonii nad rz. Jaxtą. 28. *Wluden* Parafia w Arcy-B. Trewirskim należy do Opactwa Arnstein. 29. *Asch* włość między Czechami i Xztwem Kulmbach, gdzie rz. Elster wypływa należy do Barona *Zedwitz*. 30. 2. Ewangelickie Klasztory w Goszlarze i Petersbergu. 31. *Schauen*

mię-

między Halberstadtem i Wernigerodą do Barona Grote.

b. Kraie i dobra udzielney Szlachty Niemieckiey. Szlachta ta składa osobne iakoby ciało, czyli Rzpltę, ma szczególne ustawy, szczyci się wielą przywileiami, są to Hrabiowie i w znaczney liczbie Baronowie, którzy i dobra ich bezpośrzednie Cesarzowi i Rzeszy tylko podlegaią. Dzielą się na 3. Cyrkuły Szwabski, Frankoński i Reński, bo w tych się ich włości znayduią. Co 3. tylko lata miewaią swe ziazdy, na których Cyrkuły koleyno pierwszeństwo trzymaią. Każdy Cyrkuł dzieli się na osobne Kantony, ma swego Dyrektora, a Kanton znowu szczególnego lub Kapitana, którym przydani są Delegaci i Konsyliarze wybrani z pośrzód Szlachty teyże. Na ziazd powszechny wszystkich Cyrkułów i Kantonów Directoria zgromadzaią się. Kantony zawieraią rozliczne wsie, włości, miasta, osady &c. 1. Cyrkuł Szwabski Składa się z 5. Kantonów: Dunayski w górney i dolney Szwabii; Hegawii, Algawii i ieziora Konstancyeńskiego, po nad rz. Nekrą i około lasu czarnego, po nad rz. Kocherą, i Kreichgawii. 2. Cyrkuł Frankoński mieści 6. Kantonów:

Dobra udzielne Szlachty.

nów: *Ottenwald*, *Steigerwald*, *Gebürg*, czyli górzysty, *Altmühl*, *Baunach* od rz. tegoż imienia, *Rôhne* i *Werra*. Ten Kanton nazwisko ma od rz. Werry i góry Rôhne pasmem od Melpers nad Ulsterą do Bischoffsheim ciągnącey. Od niego zależy powiat *Burg* zawieraiący okolicy Biskupstwa Fuldeńskiego. 3. Cyrkuł Reński na 3. Kantony się dzieli, Renu wyższego, niższego, i pośrzedni. Pierwszy zowie się też *Gau* i *Wassgau* który Austrazyą zawiera. Drugi mieści okolicę *Hundsrück* zwaną i górę *Eberwald*. Trzeci z 4. części się składa *Wetterau*, *Rheingau*, *Haiwrich* i *Wetterwald*, nad to krainę *Sebacher-Grund*.

Ganerbiały. *c*. Niektóre Ganerbiały. Tak się dobra od kilku familii wspólnie posiadane i rządzone zowią, lecz z Szlachtą Rzeszy żadnego związku nie maią. Jedne iuż bydź przestały złączone z czasem w iedne dziedzictwo, drudzy są współ-Szlachty Rzeszy, ale o tych tu mowa, którzy nią nie są. Do tych należy *a* Ganerbiał i Burgrabstwo *Friedberg*, Hrabstwo *Koichen* od niego zawisło, między Wetzlarem i Frankfortem leży. *b*. Ganerbiał *Staden* w Wetterawii nad Niddą. *c*. Zamek *Gelnhausen* przy mieście tegoż imienia w Hr. Hanowii.

d.

d. Powiat *Schûpfergrund*. *e*. *Oettelfingen* wielka wieś nad Tauberą niedaleko Mergenthali.

D. Wsie bez-pośrzednie Rzeszy, które pod opieką, ale nie pod władzą miast innych zostaią. Liczba ich mocno zmnieyszyła się. Nayznacznieysze są w Szwabii, Frankonii i Cyrkule wyższego Renu. W Szwabii są: 1. Ludzie wolni w krainie Leutkircheńskiey na północ ieziora Konstancyeńskiego, w 39. wsiach mieszkaią. 2. Wieś wolna *Alschhausen* na południe Dunaiu między Ulmą i Môrsburgiem. W Frankonii są: wsie wolne *Gochsheim* i *Senfeld* blizko Schweinfurtu obie. W Renie wyższym w blizkości Frankfortu są wsie *Sulzbach* i *Soden*. Wsie udzielne.

Kray ten obszerny, który dzisiay Rzesza Niemiecka zaymuie, znany w starożytności pod nazwiskiem *Germanii*, składał się z mnogiey liczby Narodów i Państw udzielnych. Około R. 390. przed narodzeniem Chrystusa niektóre osady Gallów pod przewództwem Segoweza w zdobytych bliższych Germanii Prowincyach założyły swe siedlisko. Na lat 25. przed tąż erą, za czasów Augusta, Rzymianie dali uczuć Germanom moc zwy- Historya Niemiecka.

ciężką oręża swoiego. Roku 12. po narodzeniu Chrystusa, Druzus Retow, Windelikow i Norykow zawoiował, w cztery lata potym wsławił się Germanik przez odniesione nad Angrywarami, Cheruskami i Kattami zwycięztwa; podbite ich kraie pomnożyły liczbę Rzymskich Prowincyi. Marek Aureli R. 177. pomyślnie z Markomannami walczył. R. 276. Probus swóy oręż zwycięzki w głąb Germanii posunął. Ale na końcu trzeciego wieku wszystkie swe possessye w Niemczech Rzymianie utracili. R. 432. Hunnowie Naród Tatarski odpędzony od granic Państwa Chińskiego, przeszli do Europy, opanowali część Germanii, i niektóre na wschód iey położone kraie. Rozciągneli swe zwycięztwa od Donu począwszy aż do Donaiu i Renu, ale się nie utrzymali przy swoich zdobyczach. Nayznacznieysi i naymocnieysi między Germanami byli Szwabowie, Bawarczykowie, Turyngowie, Saxonowie, Fryzowie i Frankowie. Każdy naród miał swego udzielnego wodza, czyli Xiążęcia. Frankowie wyżsi nad innych liczbą i męztwem, uczynili się słabszych Panami. Karól W. Król Francuzki R. 771. podbił kilka Niemieckich narodów, Saxonów poraził R. 785.

zu-

zupełnie ich zawoiował i do przyięcia Wiary Katolickiey przymusił; R. 788. stał się Panem Bawaryi i całych Niemiec, a wkrótce i Lombardyi, on wskrzesił tytuł Cesarstwa zachodniego, zwycięztwy licznemi, potęgą, dzwignieniem nauk, rostropnością rządów na imie wielkiego zasłużył. Po śmierci Ludwika syna iego Niemcy zostały oddzielone od Francyi, w którey był Królem Karól łysy, gdy Lotaryusz za Cesarza będąc uznanym, nie maiąc sił do oparcia się nieprzyiaciołom, oddał koronę Ludwikowi II. Jego zeyście bez-potomne R. 875. zostawiło Tron Cesarski w zakłoceniu, tytuł Cesarza przywłaszczali sobie Karól II. i Ludwik II. Królowie Francuzcy, lecz kraie Karloman posiadał; syn zaś iego Karól III. Niemcami i Francyą rządził, gnuśny i niedołężny Monarcha bał się równie poddanych, iako i nieprzyiacioł. Zszedł bezdzietnie R. 888. Po nim obrany Arnolf syn nieprawy Karlomana, a znowu po Ludwiku IV. Synie Arnolfa Konrad I. Xiążę Frankonii i Hessyi utwierdzili Panów Niemieckich przy użytym prawie elekcyi Cesarzów. Pierwsza to epocha wolności Rzeszy Niemieckiey; Cesarze bowiem obieralni potrzebuiąc wsparci

Xiążąt, Szlachty i miast, przychylność ich dla siebie nadaniem swobód żądanych okupywać musieli. Konrad, który może bydź uważanym iako pierwszy Cesarz Niemiecki obrany R. 911. siedm lat panował. Nastąpił Henryk I. zwany Ptasznik, za niego powstały liczne zamki, urzędy Burgrabiów, Margrabiów, Landgrabiów do strzeżenia granic przeciw naiazdom Hunnow i inney dziczy. Wezwany był po nim na Tron Otto I. a iż do Koronacyi iego usługiwali zacnieysi Panowie Niemieccy, ztąd urzędy wielkie w Rzeszy wzięły początek. Otto zakłócone Włochy z powodu Berengaryusza Xcia Foroiulieńskiego i Adelaydy Królowey Włoskiey pomyślnie woiował, część ich pod moc swoią zagarnął. Był następcą Otto II. R. 973. nieszczęśliwy w woynie przeciwko Saracenom. Otto III. Syn iego utrzymał mocą swe we Włoszech panowanie, Bolesławowi Chrobremu tytuł Królewski przyznał; zszedł bez potomnie R. 1002. Henryk II. prawnuk Henryka I. wiódł woynę niepomyślną z Polakami, dla swey pobożności w liczbie Swiętych od Kościoła umieszczony. Powrócił na Tron Dom Xiążąt Frankonii R. 1024. w osobie Konrada II. który przez zamęzcie

męzcie

męzcie Gizelli stał się oraz Królestwa Arelateńskiego Panem. Syn iego Henryk III. woyny dosyć szczęśliwe z sąsiadami prowadził: Włochy uspokoił. Henryk IV. obiąwszy Tron R. 1056. rozpoczął fatalną walkę o inwestytury Kościelne z Dworem Rzymskim, od niego wyklęty i odsądzony od Korony, musiał błagać odpuszczenia u Grzegorza VII. z upodlaiącą go pokorą; dla niey znowu ochydzony i wzgardzony, musiał walczyć z spiknionemi poddanemi. Nakoniec doznał nieprzyiacioł w Synach własnych; z podmowy Urbana II. Papieża, przez zdradę Henryka Syna wyzuty z wolności, opuścił Tron, a wkrótce i życie R. 1106. Niepoprzestał kłótni z Kościołem o też inwestytury Henryk V. po klątwach, zamieszaniach i długich walkach zrzekł się ich nareszcie, prawo tylko prezentowania sobie obwarował. W woynie z Bolesławem Krzywoustym nieszczęśliwy, klęski Niemców w nazwisku psiego pola zostawił pamiątkę. Obranie Lotaryusza II. poprzedziła umowa Panów Niemieckich, aby 10. tylko z pomiędzy nich wyznaczani Elektorowie obierali Cesarzów. Po zeyściu bezdzietnym Lotaryusza R. 1137.

utrzymał się na Tronie Konrad III. Xiążę Frankonii, mimo mocnego przeciwnika Henryka Xcia Bawaryi i Saxonii, którego partyą naysilniey Brat Welf popierał, i lubo porażony pod Winsbergą został, nieustawały iednak zawzięte walki z stron obydwóch. Scigały się obie Partye w Niemczech i we Włoszech, iedna od przewódzcy Gwelfów, druga od hasła mianego w potyczce Winsbergskiey Weiblingen, Gibellinów imieniem zwana. W podiętey wyprawie krucyaty wraz z Ludwikiem VII. Królem Francuzkim był nieszczęśliwym, umarł bez potomka R. 1152. Za niego Marchia Brandeburgska oderwana od Xięztwa Saxonii, udzielnym bydź Stanem zaczęła, a pod następcą Marchia Austryacka na Xięztwo była podniesiona. Synowiec Konrada Fryderyk I. Barberossa, czyli żółtobrody, dał uczuć potęgę oręża swego buntuiącym się Włochom i Alexandrowi II. Papieżowi, którego do ucieczki z Rzymu przymusił. Wyszedłszy na czele mnogiego Krzyżowników woyska, dla odzyskania Jerozolimy od Saracenów dobytey, gdy się odważnie na wszelkie przypadki naraża, w rzece Cydnus zwaney utonął R. 1190. Koronowany za życia Oyca Henryk VI. na mocy Elekcyi Tron

Ce-

Cesarski, a przez Sukcessyą po żonie swey Konstancyi Królestwo Neapolitańskie obiął, był srogim i zuchwałym, chciał mieć następcą Syna Fryderyka, którego Stryi własny Filip odsunął od Tronu; lecz i sam musiał walczyć z Ottonem Xciem Saskim, przez niektórych Panów wezwanym, a popieranym od Innocentego III. Papieża. Poległ Filip; Otto IV. niewdzięczny Papieżowi, od niego prześladowany, od Francuzów zbity, Tron odstąpił Fryderykowi II. Synowi Henryka VI. R. 1214. Ten o ziemię S. pomyślnie woiował, i wyprawę, do którey go ślub, i klątew Rzymska przynagliły, z chwałą i pożytkiem odbył. Powróciwszy do państwa, zastał Rzym oburzony o podatki duchowne; musiał walczyć o Tron swóy, od którego przez zbór Biskupi Lugduński po kilku klątwach odsądzony został. Prześladowany był od własnych zbuntowanych poddanych i nieprawego swego syna Mainfreda, który go życia pozbawił R. 1251. Temuż losowi popadł i Konrad IV. Syn Fryderyka zgładzony od Mainfreda R. 1254. Pozostał Syn Konradyn Król Neapolitański; Mainfred w bitwie pod Benewentem poległ.

Tron

Tron Cesarski w bez-Królewiu zakłócił pokóy Europy, napełnił zamięszaniem Włochy i Niemcy; długo walczyły partye Pretendentów, nareszcie R. 1273. Rudolf Hrabia Habsburgski uzyskał zgodną Elekcyą Panów Niemieckich, którzy na iego słabości zakładali nadzieię utrzymania się przy swobodach przywłaszczonych w czasie bez-Królewia. Od niego dom Rakuski, czyli Austryacki początek swóy i ciągłą prawie possessyą Korony Cesarskiey wywodzi. Rudolf był niegdyś Marszałkiem u Dworu Ottokara Króla Czeskiego, któremu poźniey wydarł Xięztwo Austryi i oddał ie Synowi Albertowi. Hrabię Tyrolu Xciem Karyntyi uczynił, miast Włoskich przywileie powiększył, donacyą Matyldy Papieżom utwierdził, Margrabiom Brandeburgskim z domu Hohenzollern Burgrabstwo Norymberskie nadał, Margrabiów Modeńskich postanowił. Po nim wezwany na Tron Adolf Hrabia Nassau, znienawidzony dla niesprawiedliwości, na Seymie Mogunckim odsądzony od Korony, R. 1298. zginął z rąk przeciwnika Alberta Syna Rudolfowego, który równie gwałtowną zszedł śmiercią R. 1308. od Xcia Swewii zabity. Za niego Prowincye Szwaycarskie uciśnione ty-

ran-

rannią, z pod iarzma samowładnego rządu na wolność się wybiły. Powstałey Rzplitey udzielność utwierdził następca Henryk VII. Hr. Luxemburgski. Wybuchnęły we Włoszech długo tleiące i kilkakrotnie uśmierzane niechęci między podzielonemi Obywatelami i Xięztwami na partye Gibellinów i Gwelfów; bo pierwszych imieniem od Konrada III. stronników Cesarskich, drugim nieprzyiacioł zwano. Użyte od Henryka do przywrócenia spokoyności i uskromienia Roberta Króla Neapolu śrzodki, śmierć przerwała R. 1313. Nastało fatalne bez-Królewie, i trwało do roku, zwycięztwo pod Muldorfem odniesione nad Fryderykiem Xciem Austryi utrzymało na Tronie Ludwika Bawarczyka, oba zaś obranemi byli. Fakcye malkontentów Niemieckich, intrygi i pieniądze Jana Króla Czeskiego, który był Synem Henryka VII. poparcie stolicy Rzymskiey sprawiły, iż Karól IV. Król Czeski Syn Jana iuż w ówczas zabitego w potyczce pod Krecy był od znaczney części Rzeszy do Tronu wezwany, od reszty przyięty. Był czynny i rządny Monarcha, wydał ustawę sławną w Niemczech pod nazwiskiem Bulli złotey. Domowi Wiskontych namiestniczą władzę we Wło-

szech

szech powierzy, Luxemburg dziedzictwo swey familii Xięztwem zaszczycił, Szląsk, Morawę i Luzacyą do Czech przyłączył, Synom: Zygmuntowi młodszemu nabytą od Ottona Marchią Brandeburgską puścił, starszemu Wacławowi Cesarstwo zapewnił, R. 1378. Ten piiak, rozpustny i srogi, więziony od własnych poddanych, drugi raz przymuszony do ucieczki z Pragi, od Brata swego Zygmunta Króla Węgier: w wieży osadzony, nareszcie R. 1400. od Elektorów z Tronu złożony, zastawiłresztę dzierżaw Państwa Niemieckiego Wiskontym, do R. 1419, Tron ieszcze Czeski posiadał. Fryderyk Xżę Brunswicki obrany, przed Koronacyą zabity; po nim Robert Palatyn Renu nastąpił, o odzyskanie kraiu Włoskich niepomyślnie woiował. Zygmunt Król Węgierski uwolniony od przeciwnika przez śmierć Jozuego Margrabi Morawii, wszedł na Tron Cesarski, miał iuż Węgierski, w lat 8. po Wacławie obiął i Czeski. Niemcom spokoyność przywrócił, do przytłumienia odszczepieństw w Kościele wiele starań łożył, i łączył nawet swe prace z powszechnym zborem, który z iego namowy Jan XXIII. Papież w Konstancyi R. 1414. złożył. Na wytępienie Sekty Hussytów w Cze-

Czechach rozpoczął dwudziestoletnią woynę, wiele stracił i ledwo ich pokonać zdołał. Fryderykowi I. Marchią Brandeburską i godność Elektorską, Sabaudyi tytuł Xięztwa nadał. Powrócona przez niego w Dom Austryacki Korona Cesarska, zostawała w nim aż do zgaśnienia iego R. 1740.

Albert II. trzy Korony po swym teściu osiągnął, państwo Niemieckie podzielił na 6. Cyrkułów, krótko panował. Fryderyk III. R. 1439. obrany Cesarzem, pomnożył dzierżawy Domu Austryackiego, przyłączeniem Austryi po Władysławie Pogrobowiec zwanym, i zagarnieniem Niderlandu po Maryi Dziedziczce i Xiężnie Burgundyi żonie Syna swego Maxymiliana. Wiódł woynę nieszczęśliwą z Macieiem Królem Węgierskim, niechcąc mu wydać Korony; przeciw Turkom wyprawę bezskuteczną gotował. Wstąpiwszy na Tron Maxymilian R. 1493. będąc ieszcze za Oyca Królem Rzymskim obrany, widział się przymuszonym woiować przeciw Francyi roszczącey do Królestwa Neapolitańskiego pretensye. Podięte przeciwko Szwaycarom i Wenetom wyprawy woienne stratą ludzi i skarbów przypłacił. Wszedł w ligę z Henrykiem VIII. Królem

Angielskim i pomogł mu przeciwko Francuzom; wzniósł potęgę Domu Austryackiego przez ożenienie Syna swego Filippa z Joanną Infantką Hiszpańską, wnuka swego Ferdynanda z Anną Królewną Węgierską, a zamęzcie Siostry Ferdynanda Maryi z Ludwikiem II. Królem Węgier. Wiele pożytecznych urządzeń postanowił, 4. nowe Cyrkuły to iest Burgundyi, Austryi, Renu niższego, i Saxonii wyższey do przeszłych 6. przydał, Trybunał Izby Cesarskiey w Wetzlarzu założył, R. 1519. żyć przestał. Dwóch mocnych Pretendentów ubiegało się o Koronę Cesarską: Franciszek I. Król Francuzki i Karól V. wnuk Maxymiliana, Syn Filippa Arcy-Xcia Austryi, Hiszpanii, Neapolu, Burgundyi i Austryi Państw dziedzic. Ustąpić pierwszy musiał, gdy porażony pod Pawią w ręce się nieprzyiaciela dostał. Opierał się potym lidze uknowaney przeciwko sobie między Papieżem, Królem Anglii i Rzplitą Wenecką; woyska iego Rzymu szturmem dobywszy, nieoszczędzały w tey stolicy łupieztw i srogości. Dał pomoc Ferdynandowi Bratu swemu, który był oraz Węgierskim i Czeskim Królem, oblężonemu w samym Wiedniu od woysk Solimana Cesarza Tureckiego. Już Niemcy cie-

cieszyły się spokoynością, gdy Marcin Luter powstaiąc przeciw bezprawiom duchowieństwa, targnął się na naukę Kościoła Rzymskiego i rzucił nasienie okropnych w Niemczech i całey Europie woien i zamieszań. Chwyciło się wielu pochlebney zdań wolności, powstała nowa i liczna sekta, którą Elektor Saski i Landgraf Hassyi przyięli w swą opiekę, i z kilką innemi Xiążęty na iey utrzymanie związek w Smalkaldzie zawarli. Karól chciał ią w swym gnieździe przytłumić, a przeciw nieposłuszney wyrokowi Seymu Spireńskiego uzyć mocy oręża postanowił. Fryderyka Elektora Saskiego zwyciężył i schwytał, z Elektorstwa go złożył, które Maurycemu z młodszey Albertyńskiey linii Xciu oddał, i ta Elektorat do dziś dnia posiada; Landgrafa Hassyi w więzieniu osadził, byłby wszystkich pokonał, gdyby się był Henryk II. Król Francuzski z ligą przeciwną nie złączył, z którą się i sam Maurycy związał. Po wielu utarczkach stanął z Protestantami Traktat w Passawie pokoiem Religii zwany R. 1552. Wkrótce Tron uprzykrzony porzucił, Ferdynandowi Bratu Koronę Cesarską i Austryackie dziedziny, Filippowi Synowi Hiszpanii, Nider-

landu

landu i Kraiów Włoskich odstąpil. Był to ostatni Cesarz, który we Włoszech w Bononii iako Król Włoski obrządek Koronacyi odprawił, a pierwszy, który po Elekcyi podaną sobie od Elektorów kapitulacyą poprzysiąc musiał, co dla następnych prawem się stało. Za niego powstały, iako udzielne Xięztwa: Florencya, Mantua i Lotaryngia. Ferdynand I. łożył bezskuteczne starania do poiednania dyssydentów z Kościołem. Testamentem swoim w niedostatku męzkiego potomstwa, prawo następstwa do Koron Węgierskiey i Czeskiey płci żeńskiey przyznał. Syn iego Maxymilian II. i następca w R. 1564. ani uspokoić zamieszań w Niemczech, ani się oprzeć Turkom w Węgrzech, ani dostąpić Korony w Polszcze nie zdołał. Seym Niemiecki Katolicką tylko i Luterską Religią cierpieć dozwolił. Rudolf II. starał się bardziey uchodzić za doskonałego Chimika, Dystyllatora, Astronoma i ieździca, niżeli bydź dobrym Cesarzem. Turcy woiowali Węgry i iuż daleko swe posunęli zwycięztwa, i byliby cały kray zdobyli, gdyby nie pomoc Francyi i dzielność Macieia Brata Rudolfowego, który wypędzony został z Niderlandu Hiszpańskiego, gdzie był Rządzcą; temu więc Rudolf Węgier

i Cze-

i Czechów ustąpić musiał, lubo wprzód wchodził w umowę z Hiszyanią, aby go od wszystkich Koron oddalił. Chciał swego drugiego Brata na Tronie Polskim osadzić, lecz Maxymilian zbity i poimany pod Byczyną, sam się zrzekł uroioney pretensyi. Za niego Elektorstwo Kolońskie odebrane Truchsesowi dla przyiętey od niego Religii Kalwińskiey, a oddane Xciu Bawarskiemu, zostawało w tym domu lat 178. Macie y mimo Xiążąt Sabaudyi i Bawaryi, mimo 2. Braci Maxymiliana i Alberta Tron Cesarski osiadł R. 1712. a bez-potomny po krótkim panowaniu, odkazał go wraz z dziedzicznemi Państwami Bratu Stryiecznemu Ferdynandowi II. Miał on po sobie mocne Xżęta Saxonii i Bawaryi, ale za Fryderykiem V. Palatynem Renu od przeciwney partyi obranym była Anglia, Hollandya i Czechy. Znaczne zwycięztwo odniesione nad woyskiem nieprzyiaciół pod Białągórą w Czechach R. 1620. decydowało na stronę Ferdynanda, który odebrane Woiewodzie Reńskiemu Elektorstwo na młodszą linią Domu Bawarskiego przeniósł; Luzacyą w lenność Elektorowi Saskiemu w nadgrodę przychylności oddał. Malkontenci wciągnęli do swey partyi Protestantów i

obce

obce Dwory, którym potęga Ferdynanda podeyrzaną bydź zaczęła. Dał silny odpór woyskom Duńskim Cesarz, pokonał one i zniszczył; lecz woiuiąc z Gustawem Królem Szwecyi, z którym się i Elektor Saski złączył, doznał przeciwnego losu: woyska Cesarskie pod Lipskiem i pod Lutzen, gdzie lubo Gustaw sam poległ, porażone zostały. Zwycięztwo nad Szwedami pod Nordlingą powściągnęło nieprzyiacioł. Ferdynand III. bywszy iuż Królem Rzymskim zasiadł bez trudności Tron po śmierci Oyca R. 1637. Burzyli się ieszcze Protestanci, Francya popierała woyny, którą Oycu iego wypowiedziała, Szwedzi nie przestawali nieprzyiacielskich kroków, aż nakoniec syte strony klęskami wzaiemnemi skłoniły się do Traktatu Westfalskiego R. 1648. przez który Francya Alsacyą, Biskupstwa i miast Metz, Toul i Verdun, i odstąpienie praw do Hr. Pinierolskiego, Szwecya część Pomeranii, wyspę Rugen, Biskupstwa Bremeńskie i Ferdeńskie zyskały, Elektor Brandeburski Pomeranią Zaodrzańską, Biskupstwa Magdeburgskie, Halberstadzkie, Kamińskie i Mindeńskie otrzymał, Woiewoda Renu do swych kraiów wrócony i osmy dlań Elektorat postanowiono; możnicysi Xiążęta Rze-

Rzeszy znaczne także wytargowali pożytki, wolności państwa Niemieckiego zabezpieczone, Rzplte Hollenderska i Szwaycarska za udzielne uznane, że inna Religia prócz Katolickiey, Luterskiey i Kalwińskiey cierpianą bydź nie ma, warowano. Smierć Ferdynanda R. 1657. wtrąciła Niemcy w nowe zamieszanie rok przeszło trwaiące. Utrzymał się Leopold Syn Ferdynanda, wsparł dzielnie Hollendrów przeciw Francyi, oburzeniem Węgrów przez naruszone ich Prawa ściągnął na się woynę z Turkami, którzy Wiedeń stolicę Austryi oblegli, wybawił ią przybyły na pomoc z swym woyskiem Jan III. Król Polski, i usłał drogę do zwycięztw, które ułatwiły zawarcie Traktatu Karłowickiego z Portą roku 1699. Wszedł w ligę z Anglią, Hiszpanią i Hollandyą przeciwko Francyi, których Dworów nieprzyiaźń pokóy Ryswicki ukończył. Elektorowi Brandeburskiemu tytuł Królewski przyznał, nowy Elektorat dziewiąty dla Xcia Hannowerskiego postanowił, rozpoczętey o sukcessyą Hiszpańską woyny odumarł R. 1705. Trzymał się tegoż układu Jozef Cesarz szczęśliwszy od Oyca. W zamiarze poniżenia Domu Burbońskiego, o utrzymania sukcessyi dla Brata swego Karo-

la, Anglią, Hollandyą i Sabaudyą na swą stronę przeciągnął, Panów Włoskich do słuchania swych rozkazów i płacenia narzuconych podatków przymusił, Węgry powstaiące uskromił, Elektorów Bawarskiego i Kolońskiego bannicyą ukarał, żyć przestał R. 1711. Gorliwszy był od Brata Karól VI. wprowadzeniu woyny z Francuzami, ale gdy boiaźń góruiącey Domu Austryackiego potęgi odstrychneła od niego przyiaciół, gdy go odstąpiła Anglia wchodząc z Francyą w ugodę Utrechtską, skłonił się i Karól do pokoiu ukończonego w Baden. W nim Cesarz maiąc zapewnione Królestwo Neapolitańskie, Niderland i Medyolan, Filippa V. Królem Hiszpanii uznał, Elektorów Baweńskiego i Kolońskiego do praw swych przywrócił. Załował Filip straty dzierżaw Włoskich, chciał ie woyną odzyskać. Niemogły bydź na to oboiętnemi Anglia i Francya, za ich przyłożeniem się stanął pokóy R. 1725. który ligę i przymierze 4. dworów utwierdził. Turcy mszcząc się daney od Karóla Wenetom pomocy wpadli do Węgier, nieśli pustoszenie wgłąb Państw Austryackich, ale porażeni pod Belgradem i Peterwaradynem, przyięli kondycye Passarowickiego pokoiu, Cesarz zyskał Belgrad

grad, Temezwar i Serwią. Niemaiąc Karól potomka płci męzkiey uczynił rozrządzenie, zapewniaiąc następstwo w Państwach dziedzicznych Córce swey starszey Maryi Teressie, gdyby ta nie miała potomstwa, córkom Jozefa I. po nich córki Leopolda potomstwu. Rorządzenie to *Sankcyą Pragmatyczną* zwane, mimo wielu trudności, od obcych dworów przyięte zostało. Ożywioną nieprzyiaźń między Cesarzem i Hiszpanią zaspokoiła ugóda, mocą którey Karól do Hiszpanii i Indyów zachodnich, Filip do odpadłych od swey Korony Prowincyi praw swoich się zrzekli. Smierc Augusta II. Króla Polskiego nowe zakłóceń źrzódło odkryła, Cesarz z Moskwą utrzymali Syna Fryderyka na Tronie Pol. mimo obranego Leszczyńskiego. Gniewna o to Francya weszła w ligę z Hiszpanią i Sardynią, woyska ich niszczyły i zabierały Cesarskie kraie we Włoszech, Karól odstąpieniem Sycylii Królestwa i Xięztwa Lotaryngii okupić musiał pokóy doszły Traktatem Wiedeńskim R. 1738. Niepomyślniey ieszcze powiodła mu się woyna z Portą zkończona Traktatem Belgradzkim; Belgrad, Sabacz, Orsowa, Serwia i część Temezwarskiego Bannatu wróciły się do Turków,

W rok., to iest 1740. umarł Karól VI. szesnasty i ostatni Cesarz z domu Austryackiego, którego płeć męzka na nim się skończyła

Odezwali się liczni pretendenci do Korony Cesarskiey Karól Albert Elektor Bawarski, Filip V. Król Hiszpański, August III. Król Polski; ci Maryi Teressy za dziedziczkę domu Austryackiego uznać niechcieli, a Fryderyk Król Pruski rościł Prawo do Szląska. Wybuchnął pożar woyny. Karól VII. Elektor Bawarski wsparty od Francyi, Arcy-Xiążęciem Austryi, Królem Czeskim nakoniec R. 1742. Cesarzem w Frankforcie koronowany został. Hiszpania, Sardynia i Węgry stronę Maryi Teressy trzymały, lubo Fryderyk Szląsk zyskał, Francuzkie woyska zniszczone były, Cesarz też z szedł w krótce bo R. 1745. nieustawał iednak zapał woyny, miał do czynienia z wielą nieprzyiaciołmi Franciszek I. mąż Maryi Teressy Syn Leopolda Xcia Lotaryngii uznany Cesarzem, aż nakoniec długą walką nie iako zmordowane dwory przystąpiły do pokoiu i zawarły go w Akwizgranie R. 1748. Wchodząc Franciszek w ligę z Domem Burbońskim ocucił podeyrzliwość Dworu Berlińskiego, podniósł

dniósł Król Pruski woynę, Saxonią swym woyskiem napełnił, Czechy rabował, lecz mimo bitnego woyska, ściskali go zewsząd Austryacy, Francuzi i Moskale. Po śmierci Imperatorowey Rossyiskiey Elzbiety inną rzeczy wzięły postać. Następca z Prusami się związał. Anglia i Francya odstąpiły, po złożeniu Cara woyska Moskiewskie cofniono, Traktat Hubertsburski 1763. obydwom Dworom pokóy przywrócił, po nie zliczoney prawie stracie skarbów i ludzi. Następstwo po sobie Jozefowi II. obranemu Królem Rzymskim R. 1765. rządy żonie swey Maryi Teressie zostawił, która zabezpieczeniem Szląska Brandeburgskiemu domowi ułatwiła do utrzymania się na Tronie Męża przeszkody. Gdy Król Pruski i Imperatorowa Rossyiska układali zmowę na zabór Polskich Prowincyi, przyłączyła się do nich Cesarzowa, wywiodła do Królestw Gallicyi i Lodomeryi pretensye, iako Królowa Węgierska, zagarnęła część kraiu, którey odstąpić Traktatem Warszawskim Polska przymuszona była. Smierć Maxymiliana Elektora Bawarskiego R. 1777. nową w Niemczech otworzyła scenę. Odezwali się liczni pretendenci do sukcessyi Domu Bawarskiego zgasłego w

płci

płci mezkiey. Naymocnieyszemi byli Dwór Austryacki, Palatyn Renu z Xciem Bipontskim, Elektor Saski zprzymierzony z Królem Pruskim. Cesarzowa z Palatynem podzieliła się kraiami Bawaryi na mocy uczynioney między niemi ugody. Zaszły przeciwko tey czynności Xżąt Rzeszy, Dworów Drezdeńskiego, Berlińskiego i Petersburgskiego protestacye, poparte nieprzyiacielskiemi krokami, wyniknęła woyna ukończona R. 1779. Traktatem Cieszyńskim, przezeń Dom Austryacki otrzymał Powiat w Bawaryi wyższey między rzekami Dunaiem i Inem, z rzekaiąc się poprzedniey ugody, Elektor Palatyn Reński i Xżę Bipontu przy swey sukcessyi zostali, Francya i Rossya gwarantowały. Powiększyła ieszcze Cesarzowa dzierżawy Domu Austryackiego zaięciem Porcie Bukowiny i części Wołoch. Po zeyściu Matki R. 1780. Jozef II. udzielnym zostawszy Rz ądzcą Państw dziedzicznych przedsię wziął wielkie i nagłe odmiany tak daw nych iako i nowych Austryi kraiach. Rozrządzenia względem Duchow eństwa, przeciwne powadze i prawo m Rzymskiey stolicy były powodem, Piusowi VI. Papieżowi przedsięwziętey do Wiednia podróży, i skłonienia się do przedsięwziętych od

Ce-

Cesarza ustanowień. Nieukontentowania w Węgrzech i Czechach grożące rokoszem rostropnością uprzedził, postrachem przytłumił. Zaszło zakłócenie między Jozefem II. i Rzplitą Hollenderską a wolną na Skaldzie rzece żeglugę, zerwana została przyiaźń, lecz pośrzednictwo Francyi utrzymało pokóy między obydwoma Państwami przez Traktat Paryski 1785.. Dawnym iest zamiarem polityki Domu Austryackiego nabycie Bawaryi, chciał go Jozef uskutecznić, zaczął w chodzić w układy, które popierać Dwór Petersburski niemieszkał; iuż zamiana Bawaryi za Niderland umówiona była, gdy Król Pruski uformowawszy ligę z Xiążętami Rzeszy, cały zamysł obalił. W krótce w plątał się w woynę z Portą Ottomańską, dopełniaiąc obowiązków alliansu zawartego z Dworem Petersburskim, któremu dać pomoc z 30,000. ludzi obiecał. Korzystały z tey pory Prowincye Brabantskie skrzywdzone w swych przywileiach do wybicia się z iarzma Austryackiego, iuż dokazały swego. W fatalnym stanie odumarł swe Państwo Jozef II. R. 1790. rząd ich zaraz obiął Brat Piotr Leopold W. Xiążę Toskanii, użył rostropności i łagodności do powrócenia kraiom swoim poko-

iu,

iu, konwencyą w Reichenbach z Królem Pruskim, Angielskim i Stanami Hollenderskiemi zawartą zapewnił sobie tych Dworów starania do uspokoienia zamieszek Niderlandu, i utrzymania w nim panowania Austryackiego. Tak stało się w skutku, Leopold iuż obrany będąc Cesarzem, uiął swą łagodnością serca Branbantczyków, zniósł gwałtowne rozrządzenia swego poprzednika, utwierdził im dawne przywileie gwarantowane Traktatem Haskim zaszłym między zwyż rzeczonemi Dworami. Obrócił potym swą usilność do ukończenia woyny z Portą, która kosztowała Józefa straty w ludziach przeszło 150,000. a w skarbach do 400. millionów Złł. Pośrzednictwo Prus, Anglii i Hollandyi ułatwiło zawarcie Szystowskiego Traktatu R. 1791.

Konstytucya Rzeszy Niemieckiey.

Czyli biorąc poiedyńczo Państwa Rzeszy, czyli ie ogółem uważaiąc pod rządem Cesarzów, długo Tron w Niemczech był dziedzicznym, dopiero R. 911. elekcyinym bydź zaczął. Spory Cesarzów z Stolicą Rzymską i lennikami, krucyaty, woyny wewnętrzne i sąsiednie, otworzyły pole Xiążętom, Szlachcie i miastom do zyskiwania nowych swobód, rozszerzania i utwierdzenia dawnych. Elekcya

kcya

keya Rudolfa Hassburczyka R. 1273. wydźwignęła Państwo Niemieckie z okropnego zamieszania. Włochy coraz bardziey odłączać się poczęły, każde bez-Królewie sprowadzało burzę, z nią spustoszenia, boie i rozmaite klęski. Mocnieyszy prawo i Tron wygrywał. Karól IV. ogłosił sławną ustawę *Bulli złotey*, (h) w którey sposób Elekcyi Cesarzą i koronacyi, przywileie i liczbę Elektorów okreslił. I to iest pierwsze Konstytucyine prawo Rzeszy Niemieckiey. Drugie znane iest pod nazwiskiem *Publicznego pokoiu*, którego urządzenia obwieszczone były za zgodą Stanów na Seymie Wornackim R. 1495. a te są celnieysze: „ Nikt niepowinien „ napastować drugiego, więzić, lub „ wydzierać komu iego własność, „ ale każdy wyrokom sprawiedliwo-

„ ści

[h] *Bulla złota* ma nazwisko od pieczęci zawieszoney przy tey karcie i w puszce złotey zamkniętey. Niektòre iey ustawy zostały bez skutku, iako przepisy względem wyzywań i poiedynkòw, sądzenie spraw kryminalnych Cesarza, przez Palatyna, inne były zmienione, iako to: Liczba Elektoròw, i nominacyi ich przywiley Cesarzowi służący, skazanie na chleb i wodę Elektorów, gdyby w przeciągu dni 30. nieobrali Krola Rzymskiego, &c. Mimo tego miana iest za prawo powszechne i niewzruszone w tym wszystkim, w czym nie iest przeciwna poźnieyszym Seymòw wyrokom.

„ ści podlegać ma. (i) Poddani ie-
„ dnego Pana wolny mieć przechód,
„ bez pokrzywdzenia żadnego powin-
„ ni przez obce dzierżawy. Włoczę-
„ gi wszędzie chwytani będą. Żaden
„ nie ma bronić przestępców praw
„ publicznych, owszem każdy stan
„ winien dać pomoc nawet zbroyną
„ do exekucyi przeciwko nim wyro-
„ ków. Gwałciciele spokoyności po-
„ dlegać maią bannicyi, lub karze
„ zapłaty 2000. grzywien złota. "
Trzecie prawo Konstytucyine zawie-
ra się w ustawach *Pokoiu Religii*, któ-
re iest dziełem Seymu Rzeszy zwo-
łanego R. 1555. na mocy Passawskie-
go Traktatu dla ukończenia nieszczę-
snych kłótni i zamieszań, które
wniosła ziawiona Lutra Nauka.
„ Pra-

[i] Powodem ustawy była dzikość wprowadzona w zwyczay i poczytana za prawo zwane *Faustrecht* prawem pięściowem; były to boie, podpalania, łupieztwa, zaiazdy, w których obywatel zwłaszcza możnieyszy przeciwko obywatelowi szukał zemsty póty, póki nienasycił swoiey srogości, poki albo niepokonał nieprzyiaciela, albo pokonany niezostał. Wychodzono do boiu gromadnie, łączyły się kupy naiezdników, srogość nawet pewne formalności przyięła. Wyzywanie w troiaki sposób, albo słownie, albo przez wysłanie osoby, albo przez pismo poprzedzić rozbóy powinno było. Niezdoływały zabezpieczyć przeciw tym gwałtom dawane od Cesarzów dla mieysc i osób niektórych przywileie.

„ Prawo to waruie nietylko zwierz-
„ chnim Panom Stanów, lecz i pod-
„ danym wolność Religii, i w tym
„ co się tycze wiary i iey obrządków,
„ zpod iuryzdykcyi Duchowney wy-
„ łącza. Pokóy Religii zabezpieczo-
„ ny Katolikom tylko i Protestantom
„ Auszpurskiego wyznania. Dobra
„ duchowne zagarnione przez Panów
„ swieckich w ich possessyi zostaną,
„ prócz tych, któreby Duchowni
„ przed, lub po Traktacie Passawskim
„ odzyskali. Niewolno żadnemu Sta-
„ nowi odmawiać, lub przywłaszczać
„ sobie cudzych poddanych przywo-
„ dząc ich do odmiany Religii, ale
„ wolno każdemu nawet przeciw
„ woli swey Zwierzchności, przeyść
„ do obcey wiary, wyprzedać swe
„ dobra i wynieść się z kraiu. Gdy-
„ by Arcy-Biskup, Biskup, Prałat i
„ iakikolwiek bądź Duchowny Kato-
„ lik przyiął naukę Lutra, odpadać
„ powinien od wszelkich dóbr i do-
„ chodów Duchownych, a Kollator
„ innego nominować ma prawo."
Ostatni Artykuł pod imieniem *Reservati Ecclesiastici* z rodził nowe wątpliwości i spory ukończone R. 1648. Traktatem Westfalskim z Francyą w Monasterze, z Szwecyą w Osnabruku zawartym, który iest *czwartym prawem Konstytucyinym* Rzeszy Nie-

mie-

mieckiey. Większa część Państw Europeyskich, iako Xięztwa Niemieckie, Francya, Hiszpania, Prusy, Hollandya i Szwecya umieściły w nim i warowały swe szczególne interessa. Odsyłaiąc ie do Historyi, o to iest treść Artykułów stanowiących prawo publiczne: „ Religia Katolicka, Luterska i Kalwińska tylko wolne są „ w Niemczech, inne cierpiane nie „ będą. Duchowny bądź Katolik, „ bądź Protestant utraca swe Beneficium, godność i iey pożytki, skoro do inney Religii przechodzi. „ Kto w iakich dóbr possessyi dnia „ 2. Stycznia 1624. zostawał, do nich „ powrócony lub przy nich utrzymany bydź powinien. Stany i ich „ poddani mogą wyznawać którąkolwiek z 3. wolnych Religii, iaką „ wyznawali w ciągu R. 1624; ieżliby zaś niechcieli i od zwierzchności cierpieni nie byli, wynieść się „ im z kraiu wolno za opłatą swym „ Panom. W urzędach i Seymach „ Rzeszy, równa liczba reprezentantów iedney i drugiey Religii warowana. Do Kommissyów nadzwyczaynych w sprawach osób Religii „ Katolickiey Katolicy, protestanckiey Protestanci, lub z obydwoch „ w równey liczbie w sprawach „ między Katolikami i Protestantami,

„ mi, wybierani Kommissarze bydź
„ maią. Między Elektorami, Xiążętami
„ mi i Stanami oboiey Religii zupełna
„ na równość. W miastach, gdzie
„ iest spólność obu wiar, wspólność
„ i urzędów, albo alternata postanowiona.
„ wiona. Kamera Cesarska ma 1.
„ sędziego Katolika, 2. Prezydentów
„ Katolików, 2. protestantów, 26.
„ Assessorów Katol. 24. Protestanckich;
„ ckich; w radzie zadworney równość
„ wność osób oboiey Religii. Gdyby
„ wszyscy Katolicy iednego byli zdania,
„ nia, protestanci zaś wszyscy przeciwnego,
„ ciwnego, wyrok ma bydź odesłany
„ ny do Seymu. Władza naywyższa
„ w Rzeszy iest przy Seymie składaiącym
„ daiącym się z Stanów Niemieckich,
„ bez nich ani stanowione, ani znoszone,
„ szone, ani odmieniane prawa bydź
„ niemogą. Zezwolenie ich potrzebne
„ bne iest do wypowiedzenia woyny,
„ zawierania Traktatów pokoiu i alliansów,
„ ansów, do nakazania podatków,
„ wystawienia woyska, zakładania
„ fortec w imieniu i na gruncie
„ Rzeszy. Miastom wolnym głos na
„ Seymach szczególnych i generalnych,
„ nych, i dawne przywileie warowane.
„ ne. Elektorowie i wszyscy Xiążęta
„ ta Rzeszy mogą wchodzić wprzymierza
„ mierza między sobą i obcemi,
„ byle nie przeciw Cesarzowi lub

„ Rze-

„ Rzeszy, ani przeciw ustawom West-
„ falskiego Traktatu. " Nowym źrzódłem praw Rzeszy są *Kapitulacye*, na które przysięgaią po swey Elekcyi Cesarze. Karól V. przyrzekł za siebie i następców mieszkać zawsze w Niemczech. Karól VI. przyiął warunek, iż nie będzie mógł nikogo karać wielką bannicyą bez wiedzy i zezwolenia Elektorów, Xiążąt i Stanów Rzeszy. Wyrok bannicyi wydany od Seymu, potwierdzony od Cesarza ma exekwować Cyrkuł, do którego z dóbr, lub mieszkania wywołany należy. Nic z maiątku iego Cesarz sobie przywłaszczyć nie może, ale to wszystko po nagrodzeniu strony obrażoney, ma bydź przyłączone do Rzeszy. Ostatnia Kapitulacya zawiera, iż Cesarz odtąd nie może żadnego kraiu od ciała Rzeszy oddalać, owszem winien iest oddalone Xięztwa, włości i kraie, upadłe zastawy, i coby sam Cesarz, lub kto nie prawnie posiadał, nazad do Państwa przyłączyć, podług zdania wszystkich Elektorów. Lenności znaczne, iako Elektorat, Xięztwo, Hrabstwo lub miasto powrócone Rzeszy nie mogą bydź więcey w lenność puszczane bez zezwolenia Elektorów, ieżeli iest Elektorstwo, Elektorów i Xiążąt ieźli iest Xięztwo, wszystkich 3.

Kol-

Kollegiów ieźli iest miasto. Prawa iednak expektatyw zabespieczone Do liczby praw fundamentalnych Rzeszy należą *Ustawy Seymu Niemieckiego*; liczne ich są zbiory, żadnego dokładnego nie ma. Skład ich oryginalny iest pod dozorem Elektora Moguckiego, iako Arcy-Kanclerza Rzeszy. W tymże stopniu mieścić trzeba *wyroki Kamery Imperyalney* i *Rady Zadworney*. Głową rządu Rzeszy iest Cesarz, którego powaga więcey ma okazałego pozoru, niżeli władzy; do niego iednak należy szafunek wyższych dostoieństw, konfiskat, inwestytur lennych &c. tytułów Xiążąt, Hrabiów, Baronów S. Państwa Rzymskiego, nadawanie przywileiów miast wolnych, ogłaszanie wielkiey bannicyi, zwoływanie Seymów i innych zgromadzeń powszechnych; wszystkie wyroki Seymowe pod iego imieniem obwieszczane i wykonywane bywąią. Mieysce Elekcyi Cesarzów Bulla złota naznacza w Frankforcie nad Menem, chybaby dla ważnych przeszkód Elektorowie na inne się mieysce zgodzili. Przed ich ziazdem Marszałek dziedziczny Cyrkularny wraz z Magistratem opatruie mieszkanie, żywności i wygody. Elektorowie sami ziechać, lub pełnomocników swych zesłać mogą.

Ma-

Magistrat wprzód i garnizon na utrzymanie spokoyności przysięgę wykonywa. Elektorowie przybywszy układaią naprzód artykuły kapitulacyi, którą ma Cesarz poprzysiądz. W dzień Elekcyi przyodziani w szaty swym godnościom przyzwoite, na koniach w paradzie i assystencyi nayokazalszey iadą do Kościoła na mszę; po którey przysiągłszy iako bez zmowy, nadgrody i zapłaty kreski swe dawać będą, udaią się do Sali Elekcyyney. Turn Elektora Moguncki odbiera wota, a swoie w ręce Elek: Saskiego składa. Większość wybór Cesarza stanowi; akt elekcyi dway Pisarze zapisuią, przytomny Elekt zaraz na kapitulacyą przysięga, i ogłoszony Cesarzem w Kościele bywa; do nie przytomnego wysyła się ieden pospolicie z familii Xiążąt. Za przybyciem Elekta, po sprowadzeniu Korony i kleynotów Cesarstwa z Norymbergi i Akwizgranu odprawia się uroczyście Koronacya (k) z skrupulatnym za-

[k] Niegdyś Cesarze czterema Koronami szczycili się: Lombardzką, Arelateńską, Rzymską i Niemiecką. Henryk VII. niemaiąc właściwey Korony Lombardzkiey, kazał ią zrobić ze stali nakształt lauru i drogiemi ozdobić kamieniami. Karol V. użył do swey Koronacyi w Bononii korony złożoney z kręgu złotego, w którym zawierał się mnieyszy zrobiony i iak mó-

zachowaniem wszelkich ceremonii. Trzey Elektorowie Duchowni w kładaią Koronę, swieccy niosą i podaią ozdoby Cesarskie podług urzędów do swych Elektorstw przywiązanych. Za życia Cesarza może bydź obrany następca, który tytułu Króla Rzymskiego używa. Gdy Tron przez śmierć Cesarza zawakuie, a niema następcy, Elektor Palatyn co do Cyrkołów nadreńskich, Szwabii i Frankonii, Elektor Saski w obydwoch Saxoniach iako Wikaryusze dziedziczni rząd administruią.

Seym rzeszy składa się ze 3. Kollegiów: Elektorów, Xiążąt i miast. Liczba iednak reprezentantów nie równa się liczbie Stanów, poniewaź wiele iest takich Xiążąt, włości, miast, Opactw, których kilka razem ieden tylko głos stanowią, i prócz tego nayczęściey ieden Minister reprezentuie kilka Stanów choć głos oddzielny maiących, przeto nie

mówią] z gwoździa, ktorym J. Chrystus był przybity do Krzyża. Ostatni ten Karol Koronował się we Włoszech. Konrad Cesarz obiąwszy Królestwo Arelatańskie, był oraz na nie Koronowanym, ale następcy i Prowincyą i tę Koronę stracili. Odtąd iak Cesarze zaniedbali Koronacyi we Włoszech, na iedney Koronie przestaią.

bywa ich pospolicie więcey nad 38. Cesarz utrzymuie zawsze zà Kommissarza swego iednego z Xiążąt, który na Seymie prezyduie. Głosy nie do familii i osób, iako raczey do kraiów i włości są przywiązane. Aby być przypuszczonym do liczby członków Seymu, trzeba posiadać ziemię w Państwie Niemieckim ten przywiley maiącą, bydź zapisanym do Cyrkułu, zapłacić taxę przez Seym oznaczoną, i prócz zezwolenia Cesarza i Elektorów bydź przyiętym od tego Kollegium i tey ławy, w którey się ma zasiadać. Seym o woynie, pokoiu, podatkach i wszelkich ważnieyszych interessach Rzeszy, wszystko większością głosów stanowi. Decyzya Seymu potwierdzona przez Cesarza ma moc prawa; lecz ieźli Cesarz, lub 3. Kollegia przeciwnego sobie są zdania, materya bez decyzyi zostaie. Wszelkie poróżnienia zachodzące między Xiążętami Rzeszy na Seymie godzone być powinny. Lud uciśniony od Xiążąt, do tegoż Seymu, lub Cesarza udać się ma prawo. Protestanci na Seymie formuią osobne nieiako zgromadzenie pod nazwiskiem *Corpus Evangelicum*, i w rzeczach tyczących się religii osobno protestanci i Katolicy naradzaią się, a znoszeniem się w decyzyi,

cyzyi,

cyzyi, stosuią ią i ułatwiaią. Seym odbywa się w Ratyzbonie od R. 1663. trwaiąc ciągle lat 109. przerwany został R. 1771. po rozpuszczeniu Seymu obowiązkiem iest Cesarza zwołać inny naydaley w lat 10. Zwołanie to dzieie się przez uniwersały do każdego Stanu osobno przesłane.

Niegdyś Elektorów było tylko 7. To iest: Arcy-Biskupi Moguncki, Trewirski i Koloński, Król Czeski, Xiażę Saski, Margrabia Brandeburgski, Palatyn Renu. Traktat Westfalski przydał osmego Xiążęcia Bawaryi. Nominacya dziewiątego Elektorstwa dla domu Hannowerskiego wiele doznała trudności, które za Jozefa Cesarza R. 1708. ułatwione zostały pod tym warunkiem, iż gdyby kiedy godność Elektora Palatyna spadła na Xiążęcia wyznania Auszpurskiego, a trwała ieszcze linia Elektorska Hannowerska, w ówczas Elektor Katolik pierwszy dwa głosy mieć będzie. Po śmierci Maxymiliana Elektora Bawarskiego R. 1777. Palatyn Renu idąc po nim do Sukcessyi został oraz Palatynem Bawarskim, a Elektorstwo Reńskie zniesiono. (l)

[l] Król Czeski nie wchodzi do Seymów Rzeszy, lecz tylko do Elekcyi Cesarza należy. Karol IV.

Elektorów znaczne są przywileie; maią prawo obierać i zrzucać Cesarzów, za ich wiedzą i zezwoleniem zwoływane są Seymy, miani są za Konsyliarzów taynych Cesarskich, każdy z nich prezentuie swego Assessora do Kamery Imperialney, pierwsi są od innych do brania wielkich lenności, biorą inwestytury bez opłaty, maią moc niezezwalać na żadne przeciwne im przywileie, &c. Państwa ich nie są dzielne, naystarszy z Domu obeymuie następstwo.

Kol-

IV. aby ziednał Domowi swemu Austryackiemu kreskę na Elekcyi, Królów Czeskich przy tey Prerogatywie utrzymał. Cesarz, iako Arcy-Xiążę Austryacki Pan dziedziczny Królestwa Czeskiego reprezentowanym iest na Elekcyi przez swego Posła, a pod czas Koronacyi Hrabia *d'Althan* urząd Arcy-Podczaszego Rzeszy sprawuie. Godność Elektorów daie pierwsze mieysce po panuiących Koronowanych; maią tytuł Maiestatu i Nayiaśnieyszych. Prawnicy Niemieccy twierdzą, że następstwa do godności Elektorskiey syn z nieprawego łoża, i nierównego Małżeństwa odpada; Taż kondycya rozciąga się i do Xięztw innych; dla tego tak rzadkie i mało słyszane są w Niemczech nierówne małżeństwa, zwłaszcza, iż chcącym dostąpić iakiego dostoieństwa duchownego trzeba wywódzić ród czystego Szlachectwa od kilku pokoleń. Cesarz daie tytuł Elektorom Duchownym *Nayprzewielebnieyszych* i *Synowcem* się pisze; Swieckim *Nayiaśnieyszych*, i *Stryiem* się ich mianuie; od innych Panuiących *Bracią* są zwani.

Kollegium Xiążąt zawiera wszelkie kraie i włości udzielne prócz miast, i dzieli się na 2. Klassy Swiecką i Duchowną. Liczą w Niemczech 22. Biskupów, którzy są Xiążętami Rzeszy. Ci łączą władzę Swiecką z duchowną. Pierwszą sprawnią zaraz po odebraniu inwestytury od Cesarza, wprzód niźli konsekrowanemi są na Biskupów. Prałaci, Opaci i Xienie, którzy są z tytułem Xiążęcym maią swe wota osobne na Seymie, ale będący bez tytułu, iedno ogółem wotum formuią i dzielą się na 2. ławy: Szwabską z 22. członków, Reńską z 14. lub 19. złożoną. Xiążęta swieccy mniey znaczni są podzieleni na 4. ławy, każda iedno tylko maią wotum; Te 4. ławy są: Szwabska, Wetterawska, Frankońska i Westfalska, razem składaią Kollegium Xżąt i Hrabiów, a któremu na przemian Arcy-Xiążę Austryacki, lub Arcy Biskup Salisburgski prezyduie. Baronowie do tegoż Kollegium należą. Trzecie Kollegium składa się z miast wolnych, których dziś liczba wynosi do 51. Te rządzą się udzielnie nakształt Rzplitych, i maią przywiley wysyłania Deputowanych, którzy rozdzielaią się na 2. ławy: Szwabską zawieraię 37. i Reńską 14. Każdy Deputowany ma wotum w swym Kollegium,

legium, pod prezyduiącym z tego miasta w którym iest Seym, lecz na Seymie każda ława ma swoie iedno wotum. Są i obcy Xiążęta, którzy głos maią na Seymach, lubo do obowiązków rzeszy nie należą, iako Xiążę Sabaudyi i Biskupi Szwaycarscy Bazyleyski i Koireński. Reszta Szlachty udzielney w Niemczech używa tychże praw i przywileiów, prócz iż niewysyła reprezentantów na Seym. Dzieli się na 3. klassy: Frankońską, Szwabską i Reńską; miewa niekiedy swe zgromadzenia. W samym Cyrkule Frankońskim liczą familii Szlachty wolney 1500.

Każdy panuiący w swym Xięztwie, Hrabstwie, włości &c. iest udzielnym, może nakładać podatki, trzymać woysko, wchodzić w związki nawet z obcemi, sądzić sprawy cywilne i kryminalne bez appellacyi; w niekrórych iednak Stanach (m) i przypadkach można appellować do iednego z 2. Trybunałów naywyższych. Te są: Kamera Cesarska *Kammer-Gericht*, złożona z 21. członków częścią Katolików, częścią Prote-

[m] Takowe Stany są te, które się nie zaszczycaią sławnym w Niemczech przywileiem: *de non appellando.*

testantów. Prezydenta i 4. osoby wybiera Cesarz, Elektorowie po iednym Assessorze, resztę inni Xiążęta i Stany Rzeszy nominuią. Mieysce tego sądu w Wętzlarze. Rada Zadworna *Reichs-Hoff-Rath* ustanowiona R. 1648. odbywa się w Wiedniu; z Prezydenta, Vice-Prezydenta i 18. Konsyliarzów w części protestantów składa się. Trybunał ten zawisł od Cesarza i od niego iest płacony, ustaie w czasie bez-Krolewia, ale kamera Wetzlarska trwa zawsze. Władza obydwoch Trybunałów rozciąga się do wszystkich Państw Rzeszy prócz Czech i Austryi. Każdemu wolno do iednego lub drugiego sądu sprawę swoią wytoczyć.

Podział Państwa Niemieckiego na Cyrkuły początek ma od Maxymiliana I. Cesarza. Każdy Cyrkuł ma iednego, lub 2. Dyrektorów, którzy są Kommendantami woysk Cyrkularnych, z woływaią Stany w interessach ogółu się tyczących, iako do ułożenia podatków w czasie woyny &c. Do nich należy przywodzić do skutku wyroki Seymów, gdyby im kto podlegać niechciał. Cyrkuły się ieszcze dzielą na 3. klassy; w pierwszey Westfalski, Reński niższy i wyższy; w drugiey Saxonia

gór-

górna i dolna, w trzeciey inne 4. Cyrkuły się mieszczą. W przypadku zagrożoney woyny przeciw całemu Państwu, każdy członek Rzeszy winien iest dostarczyć Cesarzowi pewną liczbę żołnierzy dla wspólney obrony. Niegdyś woysko Rzeszy wynosiło 15,476. piechoty, 2,681. iazdy. Ustawa Seymu 1687. nakazała utrzymywać stale 30,000. pieszych, a 10000. konnych ludzi. R. 1703. w czasie woyny o Sukcessyą Hiszpańską miała Rzesza woyska do 120,000. Do Seymu należy czynić rozkład ogólney liczby na Cyrkuły i Stany. Gdy zaś prawo 1702. chciało mieć zawsze gotowe woysko w czasie pokoiu złożone z głów 80,000. przeto Stany niedaiące ludzi składaią opłatę pieniężną w proporcyi na się przypadaiącey, niegdyś na miesiąc tylko, teraz na 5. miesięcy, i te to są *Miesiące Rzymskie* u Niemców zwane. Dawniey Cesarze Kommenderowali nad woyskiem; poźniey postanowiono 2. Marszałków Rzeszy, z których ieden iest Katolik, drugi Protestant; także iest Generał Kawaleryi, Generał Artylleryi, 2. Generałów Leitnantów, którzy to Officyerowie woyskowi są właściwie urzędnikami Rzeszy.

ROZ-

ROZDZIAŁ.

Prusy.

PRusy, biorąc ie podług granic rozprzestrzenionych zaborem Prowincyi Polskich, stykaią się na wschód i południe z Polską, na zachód z częścią Niemiec i morzem wschodnim, czyli Baltyckim, z tymże morzem i Zmudzią na północ. W tym położeniu zawiera kraiu 1213. mil Geograficznych.

Granice i rozległość

Kray powiększey części iest równy, lecz ku wschodowi i południowi lesisty i górny, a pospolicie maiący wiele iezior, z których liczne rzeki wypływaią. Powietrze umiarkowane, lubo w zimie nie kiedy daie uczuć tęgie mrozy, a w lecie zbytnie upały. Grunta urodzayne wydaią wszelkie zbóż gatunki. Mieszkańcy utrzymuią liczne stada i trzody wybornego bydła. Drzewa do potrzeby opału i budowli maią. Rzeki i morza dostarczaią ryb w obfitości. Uprawa lnów, konopi, i dobrze utrzymywane pasieki niemałe gospodarstwu Pruskiemu pożytki przynoszą.

Powietrze i płody ziemi.

szą. W wielu mieyscach torff, glinkę do porcellany zdatną, kamienie młyńskie, a na brzegach morza Baltyckiego żółty i biały bursztyn obficie znayduią.

Ludność.

Ludność Pruss pomnożoną napływem rozmaitych przychodniów, składaią prócz Rodaków, Sasi, Westfalczycy, Frankończykowie, Salizburczanie, Hugonoci Francuscy, Polacy, Litwini, Zydzi i R. 1782. sprowadzone nowo Szwabów osady. Wschodnie Prusy zawieraią miast 62. włości Królewskich 116. Parafii 350. i dusz przeszło 700,000. W zachodnich miast 48. włości Król: 50. i do 500,000. ludzi. Ztąd wypada dusz na milę kwadratową 990.

Religia. Nauki. Handel.

Mieszkańcy Prus wschodnich wszyscy prawie naukę Lutra wyznaią, zachodnich powiększey części są Katolicy. Mimo tego wszystkim innym religiom tolerancya iest pozwolona, są Mennoniści, 2. Parafie Socynianów, i mnóstwo żydów. Rząd duchowny w Prusiech wschodnich sprawuią 20. Archi-Pastorów, w zachodnich Katolicy maią 2. Biskupów, Lutrzy 68. Kościołów i 6. Senioratów. Prusacy przykładaią się naywięcey do nauk Fizycznych i Ekono-

nomicznych, lubo i w innych, wielu się z nich wsławiło; do rolnictwa, chowu bydła, handlu i rękodzieł. Trzy ięzyki pospolitsze są w Prusiech, Niemiecki, Łotewski i Polski, a Francuzki w osadach Hugonockich i u Dworu. Celnieysze towary handlu Pruskiego są: Zboża rozmaite, których wyprowadzaią corocznie na 20,000. łasztów, potaż, skóry, tabaka, miód, wosk, smoła, tarcice, maszty, len, konopie, nici, płutna, masło, łóy, sierzć, mięso solone, bursztyn, ryby &c. Wywożą zaś wino z Francyi, sól z Halli w Saxonii. Naywiększe zyski w handlu Prussy z Polaków ciągną.

Moneta Pruska są Szelągi (*Schilling*) których 3. na grosz; tych znowu 3. na *Dûtchen*, 6. na *Sechser*, 18. na *Achtzechner*, 30. na złoty Pruski, a 3. złote na Reichstaler rachuie się. Moneta.

Władza panuiącego w Prusiech iest nieokreślona; Tron dziedziczny, Rząd w nich namiestniczy sprawuie Generał kommendę maiący nad woyskiem w tym kraiu. Naywyższe Kollegium Pruss wschodnich iest w Królewcu, które interessa rządowe i naywyższey zwierzchności tyczące, tak w rzeczach duchownych, iako i Rząd.

swie-

swieckich sprawuie, nie wdaiąc się w sądowe Processa. 2. Kamery Woyskowo-Skarbowe dochodami z ceł, podatków, dóbr, i. t. d. zawiaduią. Jedna iest w Królewcu, druga w Gąbinie. Trybunał sądzi sprawy z appellacyi i Ministerio Berlińskiemu podlega. Po nim idzie sąd nadworny *Hofgericht* w rzeczach cywilnych i kryminalnych, ma zaś pod sobą Ober-Burgrabskie urzędy, kryminalne Kollegium w Królewcu, 7. Justitz-Collegia, 5. sądów co do spraw gruntowych, dóbr Królewskich urzędy, Collegium sierot, konsyliarze, i.t.d. Zachodnich Pruss rząd w Kwidzynie, tam Try unał, konsystorz, woienna i Skarbowa Kamery, i. t. d.

Tytuły Panuiącego.

Tytuły panuiącego są: Król Pruski, Margrabia Brandeburgski, S. P. Rzymskiego Arcy-Podkomorzy i Xiążę Elektor, W. Xżę Szląski, Arauzykański, Neuchatellu i Walangii, iako też Hr. Glackiego, Gieldryi, Magdeburga, Kliwii, Juliaku, Bergu, Szczecina, Pomeranii, Kaszubow, Wandalow, i Meklemburga, także Xżę Krosieński, Burgrabia Norymbergi, Xżę Halbersztadzki, Mindy, Kaminu, Wandalii, Szweryna, Ost-Fryzyi, Ratzenberga i Mursyi, Hr. Hohenzollernu, Rupina, Marchii,

Ra-

Rawenlburga, Hohensztoinu, Teklemburga, Lingen, Buren, i Leerdamu; Pan na Rawenszteynie, Rostoku, Lawenburgu, Sztargardzie, Bytowie, Arlay, i Bredzie &c. Herb: Orzeł czarny z rozłożonemi skrzydłami, na nich strefy złote, na głowie korona, na piersiach litery F. R.

Dochody. Potęga.

Dochody rocznie Króla Pruskiego wynosić mogą ze wszystkich Państw iego do 28,200,000. Reichstalerów, z których 4. milliony okładem wschodnie i zachodnie Prusy, a cła tamże 6. millionów przeszło czynią. Siła woienna składa się w czasie pokoiu z 155,204. Infanteryi, i 39,548. iazdy.

Rzeki i ieziora.

Rzeki, ieziora i kanały: *Wisła* z Polski wypływa, i przed swym uyściem do morza Baltyckiego na 2. koryta się dzieli, z których zwane *Nogat* do Fischhaffu wpada. *Pregel* formuie się przy Georgenburgu przez złączenie się rzek *Angerappy* i *Pissy*, a daley *Instery*, zabiera *Allę* i *Deymę* i do Frischhaffu wbiega, pod Insterburgiem spławną bydź zaczyna. *Memel*, która zowiąc się właściwie Niemnem, bierze to nazwisko, gdy za granicę Litwy do Prus przechodzi, pomnożona wbiegiem Szesuppy, Jury, i Tylsy,

i Tyssy, o milę od Tylsytu płynie dwoma korytami *Russ* i *Gilga* zwanemi, oba do Kurischhaffu uchodzą, Russ do Królewca, Gilga do Memelu prowadzi. *Passarge* poczyna się przy Hochsteynie, a pod wsią tegoż imienia do Frischhaffu wbiega. Kanały dla ułatwienia handlu prowadzone są: *Nowa Gilga* od *Lappehnem* pod *Skepen* z Gilgą rzeką się łączy. *Nowa Deyma* z pod Schmerberga na półtrzeciey mili ku Tapiewu się ciągnie, i do Pregeli wpada kanał mnieyszy *Friderichsgraben* od Rautenburga z Gilgi prowadzony przy Petriken do Niemonka ma uyście, długi na milę 1. kanał większy *Friderichsgraben* poczyna się z iednego koryta rzeki Niemonki zwanego *Wippą*, długi 3. mile pod Labiawem z Deymą się łączy. Przy brzegach morza Baltyckiego są 2. większe ieziora, które wązkim klinem ziemi od morza oddzielone, łączą się z nim małym przesmykiem. *Frischhaff* długi mil 14. a na milę iedną lub 3. szeroki, cieśniną *Frische-Nerung* od morza oddzielony przesmykiem zwanym *Gatt*, na ¼. mili szerokim, a 12. stóp głębokim do niego ma uyście. W nim się mnóstwo iesiotrów poławia. *Curischhaff* ma długości mil 15. szerokości 7. przez *Curische-Nerung* odłą-

czone

czone od morza, przy Memelu przesmykiem szerokim $\frac{1}{4}$. mili, głębokim 19. stóp uchodzi. *Pautzkerwik* zatoka morska w Prusach zachodnich pod Pulkiem.

Prusów nazwisko uczeni ztąd wywodzą, iż kray ten za Rusią leżący Porusią, a mieszkańców Porusami Słowacy nazwali. Domysł ten, mimo wielu innych dowcipnych bardziey niżeli prawdziwych z pierwiastkową ich posadą się zgadza. Gdyż za granicą Litwy, Mazowsza i Podlasia od prawego brzegu Wisły nadbrzeża morza Baltyckiego osiedli. Część ta Sarmacyi odległa od przechodu hord barbarzyńskich Hunnow, Gotow, Słowakow i innych, stała się schronieniem dla spędzonych z swych siedlisk przychodniów. Druga część Prus i cały kray między lewym brzegiem Wisły i Odrą Pomeranii wziął nazwisko, lubo to właściwie Pomorze, czyli kray każdy leżący nad morzem oznacza. Prócz wielu rozmnitych hord, które Kraiopisarze w tym kraiu mieszczą, tu naywłaściwiey była Wandalów oyczyzna. Naród bitny, i który naydłużey trwał w swym dawnym barbarzyństwie obyczaiów, ięzyka i wiary. Narody Germanów rozciągały swe siedliska od Kray Pruski w Starożytności.

Re-

Renu aż po Wisłę i daley, starożytni Prus mieszkańcy, pokrewnemi ich byli. Gotonow był oyczyzną kray między Notecią, Wisłą i morzem Baltyckim zawarty, a ieźli można czynić domysł z nazwiska, Gdańsk, niegdyś Godanum zwany był ich celnieyszą osadą. Po zaniemi mieszkali Herulowie rozciągaiąc się od Wisły do Niemna, lud sławny męztwem, który zwyczaiem dzieczy opuściwszy swe gniazdo pod Odoakrem wodzem Włoską ziemię woiował, z którey potym wypędzony, do swey oyczyzny powrócił. Estiowie wyszedłszy od Renu podzieleni na Hirrow i Scyrow po nad morzem Baltyckim osiedli, pierwsi Inflanty, drudzy Prusy wschodnie, Zmudź, Kurlandyą i Estonią zaięli. Finnowie Kaliskiego i Kuiaw mieszkańcy zagarnęli także części Pruskich Prowincyi. Poźnieysi Geografowie między Brdą i Notecią Karynow, między Notecią i Wartą Burgundow narody Wandalskie mieszczą.

Podział. Podział Prus właściwy wypada, na Prusy wschodnie i zachodnie. Pierwsze Xiążęcemi, drugie Królewskiemi się zwały, iż tamte pod władzą swych Xiążąt, te pod panowaniem Królów Polskich zostawały.

I.

I. Prusy wschodnie są we 2. częściach. Jedna Woienney i Skarbowey Kamerze Królewieckiey, druga Gąbińskiey podlega. Pod Kamerą Królewską iest miast 44. i dominialnych urzędów 52. te podzielone są na Cyrkuły następuiące: Prusy Wschodnie.

1. Cyrkuł Schakeński. *Königsberg*, *Regiomontum*, Królewiec, po Litewsku *Karalauczuge*, stolica Prus nad Pregelą, iedno z większych miast handlowych i nadmorskich, a niegdyś Anzeatyczne. Obwód iego mil 2. przenosi, domów ma do 4,000. mieszkańców na 40,000. Zawiera 3. części *Altstadt*, *Loebenicht*, i *Kneiphof*, przedmieściów 14. Cytadellę zwaną *Friderichsburg*, która zasłania miasto, port, i Arsenał. W Altsztadzie i Lebenichcie ulice górzyste, ciasne i krzywe. Kneiphof iest naypięknieyszą częścią miasta na wyspie łączącey się z poprzedniemi przez 2. mosty, ozdobney ulicą prostą i długą *Langegasse* zwaną, kościołem Katedralnym, w którym są organy o 5,000. piszczałek. Przy nim Akademia z Biblioteką wielką i gabinetem medallów. Giełda nad Pregielą ozdobna wielą posągami; zamek wspaniały z przedmieściami przyległemi czwartą część miasta składaiący;

znayduie się w nim sala długa 274. stóp, szeroki 60. bez żadney kolumny. Tamże Biblioteka Królewska srebrną zwana dla Xiąg w srebro oprawnych i bardzo drogich. Nowy dom Sierot; Szpital Królewski na 1,000. osób. Na przedmieściu *Burgfreyheit* Mennica, piękny Kościół Dyssydentów Niemieckich, inny dla Francuzkich, inny zbór dla Polaków. Bóżnica Zydowska, i *Collegium Fridericianum*. Wszystkich Kościołów Dyssydenckich 18. Katolicki ieden. *Universitas* założona tu była R. 1544. Mieszkańcy prowadzą handel znaczny za pomocą Pregeli zdolney do przyięcia naywiększych okrętów; R. 1780. przybyło tu okrętów 910. wyszło z portu 908.

Fischhausen, nad Frischhaffem z starym zamkiem niegdyś rezydencyonalnym Biskupa Samlandyi. Tu R. 997. S. Woyciech poniósł męczeństwo. *Pillau* iest przed morzem i kluczem Prus z strony morza, ważnym portem i dobrą fortecą. Na końcu klina między morzem i Frischhaffem w pięciokąt regularny wystawione, przedzielone szerokiemi i równey długości ulicami. Wielka liczba tu zawsze maytków i cudzoziemców widzieć się daie. Tu naywię-

kszę

ksze statki zastanawiaią się, które maią płynąć do Królewca lub przez Frischhaff, albo też tu wykładaią ładunki z wielkich okrętów, i na mnieyszych statkach przesyłaią ie do Królewca. Poł-wysep, na którym leży Pilawa zwany iest *raiem Pruskim* dla roskosznego położenia, które mnóstwo miłych i rozmaitych wystawia razem widoków. *Schaaken* stary zamek pół mili od Kurischhaffu, dokąd się udaią maiący żeglować po rzeczonym ieziorze. *Curische-Nerung*, nizina Kurońska, *Peninsula-Curonensis* iest klin ziemi między *Kurischhaffem* i morzem mil 14. długi, a powiększey części na ¼. mili tylko szeroki, wcale pusty i piaszczysty, na inne się iednak 8. wsi mieści, których mieszkańcy są rybakami. Zaczyna się u wsi *Kranzkrug*, kończy na przeciw Memela. *Neuhausen* mieysce sądowe z starym zamkiem.

2. Cyrkuł Tapiewski. *Tapiau*, Ms. z zamkiem przy zbiegu Deymy do Pregeli. *Labiau*, Labiawa; ma zamek obronny, leży przy kanale większym *Friderichsgraben*, gdzie ten z Deymą się łączy. Niegdyś bowiem statki nasze idące z Niemna do Królewca Kurischhaffem, i Deymą do Pregeli płynęły, lecz iż dla częstego

niebezpieczeństwa, wiele handluiący szkód ponosili, przeto z rozkazu Fryderyka II. wykopano kanał, który z Gilgi do Niemonka, z Niemonka do Deymy, z tey do Pregeli spław ułatwił. *Rautenberg* włość Kayzerlingów. *Welau* na wyspie przy uyściu Alli do Pregeli, sławne Traktatem między Fryder. Wilelmem Elektorem Brandeburskim i Rzplitą Polską R. 1657. zawartym. *Sanditen* zamek i włość familii *Schlieben*. *Allenburg* nad Allą. *Friderichstein* nad Pregela włość z pięknym zamkiem Dônhoffow.

3. Cyrkuł Brandeburski. *Brandeburg* Ms. przy uyściu Huntawy do Frischhaffu z obszernym i starym zamkiem, mieysce sądowe. Mieszkańcy są rybakami. *Friedland* nad Allą. *Kreutzburg* z starym zamkiem. *Bartenstein* regularnie zabudowane w miłym położeniu nad Allą. Przed domem Hauptwachu iest wielka tablica, na którey zapisuią Imiona Officyerów na woynie poległych. *Preussisch-Eylau*, Iława Pruska, z starym zamkiem. *Landsberg* nad rz. Stein dobra Schwerinów. *Balga* dawny zamek przy Frischhaffie. *Heiligenbeil*, Swięta Siekierka, gzie Pogańscy Popi Bożyszcze *Kurcho* pod dębem

czci-

czcili, nad rz. Jaftą. *Domnau*, *Zintein*, miasteczka.

4. Cyrkuł Rastenburski. *Rastenburg* nad rz. Guber z zamkiem. *Gerdauen* ozdobne 2. zamkami, ieden z nich nowy i wspaniały z ogrodem, nad Ometą, Graffów *von Schlieben*. Na blizkim ieziorze iest pływaiąca kępa, którą wiatr do tego lub owego brzegu zapędza, z czego okoliczni mieszkańcy w nosić przyszłą pogodę lub słotę umieią, przeto się *Kalendarzem Gerdawskim* zowie. *Nordenburg* ma stary zamek przy ieziorze *Schwin*, włość tegoż domu, równie iako i *Birkenfeld*. *Drengfurth* leży pod górą. *Barten* z starym zamkiem. *Heilige-Linde*, Swięta Lipka, o milę od Resla miasta w Warmii, gdzie tysiące ludu uczęszczać zwykły do sławnego obrazu Nayś. Maryi Panny wspaniałym Kościele. *Schippenbeil* przy uyściu Gubery do Alli. *Leunenburg*, Luneburg z zamkiem domu Kulemburg. *Gross-Wolfsdorf*, piękny zamek i włość Dônhoffów.

5. Cyrkuł Seesteński. *Angerburg* sądowe z dawnym zamkiem przy ieziorze *Maursee*, z którego Angerappa wypływa. *Steinort*, zamek wspaniały Graffów Lehndorffów. *Sehesten* z

sta-

rym zamkiem *Sorguitten* nad ieziorem włość domu Grôben. *Neuhoff* domu Berg.

6. Cyrkuł Neidenburski. *Gilgenburg* między 2. iezioranii z zamkiem *Tannenberg* wieś z Kościołem. Oba mieysca sławne w dzieiach odniesionym nad Krzyżakami przez Polaków zwycięztwem R. 1410. *Soldau*, Działdów, z starym zamkiem nad Działdowką, prowadzi handle z pograniczem Polski. *Neidenburg* sądowe, ma zamek na górze. *Passenheim* nad ieziorem Szoben *Ortelsburg*, Szczunno, nad rz. Welbusz. I tu stary zamek.

7. Cyrkuł Morungski. *Mohrungen* Sądowe z zamkiem, włość familii *von Dohna*. *Holland* dobrze zabudowane na wzgórku nad rz *Weeske*, obronne zamkiem; ulice ma proste i szerokie, domy piękne. Miasto z 2. przedmieściami otoczone iest roskosznemi ogrodami i domami wieyskiemi. Tamże daie się widzieć *Schlobitten* piękny zamek Graffów Dohna wewnątrz gustownie i bogato ozdobny, z wyborną Biblioteką, i Arsenałem. *Quittâneu* zamek i włość Donhoffów. *Liebstadt* sądowe z starym zamkiem. *Osterrode* nad ieziorem

rem i rz. Dreben; *Hochstein* przy źrzódle rz. Passaryi. *Deutsch-Eylau* nad wielkim ieziorem. W tych 3. są stare zamki.

8. Cyrkuł Kwidzyński, w którym postanowiona Kamera do Prus zachodnich należy. *Manenwerder*, Kwidzyn, MS. dość wielkie, dobrze zabudowane, z obszernym zamkiem nad rz. Liebe i Nogatem. Tu starożytna Katedra tak obszerna, iż 2. zawiera Kościoły, ieden Niemiecki drugi Polski, opasana szańcem za fortecę służyćby mogła. Zuława czyli nizina Kwidzyńska w tłustych gruntach do Wisły się ciągnie. *Gardensee*, Szlemno, małe lecz handlowne, ma zamek i w pięknym iest położeniu. *Riesenburg* Prabuta lub Wąbrzeźno, leży na górze nad rz. Liebe z zamkiem zruynowanym. Tu mieszkiwali Pomezańscy Biskupi; tu R. 1628. czyniono negocyacye pokoiu. *Bischofswerder* i *Freysztad* miasteczka. *Finkenstein* i *Schönberg* wspaniałe zamki Graffów Finkenstein. *Leiszenau* Graffów Dohna. *Rosenberg* przy iezioize. *Preuschmark* z starym zamkiem. *Saalfeld* dobrze zabudowane nad *Ebingsee*, ma sądy, Konsystorz, i Szkołę Łacińską.

Od

Od Kamery Gąbińskiey należy miast 18. urzędów dominialnych 64. te są we 2. Cyrkułach.

1. Cyrkuł Litewski, czyli mała Litwa, ma długości 24. szerokości 8. do 12. mil Geograficznych. Zawiera dawne kraie: Sławią, część większą Nairawii, mnieyszą zaś Sudawii. Powietrze R. 1710. wszystkich tu prawie wytępiło mieszkańców. Przeto Fryderyk Wilelm R. 1720. tysiące Szwaycarów, Reńczykow, Frankończyków i Francuzów, a R. 1733. i 34. do 20,000. Salizburczyków, wielkim kosztem tu ściągnął i osadził. Znayduie się tu 62. Kościołów Luterskich, 10. Francuzkich i Niemieckich reformowanych Protestantów, 1. Katolicki. Część ta Prus iest naylepiey zamieszkana i nayobfitsza w urodzaie.

Memel, sądowe, handlowne, portowe nad Kurischhaffem, gdzie rz. Danga uchodzi, obronne Cytadellą, 3. Kościołami, 2. Arsenałami, i 2. Prochowniami ozdobne handluie naywięcey lnem i konopiami, których tu wiele ze Zmudzi przywożą. *Crotingen* nad rz. Darge; *Werdenberg* nad rz. Schitze. *Tilsit* naywiększe i naybogatsze w tey części Prus miasto.

Li-

Liczy na 7000. ludzi. Handel prowadzi z Królewcem i Polską na zboża, len, nasienie lniane, drzewo, masło, wosk, sól &c. Zuława Tylżycka kraina nayżyznieysza zamieszkana od Mennonistów, którzy tu liczne stada rosłych koni chowaią, i sery wyborne robią. Rozciąga się między korytami rzek Memeli, Gilgi i Russy wszerz i wzdłuż na 4. mile. *Ragnit* nad Memelą z zamkiem bardzo dawnym. Okolice są osiadłe Salizburczykami handluiącemi lnem i nasieniem lnianym. *Insterburg* nad Angerappą, sądowe z zamkiem i 2. Kościołami Protestantami. *Georgenburg*, Jurbork, ma zamek i Kościół, leży gdzie ze zbiegu Instery i Angerappy Pregeła się zaczyna. *Gumbinnem*, mieysce kamery, sądowe, pięknie zabudowane nad Pissą *Pilkallen*, *Schirwint*, *Goldapp*, *Stallupehnen* małe miasteczka. *Dorkehmen*; tu założone rękodzieła sukienne, wełniane, fabrykę tabaki i papiernie. Leży nad Angerappą. Włość Xżąt Dessau nad lewym brzegiem Pregeli, którą Fryderyk Wilelm darował Leopoldowi Xciu d'Anhalt-Dessau, a którą tenże przykupieniem znacznych dóbr powiększył. Czyni rocznie okładem 20,000. Reichstalerów. W niey *Bubainem* i *Gross-Jägersdorf* piękne zamki. Ostatnie

tnie

tnie mieysce sławne zaszła batalią między Prusakami i Moskalami R. 1757.

2. Cyrkuł Polski, składa się z większey części Sudawii i Barteulandyi. Mieszkańcy powszechniey mówią po Polsku. Kray górzysty, lasami i iezioram przeplatany.

Oletzko zwane też *Margrabowa*, że od Margrabiego Alberta założone było. *Lyck* z sądami i Szkołą nad ieziorem. *Johannisburg*, Piss lub Jansbork, ma zamek stary nad Pissą, która tu z iezior a *Warding* wypływa. *Andreswalde* i *Rutau* gdzie są Socynianów zbóry. *Ari:* i *Nikolaiken* blizko ieziora *Spirding*. *Rhein* nad *Rhein-see*; *Lötzen* nad Lewenkin iezioramí z zamkami starcmi.

II. *Prusy Zachodnie.*

Prusy Zachodnie. 1. Chełmińskie. *Culm*, Chełmno, Ms. nad Wisłą, założone podług Stryikowskiego R. 1239. niegdyś Anzeatyczne, a niedawno stołeczne Woiewództwa swego zawieraiącego ziemię Michałowską, Pow. Chełmiński, Grudziądzki, Toruński i Kowalewski. Teraz mieysce sądów. Ma szkołę Kadetów, którzy od 8. do 12.

lat

lat tu się uczą, a dalszą Edukacyą kończą w Berlinie, Universitatem opatrzoną Professorami Katolickiemi. Prawo Chełmińskie, którym się miasta Polskie w Mazowszu i w części Wilkiey-polski rządzą ma nazwisko ztąd, iż podług niego naywyższe tu sądy Pruskie sprawowane były. O milę iest *Culmsee*, Chełmza, gdzie Katedrą Biskupa Chełmińskiego, rezydencya zaś iego była w *Lobau*, Lubawie. *Graudenz*, Grudziąż, niegdyś *Grodek*, leży na kępie oblaney Ossą do Wisły uchodzącą, dosyć dobrze zabudowane. Wodę do miasta sprowadzaią kopanicą Trynką z ieziora Tarpińskiego, którą przez machinę zwaną *Freykunst* pędzą pod górę kubłami i rurami. Niedaleko pod miastem na górze przy brzegu Wisły Fryderyk II. wystawił fortecę wielką i piękną, używaiąc do fabryki więźniów naywięcey, którzy tamże osądzani bywaią. Tu Seymiki Generały Pruskie na przemian z Malborgiem bywały. *Roggenhausen*, Rogoźno, niegdyś dobra Ekonomiczne stołu Królewskiego. *Lessen*, Laszyn, wystawione R. 1328. wodą zewsząd prawie oblane. *Rheden*, Radzyn, z starym zamkiem. *Engelsburg*, Pokrzywno; *Lippinken*, *Lautenburg*. Liczbark, miasteczka. *Michelau*, Michałow, przed-

tym główne swey ziemi, teraz Cyrkułu, pogranicznego Mazowsza i ziemi Dobrzyńskiey. *Golub* z starym zamkiem, *Strasburg*, Brodnica; *Neumark*, nowe miasto leżą nad rz. Drebnitz, Drwęcą. *Schönsee*, Kowalewo przedtym Powiatowe. *Lawernik* Kurzętnik nad Drwęcą; nad tąż rz. *Bratyau* z starym zamkiem.

2. Malborgskie. *Marienburg*, Malborg na górze nad Nogatem, na którym iest most drewniany długi stóp 539. a miasto wiele kosztuiący. Zamku wieża *Buttermilchsthurm* podług powieści wystawiona iest od chłopów skazanych na wystawienie iey z wapna z mlekiem rozrobionego. Niegdyś w tym mieście było mieszkanie Mistrzów Krzyżackich, niedawno zaś mieysce Seymików Pruskich. *Zuławy Malborskie*, czyli osuszone i uprawne niziny, sławne są dobrocią gruntu, zyżnością pasz, i pracowitością mieszkańców. Wielka Zuława *Grosse Werder* od Malborga do Frischhaffu się ciągnie, i włok 2172. zawiera. Przerzyna ią rz. *Tyge*, która przy źrzódle *Schwenty* się zowie; Wisła zaś i Nogat z dwoch stron ią oblewa. Dzieli się na 5. kątów Winkel: *Montawski*, *Neuteichski*, *Szenauski*, *Leświcki*, i *Lichtenawski*. Na

nich

nich mieści się wsiów osiadłych 41. i Parafii Luterańskich 13. Miasteczka 1. *Neuteich* oblany rzeką Tyge, i przy teyże rz. *Tygeuhof* z zamkiem. Kąt *Szarpawski* w teyże Zuławie będący z 14. wsiami należy do Gdańska. Mała Zuława, *Kleine Werder*, między ieziorem *Draussen* i Nogatem, ma ziemi 966. łanów, wsi 37. Parafii 4. mieszkańcy są częścią Luteranie, częścią Katolicy, lecz nay więcey Mennonistów. *Elbing*, Elbląg, nad rz. tegoż imienia, która z ieziora *Drausen* wypływa. Niegdyś mocną fortecą było; R. 1781. fortyfikacye iego wewnętrzne rozrzucone zostały, zewnętrzne zaś są zachowane. Na mieyscu rozwalin postawiono domy łączące stare miasto z nowym, które fossa oddziela. Ludność wynosi do 16,000. domów 1800. liczą, prócz wielkiey liczby sklepów Kupieckich i Szpichlerzów na *Speicher* wyspie. Kamienice są wysokie i staroswieckie. Kościół Katolicki ieden, Luterskich 7. Rządzi się prawem Lubeckim, było Anzeatyczne. Prowadzi handel wielki, dla którego bezpieczeństwa, postanowiono tu bank Królewski. R. 1780. weszło do Elbląga okrętów różney wielkości 779. wyszło 780. Wywożą ztąd: zboża, wódki, potaż, korzenie, ryby, drzewo,

wo, faians, nici płótna, wosk, wełnę, cukier &c. Utrzymuie handel z Polską, Anglią, Hollandyą, Danią, Szwecyą, Lubeką, Hamburgiem, &c. Ogień piorunowy R. 1777. piękny Kościół S. Mikołaia i Ratusz zupełnie zniszczył. Okolica Elbląska dzieli się na niższą i wyższą Żuławę z 10. Parafiami. Na mocy umowy Bidgoskiey zastawiona była Fryderykowi Elektorowi Brandeburskiemu w Summie 400,000. talerów R. 1657. Syn iego zaiął i Elbląg R. 1698. niemogąc odzyskać pieniędzy, ale ie powrócił, za obietnicę 300,000. talerów, na co kleynoty koronne wziął w zastaw, lecz gdy długu nieodbiera, obiął na się okolicę Elbląską; same zaś miasto dopiero 1773. zagarnione zostało. *Tolkemit*, Tolknicko nad Frischhaffem. *Christburg*, Kiszpork, nad rz. *Syrgunen*, ma zamek stary na górze zruynowany. *Stum*, blizko niego wieś *Stumdorff* w którey umowa przerwy woienney, między Szwecyą i Polską R. 1635. stanęła.

Pomerella. III. Pomerella, czyli mała Pomerania. *Danzig*, Gdańsk, *Gedanum*, o milę od morza Baltyckiego, dawniey iedno z miast naywiększych Anzeatycznych, i teraz iedno z nayhandlownieyszych w Europie, obron-

ne,

ne, rzeczkami Raduną i Motławą przerznięte. Dzieli się na stare i nowe, podług praw swych się rządzi, przywileiów wielkich używa. Mieszkańców liczy przeszło 60,000. prôcz wielu cudzoziemców dla handlu przybywaiących; Kościołów Katol. 7. Luters. 12. Ewangelickich 2. Giełda zwana *Artushoff* na którey statua Augusta III. postawiona R. 1755. arsenał, Kościół Nayśw. Maryi Panny, Gymnasium Akademiczne i Biblioteka godne są widzenia, prócz tego ma wiele innych pięknych budowli. Na Radzenie iest młyn o 18. kołach, około którego codzień zatrudnia się 100. młynarczyków, mówią iż na godzinę dukata przynosił. Gdańsk utrzymuie wiele rękodzieł, handel z całą prawie Europą bardzo znaczny prowadzi, udzielaiąc obcym narodom produktów Polskich, a Polszcze wzamian cudzoziemskich towarów dostarcza. Dla ceł wielkich na komorze Pruskiey, wiele szkoduie Gdańsk na swym handlu, a Królewiec korzysta. Można porównać rok 1752. i 1780. R. 1752. przybyło statków ładownych z Polski 1288. łasztów zboża 58,060. Weszło do portu okrętów 1014. wyszło 1032. Roku 1780. przywieziono łasztów zboża 13,072. przybyło okrętów 405.

wy-

wypłynęło 412. Roku zaś 1787. było łasztów zboża 22,139. zawinęło okrętów 658. Angielskich było 107. Duńskich 106. Szwedzkich 163. Hollenderskich 75. Gdańskich powracaiących 115. puściło się zaś na morze okrętów 673. Dla interessów handlowych wszystkie niemal obce dwory swoich tu rezydentów trzymaią. Gdańsk z territorium swoim zostaie pod protekcyą i panowaniem Rzpltey Polskiey, położony iednak wśrzód obcego iuż kraiu wiele uciąźliwości doznaie. Przedmieścia Gdańskie: *S. Albrecht*, *Alt-Schotland*. *Stolzenberg*, *Langenfurth*, *Neu Schotland*, *Schidlitz*, do Króla Pruskiego przez zabór należą. Gdańsk zaś ma swą Zuławę oblaną Motławą i Wisłą, w którey wsi 33. się mieści, Niziuę *Frische-Nerung*, klin wązki lądu między morzem i Frischhaffem, twierdzę Mindę, czyli *Weichselmünde* przy uyściu koryta zachodniego Wisły do morza, i miasteczko nad morskie *Hela* na górze tegoż imienia, z 8. wsiami.

Putzig, Pucko nadmorskie, od którego zatoka *Pautzkerwik* bierze nazwisko. *Oliwa* o milę od Gdańska, sławna traktatem zaszłym między Szwecyą i Polską R. 1660. iako też Opactwem Cystersów i Klasztorem, któ-

ktorego wspaniały Kościoł liczy 41. Ołtarzów bogato i gustownie ozdobnych. Tamże iest wielka Biblioteka, i apteka porządna. *Dirschau*, Tczewo nad Wisłą, przedtym dobra Ekonomii Królewskiey. *Mirchau*, Mirachow, *Landek*, *Stargard*, Starogrod nad rz. *Fers*, *Bernd*, Kościerzyn; *Osiek*, *Schönek*, *Skarszewo*, nad rz. *Fers*, *Baldenburg*, Białenburg, *Mewe*, Gniew nad Wisłą przy uyściu Fersy z starym zamkiem, *Kissow*; *Neuenburg*, Nowemiasto, *Friedland*, *Biszmark*, Swiecie *Schwelz* nad Wisłą; *Taubel* Tuckola nad rz. Brdą; *Konitz* Choynice, *Szhlochau* Człuchow; *Hamerstein* Hamersztyn.

Thorn, Toruń, dawne, obszerne i handlowne, leży nad Wisłą, na którey tu iest most długi na półmili, którego połowa Niemieckim, druga od kępy Bazar Polskim mostem się nazywa. Rachuią w mieście domów 800. i dusz do 12,000. Ulice wszystkie ma proste, domy wysokie, ale iuż po części spustoszałe, iako i całe miasto dla upadłego handlu. Niegdyś było Anzeatyczne, i kluczem Polskiego handlu. Wśrzód wielkiego rynku ma ratusz staroświecki, także Kościołów 4. Klasztorów 3. i Gymnasium Akademiczne. Mieszkańcy

są, powiększey części Luteranie. Zaszczyca się wielą przywileiami; i urodzeniem sławnego Astronoma Kopernika. Pierniki, rzepy, mydło i kiełbasy Toruńskie powszechny maią szacunek. Przed kilką laty Magistrat Toruński posłał był Imperatorowey Rossyiskiey Piernik gruby na pół łokcia, szeroki na 3. i 4. łokcie, który kosztował 300. talerów. Miasto iest wolne, i pod panowaniem Polskim zostaie. Okolica Toruńska wsi 25. i Luterańskich Parafii 4. zawiera.

Warmia. IV. *Ermeland*, Warmia. Kray rozciągaiący się na mil 13. który przedtym własnego tylko Biskupa rządom podlegał. *Braunsberg*, Brunzberga nad rz. Passaryą, która blizko do Frischhaffu wpada. Rządzi się prawem Lubeckim, Kościołami i Klasztorami ozdobne, iest dosyć ludne i handlowne. *Frauenburg*, Franiburg, nad Frischhaffem. Zaszczyca się Katedrą i Kapitułą Kanoników, w których liczbie był Kopernik i tu umarł R. 1543. *Mehlsack*, Melzak nad rz. Walszą do Passaryi uchodzącą. *Wormdit*, Orneta z starym zamkiem nad Drwencą. *Guttstadt* przy rz. Alli przedtym dobra Biskupie. *Heilsberg* Helzberga, piękne miasto nad rz. Allą, ozdobne zamkiem rezydencyo-

nalnym

nalnym Biskupa Warmińskiego. *Bischofstein*, Bisztyn. *Roessel*, Rezl, dobrze zabudowane z zamkiem. *Seeburg*, *Bischofsburg* małe miasteczka. *Wartenburg* nad rz. Praster z zamkiem. Wszystkie te dobrami Biskupiemi były. *Allenstein*, Olsztynek nad Allą do Kapituły. Mieszkańcy Warmii są Katolicy, lud pracowity i gospodarny, z dobrych obyczaiów powszechnie zalecony.

V. *Netzeland*, Powiat Notecki bierze nazwisko od Noteci rzeki, która przezeń płynie, obeymuie części Prowincyi Wielko-polskiey, to iest: z Wwdztwa Poznańskiego, Powiat Wałecki, część Poznańskiego, z Wwdztwa Kaliskiego Pow. Nakielski, z Wwdztwa Gnieźnieńskiego, Pow. Kcyński, z Wwdztwa Inowrocławskiego Pow. Bydgoski, części Pow. Kruswickiego, i Ziemi Dobrzyńskiey. Teraz na 4. Cyrkuły się dzieli. Powiat Notecki.

1. Cyrkuł Wałecki. *Krone*, Walcz osiadłe rzemieślnikami. *Jastrow* nad rz. Piłą przy iezio rze. *Fridland*, Frydlandek. *Tielz*, Tuczno. *Filehn* Wielin nad Notecią. *Schlop*, Człopa. *Neuhof*, Nowodwor. *Schönlauke*, Strzelanka. *Radolin* niedaleko Noteci.

Schneidemuhl, Piła przy rz. tegoż imienia z Sądami. *Czarnkow* nad Notecią założone R. 1192. z Kollegiatą. *Uscie* nad tąż rz. osiadłe sukiennikami. *Chodzież* z zamkiem nad rz. Bołewką do Brdy uchodzącą, i blizkim iezioręm w górach i piaskach. Ma młyny, folusze, sukiennice. *Margonin* w piaskach z młynami. *Mirsitz*, Mirzec, Miastewo; *Gross. Wissek*, Wysoka; *Flatów*, *Kraiański*; *Lobsentz*, Lubiczyniec małe miasteczka.

2. Cyrkuł Bydgoski. *Bromberg*, Bidgoszcza, sądowe nad Brdą, która do Wisły uchodzi. R. 1774. założono w tym mieście Cukiernią. Tu się zaczyna blizko kanał spławny, który Brdę z Notecią przy Nakle łączy. Sławna Traktatem Jana Kazimierza z Fryderykiem Elektórem Brandeburskim R. 1657. i bywszym tu Trybunałem Wielko-Polskim. *Kamin*, *Tempelburg*, *Wentzburg*. *Nakel*, Nakło, nad Notecią, osiadłe rzemieślnikami, przedtym powiatowe. *Mrótzen*, Morsza. *Deutsch-Krone*, Koronowo nad Brdą. *Fordon* nad Wisłą komora celna. *Schulitz*, Sulec niedaleko Wisły. *Labischin*, Łabiszyn na kępie oblaney Notecią. *Barcin*, *Schubin*,

bin, Szubin nad ieziorem. *Pokosch*, Pokość nad Notecią.

3. Cyrkuł Inowrocławski. *Inowrocław*, Vladislavia Junior, przedtym stołeczne swego Województwa, szczupłe, leży nad Notecią między błotami. *Gniewkow*, niegdyś było osobne Xięztwo, potym Starostwo. *Znin* dobra do Arcy-Biskupstwa Gnieźnieńskiego. *Mogilno* z Opactwem Benedyktynów.

4. Cyrkuł Goplanski od Gopła ieziora ma swoie nazwisko; w nim miasteczka *Noteć*, *Kazimierz*, *Slupca*, *Powice*, *Milczyn*.

Król Pruski oprócz całych Prus posiada: Xięztwo Bradeburskie, większą część Pomeranii, znacznieyszą połowę Szląska, część Luzacyi, Xięztwa Magdeburgskie i Halbersztadzkie, część Hrabstwa Mansfeldzkiego, Xięztwo Embdeńskie, i Mindenskie, Hrabstwo Rawensbergskie, Xztwo Kliwii, Hrabstwa Marck, Lingen i Mursyi, Xztwo Engernskie, część wyższey Gieldryi, Xztwo Neuchatel w Szwaycaryi, wszystkie Króla Pruskiego kraie na 11. tysięcy mil kwadratowych wynoszą; nadto ma dla Oddzielne Possessye Korony Pruskiey.

han.

handlu w Afryce osadę *Fridericbsburg* na poprzeżu złotym w Gwinei.

Konstytucya Rządu Pruskiego.

Uważaiąc Rząd w Państwach Korony Pruskiey, iako zupełnie samowładny, niemożna w nim upatrywać żadnego Prawa Konstytucyinego, któregoby trwałość nieodmienna niezależała od woli Panuiącego. Następstwo dziedziczne w płci męzkiey spadaiące na Synów pierworodnych, lub w ich braku naybliższych z krwi Królewskiey, z prawego łoża i rownego małżeństwa podług Praw Rzeszy, iako też niedzielność Państw, zdaią się mieć moc fundamentalney Konstytucyi. Władza Króla, iako absolutnego iest nieokreślona. Administracya udziałów rządowych powierzona iest Departamentom pod prezydencyą Ministrów, którzy slepo rozkazów Króla słuchać są winni. Fryderyk II. tchnący duchem Marsowym cały rząd Państwa na tryb woyskowy przerobił. Wszystkie obwieszczenia i rozrządzenia Dworu stylem ordynansów, a przywileie nawet na urzędy Kościelne Stylem Officyerskich patentów wychodzić zwykły. Dosyć było bydź żołnierzem dobrym, aby bydź poczytanym za zdatnego na urzędnika sprawiedliwości, Skarbu, policyi &c. Stopnie wszystkie cy-

wil-

wilne stosowane są do militarnych, i niższe w swym porządku. Jak w wielu dotąd kraiach, tak i w Państwie Pruskim sprawiedliwości Administracya ulegała formalnościom Niemieckiego prawnictwa, panowali w sądach Patronowie, prędko wygrał, kto process o sto talarów mógł skończyć w lat kilka. Zamyslał o potrzebney poprawie Fryderyk I. a drugi dokonał. Dzieło to rozpoczęte przez Kokceya, poźniey przedsięwzięto od Firsta Kanclerzów, ułożył i uskutecznił Karmer Minister sprawiedliwości. Wydaną Xięgę Praw Fryderyka, Król potwierdził, i ścisłe zachowanie nakazał. Dzieło ludzkie, a ieszcze robione z pośpiechem i w takowym gatunku nie może być wolne od błędów, iest ich wiele w tey Xiędze, ale też iest wiele ustaw godnych naśladowania. Jako to naprzykład: W sprawie wątpliwey zachodzącey między Kamerą i Obywatelem, pierwsza strona raczey niżeli druga szkodować powinna. W rozdziale o osobach daie się czytać szczególnieyszy artykuł o osobach dwoypłcistych: Osoba, w którey żadna płeć nieprzeważa może sobie obrać tę, która się iey podoba, ale oraz obrawszy odmieniać iey niepowinna, i tak gdy się ożeni, iuż iść zamąż nie-

może. Taż Xięga daie moc Oycu więzienia swych dzieci w domu własnym, i karania ich z umiarkowaniem, ale osadzać ie w domu poprawy bez sądu niedozwala. Małżonkom, gdy oboie na to przystąpią dany ma bydź rozwód bez trudności, ale prosić o niego powinni u Sądu, który przez rok używać będzie śrzodków do ich pogodzenia. Cudzołóztwo z oboiey strony, niedołężność, i szaleństwo ciągle trwaiące, choroba zaraźliwa niszcząca owoce miłości, stanowią ważne do rozwodu przyczyny. Nadto, wolno iest mężowi żądać rozwodu, gdy postrzeźe billet miłośny ręką swey żony pisany. Dzieci przedślubne następnym małżeństwem, lub przysposobieniem legitymowane bydź mogą i za prawe poczytane są. Co do processu sądowego, każdy process w trzecim stopniu ukończony bydź powinien w przeciągu roku, potrzeba patronów z niesiona, każdy na piśmie lub ustnie przełożyć swą sprawę iest wolny. Tolerancya nayzupełniey wszystkim religiom bez wyłączenia żadney pozwolona, ale nad wszystkiemi Zwierzchność naywyższa iest przy panuiącym; od iego woli wszelkie nominacye Kościelne zawisły. Sprawy duchowne w pierwszey Instancyi do Biskupa, z Appel-

z Appellacyi przez Synod Prowincyonalny sądzone bywaią; względem zaś dochodów Kościelnych processa do Kamery Skarbowey należą. W Prowincyach zdobytych Katolicy w dawnym stanie są utrzymani. Dyssydent Xiędzu Katolickiemu, gdy w iego iest Parafii, i wzaiem Katolik Pastorowi Dyssydentskiemu dziesięciny i opłaty oddawać są winni. Urządzenia rozsądne co do woyska i Ekonomiki czynią kraie Pruskie mimo ludności nieprzenoszącey nad pięć millionów zdolnemi do dostarczenia ludzi i podatków na utrzymanie dwoch kroć sto tysięcy żołnierzy. Woysko bowiem składaiące się z rolników i wyrobników odbywszy w Kwietniu i Maiu exercerunki do domu powraca w połowie do uprawy roli i gospodarstwa. Druga połowa 2. razy tylko na tydzień czyniąc służbę w miastach lub garnizonach wolna iest z pracy rąk szukać zarobku. Zamiast zakazywania pozwolono iest żenić się żołnierzom. W samym Postdamie iest dom na 5,000. dzieci żołnierskich, których część oddawana iest na wieś, gdzie u gospodarzów żywieni i wychowani są, za opłatą ugodną do lat 18. Ustawy dążące do wsparcia rolnictwa, zasilanego hoynym nakładem Skarbu, ten Prusów

sóm pożytek przyniosły, iż nie tylko maią dosyć zboża dla swey potrzeby, lecz go ieszcze rocznie zbywać mogą podług zdania P. Herzberga za 6. millionów złł: Handel zaś wywoźny tym iest korzystnieyszy dla Pruss, iż ma za sobą Polskę, Czechy i Saxonią, iż te kraie nic nie mogą wyprowadzić na morze, tylko przez Odrę, Elbę i Wisłę w kraiach panowania Pruskiego uchodzące do morza.

Historya Prus.

Dzieie do wieku dziesiątego, nie wspominaią inaczey o Narodach Pruskich, tylko iak o dziczy naprzykrzoney Sąsiadom łupieztwem i naiazdami granic. Próżne były usiłowania Królów Polskich i Cesarzów Niemieckich w uskromieniu ich srogości i przywiedzenia do wiary Chrześciańskiey. Uspokoieni na czas postrachem oręża, powracali do swego bałwochwalstwa i gwałtów. Konrad Xiążę Mazowiecki, iż się im oprzeć niezdołał, Rycerzów Krzyżowych z Niemiec mieszkaiących w ówczas, w Cyrkule Frankonii na pomoc wezwał. R. 1226. z Hermannem Salzą Mistrzem Rycerskiego Zakonu przymierze zawarł, mocą którego odstąpił mu zawoiowanych Pruskich kraiów po za Chełmem leżących.

Lecz

Lecz Krzyżacy nieprzestaiąc na tym, przywłaszczali sobie i sąsiedzkie dziedziny. Prusacy też niekontenci z Niemców panowania, woleli hołdować Polakom. Ztąd częste i krwawe boie, ukończone naostatek ugodą Toruńską R. 1466. Niebyli i odtąd spokoyni Krzyżacy, tym bardziey, gdy uyrzeli wzmocnione swe siły przez obranie na Mistrza Albrychta Margrabię Brandeburskiego. (n) Ten z kilką naprzód innemi zakonnemi Rycerzami chwyciwszy się nauki Lutra i wszedłszy w Szluby małżeńskie, bardziey o domu własnego, niżeli zakonu pożytkach myśleć zaczął. R. 1525. z Zygmuntem I. Królem Pol-

skim

[n] Dom Brandeburski właściwie od Hrabiów Hohenzollern pochodzi, pierwszy z nich Fryderyk od Karola V. Cesarza tytułem Xiążęcym, a syn iego tegoż imienia pierwszy od Zygmunta urzędem Podkomorzego W. i Elektora Państwa Niemieckiego zaszczycony został R. 1415. Po nim dway synowie Fryderyk II. i Albert I- zwany Achillesem rządzili dziedzicznemi kraiami: Marchią Pomeranii, Xztwem Brandeburgii, Margrabstwem Bareuth i Anspach, i iuż część Prus posiadali. Nastąpili Jan, Joachim, Jerzy, i Joachim Fryderyk. Jan Zygmunt będąc zięciem Alberta II. Syna Alberta I. obranego Mistrzem z małego bez-potomnie obiął prócz kraiów Brandeburskich Prusy Xiążęce i prawo do Kliwii R. 1619. Zostawił niedołężnego Syna Jerzego Wilelma, a ten Fryderyka Wilelma, o którym tu mowa.

skim traktat skoiarzył, biorąc dla siebie i swych następców Prusy wschodnie w lenność z obowiązkiem hołdu, i tym warunkiem, iż w przypadku wygaśnienia linii iego mężkiey nazad do Polski wrócić się powinny były. Fryderyk Wilelm, którego Wielkim Elektorem zwano, Prusy na mocy hołdu oddanego z nich Władysławowi IV. Królowi Polskiemu obiął. Widząc zaś ścieśnionego zewsząd nieprzyiaciołmi Jana Kazimierza, korzystaiąc z pory, wszedł w związek z Karólem X. Królem Szwedzkim, podniósł woynę przeciw Polszcze ukończoną Traktatem Welawskim R. 1657. przez który zyskał uwolnienie się od hołdu lenności z tym warunkiem, iż po zgaśnieniu linii Pruskiey, linia Anspachska (o) po tey Kulmbachska z obowiązkiem hołdu winna była nastąpić, gdyby zaś i tey w płci mężkiey niestało, aby Prusy Xiążęce Polszcze powrócone zostały. Był szczęśliwy Fryderyk Wi-

(o) Jan Jerzy Elektor miał 3. Synów: Joachima Fryderyka Elektora Brandeburskiego, Joachima Ernesta Margrabiego Anspachskiego, i Chrystyana Margrabiego Kulmbachskiego. Od tych 3 braci uformowały się 3. linie domu Brandeburskiego: Elektora, czyli Pruska, Anspachska, czyli Onolzbachska, i Kulmbachska lub Bareithska.

Wilelm w kilku podiętych woynach, a zwłaszcza z Szwedami, lubo zaś Pomeranią dalszą utracił, Xięztwa iednak Halbersztadzkie, Mindeńskie i Kamińskie, potym zaś i Xztwo Magdeburgskie do Państw swych przyłączył. W tych siłach uczuł się bydź Fryderyk III. iż znalazł łatwość w dogodzeniu ambicyi swoiey przez pozyskanie tytułu Królewskiego, który mu R. 1701. Cesarz Leopold w ówczas pomocy iego do woyny przeciw domowi Burbońskiemu potrzebuiące przyznały. Odtąd Fryderykiem I. się pisał. Wszedł w ligę z Karólem XII. Królem Szwedzkim, i woiuiących o Sukcessyą Hiszpańską posiłkował. Zostawił Synowi swemu Fryderykowi Wilelmem świetnieysze z tytułu, rozprzestrzenione w granicach i nowym spadkiem po babce iego Xięztw Gieldryi i Neufszatlu pomnożonych kraiów spokoyne panowanie R. 1713. Syn i następca daleki od zamiarów woiennych przykładał się do urządzeń pomnożenie okazałości dworu Królewskiego, przyspieszenie sprawiedliwości poddanym, w prowadzenie rękodzieł i wewnętrznego porządku, zakładanie miast i. t. d. wcelu maiących. Ale zuchwałość sąsiada napastuiącego Państwa obce przywiodła Fryderyka

do

do łączenia się przeciwko niemu; skąd to odniósł w korzyści, że Traktatem Sztokolmskim R. 1721. przy Pomeranii Szwedzkiey z miastem Szczecinem utrzymał się. Zaszłe między nim a Jerzym II. Królem Angielskim i Elektorem Hannowerskim zatargi o granice przez ugodę były załatwione. Liczbę woysk do 60,000. pomnożył, Skarby swe napełnił, ludność znacznie powiększył i ważnieysze dał Państwu swemu znaczenie, żyć przestał R. 1740. Ledwie co panować zaczął Syn Fryderyk II. zdarzona śmierć Karóla VI. Cesarza nową scenę w Europie otworzyła; stanął na niey z chwałą wielkiego Woiownika Król Pruski, zwycięzca pod Molwiczem, Czasławem i Pragą, nie wprzód broń złożył, aż uyrzał zupełnie zaspokoione swe pretensye przez Traktak Wrocławski, w którym Marya Teressa Królowa Węgierska 3. Xięztw Szląskich i Hrabstwa Glackiego ustąpić mu była przymuszoną R. 1742. Nieprzestał na tym Fryderyk, gdy dostrzega zamysłów szkodliwych Królowey Węgierskiey sprzymierzoney z Anglią i Sardynią woynę podnosi, pod Frydbergą, Sorą i Kesseldorfem Austryaków poraża, wpada do Drezna i tam R. 1745. pisze Traktat, który mu utwier-

dził

dził przeszłey woyny zdobycze. Używał dziesięciu lat pokoiu Król Pruski pracuiąc około dobra swych poddanych, i coraz w większą sposobiąc się potęgę, którey użył R. 1756. uprzedzaiąc zmowne Austryi, Rossyi, Francyi i Saxonii zamachy. Wtargnął do Saxonii, wziął Lipsk i Drezno, zbił Austryaków pod Lowositzem, Sasów pod Pirną, porażony pod Kolinem powetował szczęśliwą wygraną pod Rosbachem, Lissą, Kistrynem, Torgawą, i. t. d. Mimo swych zwycięztw czuł niezmierny ciężar tey woyny, żądał pokoiu, który przyszedł do skutku w Hubertsburgu R. 1763. gdy wprzód Rossya, Francya i Anglia woyska swe cofnęły. Następuiącego roku Rzplita Polska przyznała mu tytuł Królewski biorąc od niego wzaiem uroczyste zapewnienie, iako przezto żadnych sobie praw do kraiów Polskich rościć nie będzie, owszem bronić ich całości przyrzekł. Lecz Fryderyk, który w przewrotney swey polityce każdy krok, byle mu przynosił pożytek, sprawiedliwym bydź uznawał, wszedł w zmowę z 2. dworami Austryi i Rossyi, i nieznanym dotąd w dzieiach przykładem, dawszy gwałtowi pozór pretensyi, opanowane wprzód woyskiem Prusy Królewskie i po-

i pograniczne części Wielko-Polskich Woiewództw R. 1773. zagarnął. Po zgaśnieniu linii męzkiey Elektorskiey domu Bawarskiego przez śmierć Maxymiliana Elektora R. 1777. dały się widzieć liczne do Sukcessyi pretensye. Dom Austryacki naypierwszy ie oświadczył i naymocniey poparł, bo iuż swe woyska do Bawaryi i Palatynatu wyższego wprowadził. Zatrwożony Dom Saski i Xiążęta Rzeszy były przymuszone łączyć się na odpór Austryi; wszedł w ten związek Król Pruski, w targnął do Czech; kroki z obydwoch stron nieprzyiacielskie zakończył Traktat Cieszyński R. 1779. W zatargach wszczętych między Stanami Hollenderskiemi a Stathuderem pokóy przywrócił, panuiącego powagę utrzymał. Przeciw zamysłom domu Austryackiego stanął na czele ligi Niemieckiey, i układ zamiany Niderlandu na Bawaryą zniszczył. On ekonomikę lepszą rolniczą i Skarbową do kraiu wprowadził, Xięgę praw sądowych narodowi przepisał, woyska liczbę przeszło we dwoie powiększył, sztukę woienną wydoskonalił, nauki rozkrzewił, uczynił swe Państwo świetnym, obfitym i potężnym. Mężny woiownik, oświecony Filozof, biegły po-

polityk, i Król wielki, ieżeli do wyobrażenia wielkości nie wchodzi dochowanie wiary, i sprawiedliwości obowiązków winnych narodom. Umarł R. 1786. Synowiec iego Fryderyk Wilelm II. dziś panuie.

Związek z obcemi państwami.

Dom Brandeburski wzrosły w potęgę przez sukcessye i zabory, posiadaiąc znaczne kraie i godność Elektorską w Niemczech, spokrewniony z domem Arauzykańskim panuiącym w Hollandyi, i domem Brunświckim, zwłaszcza od pokoiu Utrechtskiego, tak co do elekcyi Cesarzów, iako innych interessów Rzeszy mocną czyni przewagę. Utwierdza mu ią potrzeba Xiążąt Niemieckich, szukaiących częstokroć pośrzednictwa lub pomocy, gdy albo swe pretensye silniey poprzeć, albo chcą się bronić przeciwko przywłaszczeniom i zamachom Cesarzów; widzieliśmy nieraz Króla Pruskiego stawaiącego na czele związku ligi Niemieckiey. — Gdyby dobrą harmonią między panuiącemi trwaiące przymierza stanowić miały, możnaby sądzić: że dom Austryacki z Brandeburskim w naylepszym są teraz porozumieniu i iedności, gdy iednak obudwóch tak przeciwne są interessa, iż ieden drugiemu czynić do wzrostu przeszkody dla swego bez-

pieczeństwa iest winien. Niechętna zapewne Austrya, widzi w domu Brandeburskim mocną zaporę do rozpościerania swey wielkości i przewodzenia w Rzeszy. — Lubo Prusy utrzymuią pożyteczną przyiaźń dla siebie Rossyi, lubo obadwa Państwa i związki handlowe i równe względem Szwecyi interessa łączyć powinny, ostrożność iednak polityki, aby nie przeważała na północy dworu Petersburgskiego potęga, radziła Królowi Pruskiemu skoiarzyć ligę z Anglią i Hollandyą do odparcia ambicyi i chciwości iego zamiarów. — Co do Polski; ieżeli ta korzystać umiała z położenia, w jakim się znaydowały interessa Sąsiadów, ieśli dwór Berliński okazał sprzyianie patryotyzmowi narodu, który użył swey cnoty i dzielności do wydobycia się z pod iarżma przemocy Moskwy, trwałości tey przyiaźni ugruntowaney aliansem odpornym nie można zakładać, tylko na dogodności widokom dworu Berlińskiego. Potencya ta maiąc w swych ręku cały prawie Polski wiślany handel, chciwym ieszcze okiem pogląda na Gdańsk i Toruń. Nie iest iey zapewne interessem chcieć widzieć w Rzplitey mocnego, a przeto i strasznego dla siebie Sąsiada. Stałość, słuszność i użyteczność związku Państw

obu-

obudwóch bydź może w czasie skutkiem równości z obustron sił do obrony, korzyści do ofiarowania nawzaiem. — Anglia, gdzie panuie Elektor Hannowerski posiadaiący swe dzierżawy w Niemczech, widzi w Królu Pruskim zwłaszcza od traktatu Westminsterskiego, potrzebnego dla siebie allianta, łączy swe z nim widoki i w kierowaniu interessów Rzeszy, i w utrzymywaniu wagi w tey stronie Europy. — W opisaniu Szwecyi mówiło się, iak to państwo względem Prus, co do związku uważać należy. — Od czasu zerwaney, czyli osłabioney iedności, która przed woyną ostatnią Amerykańską łączyła Wielką Brytannią z Hollandyą, potrzebowała nieraz ta Rzplita innych dworów pomocy; doznawała iey od Króla Pruskiego, który przyłożył się do uspokoienia w niey zatargów domowych i z Austryą; zostaie odtąd z nią w ścisłym związku, a w pokrewieństwie z panuiącym; Prusacy używaią w kraiach Rzplitey wolności handlowych, iakie tylko nayprzyiaźnieyszym narodom dozwolone bydź mogą. — Sława Fryderyka W. przywiódła Ottomanów, iż przyciśnieni napaścią Rossyi, szukali wsparcia w Berlinie. Widzieliśmy Króla Pruskiego pośrzędnikiem pokoiu, a Mi-

nistrą iego w Stambule słuchanego od Dywanu. — Francya będąc przez lat blisko 200. nieprzyiaciołką dworu Wiedeńskiego, gdy z nim w Roku 1756. złączyć się była przywiedziona, odtąd bardziey Austryi, niżeli Prusom sprzyiać się zdawała.

ROZDZIAŁ III.

HOLLANDYA,

Czyli Rzeczpospolita zjednoczonych Prowincyy Niderlandu.

Położenie i rozległość kraju.

NIDERLAND, po francusku *Páis-bas*, co w naszym ięzyku *Kray dolny* znaczy, składaiący Rzeczpospolitą, położony między Niemcami, Francyą i morzem północném, zawiera kraiu mil jeograf: kwadratowych 625.

Własności ziemi i powietrza.

W kraiu naynicwygodnieyszym i naybardziéy upośledzonym od natury osiadł lud niemniey przemyślny, iak pracowity, który więcey ma pożytku z błota swego i piasku, niżeli leniwi nayzyźnieyszych prowincyy mieszkańcy. Grunta tu są bagniste, deszcze i mgły częste panuią, które

nieu

nieustannie pędzone z wiatrem zachodnim przynoszą częste choroby, a zwłaszcza gorączki. Większa część prowincyy w równém położeniu, ale w niższém od morza broni się wielkiemi groblami od niebezpieczeństwa zalewu. Cały kray przerzynaią niezliczone rowy i kanały, któremi z bagnów, błót i podziemne ściekaiąc wody, za pomocą wiatrów do rzek śluzami zbiegaią. Kanałów spławnych brzegi osadzone drzewami w ulice, ozdobione ogrodami i domkami wieyskiemi; mnogość i różność grobel, foss i kanałów, sprawuią widok nic równego mieć nie mogący. Codzień w lecie godzin pewnych ruszaią z mieysc statki, któremi małym kosztem, a z wielką wygodą przez cały prawie kray odbydź podróż można.

Skąpość urodzaiów zastępuie dobroć pastwisk, na których niezmierne trzódy Hollendrzy żywią. Sér i masło znacznym są obiektem ich handlu. Wełna z owiec hollenderskich w gatunku naylepszych się mieści. Drzewo w Hollandyi iest bardzo drogie, bo nie maią swego, tylko przywoźne; do opału torfu używaią. Na owocach i ogrodach nie zbywa, ogrodnicy zaś Hollenderscy nayrzadsze gatunki kwiatów miewać

zwy-

zwykli, i z odbytu nasion do różnych państw Europy znaczny zysk odnoszą. Jest mieysc kilka, w których sól warzą, ale w jednym tylko mieyscu w Zutfanii ruda żelazna się znayduie.

Ludność. Ludność Hollandyi niedawno rachowano na 2,758,632. dusz, stąd liczono na iednę milę kwadratową 4,400 mieszkańców; w całym kraiu 113. miast, 1,400. wsiów.

Język, Religia, Nauki, rękodzieła, handel. Język Hollenderski podobny iest do Niemczyzny prostéy, *Platt Deutsch* zwanéy. Francuzki też bardzo iest w używaniu, i iest prawie pospolitym w negocyacyach z innemi państwami. Religia reformowana czyli Kalwińska, iest panuiąca, na 53. klass się dzieli, pod rządem 1,572. Predykantów i 9. Synodów zostaie. Sekt od reformowaney odszczepionych iest kilka gatunków; Lutrzy w kraiach Hollandyi i Brabancyi 41. Parafiy maią, Katolicy przeszło 150. Nadto są tu Ormianie, Remonstranci, Janseniści, Wallonowie, Ewanieliccy bracia, Mennoniści, i t. d. Zydów też liczba iest wielka, których na Portugalskich i Niemieckich dzielą. Nauki i rękodzieła kwitną w Hollandyi zwłaszcza malarstwo i rzeźba. W fabrykach wyrabiaią Hollendrzy produkta kraiowe, ale warsztaty iedwabne, złote i su-

kienne mocno w tych czasach zmnieyszone zostały. Płótna i papiery Hollenderskie są naycieńsze i naypięknieysze w Europie. Lubo nie ma Hollandya drzewa, ma iednak wiele tartaków, w których sprowadzone morzem Bałtyckim z Norwegii, Renem zaś z Palatynatu drzewo, tu przygotowane do budowy domów i okrętów, do Hiszpanii, Portugalii i innych obcych kraiów spławia. Niemnieyszym są obiektem zysku Hollendrów rafinerye cukru i połów śledziowy. Do tego połowu wysyłali dawniey Hollendrzy 2,000. statków, i 450,000. ludzi, ale liczba ta spadła teraz do 200. statków i 20,000. ludzi. Połów też wielorybi daleko więcey niegdyś znaczył, iak teraz. Naywiększe bogactwa Hollendrzy posiadaią w pieniądzach pożyczonych Anglikom, Francuzom, Szwedom, Niemcom, Moskalom, i t. d. od których wielkie corok ciągną procenta. Szacunią summę stąd wynoszącą do 622. milionów. Handel, lubo iuż mocno zmnieyszony, rozciąga się iednak do wszystkich części świata. Niemasz kraiu, gdzieby wsie, tak były liczne, piękne i porządnie stawiane, iak w Hollandyi.

Do utrzymania tak wielkiego handlu, iaki Rzplita prowadzi, rachu-

ią:

ią: iż ma do 25,000. wielkich okrętów kupieckich, i do 300. tysięcy różnego kształtu i wielkości statków. Wielu mniema: że żegluga handlowa Hollendrów, równa się Angielskiey, i składa 3. dziesiąte części ogólnego marynarstwa w Europie. *Kompania Indyy Wschodnich* ustanowiona na początku wieku 17go ma na czele Statudera, posiada obszerne kraie, wchodzi w przymierza z panuiącemi w Indyach, i owszem między niemi ma swych hołdowników; utrzymuie do handlu swego znaczną liczbę okrętów, i na swym żołdzie od 10. do 30. tysięcy żołnierzy i maytków, prócz innych osób około 80,000. na swéy usłudze. Zarządzaią nią 65. dyrektorów podzielonych na 5. Izb; 1. w Amsterdamie, 2. w Roterdamie, 3. w Delfcie, 4. w Middelburgu, 5. w Hornie i Enkuyzenie. Amszterdamska iest naypotężnieysza, i posiada połowę kapitałów kompanii; każda Izba zatrudnia się własnemi interessami, mianuie officyalistów, opatruie okręty podług rozkazów zgromadzenia *Siedmnastu* zwanego, w którym Amsterdam ma 8. kresek, Middelburg 4., inne 3. Izby po iednéy, Stany iednę, prezyduiący 2. Rzplita iest udzielną panią kraiów kompanii, ale odstępuie iéy swéy władzy na pewną liczbę lat, po któ-

rych wyiściu, ponawia zezwolenie swoie. — *Kompania Indyy Zachodnich* niczém iest w porównaniu pierwszéy. Ma w Ameryce: Nowy Middelburg, Guyanę, pobrzeża rzek Surynamy i Berbisy, wyspy S. Eustachiego, Kurasso, i inne mniey znaczne; iakoteż niektóre osady w pomorzu Afryki, osobliwie w Gwinei. *Kompania Islandzka* i *Grenlandzka* iest bardzo bogata. R. 1776. wysłała na połów wielorybi 119. okrętów, z tych 57. wyszło z portu Amszterdamskiego.

Moneta znacznieysza w Hollandyi, iest w tych gatunkach: *Stüwer*, których 6. *Schilling* zawiera; złoty ma 20. stywerów, talar zaś 30. *Reichs-thaler*, albo *Albertus-thaler*, waży 2. złł: i 10. stywerów. W złocie dukat zawiera 5. złł: i 4. lub 5. stywerów; *Ruyder* cały 14. złł: Hollenderskich. Gatunki pieniędzy.

Kształt rządu prowincyy Hollenderskich, iest właściwie Arysto-Demokracyą, bo władzę rządową szlachta i miasta sprawuią. Każde miasto ma swych reprezentantów, każda prowincya ma swoię radę, a od tych wszystkich deputowani składaią Stany Jeneralne, których powaga w kraiu iest naywyższa i nie podległa. Stolicą Stanów czyli mieyscem ich obrad iest Kształt rządu.

Haga,

Haga. Wszystko stanowi większość głosów uważana podług prowincyy, nie podług liczby deputowanych. Na czele rządu iest Xiążę z tytułem Statthudera, czyli Gubernatora Jeneralnego, który iest oraz Jenerał-Kapitanem, i Admirałem zjednoczonych prowincyy. Godność ta od R. 1747. domowi xiążęcemu *Nassau - d'Orange* iest przyznana. Jakożkolwiek iest wysoka dostoyność Statthudera, iednak ani władzy naywyższéy, ani w zgromadzeniu Stanów jenernlnych głosu i mieysca nie ma. Teraz iest Statthuderem dziedzicznym Wilelm V. Xiążę Arauzykański, po franc: *d'Ornnge*, po Niemiec: *Oranien*. Pod opieką Stanów kraina *Drenthe*, a pod ich panowaniem zwane kraie Jeneralicyi *Generalitäts - lände* zostaią. Udzielność prowincyy Hollenderskich, dopiero R. 1648. od całéy Europy uznaną, i traktatem Westfalskim za pośrednictwem Francyi utwierdzoną została.

Herb Rzeplitey.

Herb Rzplitey wyobraża w czerwonym polu złotego lwa wspiętego, w jednéy łapie miecz, w drugiéy pęk 7. strzał trzymaiącego.

Dochody.

Każda prowincya Hollenderska ma swoię kassę, i swe szczególne wydatki. Dochody całéy Rzplitey składaią

daią się z podatków, które Jeneralicyi kraie opłacaią, i z summi, które 7. prowincyy i kray Drenthe rocznie podług ustanowienia do skarbu oddaią. Te szacowane są na 21. milionów złł: Hollend.

W czasie pokoiu trzyma Rzplta woyska do 30,000., na morzu zaś 30. okrętów woiennych zawsze uzbroionych, których liczbę w czasie woyny do 100. pomnażać zwykła. Prócz tego kompania kupiecka *Ost Indyiska* 150. okrętów od 10. do 60. armat zawsze miewa. Potęgą morską zawiaduie Admiralicyi Collegium. Potęga.

Rzeki większe w Hollandyi są: Ren, po Niem: *Rhein*, po Franc: *Rhin*; Moza, po Niemiec: *Maas*, po Franc: *Meuse*; i Skalda, po Niem: *Schelde*, po Franc: *Escaut*. Ren wypływa z Niemiec, i z Xztwa Kliwii do Gieldrwi wchodzi przy *Schenkenschantz*, potém na 2. koryta się dzieli. Z tych iedno zwane *Wahal* blizko *Workum* z Mozą się łączy, odkąd Merwa się zowie. Prawe koryto zachowuie nazwisko Renu, bieży pod *Arnheim*, i znowu się rozdziela na 2. odnogi; północna czyli nowa Yssel, złączena pod *Doesburgiem* z starą Ysselą do *Zuiderzee* wbiega. Południowa ieszcze się na 2. ko- Rzeki i ieziora.

ryta

ryta dzieli; iedno pod imieniem Renu rozchodzi się po kanałach, i nakoniec do Mallegat dołu wpada; drugie zwane *Leck* z Merwą się łączy. Na początku tego wieku wybrano kanał przy wsi *Pannerden* dla złączenia Renu z Wahalem. Kręte Renu koryto płynące pod Arnheim, osuszone przez to zostało, a woda obróciła się prosto do Wahala, a z niego przez kanał do Renu. Drugie koryto oddzielone od rzeki *Leck* przez upust pod groblą zrobiony przechodzi przez miasto Utrecht, gdzie Ren ieszcze raz rozłącza się na 2. odnogi, iedna płynie od północy i zowie się *Wecht*, podzielona na kilka kanałów do *Zuiderzee* nakoniec uchodzi; druga zatrzymuie nazwisko Renu, zwraca się ku Leydzie, rozlewa się po kanałach, i znagła ginie w fossie głębokiéy przy *Catwyk*, nie wbiegaiąc do morza, gdzie niegdyś Ren miał uyście, ale to R. 860. wylaniem oceanu zamulone zostało. — Moza czyni granicę między Gieldryą i Brabancyą, dwa razy z Wahalem się zbiega, raz pod *Schanz S. Andries*, drugi raz pod *Löwestein* po wyżéy *Workum*, gdzie Merwy iuż nazwisko bierze. Niedaleko Dortrechtu dzieli się na 2. odnogi; prawa płynie pod Rotterdam, i raz Mozą, drugi raz Merwą; lewa zaś statecznie sta-

rą

rą Mozą się zowie. Obie łączą się ku *Vlaardingen*, i potém do morza północnego uchodzą. Skalda przy *Zandvliet* na wschodnią i zachodnią Skaldę *Oster-* i *Wester-Schelde* się dzieli, ostatnia też *Hond* się zowie. Obie do morza wpływaią.

Jezioro *Zuiderzee* podług zdania Hollendrów powstało z zalewów morskich. Zalew ten od roku 1170. trwał lat 55.; ukazuią nawet w czasie spokoynym styrczące pod wodą wierzchy iakoby wież w wodzie zanurzonych. *Biesbosch* także nakształt jeziora winno swóy początek równie zalewowi morskiemu, zdarzonemu R. 1421., który zniszczył miast i wiosek 72., i zgubił do 100,000. mieszkańców. Podobnaż iest powieść o jeziorze *Harlem* uformowanym w wieku 14stym.

Kray Rzplitéy Hollenderskiéy był niegdyś częścią Gallii Belgickiéy, i właściwie *Belgium* zaymował. Mnóztwo drobnych narodów pod różnemi tu nazwiskami siedzieli. *Toxandri* mieszkali przy uyściu Mozy na wyspach Zelandzkich. *Batavi* nadbrzeża Renu posiadali, gdzie dziś część Gieldryi, Utrecht i Hollandya; daléy *Caninesates*, *Ingerni*, niegdyś *Sicambri*, ku Kliwii, i t. d. byli. R. 47. przed narodze- Starożytni mieszkańcy kraiu.

rodze-

rodzeniem Chrystusa Pana Cezar kray ten, iako prowincyą Belgów do panowania Rzymskiego przyłączył.

Podział prowincyy.

Rzplita Stanów zjednoczonych zawiera 1*od* siedm prowincyy: Gieldryą, Hollandya, Zelandyą, Utrecht, Fryzyą, Ober-Yssel i Groningę. 2*re* krainę Drente. 3*cie* kraię Jeneralicyi.

I. Gieldrya.

1. Siedm prowincyy następuią podług swego porządku. *a.* Gieldrya, u Niem: *Gelderland*, u Franc: *Gueldres*, z Hrabstwem Zutfanii *Zutphen*, które tu należy, rzeką Moza od Brabancyi iest oddzielona, ponad Renem, i iego odnogami *Wahal Yssel*, *Leck*, i przy *Zudersee* leży. Prowincya ta iest ze wszystkich nayżyźnieysza i nayzdrowsza, w owoce tak obfita, iż ich innym prowincyom dostarcza. Zawiera 26. miast i wsi 230. Gieldrya była niegdyś Xięztwem, i z 4. powiatów składała się, z tych 3. R. 1579. do Utrechtskiego związku przystąpiły, to iest: Nimmegski, Zutfański i Arnheiński, czwarty, który w ówczas pod Hiszpańskim pozostał panowaniem, dziś Gieldryą wyższą *Ober-Gelderland* składa. Każdy z nich ma swe osobne stany z szlachty i miast złożone, które razem swe obrady w miastach główych koleyno odbywaią; w tym zgro-

zgromadzeniu prezyduie Burgrabia Nimegski. Na Stany Jeneralne wysyła Gieldrya 19. deputowanych. — *Nimmegen*, lub *Nimegue*, po łac: *Noviomagum*, forteca obronna, leży na kilku wzgórkach, oblana Wahalem, na którym tu iest most pływaiący. Zamek *Falkenhof* stoi na wzgórku, i iest rezydencyą burgrabiego. Nimega ma 2. kościoły kalwińskie Hollenderskie, ieden Francuzki, 5. Katolickich, i ieden Luterski. Mieszkańcy znaczny handel prowadzą, i warzą piwo białe bardzo wyborne, które sprzedaią innym prowincyom. Słynie to miasto pokoiem zawartym R. 1678. i 1679. między Ludwikiem XIV. Karólem II. królem Hiszpańsk: i Hollendrami. — *Thiel*, *Bommel* miasta nad Wahalem. *Betawe* zowie się, kraina między Renem i Wahalem zawarta. *Zutphen* miasto główne hrabstwa i forteca, leży przy uyściu rz: Borkel do Ysseli, *Doesburg* przy zbiegu staréy i nowéy Ysseli, w okolicy w tabakę obfitéy, dobrze obronne. *Deutikem* nad starą Ysselą. *Lochem* nad Borkelą. *Grol* nad odnogą Borkeli *Slink* zwaną. *Arnheim* nad Renem, na którym most na łyżwach miasto utrzymuie, dobrze wzmocnione, kościołami Kalwinów, Lutrów ozdobione. *Harderwyk* leży nad *Zuidersee* podáwnemu ufortyfikowane,

han-

handel wielki zbożem, drzewem i śledziami prowadzi; Tu mennica prowincyonalna i *Universitas* R. 1648. założona, znayduie się. *Wageningen* niedaleko Renu, *Elburg* przy *Zuidersée*, są miasta portowe. *Veluwe* iest powiat, cały prawie zaroślami okryty; w nim do 150. papierni liczą. *Loo* są dobra Statudera z pałacem letnim. *Doorwaard* i *Rozendaal*, są wolne i udzielne włości. Między prowincyami Gieldryi, Hollandyi i Utrechtu, leżą 2. hrabstwa *Buren* i *Kuilenburg*, do familii Statuderowskiéy należące.

II Hollandya

6. Hollandya, po Niem: *Holland*, naywiększa, naypięknieysza i nayludnieysza, ale i naybłotnistsza prowincya Rzplitéy. Zawiera 37. miast, 8. miasteczek, i przeszło 400. wsi, i dusz pewnie 1,200,000. Nigdzie zaiste na świecie wsie nie są porządnieysze, domy wieyskie w większym ochędóztwie, czystości i porządku utrzymywane, iak w téy prowincyi. Wody z wylewu morza zostaiące zawsze, zwane *Het-Ey*, na południową i północną, czyli Westfryzyą, ią dzielą. Grunt nizki, i w niektórych mieyscach niższy od morza, mocnemi tylko tamami i śluzami od zalewu się broni. Od morza północnego wzgórki piaszczyste *Dunes* zwane, są mu

ochroną.

ochroną. W zimie lody; woda w lecie, kray cały prawie okrywa. Powietrze przeto wilgotne, niezdrowe i zimne. Mieysca suche obrócone są na same prawie pastwiska, i wieyskie gospodarstwo nie zatrudnia się tylko robotą masła i serów. Od Delftu i Leydy naylepsze masło pochodzi, a sery w okolicy *Gaudy* i północney Hollandyi naywięcey są szacowane. Na wyspach bliższych Zelandyi, są i pola orne, na których się wszelkie zboża rodzą. W śrzodku i w nadbrzeżu starego Renu, znayduie się torf zdatny do palenia, lecz doły, w których go biorą, zalewane wodą, formuią iezioTa, z szkodą kraiu niemałą, a która z ich pomnożeniem większa bydź może. Prócz tego kilką rzeczkami oblana iest Hollandya, do tych kanały przytykaią, i ułatwiaią kommunikacyą miast i wiosek. Kanały pełne prawie są statków, które konie ciągnąć zwykły. Dla czego transport towarów i przeiazd ludzi z mieysca na mieysce, bardzo tu iest tani i wygodny. Prowincya ta równie, iak i inne, ma swóy osobny rząd, Stany i obrady. Na tych zasiada szlachta, i deputowani od miast. Szlachty liczba nie iest określona; deputowanych od miast iest tylko 18. *Rath-Pensionarius* Stanów, iest osobą wielkiey powagi, i zawsze

iest na czele deputowanych z téy prowincyi do Stanów Jeneralnych. — Południowa Hollandya, po Niem: *Süd-Holland* zawiera 10d miast wielkich 6. — *Dordrecht*, pospolicie *Dort*, naypierwsze miasto w téy prowincyi, położone nad rzeką Mozą, która w tém mieyscu Merwy nazwisko bierze, i z odnogą *Biesbos* z przeciwney strony płynącą, miasto iak wyspę oblewa. Oblanie to ma początek od R. 1421., gdy wylawszy woda przez tamę przerwaną 72. wsi zatopiła; w którym przypadku do 100,000. ludzi zginęło. Dźwignęło się iuż wprawdzie wsi 51. ale reszta ieszcze pogrążona w wodzie zostaie. Port Dordrechtski iest wygodny i handel bardzo rozległy prowadzi na zboża, wina, sól, ryby i drzewo, które tu z Niemiec Renem i Wahalem przychodzi. *Harlem*, wielkie miasto nad spławną rz: Spaar o milę od morza. Tuteyszy naycelnieyszy kościół iest naywiększym w Hollandyi. Wielu autorów zwłaszcza Hollenderskich utrzymuią, że Wawrzyniec Koster w tém mieście R. 1440. druk wynalazł. W ratuszu mieyskim chowaią dotąd w puszce srebrnéy xiążkę, która tu naprzód drukowaną była. Tamże daie się widzieć statua wynalazcy wielkości iego z napisem Łacińskim. Blechy Harlemskie są ie-

dyne

dyne w swym gatunku. Piękne i liczne tuszeysze ogrody są skarbem dla miasta. Handel kwiatowy do tego tu był przyszedł stopnia, iż cebulkę tulipanową iak mówią, przedawano aż do 50,000. złł:. Każdy mieszkaniec przesadzał się w ogrodach, bo kilka pięknych tulipanów uczynić go mogły bogatym. Uskromił rząd ten iakowyś zapał szalony, ale go nie przytłumił zupełnie, dotąd rzadszych kwiatów cebulki lub flance i po 200. złł: się płacą. Znayduią się warsztaty znaczne axamitów i materyy iedwabnych, i Akademia od R. 1752. Liczy domów 8,000., dusz zaś do 50,000. Kanały łączą ie z Amszterdamem i Leydą. *Delft* nad *Schie* ma blizko 5,000. domów, i około 20,000. dusz; ulice proste, szerokie, przerzynane kanałami i drzewem wysadzane. Fabryka Delfska faiansu iest szczególnieyszego gatunku, ale powszechnie szacowana. W tuteyszym kościele znayduie się grób panuiącey familii Xżąt Nassau, d'Orange. *Leiden*, lub *Leyde*, po Łac: *Lugdunum Batavorum*, nad Renem po Amsterdamie naywiększe w Hollandyi, zawiera około 11,000. domów, i do 40,000. mieszkańców, *universitatem* naysławnieyszą w Rzplitéy, ogród botaniczny wielki, znaczną bibliotekę, a nadewszystko w rękopisma bogatą,

sławną szkołę Chirurgii i t. d. Mnóstwo kanałów, na których się 145. mostów w części trzeciéy kamiennych liczy, wygodę i ozdobę miastu sprawuią. W pośrzód wielu warsztatów nayznacznieysze są sukienne, i sukna Leydeyskie naylepsze są w Hollandyi. Między wielą ciekawościami zachowuie miasto kilka robaków, które przywiezione z Ameryki w tamie północnéy Hollandyi pale poprzegryzały. Oyczyzną iest Leyda uczonych: Wossyusza, Boerhawa, Grawezaudego, i t. d. *Amsterdam* w położeniu nizkim i bagnistém iedno z naywiększych, nayhandlownieyszych i naybogatszych miast Europy, stolica Rzplitéy i kompanii Indyy wschodnich. Od portu nad wodą Y ma kształt pół koła, z innych stron opasane iest szańcem obronnym 26. basztami; od *Het-Y* palami we 2. rzędy iest zasłonione; między niemi zostawione przeyścia dla okrętów i statków, na noc dla bezpieczeństwa portu zamykane bywaią. Kanałów liczba iest bardzo wielka, ale wyziew smrodliwy z nich wychodzący dla ścieku wszelkich plugactw z miasta w nie spływaiących, iest nieznośnym dla Cudzoziemców, niezdrowym dla mieszkańców. Wody też czystéy i świeżéy niemasz w Amsterdamie. Ma każdy wprawdzie przed swym

do-

domem studnię obmurowaną, ale tam tylko woda z deszczów ścieka, w czasie zaś suszy, gdy się zepsuie, do Wechty rzeki o mil 3. po nię iezdzić muszą. Amstel rzeka dzieli nowe miasta od starego; w obudwóch przeszło 27,000. domów, i około 250,000. mieszkańców liczą, między niemi Zydów na 30,000. Domy zewnątrz proste, w śrzodku przepyszne perskie i tureckie kobierce, bogate francuzkie obicia, portrety, marmury i inne kosztowne ozdoby, a nadewszystko ochędoztwo aż do zbytku, równie bogate i wspaniałe czyni mieszkania, iak stróy ich iest wcale prosty. Ratusz iest naypięknieyszym i naywiększym gmachem w Hollandyi, stoi na placu *Damm*, ma bram 7. podług 7. prowincyy Rzplitéy, ale te bardzo są małe w proporcyi iego wielkości. Gmach cały utrzymuie się na 13,659. palach, stawiany z ciosu, i zewsząd kolumnami ozdobiony; wierzch płaski pokryty ołowiem, w śrzódku wieża z latarnią i zegarem graiącym. Wewnątrz wszystko marmurem, rzeźbą i malowaniem okryte. Sklepy lochowe, iedne zawieraią skarby summ bankowych, drugie więźniów. Tu się też daie widzieć arsenał, a na górze sale dla różnych Magistratur. Giełda iest także gmach wielki, 250. stóp

dłu-

długi, 140. szeroki. Każda Nacya, i każdy rodzay handlu ma w niéy swe mieysce osobne. Pałac Admiralicyi iest tak ogromny, iż się wydaie iak małe miasto. Niemnieyszy iest pałac kompanii Indyyskiéy zawieraiący wielkie magazyny i skład różnych bogactw. Prócz kościołów reformowanych Hollendrów, Francuzi maią 2., Anglicy 2., Lutrzy 2., Ormanie 1., Mennoniści 1., Katolicy przeszło mieysc 20., w których obrządki swéy religii sprawuią. Portugalscy Żydzi maią tu Synagogę iednę z naybogatszych na świecie; Niemcy też maią osobną. Amsterdam zawiera znaczną liczbę pobożnych funduszów i szpitalów przeszło 18., które różnią się wcale od innych w Europie, dla regularności wielkiéy, porządku, wygody i ochędoztwa, które w nich utrzymuią. Nayznacznieyszy iest dom sierot, w którym niekiedy do 2,000. dzieci pożywienie, naukę i wszelkie opatrzenie odbieraią. Inny, w którym cotydzień rozdaią ubogim chleb, masło, sér i torfę do opału. Rząd miasta iest przy 12. Burmiastrzach co lat 4. obieranych, i 30. Senatorach dożywotnich. Amsterdam ma wielką liczbę artystów, rzemieślników i fabrykantów wszelkiego gatunku. — *Gouda*, lub *Tergow* przy uyściu rzeki

Gou-

Gouwe do Ysseli, znaczne iest wielością upustów, za pomocą których, całyby kray w kilku godzinach zalać można, i fabryką lulek bardzo wielką, lubo iuż mnieyszą, niżeli dawniey. Liczy domów około 4,000. O milę leży wieś *Moor* nad Ysselą, którey brzegi wzdłuż są zabudowane samemi prawie cegielniami, tak wielkiemi, iż w niektórych piecach do 400,000., w innych do 1,200,000. cegieł na ieden raz wypalaią. Ziemia używana do cegieł iest ił z nad Ysseli. — *zre:* Miaste mnieysze: *Rotterdam* nad rzeką Merwą i Rottą, ma przeszło 6,000. domów. Na rynku daie się widzieć statua sławnego Erazma, maiącego w ręku xiążkę, a na głowie kapelusz doktorski; na podstawie, iako i nad domem, w którym się urodził, iest napis łaciński. W R. 1771. Stefan Hoogendyk założył w tém mieście Akademią Nauk z funduszem 150,000. złł: Hol: Rotterdam ma wszelakie fabryki, w Hollandyi po Amsterdamie, a w całym świecie po Londynie naywiększy handel prowadzi. Handel tak niezmierny ułatwiaią piękne kanały, które mu nietylko daią kommunikacyą ze wszystkiemi prawie miastami i prowincyami bliższemi, ale też są iakoby portami dla miasta, gdyż niemi naywiększe okręty wchodzą, i prawie

przed bramą kupca towary swe składaią z różnych części świata, i inne natomiast z wielką łatwością na nie ładuią. *Gorkum* dobrze obronne miasto nad Merwą na pograniczu Gieldryi. *Schiedan* nad Mozą, do któréy tu *Sehie* śluzą wbiega, zamieszkane od dystyllatorów. *Schoon-hoven* przy uyściu rz: *Vliet* do Leck. *Briel* niedaleko uyścia Mozy, naymocnieysza forteca z tych, które prowincya Hollandyi swym utrzymuie kosztem. *Muiden* znaczne warzelniami soli, leży przy uyściu rzeki *Wecht* do *Sudersee*; naywiększa iego obrona na tém zależy, iż w potrzebie do koła oblane bydź może. *Naarden* miasto mocne i blizkie. *Nieuwersluis* twierdza nad rz: *Vecht* na granicy Hollandyi i Utrechtu. *Woerden* nad Renem, *Oudewater* nad Ysselą miasta obronne. *Nieuwport* mocne miasteczko nad rz. Leck, które wraz z włościami przyległemi do Xżąt *Nassau d'Orange* należy. Mieszkańcy naywięcey utrzymuią się z połowu łososiów. Tychże Xżąt są miasta mocne *Geertruidenberg* i *Klundert*. — 3cie *Haag*, po Franc: *la Haye*, po Łac: *Haga-Comitis*, nie ma ani murów w około, ani bramy żadnéy, i prócz przywileiów służących mieszkańcom, może bydź miana za wieś naypiękniey- szą w Europie i w świecie. W położe-

łożeniu iest bardzo miłém, otoczona rowami i mnóstwem kanałów okrytych pięknemi mostkami, zawiera wiele wspaniałych pałaców; między niemi celuie pałac rezydencyi Statudera zwany stara Giełda. Jest mieyscem mieszkania Statudera, wszystkich Posłów i Ministrów zagranicznych, zgromadzeń Stanów Jeneralnych, Rady woyskowéy, i t. d. Powietrze tu daleko zdrowsze, niżeli w Amsterdamie, dla pięknych promenad, ulic, zwierzyńca nayprzyiemnieysze miasto w Rzplitéy. Okolice rozkoszne nabieraią okazałości z mnóztwa przepysznych domków letnich. Ulica brukowana cegłą, z pobocznemi odstępami dla pieszych, prowadzi do wsi *Schevelingen* znaczney oranżeryami, fontanami, i t. d. Na północ iest piękny lasek *Haagsche Bosch*, w śrzodku którego dom letni Xcia Statudera z ogrodami gustownie i wspaniale ozdobiony leży, zwany *Oraniensaal*. Haga zawiera okładem 6,000. domów i blizko 40,000. mieszkańców. — *4te* Wsi znacznieysze: *Rhynsburg* wieś nad starym Renem, gdzie Sekta Kollegiantów 2. razy do roku na wieczerzą się zgromadza, od niéy Ryńsburczykami też ich zowią. *Ryswick* wieś traktatem R. 1697. sławna. — *5te* Wyspy następuiące, które od położenia przy

Mo-

Mozie *Maasland* razem się zowią: *Voorne* lub *Ost-Woorn*, z miasteczkiem *Henvliet*, i forteca *Hoelvetsluis*, gdzie warsztat iest okrętowy i port wyborny. *Ower-Flacque*, lub *Zuid-Woorn*, osiadła iest wielkiemi i ludnemi wsiami. Między nią i *Goeree* iuż się teraz lądem łączącemi, iest stanowisko wygodne i bezpieczne. Stąd 2. razy na tydzień baty pocztowe do Harwichu wychodzą. *Putten* z miasteczkiem głownym *Geervliet*. *Beierland* i *Stryen* składaią iednę wyspę zwaną *Hoeksche-Ward*, i t. d. — *6ste* Hrabstwo *Leerdam*; włości *Hagestein*, *Ysselstein*, *Altena*, *Lange-Straat*, *Heusdem*; także *Bokhoven* Biskupa Leodyyskiego, i *Hoge*- i *Lage-Zwaluwe*, i *Zevenbergen* należące do Xcia Statudera, lubo w prowincyi Hollandyi się znayduią, od niéy iednak nie zależą. — Hollandya północna, po Niemiec: *Nord-Holland*, lub *West-Friesland*, to iest: Fryzya zachodnia, zamyka miast większych 7.: *Alkmaar* miasto wielkie maiące przeszło 7,000. domów. Zabudowanie regularne i liczne kanały dodaią mu okazałości. Mieszkańcy są powiększéy części Katolicy, handluią zbożem, masłem i sérem, który w téy okolicy miany iest za naylepszy. *Hoorn* nad *Zuydersee* z portem bardzo wygodnym, znaczne handlem na masło

i sé-

i séry. Tu corocznie buduią wiele okrętów woiennych i kupieckich. Micyscem iest Mennicy dla Hollandyi północnéy, zgromadzeń deputowanych prowincyy, Izby kompanii Indyy wschodnich, i Admiralicyi na przemian z *Enkhuisen* co 3. miesiące. *Enkhuisen* nad *Zuydersée* iest obronne i wielkie; ma ludwisarnią piękną, okładem 2,000. domów, warsztat do budowy okrętów, port, który aż w miasto wchodzi, i warzelnie solne z wody sprowadzanéy od morza. *Edam* w dobrém położeniu niedaleko od Zuydersée z którym ie port i kanały łączą. Handel drewniany, budowa okrętów, warzelnie solne i fabryka oleiu z tłustości ryb bogacą mieszkańców. Przedtém nayznacznieyszy tu był handel na séry, dotąd robione w Hollandyi północnéy Edamskiemi sérami się zowią. *Monnikendam* leży przy zatoce wylanéy przez *Zuydersée*. Mieszkańcy bawią się około połowu ryb, robienia mydła i warsztatów materyy iedwanych. *Medenblick* nad Zuydersée, opatrzone portem, od lądu murem obronne. *Purmerend*, powiaty następuiące: *Noord - Kennemerlaad* rozciąga się aż do wód zwanych *Marsdiep*, osiadły iest wielą ludnemi wsiami i pięknemi miasteczkami; z nich naycelnieysze: *Zaandam*, lub *Sardam* wielkie i bo-

bogate, nad rz: *Zaan*, na milę iest rozległe i od wielu bogatych kupców osiadłe. Handel, który tu na drzewo, zboże, tron i inne towary prowadzą, iest bardzo znaczny. Daie się tu widzieć wielka liczba rozmaitych młynów wynosząca do 2,300., te są różnego gatunku, iako to: tartaki, stępy oleyne, papiernie, do mielenia tabaki, musztardy, i t. d. a nayznacznieysze do mielenia kawy. Są także w tém mieście drukarnie, xięgarnie, i zgoła to wszystko, cokolwiek w miastach wielkich znaleśdź można. *Waterland* zaymuie obszerną krainę między Kennemerlandyą i Zuydersée. Pełno tu wiosek i pięknych i ludnych. Z opisu iednéy można powziąść wyobrażenie innych. *Broeck* iest to wioska wielka, zabudowana w guście Hollenderskim, wzór porządku, czystości i ochędoztwa. Wszystkie tu niemal domy są drewniane, i powiększéy części o iedném tylko piętrze. Zewnątrz obite są heblowanemi i w fugi spaianemi tarcicami, malowanemi w kolorach i figurach podług upodobania każdego. Malowania te odnawiane sprawuią, iż domy zawsze wyglądaią iak nowe. W oknach szyby wielkie z szkła pięknego codzień czyszczone, daią przeyrzeć z drugiéy strony firanki, co zewnątrz bardzo mi-

ły widok czyni. Wśrzód domu czystość i porządek wszelkie wyobrażenie przechodzą. Ten, który ma iaki kawałek ziemi koło domu swego, obraca go na parter wysypany piaskami różnokolorowemi, skorupkami, statuami, krzaczkami, wazonami i t. d. ozdobiony. Wszystkie ulice są brukowane cegłą, regularnie spłukiwane wodą i umiatane, posypowane piaskiem miałkim białym, na którym aż do wykwintności kwiaty kreślą, co aby ieżdżący nie popsuli, wjazdy ulic są zamknięte rogatkami dla niepuszczania żadnych powozów. Żadne bydlę wśrzód wsi wniyść nie może, które w osobnych zabudowaniach za wsią pod dozorem uboższych mieszkańców trzymaią. Obcy nie mogą stawać, tylko w domach zaiezdnych będących przy wjeździe do wsi. Nietylko wszystkie porządki drewniane, aż do rękoieści u mioteł, ale też kobelnice, słupy u płotów, i nawet te pale, o które się bydło czochrać zwykło, są w różne kolory malowane, nadto pale te u wierzchu są ozdobione rznięta iakową figurą. Wszyscy mieszkańcy żyią wygodnie, i są maiętni, bo niektórzy miliony posiądaią. — Około téy prowincyi znayduią się rozmaite wyspy. Niektóre na północ leżą, i za Zuydersée się ciągną w okrąg, inne

ne zaś na *Zuydersée* się znayduią. Grunta ogólnie maią bardzo zyzne. Wyspiarze za naylepszych maytków uchodzą, z chowu owiec, bydła, połowu ryb i że lugi się utrzymuią. Wyspa *Texel* lub *Tessel* iest naywiększa, słynie dobremi sérami i portem wygodnym, do którego pospolicie na 1,700. okrętów z różnych państw zawiia. *Flieland* wyspa bierze nazwisko od rz: *Flie* między nią i *Ter-Schelling* płynącéy. *Wieringen*, *Marken*, *Urk* i *Schokland* mnieysze wysepki.

III. Zelandya.

c. Zelandya, po Niemiec: *Zeeland* iest tylko zbiorem wysp rozmaitych, oceanem, zatoką, wylewami Skaldy i Mozy oblanych. Wszystkie te mieysca są na podziw rybne, gdzie się naywięcéy poławia iesiotrów, raków i konch przeźroczystych. Grunt tu powszechnie urodzayny. Stąd naywięcéy farby czerwonéy Krapp wychodzi. Zawiera prowincya miast 11., miasteczek i wsiów 110. Stany składaią się z 6. osób z naypierwszéy szlachty obieranych, i z deputowanych od 6. miast głos maiących. Na Stany Jeneralne 4. wysyła. — 1od Wyspa *Walchern*, *Middelburg* MS. wyspy i Zelandyi, portowe, obronne, handlowe i bardzo bogate. Tu szkiełka zbliżaiące, iak iest mniemanie, wy-

nale-

należione są. *Flissingen* mocna forteca przy uyściu Skaldy; ma port obszerny i warsztat okrętowy. W Roku 1765. powstało w tém mieście towarzystwo literatów pod imieniem towarzystwa Zelandzkiego. Zdobią ie piękne budowle, ulice proste pod sznur ciągnione, i t. d. *Flissengen* i *Veere* miasta składaią Margrabstwo należące do familii Statudera. *S. Joostland* od Walcheren małym tylko przesmykiem odłączona. — 2re *Zuyd-Beweland* naywiększa i nayprzyiemnieysza z wysp Zelandzkich, iedno tylko teraz ma miasto *Goes*. Inna wyspa blizka *Nord-Beweland* się zowie. *Wolfersdyck* wieś ma tylko iednę. — 3cie *Schouwen*. Na niéy *Zirkzee* MS. w naywygodnieyszém dla handlu położeniu nadmorskim, miewa do 90. swych okrętów na morzu. Mimo handlu wielkiego, który prowadzi, ma ieszcze znaczne zyski z soli, którą tu ważą, i miodu, który tu robią. Mieszkańcy maią studnie, w których żywe iesiotry chowaią. *Bromwershaven* małe miasto z portem dobrym. — 4te *Duiveland* nazwisko wzięła od mnóstwa gołębi, miasta żadnego nie ma. — 5te *Tholen* wyspa i miasto tegoż imienia zasłonione od morza tamami, których utrzymanie wielkie summy kosztuie. Tu cło na morzu i lądzie

się płaci. *S. Martinsdyck* z włością do Statudera należy. — 6*ste S. Philipsland* mała wysepka.

IV. Utrecht. *d.* Utrecht prowincya otoczona Hollandyą i Gieldryą w małéy tylko części do Zuydersée od północy przytyka. Miast 5., miasteczek i wsiów 65. zamyka; niegdyś była cała włością duchowną Biskupa Utrechtskiego; przeto iéy Stany dotąd, lubo z świeckich osób, to iest: z szlachty i deputowanych od 5. miast się składaią, duchowne się zowią. Na Stany Jeneralne 3. reprezentantów z Utrechtu wchodzi. — *Utrecht*, po Łac: *Trajectum*, nad starym Renem, dzielącym się tu na 2. koryta, w okolicy małéy i żyznéy. Ma *Universitatem* i liczne fabryki, zwłaszcza materyy iedwabnych, broni i rozmaitych żelaznych, srebrnych i mosiężnych drobiazgów, między któremi naywiększe mnóstwo napasztków tu robią. Dawniéy w Utrechtcie była Katedra, któréy Biskup swe dobra R. 1528. przedał Karólowi V. teraz tu Arcy-Biskup Jansenistów mieszka. Tu R. 1579. stanął związek zjednoczonych Niderlandu prowincyy, a R. 1713. sławny pokóy zawarty został. Za miastem na wschód iest 7. wielkich ulic wysadzanych równoległo wysokiemi lipami długich

przeszło

przeszło na 2,000. kroków. *Amersfoort* małe miasto nad rz: *Eem*. Tu wszelkie produkta z Niemiec na wozach sprowadzane, na okręty ładuią. *Rhenen* pod górą niedaleko Renu. *Montfoort* nad Ysselą. *Zeyst* wieś w położeniu wesołém; blizko niéy iest zamek zamieszkały od *Herrenhutów*, którzy około rozmaitych robót i rękodzieł pracuią. Niewiasty szyciem i haftem się bawią. Daléy prowadzi ulica piękna do zabudowań czworogrannych, gdzie są sklepy murowane, w których Hurrenhuci swe roboty na przedaż wystawuią. — Nizina *Platteland* zwana na 4. części *Ober-Quartier*, *Nieder Quartier*, *Eemland* i *Montfoort* się dzieli:

e. Fryzya, po Niem: *Friesland*, co do własności ziemi i powietrza i mnóstwa kanałów, zupełnie do Hollandyi podobna: Obfituie w wyborne pastwiska, żywi liczne trzódy wołów, krów, i rosłych koni znanych pod imieniem Fryzów. Mieszkańcy potomkowie dawnych Fryzonów maią swóy sposób życia i ięzyk szczególny, którego inne prowincye nie rozumieią: Stąd naycieńsze Europeyskie płótna z pod blechu i maglu wychodzą. Podległa prowincya falom morskim, nie zasłoniona wzgórkami piaszczystemi V. Fryzya.

iak inne, wielkie tamy utrzymywać musi. Zawiera miast 11. i 336. wsi. Stany prowincyi mieszczą osób 82.; to iest: 60. z powiatów *Oostergo*, *Westergo* i *Zevenwolde*, 22. od 11. miast moc obierania maiących. Na czele zgromadzeń i rządu prowincyi iest Statuder. Do Stanów Jeneralnych 5. deputowanych wybiera. — *Leuvarden* MS. przerznięte wielą kanałami, które się łącząc z większemi, ułatwiaią miasta handel. Tu Mennica, szlachty zacnieyszéy w prowincyi mieszkanie i t. d. *Bolswerd* w mieyscu, gdzie kilka kanałów się przerzyna. *Franecker* między Hartingen i Leuwarden, nad wielkim kanałem. Ma *Universitatem* założoną R. 1585. od Ludwika Hr: de Nassau i ogród ziół lekarskich. Okolica iest pełna cegielni, które nietylko pobliższym mieyscom, ale i zagranicznym bardzo wiele cegieł polewanych dostarczaią. *Sneek*, od którego przyległe iezioro bierze nazwisko. *Dokkum*, wodą spławną z morzem północném o mil 2. odległém się łączy. *Harlingen*, co do wielkości drugie iest po Liewardzie, portowe, od lądu dobrze wzmocnione, i wśrzód kanałów, z których wody puszczone całą okolicę zalać mogą. Tu wiele soli warzą. *Hindelopen*, *Staveren*, i *Workum* na Suydersée leżą.

leżą. *Friesche-Palen* twierdza w pograniczu Groningi. Blizko brzegów Fryzyi na północ znayduie się wyspa *Ameland* ta formuie nie podległą i zupełnie wolną baronią do Statudera należącą. *Schiermonnig-Koog* w blizkości położona. Wyspiarze, iak i w Amelandyi żyią z połowu ryb i żeglugi.

f. *Ober-Yssel* ma grunt bagnisty, i nie wydaie tylko torf. Zawiera iednak miast 16. i wsiów 80. Należała niegdyś do Biskupa Utrechtskiego. Stany prowincyi składaią się z szlachty i z deputowanych od 3. miast. Na Stanach ieneralnych ma reprezentantów od szlachty i od 3. miast po iednemu. — *Dewenter* mocne miasto nad Ysselą, ludne i handlowne; ma ludwisarnią i most łyżwiany na rzece. *Kampen* nad tąż rzeką. *Zwol* naypięknieysze i naybogatsze w téy prowincyi, twierdzą obronne, przerznięte kanałami, leży nad Aą o półmili od Ysseli. *Ommen* i *Hardenberg* nad rz: Wecht. *Almelo* miasto nad rzeką Wechtą z tytułem baronii do Hrabiów Richteren należy. *Kuinder*, *Blokzil* twierdze nad Zuydersée i t. d. VI. Ober-Ysselia.

g. Groninga, po Niem: *Groningerland* prowincya, którą zatoka *Dol-* VII. Groninga.

lart od R. 1277. od Ost-Fryzyi oddziela. Zawiera miast 3. tylko, lecz wsi 165. Stany i rząd prowincyi utrzymuią reprezentanci miasta Groningi i iego okolic. Do Stanów ieneralnych 6. deputowanych wysyła. — *Groningen* MS. przy zbiegu małych rzeczek, z których *Hunse* i *Fivel* powstaią. Rz: *Hunse*, którą aż do miasta zachodzić ładowne okręty mogą, ułatwia znaczny handel Groningi. Nad rzeczonemi rzekami przyległe powiaty *Hunsingo* i *Fivelingo* się zowią. *Delfzyl* twierdza przy uyściu rzeki *Eems*, w dobrym stanie od Rzplitéy utrzymywana, kluczem iest do Groningi i Fryzyi. *Winschoten* obronne miasteczko nad rz: Rensel.

Drento. 2. Kraina *Drenthe* opasana Groningą, Fryzyą, Ober-Ysselą, Hrab: Bentheimskim i Bisk: Monasterskim. Zostaie pod opieką Rzplitéy. Nie ma żadnego miasta, lecz tylko 2. miasteczka, fortecę, 2. twierdze, i 37. wsi. Stany iéy składaią się z szlachty i z samych dziedziców. *Assen*, główne i dobrze zabudowane miasteczko nad *Heorendiep* rzeką. *Koworden* forteca naylepsza i nayregularnieysza w kraiach Rzplitéy, kosztem Stanów ieneralnych utrzymywana, dzieło sławnego *Coborn*.

3.

3. Kraie Jeneralicyi, tak są zwane te kraie, które nie wchodzą do związku Rzplitéy, lecz do niéy należą. Statuder iest ich razem ieneralnym Gubernatorem. Stany ieneralne wysyłaią do nich corocznie z pośrzód siebie deputowanego, który tu ważnieysze interessa ułatwia i o nich Stanom donosi. Kraie te są I. część Brabancyi, która zawiera następuiące miasta: *Hertzogenbosch*, po Franc: *Bois - le Duc*, po Łac: *Sylva - Ducis* miasto dobrze ufortyfikowane, przy zbiegu rzek *Dommel* i *Aa*, odtąd zwanych *Diest*. Mieszkańcy wielki handel prowadzą na płótna, noże, igły i inne towary. Grunt piaszczysty i płonny z natury, praca i przemysł mieszkańców przymuszaią do wydawania wszelkiego zboża, a naywięcey owoców. Mało iuż pozostało zarośli i bagnów, mieszkańcy są naybieglejsi myśliwcy, przeto Xżęta Europeyscy pomiędzy niemi Sokolników szukaią. — *Oosterwyck* powiatowe nad rz: Nemer. *Eind - howen* miasto i baronia nad rz: Domolą do domu Xcia Nassau d'Orange należy. *Ruik* baronia z miastem *Grave* nad Mozą położonym i regularnie ufortyfikowanym domu Statudera. *Ravenstein* baronia od miasta tegoż imienia nad Mozą zwana, iest w posiadaniu Elektora Palaty-

Kraie Jeneralicyi.

latyna. — Hrabstwo *Megen* nad Mozą miedzy pow: Maasland i Rawensteynem leży, nie iest w niczém podległe Stanom ieneralnym, lecz własnego ma pana, który tę lenność bierze od Magistratury Bruxelskiéy. Teraz ią dom Xżąt *de Croy* posiada. Zawiera miasteczko *Megen* i wsi 5. — Baronia Bredzka do Statudera należy, w niéy: *Breda* forteca i miasto nad rz: *Merk* przy uyściu Ay, mieści 1,500 domów. Handel i rękodzieła nie kwitną tu tak teraz, iak dawniéy. *Oosterhout* i *Rosendal* są osobne miasteczka i baronie. — *Willenstad* włość i miasto po Hollen: *Diep* zwane, mocno obronne do Statudera należące, równie iako i dobra *Prinsenland* i *Steenbergen*. — Margrabstwo *Berg-op-Zoom* z miastem tegoż imienia nad rz: czyli kanałem *Zoom* do Skaldy wpadaiącym. Należy do Elektora Palatyna; ale Stany ieneralne w téy ważnéy fortecy swóy garnizon i gubernatora trzymaią. Twierdze: *Lillo*, *Kruisschantz*, i *Friderich-Heinnich* wszystkie 3. nad Skaldą były w posiadaniu Stanów Rzeplitéy, ale przez traktat Paryski R. 1785. fortyfikacye zrzucone, a place prawem wieczystém domowi Austryackiemu odstąpione zostały. — *Mastricht*, po Łac: *Trajectum ad Mosam* iedno z naydawnieyszych i naysławniey-

wnieyszych miast w Niderlandzie; iest dobrze zabudowane, piękne i mocno obronne. Leży nad Mozą, która ie dzieli od *Wyck* iakoby części Mastrychtu pięknym mostem łączącey się. Rzeka *Jeker* przerzyna miasto, wstrzymana przy śluzach mogłaby zalać wszystkie okolice. Niemasz w Mastrychcie iak 3,000. domów, i 15,000. dusz. Warsztaty sukienne nie są iuż w tym stanie, iak były dadwniéy. Władza naywyższa podzielona iest między Stany ieneralne i Biskupa Leodyyskiego, lecz pierwsi sami tylko garnizon tu maią. Strona wschodnia nad Mozą i przedmieście S. Piotra pod zwierzchnością Biskupa Leodyyskiego zostaią. Blizko miasta iest góra *S. Petersberg* obronna twierdzą. Góra ta zawiera wewnątrz kopalnię kamienia ciosowego, do którey się wchodzi od Mozy, i wniyście iest tak szerokie, iż poiazdem wjeżdżać można. Szyby te wparte na pilastrach czworogrannych na 20. stóp wysokich ciągną się wzdłuż daleko. Po bokach są sadzawki, i otwory światło wpuszczaiące. Lochy podziemne tak są liczne i obszerne, że 40,000. osób do nichby się schronić mogło. — *Vroenhove* Hrabstwo otoczone iest po większéy części Biskupstwem Leodyyskim, należy do Stanów ieneralnych, iako

Kię-

Xiążąt Brabancyi. Hrabstwo zaś posiada prawie trzecią część Mastrychtu, dosyć wsi osiadłych, i wsie okupne *Dörfer von Redemptie* zwane niedaleko Mastrychtu w Biskup: Leodyyskim leżące. Nazwisko stąd maią, iż gdy R. 1632. pod panowanie Rzeplitéy się dostały, summą roczną od wszelkich ciężarów i podatków okupiły się. Jest ich 8. — Dobra zwane *Banken S. Serwats* składaią się z wsi 11. nadanych probostwu S. Serwacego w Mastrychcie, pod panowaniem Rzplitéy zostaią. Z tych *Lafeld* niedaleko *Vlyttingen* o milę od Mastrychtu sławna potyczką R. 1747. — II. Kraie po za Mozą *Die Lande über der Maas* miały niegdyś własnych panów iako Xiążęta Limburgskie; Hrabiów Falkenburg i Dahlem, panów Hertzogenrade. Gdy się z czasem dostały Xżętom Brabańtskim, nazwano kraiami za Mozą przez wzgląd kraiów Brabantskich z téy strony Mozy leżących. Po obięciu ich znowu przez dom Burgundzki, Xięztwa czyli prowincyi Limburgskiéy wzięły nazwisko. Traktatem Monasterskim roku 1649. przyznane ich posiadanie Rplitéy Hollender: było. Tu należą: 1. Część Hrabstwa Falkenburskiego i miasto *Valkenburg* po Franc: *Fauquemont*. Leży nad rz: *Gueul* w dolinie pod górą

Kraie po za Mozą leżące.

rą

rą przepaścistą, i ma swą przyległość. Powiaty sądowe 4. *Bänke* zwane, to iest: *Meersin*, *Beek*, *Klimnien* i *Heerle*; wsie różne; włości *Itteren* i *Haeren*; Hrabstwo *Geul*; Włość *Elsloe* nad Mozą, którą Rzplita pod swe zwierzchnie i lenne prawo podciąga, Elektor też Palatyn ma ią za lenność Xztwa Juliaceńskiego. — 2. Część Hrabstwa *Dahlem*, i małe miasto tegoż imienia z zamkiem, leżące na schyłku góry przy rz: Berwinie, którego mieszkańcy wolni są od podatków; ustąpione iest miasto Cesarzowi R. 1785. Także 6. powiatów sądowych, czyli raczéy 6. wsi: *Trembleur*, *Olne*, *Bombay*, *Radier* lub *Keer*, *Fenneur* i *Oost*. — 3. Część *Hertzogenrade*. — III. Część Gieldryi wyższéy, w któréy: *Venlo* lub *Vendelo* nad Mozą obronne miasto. Mieszkańcy są po większéy części maytkowie i przewoźnicy, którzy zatrudniaią się transportem towarów przychodzących z Xstwa Juliaceńskiego. *Stevenswaerd* twierdza na kępie oblanéy Mozą tegoż imienia, będącéy baronią, zasłania kommunikacyą między Wenlem i Mastrychtem. Baronia i powiat *Montfoort* od R. 1769. do Statudera należy, z miasteczkami *Montfort*, *Echt* i *Niewstadt*. — IV. Część Flandryi traktatami R. 1648. i 1715. Stanom

Gieldryi część.

Flandryi część.

ieneralnym odstąpiona. Zawiera: *Sluis*, po Franc: *Ecluse* nayznacznieysze miasto w téy części, dobrze obronne, leży nad zatoką morską zwaną *Zwin*. Blizko stoi twierdza *S. Donata*. *Ysendyk* małe, lecz ufortyfikowane miasto. *Biervliet* nad Skaldą, gdzie się rodził i pochowany został Wilelm Beukelszoon, który pierwszy Flammandczyków sztuki solenia śledzi nauczył. — *Hulst* miasto powiatowe i mocna forteca maiąca port; *Arel*, *Sas von Gent*, *Phillippine* i *Liefkenhoek* są po nad Skaldą fortyfikacyami obronne mieysca.

Miasta barryerowe.

Stany ieneralne na mocy traktatu Barryerowym zwanego zawartego R. 1715. miały same prawo utrzymywania garnizonów w fortecach Flandryi Austryackiéy następuiących: *Namur*, *Doornick*, *Ypres*, *Menin*, *Furnes*, *Varneton*, i w twierdzy *la Knocque*. Ale R. 1782. wszystkie fortyfikacye rozrzucone, i garnizony do kraiów Rzeplitéy powrócone zostały, na mocy poprzedniéy umowy między Józefem II. Cesarzem i Stanami Hollenderskiemi.

Possessye zagraniczne Rzeplitéy.

Posiadaią ieszcze Stany Hollenderskie w ogólności kraie kompanii Indyy wschodnich w Azyi, rozległe

razem

razem ie wziąwszy na 15,000. mil kwadratowych, iako to: *Batawią* i wielką część wyspy *Jawy*, wszystkie prawie wyspy *Moluckie*, znaczne osady i fortece na wyspie *Sumatrze*, część dobrą wyspy *Malaki* i miasto tegóż imienia, liczne miasta, twierdze; osady i powiaty na pobrzeżu obudwóch półwysep Indyyskich, a szczególniéy w pomorzu *Malabarskim*, *Koromandelskiem* i *Bengalskiem*, nakoniec całą prawie wyspę *Ceylan*. W Afryce: fortecę i osadę znaczną *Kapu dobréy nadziei*, miasta i twierdze na pobrzeżu, Kafreryi i Gwinei, i t. d. W Ameryce: wyspy *S. Eustachiego*, *Curasvo*, i t. d. *Nowy Middelburg*, osady bogate ponad rzekami *Surynamą* i *Berbisą*, i t. d.

Historya zjednoczonych prowincyi Rzeplitey Hollenderskiéy.

Hollandya bierze początek od znanego w dzieiach narodu Batawów, którzy złączywszy się z Rzymianami i pomógłszy im do podbicia Gaulów, sami w wieku piątym przeszli pod panowanie Franków. Kray ten niegdyś pusty oddawali królowie w lenno możnieyszym familiom, które w nim potwórzyły Xięstwa, Margrabstwa, Hrabstwa i baronie. Synowie Ludwika pobożnego Cesarza, i oraz Króla Francuzkiego R. 840. podzielili się oyczystym państwem. Niderland

wła-

właściwy przy Królestwie Austrazyi, dzisieysza Rzplita, Królewstwa Niemieckiego częścią się stała. Poźniey rozmaitemu losowi podlegały tych kraiów prowincye, aż nakoniec dom Burgundzki iedne nabył przez kupno, drugie spadkiem, i cały Niderland z Hollandyą i Zelandyą posiadał. Marya ostatnia domu Burgundzkiego dziedziczka, córka Karola śmiałego przez zamęście swe z Maxymilianem I. synem Fryderyka Cesarza, Niderland w dom Austryacki wniosła. Ten przeciw samowładnym zamiarom doznał oporu wolnego narodu. Syn iego Filip I. Król Hiszpański rządził spokoynie, a Karól V. R. 1520. dwór swóy nawet wśrzód Niderlandu założył w Bruxelli; prowincye Utrecht Transylwanią, Gieldryą i Groningę przyłączył, szanował przywileie narodu, i na miłość iego zasłużył. Ale nastąpił syn Filip II. Król Hiszpański R. 1556., który lekce ważąc prawa Niderlandczyków, gdy na nich podatki nakłada, stanowi Biskupów, inkwizycyą wprowadza, lud przeciw uciążliwemu rządowi oburza. Roziątrzył tym bardziéy umysły Kardynał *Granwelle* srogi Minister Margorzaty córki naturalnéy Karola V. Gubernatorki Niderlandu. Wysłany Hr: *Egmont* do Filipa II. z zaskarżeniem

niem bezprawiów, zyskał wprawdzie to: że *Granvelle* był odwołany, a Margorzata namiestniczéy władzy się zrzekła R. 1568. Ale natomiast przybył z 10. tysiącami Xżę z Alby, *Egmont* i *Horn* straceni, i ktokolwiek był za wolnością, śmiercią, odięciem dóbr, sławy, wolności i oyczyzny karani byli. Uniknął ścigania prześladowcy Wilelm Xżę Arauzykański, czyli Oranii, (*d'Orange*) znalazł pomoc we Francyi i u Xżąt Niemieckich. Pokonany na lądzie zdolnieysze do odporu siły zastawił na morzu, i mocny związek przeciw rządowi Hiszpańskiemu skoiarzył. Nakoniec 7. prowincyy zawarły między sobą ligę znaną pod imieniem *Unii Utrechtskiéy* R. 1579., przez którą oraz rząd z tytułem naywyższego Kapitana, Admirała i Statudera temuż Xciu Wilelmowi powierzyły. Ten był właściwy Rzplitéy początek. Zemsta Hiszpanów, gdy im się bóy otwarty nie powiódł, użyła zdrady, kupiony złoczyńca *Gerard* zabił go w Delfcie. Wdzięczny lud dzieł Wilelma na tymże urzędzie syna osadził. Maurycy zyskaną sławę przez odwagę i odniesione nad partyą Hiszpańską zwycięztwa, zczernił ambicyą chciwą blasku Korony, i morderstwem cnotliwego republikanina *Barnewalda*.

Lubo

Lubo w ówczas Statuderat nie był przywiązany do familii, iednak po zeyściu bezpotomném Maurycego, Rzeczplita brata iego Fryderyka na tęż dostoyność wezwała. Jego woiennym talentom i rostropności winni byli Hollendrzy, iż stanęli w rzędzie poważanych państw Europy; za niego Rzeczplita, lepsze osady w Indyach wschodnich i zachodnich zdobyła, Hiszpanią do uznania swéy niepodległości przywiodła. Wszedł syn Fryderyk Henryk w ślady męztwa oycowskiego, ale podał się w nienawiść narodu dla przeciwnych swobodom iego zamiarów. Zostawił potomka, który dopiero po zgonie oyca wziął życie. Stany Rzplitéy ułożyły w ówczas administracyą rządu, i Statuderat prawem nieodmienném nazawsze zniosły. Trzeci to raz Hollendrzy dźwignęli schyloną do upadku swą wolność. Po oswobodzeniu się z jarzma Hiszpanów, gdy ich się przemocy oprzeć nie zdołali, udali się byli pod opiekę Elżbiety Królowéy Angielskiéy i musieli na mocy traktatu R. 1585. zezwolić, aby 2. osoby z strony Angielskiego dworu do Rady Stanu wchodziły. Przecięż w lat kilkanaście i ten ciężar z siebie zrzucili. Nakoniec po woynie, zamieszkach, buntach lat 80. trwaiących traktat Westfalski

falski R. 1648. niepodległą udzielność Rzplitéy uznał i utwierdził. W téy epoce Kromwel nieprawą siłą wdarł się na tron Angielski, prawdziwemu iego dziedzicowi Karólowi sprzyiała Rzplita. Z tego powodu, iako i dla ustawy parlamentu uciążliwéy handlowi Hollendrów wszczętą między 2. państwami woynę ukończył traktat 1654. Wkrótce zawiść dwóch narodów ubiegaiących się o handel i panowanie na morzu dała pochop do woyny powtórnéy; w niéy wsławił się *Ruyter* Admirał Hollend: i spaleniem w porcie flotty Angiel: przyśpieszył pokóy zawarty R. 1667. w Bredzie. W rok weszła Rzplita w nowe przymierze z Anglią i Szwecyą. Tym czasem dwór Wersalski czynił z Londyńskim zmowne przygotowania na zawoiowanie Hollandyi i byłyby dokazały swego zamysłu; iuż rospacz ią przywiodła, że się Francyi o pokóy prosiła, gdy przecię pomyślnością oręża Francuzkiego ocucona zazdrość dworów Wiedeńskiego i Madryckiego uciśnioną Rzplitą wsparła. Z Anglią R. 1674., z Francyą 1678. czyniąc pokóy odzyskała swe straty. Lecz boiąc się od obcéy napaści, podała w niebezpieczeństwo wolność domową. Mimo wywołanego nieodzowném prawem Statuderatu, mimo silnego sprze-

ciwia-

ciwiania się gorliwych Republikanów braci Jana i Kornelego *Wittów*, którzy padli ofiarą patryotyzmu swego; Wilelmowi III. Xciu naywyższy rząd Stany oddały. Ten korzystaiąc z rokoszu Anglików przeciwko Jakóbowi II. Królowi swemu, którego starszą córkę Maryą miał za sobą, przez fakcye parlament do wezwania siebie na tron Angielski nakłonił i mocą się utrzymał R. 1689. Nieprzyiaciel Francyi kilkakrotnie z nią zrywał pokóy; R. 1697. obie potencye przez traktat Ryświcki wzaiemnych pretensyy się zrzekły. Zszedł Wilelm bezpotomnie R. 1702., nie chcieli mieć Statudera Hollendrzy, i nie mieli go przez lat 45. Władza rządowa przy Stanach ieneralnych, wykonawcza przy urzędach była. Nie straciła Rzplita ani na mocy, ani na powadze swoiéy; domowi Hannowerskiemu sukcessyą tronu Angielskiego, Austryackiemu sankcyą pragmatyczną gwarantowała: Nieszczęściem gdy Francya R. 1747. wypowiedziała iéy woynę; użyli téy pory przyiaciele domu Arauzykańskiego do wyniesienia Wilelma Xcia Nassawskiego iuż posiadaiącego Statuderat Fryzyi i Groningi. Łatwo było przeciągnąć i inne prowincye zagrożone niebezpieczeństwem, przez wystawienie im iedynego ratunku w od-

daniu

daniu Wilelmowi IV. naywyższey władzy nad woyskiem Rpltey lądowém i morskiém, z przyznaniém dziedziczney dostoyności iemu i iedo płci oboiey potomkom. Po śmierci iego zaszłey r. 1751 pozostał Syn i następca Wilelm V. w małoletności iego władała matka, a Ludwik Xżę Bruńświcki nauczyciel woyskiem rządził. Ten to iest Wilelm, który dziś po rozszerzeniu swey władzy bardziey Xiążęciem panuiącym, niżeli Statuderem zwanym bydź powinien.

Naypierwszą epoką i naycelnieyszą Konstytucyą Rpltey była unia Utrechtska skoiarzona r. 1579. Tey artykuły zawieraią: 1*od*. Zjednoczenie wieczne 7 Prowincyy i nieoddzielność żadney z nich części. 2*re*. Zachowanie prowincyy i miast przy prawach, przywileiach i zwyczaiach szczególnych, gdy te nie są przeciwne ogólnemu dobru. 3*cie*. Wspólna pomoc i obrona w każdym przypadku. 4*te*. Fortece graniczne, połową kosztu Jeneralicyi i prowincyy utrzymywane bydź maią. Nowe stawiać Jeneralicya może, i swym kosztem utrzymywać powinna. 5*te*. Dochód z dóbr stołowych niegdyś Królewskich, na ogólny Stanów pożytek przeznaczony. 6*te*. Pokoy, woyna, podatki niemogą

Rząd Rpltey

bydź stanowione tylko iednomyślnością Stanów, w innych materyach większość ma decydować. *7me*. Xiążęta, Stany i miasta sąsiedzkie mogą bydź przyięte do związku, ale za zgodném przyzwoleniem prowincyy. *8me*. Wolność wyznania i sprawowania obrządków wszelkim religiom dozwolona podług urządzeń każdey prowincyi. *9te*. W rozróżnieniach między prowincyami moc decyzyi tym czasowey Statuderom zostawiona. 10*te*. Zgromadzania się Stanów przez delegowanych warowane. 11*te*. Urządzenia menniczne do woli każdey prowincyi są oddane. 12*te*. Tłumaczenie artykułów Unii należy do Stanów, w przypadku zdań różności do Statudera. 13*te*. Posłuszeństwo artykułom unii od wszystkich Stanów i Osob do tey unii wchodzących surowoscią kar obostrzone. Nakoniec żaden artykuł unii ani odmieniony, ani pomnożony, ani uięty bydź nie może, bez iednomyślney zgody, a cokolwiekby zaszło przeciwnego unii ma bydź zawsze uznane za niebyłe i nieważne. —— Każda Prowincya ma swe oddzielne Stany i seymiki, od nich wybrani Plenipotenci zgromadzeni, składaią Stany generalne czyli seym. Przy nim iest czyli bydź powinna władza i rząd naywyższy. Plenipotenci sami

maią

maią moc stanowić w dziennych materyach i niecierpiących zwłoki; do wszelkich innych okoliczności powinni mieć wyrażną od swey prowincyi instrukcyą. Wykraczaiący w tey mierze karom podlegaią. Nie mogą ani wydawać woyny, ani zawierać pokoiu, lub alliansu, ani stanowić podatków bez woli ich wybierców, i bez iednomyślney zgody plenipotentów ze wszystkich prowincyy. Wszystkie akta publiczne lub dyplomatyczne pod imieniem Stanów ieneralnych dzieią się i wychodzą. Jm woysko i kommendanci czynią przysięgę na wierność, nawet w czasie woyny deputowany z Stanòw przy woysku znayduie się. Wszystkie przywileie, instruktarze celne, listy żelazne, pardony zbiegom, Stany wydaią. One naywyższych w Rpltey Urzędników, Kommendantów w fortecach, Magistraty w miastach stanowią. — Prócz Stanów ieneralnych iest ieszcze rada Stanów złożona z 12. deputowanych od prowincyy, które ich odwołać w każdym czasie są mocne, i niezasiadaią pospolicie nad 3. lata. Prowincya Hollandyi ma w niey 3. głosy, Zelandya 2. Fryzya 2. Groninga 2. inne po 1. głosie maią. Każdy z nich z kolei cotydzień prezyduie; Sessye odbywaią się w dzień w zamku Haskim, zatrudniaią się in-

teressami woyska i skarbu. W ważnieyszych obiektach Rada Stanów sama się stawić, w mnieyszych delegować kogo z pomiędzy siebie powinna dla konferencyi z zgromadzeniem Plenipotentów, co władzy naywyższey w Stanach ieneralnych iest dowodem. Prócz 12. osob, zasiadaią w Radzie pisarz i podskarbi dla informacyi tylko. — Nadto iest Kamera rachunkowa z 14. osob złożona, po dwóch z każdey prowincyi dla wglądania w reiestra dochodów i rozchodów publicznych, i onych weryfikacyi. Kamera skarbowa zawiaduie wydatkami i sprawunkami dla woyska. Kamera menniczna ma baczność, aby równa i sprawiedliwa stopa pieniędzy zachowana była, gdyż każdey prowincyi wolno iest mieć swe mennice. Kollegium Admiralicyi zaymuie wszystkie obiekta marynarstwa, stanowi o liczbie, wielkości i ekwipażu okrętów, sądzi sprawy wynikaiące z żeglugi i handlu; składa się z deputowanych od miast: Amsterdamu, Rotterdamu, Middelburga, Harlingeny, Hornu i Ekuyzeny. Dwa ostatnie koleyno wysyłaią. Deputowani formuią 5 Kollegiow; w nich Admirał, lub vice Admirał prezydować ma prawo. — Zgromadzenie, które Stanami ieneralnemi zowiemy, iest tylko wyo-

brażeniem

brażeniem dawnego zgromadzenia narodowego, które do 800. osób liczyło. Liczba deputowanych i teraz określona nie iest, każda prowincya tyle ich wysłać może, ile się iey podoba, nie bywa iednak więcey nad 40. lub 45. osob, wszyscy są płatni, i iakażkolwiek ich iest liczba, wszyscy z iedney prowincyi, ieden tylko głos znaczą. Nie zachowuią pierwszeństwa w zasiadaniu, cotydzień inny koleyno prezyduie. Statuder, gdy ma co proponować, przytomnym bydź w Stanach może, lecz do zasiadania w nich mieysca, ani prawa niema; po uczynioney propozycyi i wyrażeniu zdania swoiego z izby wychodzi dla zostawienia wolney deliberacyi. *Wilelm* III. zostawszy Królem Angielskim, kazał wnieść dla siebie krzesło do izby, lecz po iego śmierci zniesiono tę dystynkcyą, dzisieyszy Statuder ma prosty do siedzenia stołek. — Stan Rycerski w każdey prowincyi, formuie oddzielne ciało, które zawsze z pomiędzy siebie iednego do Stanów wysyła. W Holandyi i Zelandyi bardzo mało iest Szlachty. Wszyscy deputowani są docześni, urząd ich trwa do 3 lat mniey lub więcey, lecz w każdym czasie odwołani bydź mogą; z iedney Zelandyi są dożywotni. — Statudera urząd, iako naywyższego

szego

szego rządcy sił lądowych i morskich iest nayznakomitszy w Rpltey. Ale władza iego nie iest dobrze określona, lubo iest Statuderem wszystkich prowincyy, iest oraz i każdey w szczególności podług osobnych aktów; w jednych moc iego iest większa, iako naprzykład w *Gieldryi*, aniżeli w drugich iako *Utrechcie*, a tym mniey w *Holandyi*. A tak co prawnie może działać w jedney prowincyi, byłoby i iest poczytane za nadużycie w drugiey.

Urząd też *Pensyonaryusza* iest wielkiey wagi. Jest to właściwie Minister pieczęci, zasiada w Stanach ieneralnych i w imieniu praw. *Hollandyi* propozycye podaie. Lubo zaś od Stanów *Hollandyi* i *Zelandyi* na lat 5. tylko iest obieranym, pospolicie iednak potwierdzany bywa. U obcych dworów uważany iest iako pierwszy Minister Rpltey; do niego się udaią zagraniczni Posłowie w rzeczach tyczących się reprezentacyi, on utrzymuie korespondencye z innemi dworami i gabinet sekretny; na potrzebne do tego wydatki, płaci mu rocznie Rplta 100,000. Zł. Hol: bez kalkulacyi obowiązku. — Co rok w październiku lub listopadzie Rada Stanow podaie reiestr expensy potrzebney na rok przyszły, a Stany ieneralne nakładaią pobor stosownie do

pro-

proporcyi r. 1612. między prowincyami ułożoney. To iest ogół wziąwszy w stosunku do sta, *Gieldrya* płaci około 5. *Holandya* 58. *Zelandya* 9. *Utrecht* 5. *Fryzya* 11. *Oberyssel* 3. *Groninga* 5. — Każda prowincya ma u siebie rząd i magistratury co do swych interessów szczególnych: tak stany prowincyi *Hollandyi* składaią się z 2. zgromadzeń, iedno iest Szlachty, którey liczba nie iest oznaczona, czynią głos ieden: Drugie miast, a takich iest 18. które do Stanów prowincyalnych deputować mogą; inne miasta i wsie, żadney reprezentacyi nie maią. W miastach rządzą Magistraty. Reienci z Radzcami sprawuią sąd Cywilny pierwszey instancyi, od niego idzie appellacya do Trybunału będącego w Hadze. Burmistrze zawiaduią policyą miast, i są oraz Kommendantami garnizonów, które się w miastach znayduią.

Związk z innemi Pańtwami.

Nie bez przyczyny Anglicy i Francuzi ubiegaią się w branych przed się śrzodkach, aby Rpltą Hollenderską do ścisleyszego z sobą pociągnąć związku, i w nim ią utrzymywać. Ale dokąd ią własny interes prowadzić powinien? Wśrzód ważnych z obudwóch stron dowodów, zdaie się, iż gdyby kiedy Hollandya była przy-

wie-

wiedzioną do poddania się obcey potędze, obrałaby pewniey wielką Brytannią, dla podobieństwa rządu i równie ważnego obiektu, iakim iest względem obudwóch, handel; i dla tego, że przy szczupłém woysku lądowém, flota Angielska naysilnieyszą obronę dadź iey może. Lecz ani Francya Anglii, ani Anglia Francyi dozwolić nie może, aby złączenie lub podbicie sprzymierzonych Prowincyy miało pomnożyć państwa drugiego potęgę. Ma prawo szczycić się Francya, iż w potrzebie pomocy okazała nieraz rzetelną dla Rpltey usługę, i zyskała zaufanie narodu, lubo Statuder panuiący, nieprzestaie iey wieść do związków raczey z Anglią iak z Francyą. Płonnie podobno tuszą sobie Niemcy, iż Hollandya w przypadku zagrożoney sobie od kogo przemocy, dla zjednania opieki Rzeszy, do iey ciała przyłączoną bydź zechce; bo cóż za obrona w tych prawach i przywileiach, które mocny lekce waży, a któremi słaby próżno się zasłania? Jeżeliby kiedy Statuder zażądał bydź absolutnym, ma się Hollandya naprzod obawiać w Prusaku niebezpiecznego sąsiada. W dzisieyszych swych aliansach, prowadzona duchem Dworu Berlińskiego, dowodzi iak łatwyby miał krok do uczy-

nienia

nienia przewagi. — Uważaiąc tę Rpltą, iako państwo handlowne, zdaie się, iż nie masz prawie na świecie znacznieyszego kraiu, gdzieby iey widoki nie dosięgały, z którymby ią nie łączyły iakie związki, a szczególniey maiące w zamiarze rozszerzenie handlowych pożytków. Ale te naywiększe ciągnie z Jndyy wschodnich i zachodnich. Hollendrzy są tylko przekupniami obcych produktów. Jch właściwym towarem są śledzie i inne ryby morskie. Tych i korzeni zagranicznych handel naykorzystnieyszym iest dla nich. Po wypędzeniu Portugalczyków z Jndyy, stali się panami handlu korzennego na całą Europę, przywiodłszy Jndyanów do zawarcia z sobą traktatów, wyłączaiących inne narody, i dozwalaiących stawiać fortece w mieyscach potrzebnych, do utrzymania rzeczonego handlu. Utworzona z czasem Kompania w Jndyach, tak dobrze umiała kierować swe interessa, iż nowe tam nieiako Państwo założyła, rządzone przez urzędników z powagą udzielnego Stanu, z mocą wydawania woien, i czynienia przymierzów z Panuiącemi i Narodami.

Mimo licznych traktaków, przez które upewniła sobie Hollandya ta-

kie

kie przywileie dla handlu swego w Anglii, iakie narodowym są pozwolone, iednak na kupiectwie swém z tą wyspą traci co rok przeszło milion funtów szterlingów. Nagradzaią iey tę stratę północne narody, *Rossya*, *Dania*, *Szwecya* i *Polska*. Ostatni naród, lubo nie iest w żadnym soiuszu z Hollandyą, lubo z nią bezśrzenie handlu nie prowadzi, iednak interesować ią powinien; dostarcza iey bowiem naywięcey produktów zbożowych, (dla czego niegdyś szpichrzem swoim go zwała,) a bierze od niey wzaiem część dobrze opłaconych obcych towarów przez ręce Gdańskich, Elblągskich, Królewieckich lub Ryg-skich przekupniow. — Nie są iuż dziś Stany zjednoczone na tym stopniu potęgi, z którego dawniey godziły poróżnionych Monarchów, uskramiały potencye grożące słabszym przemocą, utrzymywały Królów na tronie; naymocnieysze ligi Państw Europeyskich w Hadze po większey części tworzone były, wiele ważnych rewolucyi tu początek, lub dokonanie brały. Ma iednak znaczenie takie, iakie mieć powinien naród rządny, bogaty, i w miarę ludności kraiu w siłę zbroyną opatrzony.

Karta.

PANSTWO NIEMIECKIE

PRUSY

HOLLANDYA